

EMLÉKEIM

vitéz Domokos Sándor

A.D. 2004

Kanada

A könyvet elektronikus formában Domokos Sándor 2009-ben küldte el az MKCsBK részére azzal a kéréssel, hogy halála után legyen az MKCsBK honlapjára feltéve.

GYERMEK ÉVEIM

Orosháza

Gyermekkoromra jellemző érzése a bizonytalanság. A gyermek, amikor még nem értelmi lény, érzelmeim keresztül érzékeli a környezetét. Mint gyermek nem tudtam felfogni mi is az a Trianoni szerződés, ami az ország területének kétharmadát szakította el. Ez a büntető és nem igazságot szolgáló diktátum felborította egy több évszázados gazdasági rendet, felbolygatta az egyének életét és sok esetben családokat szakított szét. Apám, mint a szerbeknek ítélt Szabadka város rendőrtisztje gyalog menekült az ideiglenes határon túlra, Szegedre, mentve életét a győzelemtől megrészegült szerbek bosszúja elől. Úgy Apám, mint anyám családja menekülni kényszerült otthonaikból és az így keletkezett feszültséget én, mint gyermek is éreztem. Lehet, hogy nem is én, hanem a még meg sem született embrió anyám méhében éreztem az ő félelmes létbizonytalanságát. Ez pedig akkor a Trianon nevéhez kapcsolódott és része lett a magyar pszichének ugyanúgy, miként Auschwitz is része lett a mai zsidóság lelkiületének.

Apámat Orosháza községbe nevezték ki a rendőrség vezetőjének. Ez a község a csonka ország legjobb termő földjének központjában, Békés megyében volt. Már az 1920-as években Orosháza a maga tizenöt ezer lakosával sok szempontból városi jellegű volt. A központban és főutcáján már volt villanyvilágítás. A meleg ártézi források lehetővé tették több közfürdő létesítését. A vasútállomást a központtal és a környező községekkel egy keskenyvágányú kisvasút kötötte össze. Ez az úgynevezett kisvasút biztosította az összeköttetést a közeli Gyopáros fürdővel, ami egy forrásból táplált tó volt az alföld közepén. A tó köré épített villák, a park és a nagyvendéglő volt gyermekéletem paradicsoma. Ott tanultam úszni és ott volt Misáék villája a „gugu” toronnyal, ahol Misa, Zoli és én rohangáltunk egész nap fel-alá. Itt hallgattam a Los Angeles-i olimpiáról adott rádió közvetítést és jól emlékszem az öröm- kitörésre mikor a magyar vízipóló csapat a csonkalábú Halasi Olivér góljával megnyerte az aranyérmét.

A községnek két mozgóképszínháza is volt, amit már akkor mozinak neveztek. Mint négy éves gyermek izgultam a Harry Piel, Rin-Tin-Tin, a Pat és Patason, meg Harold Lloyd filmekben. Nagy esemény volt, amikor a telefont bevezették lakásunkra, mivel az apámnak, mint rendőrkapitánynak hivatalból járt.

Jellemző mennyire elmaradott országnak vélik sokan hazánkat itt az amerikai kontinensen. Mikor a 60-as években az itteni angol irodalmi körben arról beszéltem, hogy gyermekkoromban mennyire élveztem a Pat és Patason filmeket, amiket nálunk Zoro és Huru filmeknek nevezünk, láttam, hogy hallgatóim nehezen tudták elhinni, hogy Magyarországon már 1920 táján a mozi már elterjedt szórakoztató ipar volt.

Több orvosa, fogorvosa, szemésze és patikája is volt Orosházának és a főutcán az üzletek egymást érték. A kisvasút állomásnál a főtéren a mozival egy épületben volt Daubner cukrászda, amelynek fagyaltja országos hírű volt. A két fő felekezet temploma, a főtér két oldaláról egymással jóformán farkasszemet néztek. Az evangélikusok bár kevesebben voltak, de ők voltak a vagyonosabbak. A lakosság nagyobb része katolikus volt, de a hívők a szegényebb rétegből tevődtek össze.

Apám vagyontalan lévén, a fizetéséből éltünk csak, ami az inflációs időkben alig ért valamit. Anyám, mint tanítónő a község házában valamilyen társadalom gondozói munkát vállalt, ami szintén nem sokat jövedelmezett. Ők az hitték, mint gyermek nem értem az éjszakákon át tartó beszélgetéseket a gondjaikról. Apám még kukoricatörést is vállalt, mert a kétkezi munka többet jövedelmezett, mint az állami fizetés. Helyzetünk csak az új pénz, a „pengő”

bevezetésével javult, ami már egy stabil valuta volt és ettől kezdve a mi sorsunk is emelkedni kezdett.

Apámék társasága anyám kedves, művelt és barátságos természete következtében olyan családokból tevődött össze, akik anyagilag felettünk álltak, de apám pozíciója áthidalta az anyagi különbséget. Ezt én gyermekfejjel nem éreztem, csak mikor elkerültünk Orosházáról, akkor vettem észre a társadalmi rendfokokat, melyek nem mindig függtek az anyagiaktól. Anyám és apám beszélgetéséből szűrtem ki, hogy milyen nagy anyagi áldozatot követel az, hogy Kató néni és fia, Misuka az olasz tengerparton Nizzában nyaralhatnak. Zoliék apja ekkor még csak kezdő ügyvéd volt és az ő helyzetük közelebb volt a miénkhez. Kökény Misáék vagyonát még a Künsztler nagypapa teremtett meg, aki jó érzéssel vásárolta fel a Gyopáros tó körüli földeket és azokat felparcellázva adta el, megsokszorozva a föld értékét. Misa bácsi már mint örökös került bele a vagyonba s felségül vette Kató nénit, egy huszár ezredes ragyogóan szép lányát. Egyetlen fiacskájuk, Misa, Zoli mellett a legjobb barátom volt. Annak ellenére, hogy az állami iskola korszerűbb volt, az én mélyen hívő katolikus apám engem mégis az egy tantermes katolikus iskolába íratott be. Ennek az iskolának az egyetlen tanítója az öblös hangú Tóth Pista bácsi volt aki egyben a templom kántora is volt. Vasárnaponként, ha nekiengedte öblös hangját a színes ablakok megremegtek.

Az osztály négyfelé volt felosztva. Az első, a második, a harmadik és a negyedik osztályosok elkülönítve ültek. Csupán a tanító ügyességén múlt, hogyan tudta a négy évfolyamot úgy foglalkoztatni, hogy egymást ne zavarják.

Palkó, apám húgának, Vilma néninek fia, az én unokabátyám, egy évvel járt előttem. Ezért ő a második osztályban, a padsor bal felén ült. Szünetekben találkoztunk csak. Palkó nagyon csendes, magába zárkózott, szomorkás gyermek volt. Én nem értettem ezt akkor. A hosszú éveken át gondosan őrzött családi titkot csak apám halála után árulta el édesanyám. Vilma néni, mint serdülő lány roppant akaratos volt. Volt egy nagy szerelme, akihez nagyanyám nem akarta férjhez adni, mert az illető egy kereset nélküli „lump” volt. Volt egy másik kérője is, a szegény sorból magát művelve postai tisztviselővé Lórik Pál, aki háborús sérülés miatt állami támogatást kapott. Az orosz golyótól megmerevedett térde miatt járashibája volt és ez nem tetszett Vilmának, de a családi nyomás kényszerítette, hogy hozzámenjen. Az ő gyermekük volt Palkó. A családi viszony azonban nem javult és Vilma a maga vehemens természetével egy vita alkalmával „nyomoréknak” nevezte férjét, akit ezzel vérig sértett. Csak apám közbenjárásával sikerült a megbántott férjet kibékíteni. Ekkor jelentette ki apám anyámnak, hogy válás esetén örökbe fogadja Palkót. Biztos, hogy Palkó nem értette szülei veszekedésének okát, de a légkör feszültségét biztosan érezte. Talán ennek köszönhető, hogy nála családszeretőbb apát el sem lehet képzelni. Biztosan nem akarta, hogy gyerekei érezzék azt a bizonytalanságot, ami az ő gyermekkorát beárnyékolta.

Misa bácsi, „kis-Misa” apja ügyvéd volt, de nem szerette a foglalkozását, Volt ugyan irodája, de javarészt csak felfogadott „ügyvéd-bojtárokkal” dolgoztatott. Vagyonra lehetővé tette, hogy neki nem kellett személyesen dolgoznia. Intellektuális érdeklődése a szociális elvek felé vonzotta, bár az egész családjának életformája jellemzően kapitalista életmód volt.

Kovássy Berkó bácsi, Zoli édesapja is ügyvéd volt. Ellentétben Misa bácsival ő a legszorgalmasabb ügyvédek közé tartozott a községben. Irodája a legjobban menő ügyvédi iroda volt, de jövedelme meg sem közelítette a Kökény vagyont. Mivel Berkó bácsiék eredetileg Felvidékiek voltak és a Trianon mindent felforgató kényszerére telepedtek át a poros Alföldre, patriotizmusuk szemben állt Kökény Mihály „világpolgár”-i ideáljával. Apám, aki nem tartotta helyesnek, hogy mint a közrend képviselője bármelyik nézethez csatlakozzon, mindig a közép

állt a maga semleges álláspontjával. Sokszor vállalta az egyeztető nyugalom szerepét a két jóbarát között, lecsendesítve a fellobbanni készülő éles vitákat.

Itt ismertem meg, hogyan kell éles iróniával, vagy viccel vegyített érvekkel úgy vitatkozni, hogy a vita soha ne fajuljon bántó sértegetéssé. Persze ez gyerekekre még nem vonatkozott. Mi még mindig csak a Misáék villáját övező hatalmas kert és gazdasági udvar területén futkároztunk, ott építettük földalatti várunkat, vagy a hatalmas gesztenyefákat összekötő kötél-pályánkat. Itt próbáltuk meg utánozni Lindberg repülését, amiért hatalmas atyai pofonokat kaptunk. De minden fantáziát igénylő kaland mindig Misától indult ki, aki egy évvel idősebb is volt nálam és Zolinál. Ő elismert vezére volt a bandánknak. Zoli öccse Laci, aki két évvel fiatalabb volt nálunk, volt a sereghajtó. A csapat három tisztje mellett ő volt az egyetlen közlegény. Gyermekkorom boldog éveit olyan kötelékkel kapcsolta a három orosházi családhoz, ami még a náciizmus és kommunizmus taszító hatását is túlélte.

Erre főleg a Kató néni, Misa édesanyja és az én Anyám közti barátság a legjobb példa. Mikor kis-Misa a kommunizmusban országos vezetői pozíciót ért el, Kató néni nem szűnt meg, fia rosszállása ellenére sem, fenntartani barátságot Anyámmal. Meghívta a lakásukra és színházjegyet biztosított a számára, ami azt eredményezte, hogy szegény Anyám a vezető kommunisták feleségeivel egy páholyban ülve kellett élvezze az előadást. Ez volt az eredménye annak a bensőséges viszonyoknak, ami a két asszony között alakult ki. Mindketten nagy színház és irodalom barátok voltak és közösen járatták az „Új Idők” c. irodalmi lapot, meg a „Színházi Élet”-et ami a kis Magyarország látóhatárán túli film-élet színes forgatógáról is tájékoztatta a két fiatalasszonyt. Joli néni, Zoli és Laci anyja nem volt megáldva ilyen érdeklődéssel és csak anyám finom érzékének volt köszönhető, hogy nem engedte, hogy Joli feltűnően kirekesztődjön kettőjük intim baráti köréből. Ez a viszony mivel figyelmességen, de nem vonzalmon alapult, már nem tudta túlélni a későbbi idők taszító erejét.

Elemi iskolás korunk baráti háromszögét nem zavarta kislányok jelenléte. A szülői ismeretség köre csak később terjedt ki a közjegyző Bulla Sándor bácsi családjára, ahol a jóságos Máris néni szerető szárnyai alatt egy örökbefogadott kislány, a tündérszép Évike nevelkedett. Mi akkor nem nagyon vettünk róla tudomást és mivel én kilenc éves koromban elkerültem Orosházáról, nem is lehettem tanúja annak az egyoldalú Évike iránti vonzalomnak, ami a felnövő Misát hatalmába kerítette.

Mielőtt elbúcsúznék az időközben várossá cseperedett Orosházától két olyan epizódra kell kitérnem, melyek hozzájárultak naiv gyermek-álmomból történt magára-ébredésemhez.

Az első egyben életem első önálló cselekedete volt. Apám lassan javuló anyagi körülményei megengedték, hogy Anyámnak egy pár gyémánt fülbevalót vegyen. Előző este nagyanyám, aki a föld szerelmese volt, babot fejtett nálunk a konyhán és nekem, mint a serdülő gyerekeknek magyarázta, hogy milyen hálás a föld a gondoskodásért.

„Látod kicsikém, ha egy ilyen babszemet elültetsz és meglocsolod, száz ilyen babszem terem helyette.” Tanítását jól megjegyeztem és az első adandó alkalommal fogtam a fülbevalókat és a virágoskertben a homok ásómmal gondosan elástam, a kis locsoló kannámból jól meg is öntöztem és amikor Anyám kereste azokat, büszkén vezettem az ágyáshoz és mutattam, hogy elástam őket és jövőre, ahogy nagymami mondta, száz fog nőni helyette. Nem értettem miért van az a nagy ijedelem és miért ássák fel a kertet és szitalják át a földet, amikor jövőre minden jóra fordul. A függők sohasem lettek meg és nekem Apám ekkor magyarázta el az élő és az élettelen tárgyak közti titkos különbséget.

A másik élményem Gyopáros fürdőhöz fűződik, ahol a tíz holdas tanyája volt nagy anyámnak a Szabadkán eladott szőlője árából. A tanyát egy gazda bérelte, de egy szobája, a

„tisztaszoba,” fenn volt tartva a mi rendelkezésünkre. Mivel a kisvasútnak apám átadott egy földszárvot, így nekünk egy külön alkalmi megállónk volt és az üdülőbe vonattal mehettünk be. A tanya egyszerű épület volt, melynek bejáratát egy ereszt védte az eső elől. Ott állt egy asztal három székkal ahol a család reggelizett és vacsorázott, mert az ebédet benn a vendéglőben fogyasztottuk el. Abban az időben a jégszekrény még nem volt háztartási kellék. Ezért a szódavizet a kútvízzel töltött vödörben hűtötte apám. Én az ereszen tologattam a karácsonyra kapott kocsit, amikor látom, hogy egy bogár a vödörben vergődik. A hátán fekszik a szerencsétlen és a mivel a szárnyai a vízhez tapadnak, képtelen elrepülni. Nagyon megsajnáltam és fogtam, hogy kiemeljem vergődő helyzetéből, amikor mintha parázs égetett volna meg, olyan fájdalmat éreztem az ujjamban. Nem tudtam én akkor még semmit a darazsakról, de akkor tanultam meg, hogy a segítség jutalma nem mindig kellemes.

Kiskunhalas

1928-ban Orosháza községnek döntenie kellett, hogy megmarad-e továbbra is községnek, vagy átszerveződik várossá. A jó polgárok nemmel feleltek a várossá való átminősítésre, mivel akkor cementeztetni kellett volna a járdákat és az „ha jó volt öregapámnak, akkor nekem is jó” felkiáltással megmaradtak az ország legnépesebb községének. Az államrend szerint azonban a M. Kir. Rendőrség csak városokban teljesített szolgálatot, mert a vidék rendfenntartása, a községeket is beleértve, a M. Kir. Csendőrség hatáskörébe tartozott. Ennek következtében Apámat Kiskunhalasra helyezték át vezetőnek. Apám nagyon örült ennek, mert komoly gondja volt a további taníttatásom, mivel Orosházán polgári iskoláknál magasabb oktatásra nem volt lehetőség, ami pedig szükséges volt az egyetemre való felvételhez. A Kiskunhalason lévő református gimnázium Apámnak ezt a gondját megoldotta.

Az elemi iskola negyedik osztályát már az apácák által vezetett katolikus iskolában végeztem be Halason, és ott kezdtem meg gimnáziumi tanulmányaimat is.

Kiskunhalas társadalmi összetétele erősen különbözött az orosházi társadalomtól. Míg Orosházán a Kökényék, vagy Szenttornyai Gyurka bácsi zsidó származása nem játszott szerepet, addig a halasi társadalom előkelősége a város legnagyobb gyógyszertárának tulajdonosát zsidó származása miatt nem fogadta be sorai közé. Amíg az orosházi társadalom erősen kozmopolitán légkörű volt, addig Halason a kálvinista gondolkodás konzervatív merevsége uralkodott. Itt a „civis” ugyanolyan megtisztelő rangot jelentett, mint Debrecenben, a kálvinista Rómában.

A középiskolai tanulmányaimat Halason a Szilágyi Áron református hitszónokról elnevezett gimnáziumban kezdtem. Itt nem alakult ki számomra egy olyan elmélyült baráti kapcsolat, mint amilyen Misához és Zolihoz fűzött Orosházán. Hozzám legközelebb volt korban a nálam egy évvel fiatalabb Babó Imre, Imi, aki Halas egyik legjelentősebb polgári családjának volt a fia. A Babó család vagyonát a főutcán terpeszkedő barokk stílusú palota jellemezte, ahol az egész földszint zeneterem volt. Annus néni, a ház úrnője, aki hegedűművésznő volt, itt adott évente egyszer koncertet. Annus néni Hubay Jenő nagynevű hegedűművész tanítványa volt és ezeken az estéken maga a mester is megjelent. A tizenegy éves Imrének volt egy öt évvel idősebb, serdülő leány nővére Anita, akinek már udvarlói is voltak, és akinek az én-korombeli srácok csak levegőnek számítottak. A másik hozzám hasonló korú gyermek a vagyonos fogorvos, Soker István két lánya volt, Margit és Zsezse. A testvérek közül Margit volt a szép és törekeny, Zsezse a vaskos és nem kimondott szépség. Margitnak sajnos csípő-ficama volt és bicegett. A fogorvos egy nagyon módos leányt vett feleségül, ami által ők is bekerültek a vagyonos társadalom vezető körébe. Ezért Soker Pista bácsi lett a nevelőapja felesége

unokaöccsének Jocinak, aki velem egyidős volt, és akivel először alaposan összeverekedtünk, de utána igen jó barátok lettünk.

Különleges viszony alakult ki köztem és a velünk egy bérházban lakó patikus fia, Rác Peti között. Apámék a halasi társaság elitjéhez tartoztak, melynek központja a szép özvegy „Gréti néni” szalonja volt. Babóékon és Soketéken kívül még ide tartozott Hodossy ügyvéd az emigráns orosz arisztokrata feleséggel, Monspart sebészorvos, Medveczky Karcsi bácsi, a patriarkális földbirtokos és unokahúga Tóth Lili, az excentrikus vénlány is. Lili tolsztoji elvek szerint munkásai között élt nyolcszáz holdas birtokán és jótékonykodott. Ebbe a társaságba tartoztak még a csendőr lovas kiképző iskola tisztjei. Ekkor jött divatba a bridge játék, amit egy Amerikából haza látogató üzletember, Toni bácsi mutatott be a társaságnak. Ez a játék hamarosan sokak szenvedélye lett, többek között apám is rabja lett. Visszaemlékezve veszem csak észre, hogy ennek a társaságnak nem volt zsidó tagja. Apámék viszonya igen civilizált volt a zsidó „patikusékkal.” Én játszótársa voltam Petinek és bejáratos voltam Ráczékhoz, de fel sem ötlött bennem, hogy szüleim nincsenek velük összejáró viszonyban. Orosházán Szenttornyai Gyurkáról mindenki tudta, hogy zsidó, mégis ő volt a társaság legszellemesebb tagja és örök tréfamestere. Ezt Halason elképzelni sem lehetett. Házi-orvosunk ugyan a zsidó Schwartz bácsi volt, mégis egy ki nem mondott szabály tiltotta a társadalmi érintkezést. Én azonban ezt tizenkét éves fejjel észre sem vettem. Az sem tűnt fel nekem, hogy Rác Peti, meg a két másik zsidó fiú nem tagjai a cserkészcsapatnak, aminek én viszont lelkes tagja voltam. Peti édesanyja egy intelligens és művelt zsidóasszony, hogy Peti és a többi zsidó gyerek kívülálló helyzetét könnyítse, megalakította a „Sirály” csapatot. Saját költségén csináltatott egy kék blúzból álló egyenruhát és ellenzős sapkát, sőt egy érmét is rajta egy sirály madárral. Ami ugyan galamb is lehetett volna, de a „Sirály” felirat tudatta a szemelővel, hogy miről van szó. Ez a négyfős csapat, melynek én voltam az egyetlen nem zsidó tagja, Peti édesanyja, Márta néni vezérlete alatt járt kirándulni, legtöbbször a Natkai szigetre. Olyan üdülőhelye ez Halasnak, mint Gyopáros Orosházának. A nagy parkban indián és „cowboy” játékot játszottunk (amit kovbojnak ejtettünk ki jó magyar hangzással) és szám-csatákat vívtunk. Utána elfogyasztottuk Márta néni finom uzsonnáját és boldogan térünk haza, ahol elújságoltam szüleimnek, hogy milyen nagyszerű csapatnak lettem a vezetője. Apám alaposan kikérdezett hol, merre jártunk és anyámmal összemosisyogva hagyták jóvá részvétелеmet a Sirály csapatban. Csak évek múltán értettem meg Márta néni anyai jóságát, amivel leplezte fia elől a kitaláltság fájó érzését. Szüleim a ki nem mondott szavak függönyével takarták el előlem a valóságot és őrizték meg számomra naivságom illúzióját. Sokan úgy gondolják, nem helyes a gyermeket illúziókba ringatni, mert később nem lesz bátorsága szembenézni a kegyetlen valósággal. Ez lehet sokakra nézve igaz, de én végtelen hálás vagyok szüleimnek, hogy mind a mai napig megőriztem azt a mesevilágot, ami megvédett a közöny és kiábrándultság lélekölő depressziója ellen. Ez a hit a jóban adott erőt arra, hogy sokszor nehéz helyzetben is az erkölcsileg helyeset merjem választani, még ha az veszélyes volt is. Apám volt a mintaképem, aki sokszor veszélyeztette a karrierjét, mikor a becsület és a hasznos megalkuvás között kellett választania.

Halas eredetileg egy mocsaras tóvidék közepén elhelyezkedő védelmi település volt. A körülvevő lápos mocsár megvédte a lakókat a betolakodó tatártól, töröktől, némettől és egyéb martalóctól. Valódi menedékhelye volt az üldözötteknek azokban a vad, törvénytelen időkben, amikor a lakosságnak minden oka megvolt arra, hogy rettegjen a betolakodóktól. Még az én időmben is töltést kellett építeni a vasútnak, hogy be tudjon jönni az állomásra. A körülvevő homokbuckák alatt egy agyagréteg megtartotta a vizet és az így keletkezett lápos ingoványon csak azok tudtak átkelni, akik ismerték a járást. Később a dombok oldalát betelepítették szőlővel

és itt teremtek az úgynevezett „homoki” borok. Megtelepedett lassan a homokfogó akác is, meg a az árvalányhaj, az alföldi buckák jellegzetes növénye. Ahol a gyepek megfogamzott, ott a rugalmas talaj különösen jó volt a lovak patáinak és ez lehetett az egyik oka annak, hogy a csendőrség ide telepítette a lovas-csendőr kiképző iskolát.

Halasi tartózkodásunk legkiemelkedőbb eseménye a Csipkeház felújítása volt. A halasi csipke finomsága felülmúlta még a világhírű Brüsszeli csipkét is. De a kézi varrás titka feledőben volt már abban az időben. Csak hat idősebb asszony élt még, aki ezt varrni tudta. A halasi csipke ugyanis varrott és nem szőtt csipke. Varrásához különlegesen finom fonalat használtak. Ez a vékony szál nagyon igénybe veszi a szemet. Félő volt, hogyha ez a pár öregasszony meghal, vagy megvakul, a csipkevarrás titka velük hal ki. Ezért a város előkelő asszonyai, akik a MANSZ vagyis a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének tagjai voltak, úgy döntöttek, hogy meg kell, hogy mentse ezt a páratlan ipart. Az ötlet egy szokatlanul egységes társadalmi összefogásban valósult meg. Anyám is tagja volt a tervező bizottságnak. Egyik elhatározásuk az volt, hogy a történelmünk legnevezetesebb pillanatait ábrázoló festményeket színpadi élőképekben elevenítik meg. Már nem emlékszem mind a tizenkét képre, de egyes kiemelkedő jelenetek olyan művészi készséggel lettek megelevenítve, hogy a festmény minden részlete emlékezetembe vésődött. Ilyen volt a „Vajk megkeresztelése”, „Dobozi és neje” „II Lajos holttestének megtalálása”, de legélénkebben az a megrázó jelenet maradt meg bennem, amikor „Zrínyi Ilona átadja Karaffának Munkács kulcsait”. Az osztrák tábornokot, Karaffát, egy törvényszéki bírót, Frather Bandi bácsi éles metszésű profilja jól ábrázolta. De a legmegdöbbentőbb volt a gyászba öltözött Babó Annus néni, aki két saját gyermekével, Anitával és Imivel élethűen elevenítette meg a festményt, már csak azért is, mert koruknál fogva pont olyan idősök voltak, mint a vár átadása idején az ifjú Rákóczi Ferenc és nővére Anna. Az előadásnak nagy sikere volt a borsos jegyárak ellenére. Tóth Lili például megvette az összes jegyet egy estére és munkásaival együtt szekéren vonultak be a színházba. Lili soha sem sajnálta a pénzt az ilyen nemzetnevelő célra. Mikor egy vidéki társulat a Bánk Bán előadásával nyitott, Lili megvette az első tíz sor jegyét és csizmás parasztjai a helyi előkelőségek előtt foglaltak helyet. A cselédei ugyanolyan villanyvilágításos házban laktak, mint ő. Amikor egy zsellér gyerekének szemébe pattant egy szálka, maga vitte fel a kisfiút Pestre a legjobb szem-sebészhez. És ezt a Lilit a kommunizmus úgy jutalmazta, hogy rongyokban, lukas félcipőben koldult a vasútállomáson enivalóért!

Na, de ne ugorjak előre az időben. A Csipkeház az összefogó jóakarát és adakozás eredményeként megvalósult. Anyám csak az alapkő letételének lehetett tanúja, mert közben apámat, aki kitűnt vezetői képességével, egy fontosabb kapitányságra, Sátoraljaújhelyre, Zemplén megye székhelyére helyezték át. Mivel a tanévnek nem volt vége, szüleim úgy döntöttek, hogy apám előremegy elfoglalni az új állomáshelyét, amíg mi anyámmal Gréti néni nagy tágas házában maradtunk a hátralevő három hónapra, mint fizető vendégek. Ekkor én a gimnázium negyedik osztályát fejeztem be, és mint mindig, az első tanulók között voltam. Nem voltam igazán szorgalmas, de a házi feladatokat mindig elvégeztem, az órák alatt pedig figyeltem és jól megjegyeztem a tanár előadását. Aki azonban engem figyelt, az joggal feltételezhette volna, hogy gondolataim messze kalandoznak. Pedig ez nem így volt. A jegyzetfüzeteimet és a könyveimet is tele firkáltam, de legalább is ez csak látszat volt. Én ugyanis vizuális típus lévén, a tanár előadását apró rajzokkal követtem, amikről azután otthon eszembe jutott minden, amit a tanár mondott. Ez egy egyéni hielograf-írás volt, amit csak én értettem, vagy ha jobban tetszik, egy egyéni gyorsírás-forma. Például egy elefánt rajza felidézte bennem a pun háborút, Hannibál átkelését az Alpokon, Cannét és a rómaiak sorozatos csatavesztését. Ezer és ezer részletet idézett

fel számomra egy rajz, de a könyveim és füzeteim rettenetesen néztek ki. Viszont a tanulmányi eredményem jó volt és így apám elnézte ezt a furcsa szokásomat. Mikor az iskolaévnak vége lett, apám eljött értünk és a város a hivatalos búcsúztatást rendezett neki. Ezen alkalomból egy halasi csipkéből varrott, szép, nagyméretű családi címerrel ajándékozták meg. Ez azon kevés tárgyak közé tartozik, amit a régi életünkben át tudunk menteni a mának.

Sátoraljaújhely

A nyári iskolai szünet közepén érkeztünk Újhelybe. Minden barátomtól elszakadva igen egyedül éreztem magam. Apám egy teljes házat bérelt, melyet magas téglafal vett körül. De az udvar közepén állt egy terebélyes diófa, amire könnyen fel lehetett mászni mivel testmagasságban már elágazott és az ágak egy természetes feljárót képeztek. Nemcsak a magam számára, de kedvenc tárgyaimnak is találtam fenn helyet. Mivel mindig szerettem fabrikálni, hamarosan pár szál deszkából egy padlózatot készítettem, majd fedél is került fölé, végül sátorlappból négy felhajtható oldallal elkészítettem a saját fa-házamat. De mindez nem sokat ért, ha nem volt kinek eldicsekedni vele.

A magasból jól átláttam a szomszéd telekre ahol pár hozzám hasonló srác nagy ricsajjal hajszolta a labdát, vagyis futballoztak. Magyarosan írom, mert ma is így ismeri a magyar köznyelv a labdarúgást. Pár nap multán megjött a várva várt pillanat, amikor a falon át a mi udvarunkba repült a labda. Nem kellett várnom, mert a következő percben a fal tetején gyerek sorakoztak, mint a fecskék a dróton. Látszott rajtuk, hogy ezelőtt, ha ilyesmi történt, csak átugrottak a labdáért, de most én egy megkerülhetetlen személyi akadály lettem. Nagy fanyalogva megszólalt a vezérük.

„Dobjad át a labdánkat.”

„Miért?”

„Mert a mienk.”

„De most az enyém. Ti rúgtátok át.”

„Azért még nem a tied.”

Addig ment a huza-vona, amíg meg nem ismerkedtünk. Hamarosan kisült, hogy őszre ők is abba az osztályba lesznek ahol én. Köztük volt Kornél, a bankigazgató fia, aki később a legjobb barátom lett.

Kornél egy egészen kivételes egyéniség volt. Mindenben megelőzte a korát. Tiltott regényeket olvasott és tizennégy éves korában kezdte rendszeresen olvasni a világirodalmat. Kezdte az ős-mondákkal és a görög drámákon és a latin irodalmon túl a középkori trubadúrok és mesterdalnokok irodalmánál tartott akkor, amikor megismertem. Kornélnak a színház volt az életeleme. Filmrendező akart lenni és erre tudatosan készült. Állandó hadilábon állt apjával, a józan bankárral, akit a nyárspolgári elmaradottság megtestesülésének tartott. Lehet, hogy ennek oka az volt, hogy édesanyjuk korai halála után apjuk a két gyermekét, az idősebb leányt Gittát és a kis két éves fiút Kornélt nővéreire, a dombovári apácázárda főnöknőjére bízta, amíg újra nőszülve anyát nem szerez a gyermekeinek. A kolostorban Kornélt a kényszerhelyzet folytán kislánycént nevelték, ami saját bevallása szerint egy igazi identitás zavart okozott, és ami apja ellen fordította. A mostoháját, Ilonka nénit, viszont szerette. Ilonka néni özvegyasszony volt és felnőtt leányát, Tusit is magával hozta a családba. Mi ketten Kornéllal folyton színházat játszottunk, darabot írtunk, színpadi díszleteket terveztünk. Kornél rossz tanuló volt, mert azokat a tárgyakat, amelyek nem érdekelték, teljesen elhanyagolta. Sokszor kapott intőt és egyszer apja nevét az intőre hamisította, amiből botrány lett. Ekkor Kornél elhatározta, hogy megszökik. Gittus

ruhában nőnek álcázva el is jutott Miskolcig, ahová apám a kétségbeesett szülők kérésére előre telefonált és a detektívek egy pillanat alatt kiszúrták a magas sarkú cipőben csámpásan botladozó nő-hamisítványt és még aznap haza szállították a szökevényt. Persze minden csínyt megbocsátottak neki, csak ne szökjön meg újra.

Két nevezetes eseményre emlékszem vele kapcsolatban. Az egyik a kollódium bőr-ragasztóval történt kísérletezése volt, mikor az arc átformálását próbáltuk ki egy vasárnap délután. Ilyenkor a szülők rendszerint moziba mentek. Biztonságban érezve magunkat én Kornélon kísérleteztem a fürdőszobában a tükör előtt. Amikor sikerült végre az arcát rettenetesen eltorzítani, a kollódiumot oldó vegyszer üvegjét véletlenül fellöktem és tartalma lefolyt a kagylóba. Vasárnap lévén a patikák nem voltak nyitva. A kollódiumot viszont vízzel lemosni nem lehetett. Nem volt más hátra, Kornál betegséget színlelve gyorsan ágyba bújt és a hazajött szülők nagy ijedelmére eltorzult arccal nyögött. Erre az apja kihívatta az orvost, aki nem tudta megállapítani a baj okát és korházi kivizsgálást javasolt. De másnap én elhoztam neki az oldószert és egy csodálatos gyógyulásnak lehettem szemtanúja. Az orvos is, az apja is gyanakodott ugyan, de nem volt semmi bizonyíték.

A másik alkalom a gimnázium farsangi előadásán történt. Farsang alkalmával minden felsőbb osztály egy kis tréfás jelenettel mutatkozott be a jórészt szülőkből és tanárokból álló közönség előtt. Mi, a hatodik osztály, Kornél javaslatára egy Shakespeare paródiával akartuk megnevetetni a közönséget. A darabnak hat szereplője volt: lovagok, várúr, várúrnő és az elmaradhatatlan hóhér. Mivel minden szereplőt mi ketten játszottuk, állandóan a színpad mögött kosztümöt cserélve jöttünk a színre. Azzal akartunk hatást kelteni, hogy hol a várúr volt magas és vékony és a várúrnő alacsony és pocakos, hol fordítva. De ez nem igen csiklandozta nevetésre a közönséget. Darabunk végén a shakespearai drámához illően minden szereplő a hóhér pallosa alá került. Az utolsó jelenetben én lévén a hóhér, nekem kellett Kornélt lefejeznem. Erre a célra egy vállfán lógó hálóingre egy papírmasé fejet szereltünk, amit a sztanióllal bevont fa pallosom le fog vágni és a levágott fej le fog gurulni a színpadról. Az elképzelés jó volt, de hiba csúszott a kivitelezésbe. Pallosom markolata nem volt szilárd, és amikor el kellett volna választanom a papírmasé fejet a testtől, sikerült eltalálnom a hálóing alatt rejtőző Kornél valódi felét. A hatás leírhatatlan volt. Bár a papírmasé fej legurult a színről, de a hulla fej nélkül üvöltve „Te hülye!” csatakiáltással lerohant a színpadról. A közönség azt hitte, hogy mi ezt így terveztük és viharos tapssal és nagy hahotával fogadta drámánk befejezését. Csak Kornél járt egy hétig nagy púppal a fején.

Másik jó barátom Gond Pali volt. Sokkal jobb tanuló volt, mint én, de én kiváló tornász is voltam, amit a sors Palitól megtagadott, mivel csípőficammal született. Ez a születési hiba sarkalta arra, hogy a szellemi versengésben mindannyiunkat felülmúlja. Baumann Lacival, a hat zsidó osztálytársaink egyikével a szertorna hozott össze bennünket. Ő is eminens tanuló volt. Délutánonként sokszor visszamentünk a torna-terembe külön gyakorolni a támaszba lendülést és az óriáskört. Ilyenkor Lacival egymást tanígtattuk a különböző fogásokra. Mindketten tagjai voltunk iskolánk tornász csapatának és sokszor mentünk át Patakra versenyezni a pataki református gimnázium csapatával. Ez a versengés a két gimnázium között egyébként is úgy tanulmányi, mint testnevelési szempontból hagyományos volt. Kielezte a vetélkedőt Újhely erősen katolikus jellege szemben Patak ősi református jellegével. De a versengés soha sem váltott ki ellenérzést bennünk, hiszen a mi csapatunkban, mint Laci esete is mutatta, mindenféle felekezeti tanuló részt vehetett. Gondolom hasonló lehetett a helyzet Patakon is. A vallási különbség soha nem tudatosodott meg bennem. Ennek oka az én őszinte naivságom lehetett,

mert akkor már sokan érezték Hazánkban a szomszédos nagy Németbirodalom náci-antiszemita eszméjének a kisugárzását.

Újhely ebből a szempontból is nagyban különbözött Halastól. Amíg Halas egy nyakas „kálvinista” civis város volt, addig Újhelynek, mint megyeszékhelynek, inkább arisztokratikus jellege volt. Itt voltak a Senyez báróék, a báró Waldbottok, a történelmi nevet viselő Kossuthok, Görgeyek, Matyasovszkiak. Báró Waldbot felesége Habsburg hercegnő volt és annak ellenére, hogy két fiuk is velünk járt a gimnáziumba, a társadalmi érintkezés szintjén messze felettünk álltak. Ez sokkal jobban tudatosodott bennem, mint a zsidó kérdés. Társadalmi kapcsolatunk középosztályi szinten alakult ki. A baráti körünk a bank- és megyei tisztviselők, ügyvédek és az itt állomásozó katonai és csendőr tisztikar tagjaiból tevődött össze. Ebben a korban még mindenki teljesen tisztában volt a társadalmi tagoltság határaival és csak a maga körében érezte jól magát. Ezt anyám nekem, a serdülő fiának úgy magyarázta meg, hogy rámutatott arra a kellemetlen helyzetre, amikor valaki oda cseppen be, ahol nem látják szívesen. „Ahol nem látnak szívesen, ott sem te, sem a vendéglátóid nem érzik kényelmesen magukat” – magyarázta. Hogy ez mennyire igaz volt, azt csak később, mint Ludovikás a magam bőrén tanultam meg.

De maradjunk Újhelyben. Újhelynek az adta különleges jellegét, hogy a várost a Trianoni szerződésben „hajózható folyó”-nak hazudott Ronyva patak kettévágta. A patakon túli városrész már Csehszlovákiához, vagyis a Benes által mesterségesen összetákolts országhoz tartozott. A hídon határőrség volt, de mert városi terület volt, ez is apám hatáskörébe tartozott. A csehek a túloldalon túlnyomóan magyar lakosságot féltették a feléjük irányuló magyar propagandától, mert érezték a magyar követelések igazságát. Ezért a határt beton erődök sorával erősítették meg. Ez a „kiserőd” sor jól látható volt a várost körülvevő hegység csúcsairól. A két ország között a feszültség 1938-ban odáig fokozódott, hogy már a fegyveres összecsapás lehetőségével is számolni kellett. Ezért a számottevőbb európai hatalmak, mint Olaszország és Németország is helyet adott a magyar követeléseknek és kényszerítették a cseheket a magyarlakta területek egy részének visszaadására.

Az első terület visszaadására Újhelynél került sor. Október volt és én már nyolcadikos voltam, és egyben az önképző kör vezetője is, ami hallgatólagosan a városi ifjúság vezetőjét is jelentette. Lelkemben azonban még csak a tizenkilenc éves gyerek voltam, tele álmokkal és az erkölcsbe vetett őszinte hittel. Az helyzet feszült voltát csak szüleim, főleg édesapám idegességén keresztül éreztem. Én az egész helyzetet csak egy rendkívül izgalmas játéknak láttam. Ennek egyik epizódja volt, amikor már a rádió hírek alapján biztosra vehettük a határ kiigazítást, a közelben levő Borsi községbe, melynek kastélyában született II. Rákóczi Ferenc fejedelem, mi páran diákok éjszaka a derekunkra csavart piros-fehér-zöld zászlókat vittünk át a bokáig érő Ronyván, hogy a lakosság magyar zászlókkal várhassa bevonuló csapatainkat. Hihetetlenül nagy hősöknek éreztük magunkat. Ezt a furcsa érzést fokozta, amikor egy napon cseh katona ruhában, de német dalokat énekelve egy nyolc főből álló cseh egység masírozott végig a főutcán. A cseh egyenruhás katonák elmondták, hogy ők szudéta-németek és megszöktek a cseh katonai szolgálatból. Mi fiatalok ezeket is hősöknek tekintettünk. Lelkesedésemet azonban alaposan lehűtötte apám gondterheltsége.

„A háború nem játék fiam,” mondta, látva az én felelőtlen lelkesedésemet. Mikor azután véglegessé vált a döntés és azt is tudtuk, hogy Újhely lesz az első hely ahol a határsorompó ledől, a város leírhatatlan örömmámorba tört ki. Engem a gimnázium igazgatója tuszkolt oda a vármegyeház erkélyére, hogy a gimnáziumi ifjúság nevében szóljak én is a tömeghez, mely a sötétedő alkonyatban fáklyákkal járt fel-alá a főutcán. Előttem már sok szónok beszélt az erkélyről és minden második szó belefoglalt a lelkes éljenzésbe. Nem emlékszem, hogy mit is

mondtam, de biztosan a nemzeti jelszavakat ismételtam, ami nem is volt fontos, hiszen mindenkit egy leírhatatlan egységbe fogott össze a határtalan lelkesedés. Ehhez hasonló eufóriát csak 1956 októberében, a forradalom győztes napjaiban tapasztaltam hosszú életem során.

De nem vágok elébe a történeteknek. Még pár hétig tartott a rendkívüli állapot. Cserkészcsapatunk kerékpáron a hadsereg nyomába ment az úgynevezett „Magyar a magyarért” mozgalom keretében, és a lakosság között a rászorulóknak élelmiszert, téli ruhát és más hasonló ajándékokat osztottunk szét. Ekkor találkoztam az első kijózanító megjegyzéssel, amit egy életre meg is jegyeztem. Ekkor láttam meg a fellángolás mögött az ott rejtőzködő hétköznapi kiábrándító józanságát. Mikor Királyhelmecen, ahol a lánglelkű pap-költő Mécs László volt a plébános, a községi előjáróság által egy segélyre rászoruló családnak ruhákat adtunk, parancsnokunk megkérdezte, hogy örülnek-e, hogy tizennyolc évi elszakíttóság után ismét Magyarországhoz tartoznak? A válasz nem volt lelkes. „Attól félünk, hogy drágább lesz a cipő.” A Bata cipő sokkal olcsóbb volt a csehek számára, mint a magyar gyártmány, de engem a lelkes és naiv gyereket szíven ütött az, hogy valakinek a magyarsága a cipő árával mérhető. Azóta sokat tanultam és ma már tudom, hogy az egyre terjedő globalizálódással nő az a felfogás is, amit a latinok úgy fejeztek ki, hogy „Ubi pane ibi patria” („ahol a kenyérem ott a hazám”). Ez volt egyike azoknak a leckéknek, amelyeket meg kellett tanulnom ahhoz, hogy az élet sivár valóságával megbirkózhassak. De soha sem sikerült annyira kijózanodnom, hogy elveszítssem a hitemet az emberi lélek anyagon túli felsőbbségében.

1939 júniusában került sor az érettségire. Mai szemmel nézve nevetségesen nagy volt az izgalom, amivel az érettségi vizsgát akkor sorsdöntőnek véltük. Azóta rengeteg sokkal fontosabb vizsgán kellett átesnem, de akkor ez még a jövő titka volt. Mivel általában jó tanuló voltam a bukás lehetősége meg sem fordult az agyamban, hanem azon aggódtam, hogy nem fogom megütni a „kitüntetéses” érettségi mértékét, ami nem is nekem, de apámnak olyan sokat jelentett. Legnehezebb tantárgyam a matematika volt, mert Lukács tanár úr, ha magyarázni nem is tudott, annál inkább tudott követelni. Jelszava szerint a „Számtanban csak jeles van, vagy bukás. Vagy jó az eredmény, vagy rossz!” Ezzel a módszerrel, ha egy tizedes pontot tévedtem, a dolgozatom bukás lett. Sikerült neki ezzel olyan idegfeszült állapotot teremteni számomra, hogy a számtan dolgozatok előtt már rosszul voltam az idegességtől és nem is tudtam a feladatra koncentrálni. Legtöbbször nem tudtam a feladatot az adott időben befejezni és félévkor figyelmeztető intést kaptam matematikából. Apám azonnal egy számtanban kiváló diákot fogadott mellém instruktornak, aki helyrehozta az önbizalmam és a tanévet „jeles” eredménnyel fejeztem be. De az érettségitől mégis nagyon féltam. A mi nyolcadikos matematikai tananyagunk tárgya volt az integral-differenciál számítás is, ami itt nyugaton egyetemi szintű tétel. Én tudtam, hogy ezzel az anyaggal nem vagyok teljesen tisztában, de szerencsém volt, mert a kérdések közül a kúpszeletek geometriáját húztam ki. Mivel jó rajzoló voltam, azzal kezdtem, hogy lerajzoltam a kúpot és az összes metszési lehetőséget, és amikor a hiperbolát is lerajzoltam, ami a kúp végtelenbe való kivetítésével lehetséges csak, az elnök közbeszólt „Köszönöm, aki ennyire világosan látja a kúpszeletek viszonyát, az mindent tud erről a témáról.” Ezzel megúsztam a matematikai részt, ami a nehezebbik rész lett volna a számomra.

Kitüntetéssel érettségiztem. Apám igen büszke volt rám, és azonnal leült beszélgetni velem a jövőmmel kapcsolatban. Ő érezte azt, amit én még nem sejtettem, hogy egy világra szóló háború felhői gyülekeznek fejünk felett. Ő már tudta, hogy Ausztria bekebelezése és Csehszlovákia megszállása után a nyugati hatalmak nem fognak belenyugodni Hitler Lengyelország elleni követeléseibe. De azt is látta, hogy a félrevezetés sikerésétől elvakult diktátor nem fog megállni és tovább fogja feszíteni a húrt amíg csak el nem pattan.

Pályaválasztásomat, mint később megtudtam, nagyban befolyásolta apám jó barátjának, a helyi csendőrsztály parancsnokának a tanácsa. Vitéz Zirczy József csendőr őrnagy nagyszerű katona volt, s mivel jogi végzettsége nem volt, minden alkalommal, ha valamiben nem volt biztos, apám tanácsát kérte ki. Lassan kialakult lelkében egy titkos álom, amiben anyám is osztozott, hogy én vegyem felségül Enikőt, a korban hozzám illő leányukat és így örökölhetném a vitézi címet is, ami az akkori rendelkezések szerint csak a család férfi tagja örökölhetett. Azt tisztán éreztem, hogy Józsi bácsi fiának tekintett engem és ő tanított a fafaragás kezdeti fogásaira. Mikor a pálya-választás szóba került, azt tanácsolta apámnak, hogy adjam be felvételi kérelmemet a tisztképző „Ludovika” Akadémiára.

„Nézd Sándorkám, ha Sacit (ez volt az egy életre rám ragasztott becenevem) felveszik az Akadémiára, akkor az elhelyezkedése is biztosítva van.”

„De ha kitör a háború?” – aggódott apám.

„Magyarország ki fog maradni ebből. De az Akadémia négy éves tanfolyam. A mai modern fegyverekkel el sem képzelhető, hogy a háború négy évig elhúzódjon. De tegyük fel a legrosszabbat, ha fiad megpályázza a felvételt a Csendőrséghez, akkor abban én is segíteni tudok. Mint csendőrtisztet nem viszik ki a frontra, hiszen rendfenntartókra mindig szükség van.”

A józan érvek meggyőzték apámat, apám pedig meggyőzött engem, aki szívesen fogadtam meg a tanácsát. A katonai pálya csillogása engem is csábított. Apám azonban megőrizte a józanságát.

„Arra is számítanunk kell, hogy nem vesznek fel. Rengeteg pályázó van minden évben, legalább ötször annyi, mint ahány hely. Ha nem kerülsz be, én előre beíratlak a jogra, és ha az első év után úgy döntesz, hogy nem akarsz jogász lenni, akkor majd kereshetsz egy másik pályát. De legalább nem veszted el az első évet.”

Apám megtudta, hogy a Ludovikára való felvételeknek két szempontból nem felelek meg. Az egyik a talajtornán szerzett lágyék-sérvem volt, a másik az ábrázoló geometriai képzettségem hiánya volt. Ezt a gimnáziumban nem tanították. De azt is tudta apám, hogy ha a szeptemberi felvételi vizsga előtt ezt a két hiányosságot helyrehozom, akkor esélyesen pályázhatok. Sérvemet sikeresen rendbe hozták a debreceni honvéd kórházban. Az ábrázoló geometria területére pedig az akkor már egyetemista kis-Misa barátom vezetett be. Mivel tér-érzésem kitűnő volt, az ábrázoló geometriát aránylag könnyen sajátítottam el.

A Ludovikára felvételi vizsgára 1939 szeptember 1-re kaptam a behívót. A Bólyai Akadémián, ami akkor a műszaki Akadémia volt, kellett jelentkeznünk egy kézi csomaggal, mivel a vizsga négy napig tartó bennlakással járt. Nevünk a vizsga tartamára megszűnt és csak mint számok léteztünk a vizsgáztatóink számára. A sikerhez egy bizonyos pontszámot kellett elérni. A vezetőség bejelentette, hogy a katonacsaládok gyermekei négy pontszám előnnyel indulnak. Más protekció ki volt zárva. Mivel a száz helyre nyolcszáz jelentkezőt hívtak be, az első nap a hely megismerésével és a vizsgarend ismertetésével telt el. A nagy hálótermekben és a tornateremben felállított vaságyak voltak kijelölve fekvőhelynek. A napi háromszori étkezés az étteremben zajlott le háromszori váltásban. Ez volt az elő ízelítő a katonaeléletről. A tornateremben az ágyam egy pécsi fiúval volt szomszédos. Zsabokorszki Jenőnek hívták, és mivel ő is papi gimnáziumot végzett ifjanc volt, éppen olyan idegennek és elveszettnek érezte magát mint én ebben a rideg kaszárnya környezetben. Mivel ő is szerette a könyveket, hamar megbarátkoztunk. Másnap a testi alkalmassági vizsgával telt el a nap. Mindenből gyakorlatból egy bizonyos minimális szintet kellett elérni, amit ha nem ért el a pályázó már szedhetett is a holmiját és mehetett haza. Úszás, távol és magas-ugrás, futás, kerékpározás, gerelyvetés, súlylökés, szertorna több különböző tornaszeren, mind megkívánt egy minimális teljesítményt a

pályázótól. Másnap reggel már az elsőnap létszám negyedével kevesebben voltunk a reggelinél. Ez volt az írásbeli vizsga napja. Tanteremről tanteremre mentünk a számozott vizsgalapunkkal, ahol különböző kérdéseket kellett bizonyos határidőn belül írásban megoldani. Az ábrázoló geometriai feladatot rajzban kellett megoldanunk. A másik kérdés, amire emlékszem az volt, hogy ha egy hatszáz kilométeres távolság két végéről két vasúti szerelvény egyszerre indul egymás felé és az egyik negyven, a másik hatvan kilométeres óránkénti sebességgel halad, a távolság melyik pontján fognak találkozni? A legkönnyebb feladat számomra az volt, amikor írásban kellett kifejtenuk, hogy miért akarunk katonai pályára lépni. Míg legtöbben a hazaszeretetre hivatkoztak én azt jelöltem meg célomnak, hogy a hadsereg a legnagyobb nemzet-nevelő intézmény és a magyar tisztikar legfőbb hivatása a magyar férfiak hazafias szellemének és öntudatának fejlesztése. Vizsgáztatóm arcán azonnal láttam, hogy megnyerte tetszését a dolgozatom. Harmadik nap a szóbeli vizsgára került sor. Itt már a magabiztos, fellépés, az értelmes, dadogásmentes beszédkészség volt a legfontosabb. Negyedik nap délelőttjén volt az eredményhirdetés, ahol jelen lehettek már a szülők is. Bizony zsongott a díszterem a lefojtott, de izgatott beszélgetéstől. Amikor a bizottság megjelent halálos lett a csend. A nevek felolvasása nem alfabetikus rendben ment, hanem a szerzett pontszámok szerint. A felolvasásra már csak kétszáz maradtunk az eredeti nyolcszáz behívottból, és ennek is ki kellett hulljon a fele. Valahol az ötvenediknek hangzott el az én nevem. Nem is annyira én, mint apám volt kimondhatatlanul boldog. Anyám inkább félő örömmel csókolt meg. Én azonnal Jenőt kerestem, aki leverten közölte, hogy alig pár ponttal lemaradt. Ugyanis ekkor már közszemlére is kifüggesztették az eredményt, egy piros vonallal szétválasztva a sikereseket azoktól, akik lemaradtak. Jenő majdnem az első volt a lemaradottak között. Annyira pártatlan volt az elbírálás, hogy a honvédelmi államtitkár fia, sok katonatiszti gyerekekkel együtt, nem ütötték meg a mértéket. Másnap kellett a sikerrel pályázóknak a további eligazításért megjelenni. Legnagyobb öröömre ott találtam Jenőt is. „Képzeld, tegnap valaki visszalépett és így én is bekerültem, de fizető állományba. Hála Istennek ez nem okoz gondot apámnak” – mondta.

Én el is felejtettem, hogy nagyobb részünket állam-költséges helyre vettek fel, de voltak saját-költséges helyek is. Jenő így is nagyon boldog volt, hogy bekerülhetett az Akadémiára. Kétségtelenül ebben az időben a Ludovika a magyar fiatalság színe-javának volt az intézete. Később, amint a háború miatt egyre több tisztre lett szükség, a felvételi követelményeket meg kellett lazítani, de 1939-ben még szigorú volt a válogatás.

Beöltözésünk dátumának október 1-et jelölték meg. Addig hazamehettünk egy utolsó felelőtlenül boldog vakációra. De Sátoraljaújhely nem volt az a hely, ahová a közeli háború veszélye be ne lopakodott volna. Ez a tragikus valóság a beözönlő lengyel menekülők ezreinek döbbenetes látványával mutatta meg a háború valódi arcát. Apámnak hivatásánál fogva gondoskodnia kellett a sok ezer menekült elhelyezéséről, ellátásáról és tovább szállításuk megszervezéséről. Ekkor láttam, hogy az én kistermetű apám milyen nagyszerű ember. Mi, mint cserkészek is hozzá lettünk beosztva. Biciklivel futkostunk a város alvégétől a felvéig. Parancsokat, utasításokat hoztunk-vittünk, vagy új híreket közöltünk. Apám a belvárosi állami iskola egy tanterméből irányította a megfelelő szállásra a csoportokat. Rendőrei az ő parancsa szerint osztották be a menekülteket ötvenes, vagy százas csoportokba. Sok polgári lakos volt köztük, de voltak katonák is. Öregek, fiatalok, betegek, egészségesek, sokan lesántulva, köhögve, az őszi esőben átázva menekültek minden szervezettség nélkül. Ki kocsin, ki lovon, autón, biciklin vagy gyalog a sarat taposva igyekezett dél-nyugat felé, át a Kárpátokon, és vacogva, dideregve várták egy feléjük kinyújtott segíteni kész emberi jóindulatát. Közben a nyelvismeret hiánya sok zavart okozott. Szerencsére a német, vagy tót nyelv ismerete

valamennyire átsegítette a hatóság embereit ezen a bökkenőn. A város különböző egyházai és jótékonyági szervei által felállított segélykonyhákat is értesíteni kellett, hogy melyik iskolához, kórházhoz vagy laktanyához mennyi adag élelmet küldjenek, hová mennyi pokrócra és szalmazsákra van szükség, hová kell orvosi segítség. Csodáltam apámat, aki az előtte fekvő térkép segítségével a határról érkező adatok alapján nyugodt határozottsággal intézkedett. A fő feladat az volt, hogy a beözönlő menekült áradatot azonnal tovább indítsa, hogy ne torlódjanak fel annyira Újhelyben a határ közelében, mert a város nem tudta volna ellátni ezt a menekült áradatot. Ezért a MÁV és a helyi kisvasút igénybe vételével, mely Nyíregyházáig ki volt építve, már az érkezés utáni napon tovább kellett indítani a csoportokat Sárospatak, Tokaj, Szerencs Miskolc, vagy Nyíregyháza irányába úgy, hogy a kijelölt helyen már várják őket elhelyezéssel és étellel. Ezen sokféle követelménynek a végrehajtása apám feladata volt, aki ezt nagyszerűen bonyolította le. Ekkor láttam először mit jelent a vezetésre termettség. A harctéren később ennek nagy hasznát vettem.

BUDAPEST, LUDOVIKA

A Bolyai Műszaki Tisztképző Akadémia a Hűvösvölgyben volt Budán, mely a város villa-negyede volt. Katona-életem 1939 őszén itt kezdődött, mert ide hívtak be vizsgára. Akkor még nem sejtettem, hogy milyen döntő befolyással lesz ez a pályaválasztás egész életem további alakulására. Főleg azt nem sejtettem, hogy mivel a csendőrtiszt-képző századhoz is pályáztam, ez egy egész életemre kiható súlyos következményt fog hozni maga után. De ezt akkor senki sem sejtette.

A ludovikás évek az egyéniségem átformálásának éveit jelentették számomra. Az otthon védelmében felnőtt és elkényeztetett egykéből, aki elpirult egy durva káromkodás hallatára, ez a három év felnevelt egy határozott, magabiztos, kicsit talán hetyke férfivé. Ennek a nevelésnek a titkára csak egy év elteltével jöttem rá. Egy katonai nevelő intézetben nevelkedett osztálytársam, aki észrevette, hogy milyen nehezen viselem a ledorongolást és sokszor a sírás fojtogat, félrehívott és a fülembe súgta: „Komám, ha te ezt a színházi szerepet nem tanulod megjátszani, itt megbolondulsz! Az ordítózást és a letolást nem szabad mellre szívni! Ez csak egy szerep, amit minden újonc, aki katona akar lenni, meg kell tanuljon! Te is ordíts, pattogj, csattogj! Teremtsd le az újoncokat. Játsszad meg, hogy mindent tudsz, mindenhez értesz. A kételyeidet, ha van is ilyen, titkold el. Csak így élheted túl a három évet.” Nagyszerű tanács volt. Amint rájöttem a titokra, hogy csak egy szerepet kell játszanom, azonnal megszűnt a lelki nyomás és én is olyan csattogó, pattogó „felső-éves” lettem, mint a többi. A színpalak mögött azonban megőriztem idealista mivoltomat, amit csak azok előtt tártam föl, akikben bíztam, hogy nem élnek vissza bizalmammal.

Harmadévesen koromban lettem először komolyan szerelmes. Enikővel a szüleink megnyugtatósára tartottuk a jó-pajtási viszonyt. Sokszor mentünk együtt táncolni és délutáni teákra a különböző pesti klubokba, de ez nem volt szerelem. Az első szerelmem egy huszár ezredes lánya volt. Visszatekintve csak most ismerem fel, hogy Fruskában is azt szerettem meg, amit Mimiben. A vidám és kedves, de amellet okos és művelt leányt, aki mindig a női ideálom volt és maradt számomra. A viszonyunknak hamar vége lett, amikor az első pár csók után Fruzi egy találkánkat lemondta egy huszárhadnagy kedvéért, aki egy lovas bemutatóra hívta meg. Mint bódult szerelmes én is elmentem a bemutatóra, ahol szíven döfve vettem tudomásul, hogy Fruzi és a hadnagy milyen nagyszerűen szórakoznak. Bennem volt annyi józanság, hogy felfogjam, hogy még csak szórakoztató partnernek sem kellek. Az egész epizód vagy három hónapig tartott.

1941. június 26-án megdöbbenve hallottuk a rádióban, hogy a visszacsatolt Kassát szovjet repülők bombázták. Ezzel Magyarország a németek oldalán hadba lépett. Mi fiatalok lelkesen fogadtuk a hírt és nem érttem miért olyan lehangolt az apám. Mikor megkérdeztem az okát, mély rezignáltsággal felelt.

„Az első világháború megmutatta, hogy nem lehet megnyeri egy két oldalon vívott háborút!”

„De mi majd megmutatjuk, hogy lehet! Mi majd visszaszerezzük azt, amit apáink elvesztettek!” Harsogott belőlem a belém nevelt önbizalom. Apám komoran rám nézett.

„Nem, tudod mit beszélsz!” mondotta, és három napig nem szólt hozzám. A későbbi események őt igazolták.

1942. június 19-án avattak hadnaggyá a Ludovikán. Nekünk a honvédeskü mellett, melyben életünket ajánlottuk fel a Haza védelmére, még külön csendőr-esküt is kellett tennünk a belső ellenség elleni harcra. Mivel politikailag teljesen tájékozatlanok voltunk, hiszen tilos volt politikálni a hadseregben, nem is nagyon értettük ennek a jelentőségét. Ennek hordereje csak

később lett világos, amikor már azt események sodra elragadott bennünket egy vissza nem fordítható irányba.

Ezzel elkezdődött az események láncsora, melyben úgy sodródtam, mint egy falevél a viharban, amelynek semmiféle lehetősége nincs beleszólni sorsa alakulásába.

A HÁBORÚ (visszapillantó tükörben.)

Emlékezetem halványulása miatt nem csak az eseményekre igyekszem emlékezni, hanem az eseményekhez fűződő hangulatokat is fel szeretném idézni.

1990 őszén tértem vissza először oda, ahol 1944 őszén harcoltam a századommal. Milyen furcsa érzés most újra itt állni a Galga partján, látni Tószeg templomtornyát. Itt a csatorna partján akkor a halállal néztünk farkasszemet.

Azóta az élet forgószínpadán sok más szerepet kellett eljátszanom. A hat éves szovjet fogság során sok minden voltam. Voltam trágyahordó, kovács, fafaragó, rakodó munkás, gépész és szobrász. Aztán magyar rabtartók rákényszerítettek, hogy kőműves legyek. Majd nagyot fordult a színpad és a tengeren túl idegenben találtam magam. Bár nem voltam egyedül, mert mellettem volt a felségem, de a magyar nyelv hiánya, a magyar lélek hiánya és egyetlen gyermekünk hiánya, akit túszként visszatartott a vörös hatalom, állandó gyötrelmem forrása volt. Nem tudtam kiszabadítani az egyéniségemet a lakás falai közül, mert körülöttem minden idegen volt és én nekik mindig idegen voltam. Itt nem tudja senki mi is a sirva-vigadás, mit jelent magyar módra mulatni, milyen a tücsök ciripeléses éjszaka...

Ezért az első lehetséges alkalommal rohantam Haza, nem haza, de Haza! Amint a szovjet kivonult már itthon voltam. De gyökereink közben a gyermekünkön keresztül addigra már mélyen belenőttek a kanadai talajba...

De sok az üres beszéd. Most itt állok az árokparton és idézem a múltat. 1944. október végét, Magyarországon, ezen a helyen.

Valóban soha sem éreztem a halál közelségét. Huszonhárom évesen az ember tele önbizalommal. Mindig bizakodással néztem szembe a sok lehetetlen feladattal mindaddig, amíg az egyik emberem el nem esett mellettem. Így emlékszem a pillanatra:

Örökké él a pillanat
mely belém vésve megmarad...
Szólni szeretnék, nem tudok,
sírnival szeretnék, nem fogok.
Szorongató a pillanat.
Az emlék súlya fojtogat.

Újra itt állok ezen a parton,
a könnyeimet visszatartom.
Száras csatorna, vén füzek
emléki bennem küzdenek.
Hallom parancsom: „Össztüzet!”
„Az eperfánál géppuska állás.
Látod Jóska?” ”Látom” „Tüzelj!”
Húsz puska együtt dördül el,
de válasz is jön. Füttyül süvítve.
Mint halál-hozó ólom vércse
szétrobban... s Jóska piros vére
itt Tószeg alatt az árokparton
szertefröccsen az ősi hanton.

Már béke van. Rothadt avar
alatt ki nyugszik? Kit takar?
S te Jóska meg sem kérdezed
„Mire volt jó ez örület?”
Miért volt mind az áldozat?
Áldást hozott vagy átkokat?

Te már itt nyugszol porrá válva
magyar röggént, választ se várva,
hiszen paraszti végzeted,
hogy visszaadva életed
beleolvadj az anyaföldbe,
nem kérdezve és nem pörölve.
A Haza lettél mindörökre.

A fűzfa tövétől úgy öt méterre robbant az akna. Nagy, nedves rögök potyogtak vissza rám. Egy göröngy pont a hátamra huppant. Mégsem tudtam felfogni a veszélyt. Ösztönös reakcióm lassú volt, amit embereim bátorságnak vélték. Mikor egy gránát robbant, nekem idő kellett, hogy a földre vessem magam. Sokszor állva feledkeztem, és embereim csodálták a hidegvérem. Zubbonyomról leráztam a földet. Szétnéztem. Előttünk szürke ködbe burkolózott a folyó-parti fasor. Ott a Tisza. Ez a támadási cél. Embereimet csak karjellel, vagy ordítással tudtam vezetni. Szakaszom úgy lapult jobbra-balra a magas zsombékban, hogy még magam sem tudom számba venni őket. Sem a felsőbb vezetés sem mi nem tudjuk milyen erővel állunk szemben. A parancs így szólt. „A két egyesített csendőr század felszámolja a szovjet hídfőt. Az ellenséget visszaszorítja a Tisza mögé!”

Lehetséges? Lehetetlen? 44 őszén már senkit sem érdeklí, hogy mi lehetséges, vagy mi nem. Tudjuk, ha nem is mondjuk ki. A háború elveszett. Még próbacsendőreim is tudják ezt. Mégis a megadás gondolata meg sem fogamzik bennünk. A mának, a rutinnak, a megszokottnak, a beidegződöttnek vagyunk a rabjai. Ez az inercia a fegyelem alapja. Én is tudom, érzem ezt a görcsös ragaszkodást a megszokotthoz. Lehet, hogy nem is az eskü iránti hűség, nem is a meggyőződés, talán még nem is a hazaszeretet, ami összetart bennünket. Összetart a bajtársi közösség beidegződött megszokása. Az egymáshoz kötődés összetartó lánc kapcsol össze minket elszakíthatatlanul. Életszükségletté lett, hogy tartozunk valahova. A családhoz, a falkához, a nyájhoz való tartozás ősi ösztöne tart együtt! Kell valahová tartozni! Az életösztön parancsa ez.

A balszárnny irányából hallom „Sebesült-vivők! Erre!” Arra nézek, de semmit se nem látok. Sűrű a köd. Egyszerre egy géppuska kelepel bele a ködbe, megtöltve a levegőt sistergő ólommal. Tőlem pár lépésre az óriás fűz tövében kuporgó Perina tizedes most felugrik, mint akit megcsípett a darázs, majd széttárt karokkal zuhan vissza.

Tudom, hogy halott. Csikorgó foggal egy keserű káromkodást morzsolok szét tehetetlen dühömben. Ordítom a parancsot, hogy mind meghallják a hangtávon belül.

„Első szakasz vezetett tűz! Cél a jegenyétől jobbra a csalitosban meghúzódó géppuska. Hatszáz!” Várom egy kicsit, hogy mindenki ráállíthassa az irányzékát. „Sorozat tűz! Tüzelj!” Messzelátómmal ellenőrzöm a becsapódásokat. Most nem vagyok keresztény többé! Nincs bocsánat, nincs szeretet, csak ellenség van és abból is egyl kevesebb! Távcsövön át figyelem a

száznál több lövedék hatását. De nincs idő a szemlélődésre. Ki kell használnom az ellenség bénultságát.

„Kézi gránátokat elő! Szuronyt fel!”

Nincsenek illúzióim. Tudom, hogy az ellenség túlerőben van. A tüzérségi előkészítés nélküli támadás, az Akadémián tanultak szerint csak katasztrófában végződhet. De a parancs, az parancs! A nagy hadi-helyzetről nem sokat tudok. De amit a közvetlen környezetemben látok és tapasztalok elég, hogy felfogjam azt, hogy egyenlőtlen esélyekkel küzdünk. Várom, az oroszok páncélosok támogatásával előretörő gyalogsági támadást. Nekünk nincs páncéltörő fegyverünk. De a parancs, parancs...

„Hadnagy úr! Hadnagy úr oda nézzen!” A kiáltás a jobb szárny felől jön. „Odanézzen a gátra!”

Ez nem lehet igaz! A töltésen egy tábornok lovagol. Mögötte a kürtös lengeti a fehér zászlót. Megadás? Átvillan az agyamon. Hihetetlen! A túlerőben levő ellenség leteszi a fegyvert! Csak azután veszem észre, hogy a tábornok román.

„Ide süllyed egy hadsereg, ha köpenyeget fordít. Ezek itt nem akarnak már harcolni. Ha átálltunk volna, ez lenne a mi sorsunk is. Mi a jobb? A haza érdekében letenni a fegyvert, vagy harcolni az utolsó golyóig? Magam sem tudom. Erre a kérdésre csak a jövő fog feleletet adni. De van-e jövőnk, mikor az „egy nap a világ” légkörében élünk? Haza, élet, jövő mind csak ködös fogalmak. Az egyetlen konkrétum Mimi! Annak a lánynak az emléke, akit csak tavasszal megismertem Erdélyben és aki azóta betölti az életemet.

Amíg a fegyverek összeszedése tart, emlékeim mozivásznán az események visszaperegnek arra az októberi vasárnapra, amikor a Kormányzói proklamációban elhangzott a fegyverszünet kihirdetése. Hihetetlenül zűr-zavaros pillanatok voltak azok. Ha nem velem történik, el sem hinném, hogy igaz. De annyi minden történt tavasz óta! Istenem, mekkorát változott a világ pár hónap alatt!

Amikor Mimit megismertem még május volt.

„Most május van és májusban mindenki nagyon szerelmes,
most kék az ég és zöld a föld s a szívünk nem engedelmes...”

Igen, az én szívem sem engedelmeskedett a józanésznek. Lehet józanésszel házasságra gondolni egy világégés közepén? Szerencse, hogy nem engedelmeskedtünk, de erre csak most, házasságunk hatvanadik évében jöttem rá.

„El kell vegyelek feleségül!” – mondom Miminek.

„De a szüleink nem egyeznek bele.”

„Meg kell érteniük, hogy a házasság az egyetlen lehetőség, hogy együtt maradhassunk. Képzeld el, ha parancsot kapok, hogy Németországba kell mennem? Mi lesz velünk? Örökre elszakadunk egymástól!”

Válasz helyett megcsókolt. Nem, nem és ezerszer nem! Nem szakadhatunk el. Ezt még Erdélyben megfogadtuk egymásnak. Mindenki nagy meglepetésére a próbaszolgálatom utolsó napján díszbe vágtam magam és megjelentem Kálmán apa, Mimi édesapja előtt, eleget téve a társadalmi formáknak. Az idős úr a szalonban fogadott. Minden bátorságomat összeszedve előrukkoltam.

„Kálmán bátyám, engedd meg, hogy ezennel tisztelettel megkérjem Mimi kezét!”

Láttam a rejtett mosolyt az idősebb úr arcán, hiszen akkor már vészesen gomolyogtak a felhők hazánk felett. Különösen a „Bécsi döntés”-sel visszacsatolt Erdély sorsa volt bizonytalan.

Románia ugyan velünk együtt német szövetségben harcolt, ami azt jelentette, hogy forma szerint a szövetségeseink voltunk, de éreztük, hogy a románok csak az alkalmas pillanatot lesik, és megfordítják a fegyvereiket ellenünk. Ellenségek leszünk egyik napról a másikra. És akkor mi lesz Erdéllyel? Mi lesz Mimmivel? Örült kérdés. Örült lehetőségek! De nem szabad gondolkoznom! Tenni kell! Ám az idősek másképp mérlegelték a jövőt. Nagy igazság, 'a tett halála az okoskodás'.

„Kedves fiam, nincs semmi kifogásom a személyed ellen, de Mimi még nagyon fiatal. Még le sem érettségizett. Előbb érettségizzen le, mielőtt házasságról beszélhetünk. De ti csak levelezetek, és ha egy év múlva is úgy érezték egymás iránt, mint most, akkor újra beszélni fogunk a dolgról. Most gyere az ebédlőbe, mert kész az ebéd.”

Hát így kezdődött, de ezzel nem ért véget. Ami rosszat sejtettünk az mind bekövetkezett. A román király parancsára Románia egyik napról a másikra szovjet oldalra állt és mi ott maradtunk készületlenül egy teljesen védtelen déli határral. Ekkor még a Román csapatok össze voltak keveredve a dühtől tájékozatlan német csapatokkal és nem támadtak.

Milyen zűrzavaros idők voltak ezek, Istenem! Milyen fejtelenség mindenfelé. Senki sem tudja az örökké változó viszonyok között sem a saját, sem az ellenség helyzetét. Hol vannak az élek? Hol vannak a szovjet T-34-esek? Hol van a hadosztály parancsnokságunk? Rádiónk nincs, telefonunk nincs. Már fél napja előnyomulásban vagyunk Arad felé, mikor megérkeznek az orosz páncélosok. A küldönc azt a parancsot hozza a számomra, hogy menjek előre a harcvonal elé felderítésére egy járőrrel. Szitáló őszi esőben indulunk, csúszós latyakos a sár. Gyalogúton megyünk az éjszakában. Az irányt a fellobbanó torkolat-tüzek vörös lángnyelvei jelzik. Számolok, egy kettő... hét. Most ért el hozzám a dörrenés. A hang durván három másodperc alatt tesz meg egy kilométert. Kiszámítom, hogy körülbelül két kilométerre vagyunk az első vonalat jelző tüzéségi becsapódásoktól, és a harcokcsik élvonalától. De azt is tudom, hogy a gyalog járőrök jóval közelebb vannak.

Izgalomunkban majdnem beletüzelünk egy visszavonuló magyar huszár egységbe. Tőlük megtudjuk, hogy utánuk már szovjet erővel kell számolnunk.

Mikor is volt ez? Van ennek már egy hónapja is, hogy állandó utóvédharcokban ide értünk Tószeg alá. Ezalatt nem aludtunk rendesen, nem ettünk főtt ételt, nem mosakodtunk, és csak kapkodva borotválkoztunk. Nem volt már egy váltásra való tiszta fehérneműnk. Utoljára a Marosban mostuk ki a szennyest, ami csak úgy feliből, harmadából száradt meg. Ennek ellenére azért megmaradt a bajtársi szellem és néhanapján tréfára is jutott. Az embereim velem együtt úgy fogták fel a helyzetet, mint a háború „normális” állapotát. Jobban mondva ösztönösen tudtuk, hogy a háború nem egy normális állapot, tehát ami abnormális béke-időben, az a háborúban normális. Az örökös egymás közelsége, ahol még a legelemibb testi szükséglet elvégzése is közszemlén történt, összeérleli az embereket. Ez hatalmazta fel az embereket egymás legintimebb ügyeibe való beleturkálásra is.

„Hány szeretőd volt Gyurka?

„Több, mint ameddig a négy elemiddel számolni tudsz.”

„Na, te se add a nagy-okost. Még a kenyeret se tudtad négybe vágni.”

„Csak hallgass. Amilyen sötét a képed, még az is lehet, hogy cigány vagy.”

„Na és mi baj van azzal? Ha nem tudnád, a legjobb szerető a cigánylány.”

„Honnan tudod? Kóstoltad már?” Nagy nevetés. Egy tanya padlásán vagyunk. Éjszaka. Kinn állnak az örök. Minden pillanatban rajtunk üthet egy orosz járőr. Ránk gyűjthetik a tetőt, bedobhatnak egy gránátot... de most ki törődik ezzel? Kanalazzuk a bablevest. Még reggel főzte meg az aznapra kijelölt szakács. Mert konyhánk nem volt és minden nap más-más főzött. Persze

Perina szakaszvezető, aki értett egy kicsit a főzéshez, mindig felügyelt arra, hogy ne legyen ehetetlen az étel, ám a favágástól a kondérmosásig, sőt annak cipelése is, az aznapi szakács dolga volt. Mint tiszt, én voltam az egyetlen kivétel, de a kosztban egyenlően osztoztam mindenkivel.

„A százados úr hívhatja a főhadnagy urat.”

Az emlékezés mozi-vászna elsötétedett és fókuszba került előttem a körülöttem nyüzsgő hadszíntér. Fogatolt járművekre, magyarul lovas kocsikra rakják a zsákmányolt fegyvert, lőszert, gránátot. Az őrmester kiabál, ordít, kézzel-lábbal magyaráz, a lefegyverzett román katonáknak. Nehéz őket százas csoportokba terelni. Nagy a tolongás, ahogyan a foglyok igyekeznek barátaikkal együtt maradni. Nagy a lökdösődés és káromkodás, mert nem értik egymás szavát...

Feltápáskodom. Csak most érzem milyen fáradt vagyok. Ma éjjel a mezőn kell maradnunk éjszakára. Nincs a közelben olyan település, amely ezt a tömeget befogadni képes lenne. A hadosztály parancsnokság már elvonult. Magukkal vitték a román tábornokot és törzskarát.

A hepehupás mező ismerős nekem. Négy nappal ezelőtt itt még állóharcban néztünk farkasszemet a szovjet erőkkal, amikor visszahívatott a századparancsnokom az első vonalból. Egy köpcös kis őrmestert mutat be nekem.

„Ez Menyhárt őrmester, aki tegnap bennjárt felderítőben Tószegen. A falusiak mesélték neki, hogy a partizánok rajtaütés szerűen törtek be a faluba, ahol még a csendőrös a helyén volt. A többi maga mondja el Menyhárt a hadnagy úrnak.”

„Azt mesélték, hogy a hatfős őrs emberei hátul a kertek alatt menekültek az orosz túlerő elől, de a falu házaiból a nyit mezőre nem menekülhettek ki, mert az oroszok levadászák őket, mint a nyulat. Ezért az egyik csendőr egy láda lőszerral bevette magát a kukoricaszár kúpok közé és olyan tüzet zúdított az oroszokra, hogy azok nem tudták a mezőn üldözni az őrs tagjait. De erről az önfeláldozó emberről nincs semmi hírünk. Lehet, hogy halott, de ha sebesülten fekszik a szárkúpok közt, akkor csúf dolog lenne otthagyni.”

Olyan meggyőződéssel mondta, hogy éreztem mire céloz. Ki kell menni egy járőrrel és megnézni a helyszínt. A szárkúpok a két vonal közé estek, de közelebb az oroszokhoz, mint hozzánk. Óriúság kockáztatni négy épkézláb katonát egy valószínűleg már halott emberért, gondoltam magamban. De mindjárt el is szégyelltem magam a gondolatért. Az a csendőr nem fontolgatta, hogy érdemes-e életét kockáztatni a többiekért!

„Magam megyek ki felderíteni három emberrel százados úr, és megnézzük mi történt a bajtársunkkal.”

„Tisztelettel kérem a hadnagy urat, hogy magukkal mehessek.” – mondta Menyhárt szinte könyörögve..

„Az természetes. Maga ismeri legjobban a terepet.”

„Rendben van Sándor,” – adta meg az engedélyt a századparancsnok, „de hajnali kettő előtt ne induljatok. Akkor csendes az éjszaka és olyankor bóbiskolnak el az örök.”

Hosszú volt a várakozás hajnalig és sokszor átfutott rajtam a félelem zibbasztó érzése. Amikor már elindultunk kúszva az út árkában, a félelmet felváltotta az éber figyelem. Jó fél órát kúsztunk, amíg megtaláltuk a helyszínt. Ott várt ránk a háború szomorú csendélete. Kilőtt hüvelyek garmada közt feküdt a már kihült holttest szétlőtt arccal. A legendás csendőrkalap kakastollát lengette a szél. Egy újabb órába telt, amíg visszavonszoltuk a tetemet a vonal mögé. Másnap tisztességgel eltemettük a századparancsnoki harcállásnak kinevezett tanyaépület tövébe. A zubbonyába benne volt a névcédula: „Lovas István csendőr, tószegi őrs.”

Ez az ember megérdemelte volna, hogy megérje a győzelmet. Nem volt háborút döntő cselekedet, amit tett, de egy túlerővel szembeni hősi helytállás győzelme volt a tette. Vajon hány napja van ennek? Érdekes, mennyire elveszti az ember az időérzékét a harcban.

Merengéséből a századparancsnokom hangja ébresztett föl.

„Sándor kérlek” – kezdi igen barátságosan a századparancsnokom. „Engem áthelyeztek és neked kell átadnom a század-parancsnokságot. Te kíséred fel a foglyokat Pestre, illetve Budára, a Hűvösvölgyben levő fogoly-gyűjtőbe. Ott kell őket átadnod és ott kapsz további eligazítást. Remekül vezetted a támadást. Köszönöm.”

Egy kézfogás, egy tisztelgés és véget ért a több mint másfél hónapos, életre-halálra szóló kapcsolat. Szó sincs kitüntetésre való felterjesztésről. Semmi több, csak egy hideg köszönöm. Katonadolog.

De nem volt időm ezen töprengeni. Kadocsa Gabi közeledett a maga megszokott fiús mosolyával. Gábor az iker-századnak, a Szekszárdi csendőriskola századnak azután lett a parancsnoka, hogy századparancsnoka megsebesült. Jó barátok voltunk már a Ludovikán is. Mind a ketten civilből jöttünk és nagyon idegenül éreztük magunkat a katona-élet személytelen zordságában. Bizony nagyon hiányzott az otthon melege, biztonsága és szeretete. Hatalmas lelki megrázkódtatás volt a katonás durva hang! A trágár viccek és a gúnyos nevetés, amit a mi ártatlan pirulásunk váltott ki a tapasztalt katona-iskolásokból. Irigyeltük nagyon azt a könnyed nemtörődőséget, amivel a cögerájából jött ’vén hadfiak’ zavartalanul vágták zsebre a sértéseket, amíg mi majd elsüllyedtünk, ha legorombítottak. Mint a gimnázium eminens tanulója és kiváló tornásza, mindig csak dicséreteket kaptam és szokatlan volt számomra, amikor maga „balfácán” vagy „két-ballábas anya-szomorító” és még durvább jelzőket vágtak a fejemhez minden ok nélkül. Gábor hamarabb fogta fel, hogy mindezt nem kell mellre szívni. S valóban igaza volt Gábornak. Amint nem vettem komolyan a sok buta dörgedelmet, főleg nem tekintettem személyes sértésnek az inzultusokat, egy pillanat alatt megváltozott körülöttem a világ. Ettől kezdve magam is ordítottam a vezényszavakat és tudatosan káromkodtam, amint azt elvárták tőlem, de ez soha sem vált a véremmé. Soha sem lettem az a tipikus, kaptafára húzott átlag tiszt. Avatás után nem káromkodtam az embereim előtt és nem lettem soha jó ivó partner. Nem vettem részt azokban a zajos mulatozásokban, melyekben sokan a „fene-gyerek katonatiszt” jellemzőjét látták, sőt meg is kívánták ezt a magatartást.

Volt azonban annyi eszem, hogy nem lettem ünneprontó sem. Megbeszéltem a tisztí étkezde szakácsával, hogy számomra egy kancsó teát tartson készenlétben, melynek színe megkülönböztethetetlenül hasonlítson a borhoz és azzal töltötte föl a poharamat, ha üres. Ami a legérdekesebb volt, hogy nem lettem „savanyú Jóska” aki elrontja mások jókedvét. Éppen olyan jókedvvel és hamisan fújtam a nótákat a többivel, mintha magam is abban az állapotban lettem volna, amiben ők. Bár nem mondtam el a titkom senkinek, tudom Gábor sejtette a turpisságot. Ő rangban előttem végzett, de soha sem érezte ezt velem. Most is a vállamra csapott és nyújtotta a kezét.

„Gratulálok öregem a századparancsnoki kinevezésedhez.”

„Köszönöm. Akkor veled egy szintre kerültem. Te a Szekszárdi század én a Zombori...”

„Nem úgy verik a cigányt te forrófejű! Úgy rohantál a rohamba, mint egy megszállott. Hiába üvöltöttem ’Feküdj! Feküdj!’ – rám se hederítettél. Jó, hogy egy darabban jöttél ki a játékból.”

„Te nem maradsz itt a Szekszárdiakkal?”

„Nem komám. A hadosztály úgy döntött, hogy egyesíti a két leharcolt századot a te parancsnokságod alatt. Engem a németekhez küldtek összekötőnek. Itt a papír. Te felviszed a foglyokat Pestre és bevonulsz a Károly laktanyába.”

„A fene egye meg!”

„Mi bajod?”

„Még kérded? Ott az orra előtt leszek a sok nyilas baromnak. Utálok ezt a német tisztelgést meg a fenéknyaló csodálatát a Fűrernek.”

„Nem félsz egy a németekhez delegált tiszt előtt így beszélni?” – kacsintott egyet.

„Nem tőled félek, hanem a sok vezér-karitól, akik megrészegültek a korai német győzelmektől. Még megisszuk a levét ennek a vak bizalomnak...”

„Ne legyél vészmadár.”

„Te nem tudod, hogyan ért engem a fegyverszüneti kiáltvány?”

„Honnan tudnám? Hozzám is csak egy napi késéssel jutott el. Tudod jól, nincs rádiónk.”

Akármilyen hihetetlen, engem egy ezüsttel és porcelánnal megterített ebédlőasztal mellett ért a kormányzói parancs.”

„Mi a fene? Hogy kerültél oda?”

„Hát ha rádiónk nincs is, de van telefon. A szolnoki szárnytól jött a hír, hogy apámék Mimivel együtt Szolnokon vannak és szeretnének látni.”

„Csak úgy szimplán, hogy ’kicsi fiam, Sacikám, kérj eltávozást a hadszíntérről, mert a menyasszonyod szeretne látni?’ Ilyen egyszerű volt az egész?”

„Igen. Akármilyen furcsán hangzik, így volt. A századparancsnokomat is meglepte a szokatlan kérésem, de érdekelték a hírek, amit esetleg apámtól megtudhatok és elengedett. Biciklire kaptam és hamarosan Szolnokon voltam a Nemzeti Bank elnökének lakásán. Ők apámék régi barátai és náluk még megrekedt a béke. A szobalány feltálalta vasárnapi ebédet, sült csirke, kompóttal. Én meg Mimi egymást faltuk a tekintetünkkel és a rádió kellemes cigányzenéje valódi békebeli hangulatot teremtett a szobában. Az előszobában a sarokba támasztva álló géppisztolyom, rajta a rohamsisak, amit melleleg még az orosházi kavarodás zűrzavarában szedtem fel. Senkinek sem jutott eszébe, hogy húsz kilométerre már a Vörös Hadsereg uralja az országot. Ám egyszerre megszakadt az idillikus hangulat, amikor a zene hirtelen elhallgatott és a bemondó jelentette, hogy a Kormányzó úr kiáltványt intéz a nemzethez. A kanalak megálltak a levegőben. Balsejtelmünk valóra vált. A többit már tudod te is...”

„Apádékkal mi lett?”

„Én azonnal az ablakhoz ugrottam és kilestem. Az utcán ott vesztegeltek végtelen sorban a Tigrisek. Akkor érkeztek a németek a debreceni páncél csatából, ahol a szovjettől véres vereséget szenvedtek. Le lehetett olvasni a mogorva, borostás, fáradt arcukról és haragos tekintetükről az elkeseredést. Biztosra vettem, hogy még egy, a románokéhoz hasonló kiugrást nem hagynak megtorlatlanul. Annál is inkább, mert láttam, hogy harckészültségben mennek és a lövegeiket vízszintes lövésre engedik le. Mondom apámnak, hogy azonnal induljanak vissza Pestre mielőtt a németek lezárják az utakat.”

„Szép kis cirkusz lehetett, gondolom.”

„Az volt. A szárnyparancsnokságra is bementem eligazítást kérni. Sajnos olyan volt a parancsnokság, mint egy feldúlt hangyaboly. Mindenki rohant, intézkedett és rám senkinek se volt ideje.”

„És a vonalban?”

„Századparancsnokom telefonon értesült a kiáltványról, a helyi posta-tisztviselő jóvoltából, de abból csak annyit tudott meg, hogy valami fontos dolog történt. Semmi többet. Parancs nem érkezett. Gondolhatod milyen idegesen várt.”

„Biztos be volt piálva. Mindenki tudta, hogy iszik.”

„Ivott, de nem volt részeg. Azonban nagyon határozatlan volt. Tőlem kérdezte, hogy mit csináljunk?”

„Mit tanácsoltál?”

„Az egyetlen ésszerű megoldást, ha nem akartunk esküszegőkké lenni, hogy szüntessük be a harcot mindkét irányba és ássuk be magunkat körkörös védelemre.”

„Úgy érted, sündisznó-állásba?”

„Igen. Megállapodtunk abban is, hogy mindenkivel felvesszük a harcot, aki megtámad, de télenek maradunk mindaddig, amíg nem tisztázódik ez az áldatlan helyzet.”

„Persze arra is számíthatatok, hogy bármelyik oldalról támadás érne benneteket, a másik fél a segítségetekre jönne.”

„Természetesen. De tudod Gábor, a legfelelőbb érzés mégis az volt, hogy akkor csak magyar földön állunk és csak magyar ügyért harcolunk. Jó lett volna akkor meghalni.”

„Ne érzelegj! Huszonhárom évesen még korai lenne meghalni. Ne sietessed, mert ami késik, nem múlik. Egyébként rá se ránts ezekre a nyilas urakra, akik most törnek föl. Mihelyt forró lesz a talaj a talpuk alatt, a nyomukat se fogod látni. Aztán neked már menyasszonyod is van. Egyel több ok, hogy életbe maradj.”

Nem feleltem, csak kezet ráztunk. Bajtársak voltunk a szó szoros értelmében.

Szinte felelőtlennek érzek ennyi év után ilyen nagyszabású haditettéről beszélni. Nagyon Hári Jánosként hangzik ez a számból. Nem is említettem ezt az ütközetet mindaddig, míg a winniepegi (Kanada) „Magyar Újság” szerkesztőjének, Nemes Guszti bácsinak hagyatékából kezembe nem került Pest-Pilis vármegye utolsó alispánjának, Dr. Sági Józsefnek a naplója. A könyvet a szerző Venezuelában adatta ki „Arccal Kelet felé” címmel, mellyel a kelet felől betörő szovjet erőkkel vívott harcokra céloz. Könyvének 212-216 oldalán részletesen foglalkozik ezekkel a tiszamenti harcokkal, és mint szemtanú írja le az eseményeket. Ebből idézek szó szerint:

„Miután honvéd erő nem állt rendelkezésre, mely a Tiszán vert ponton-hídon átözönlő orosz erőkkel felvehette volna a harcot, ezért hívtam a böszörményi úti [megjegyzés: ez téves, mert ez a Szekszárdi iskola-század volt] csendőrzászlóalj parancsnokát. A csendőr parancsnok azonnal riadóztatta egységeit [Zomboriak] és órákon belül a helyszínre érkezett és megsemmisítette az addig felépített híd-részt a Tiszán. A Szolnoktól délre partot váltott román erőket a 20. hadosztály (melynek alárendeltségében a két fennemlített csendőr-század harcolt) ellen-támadással visszaverte és beszorította egy szűk ártéri hídfőbe. Több román zászlóalj megadta magát.”

Jól esett ezeket a sorokat olvasnom, ha harminc év késéssel is, hiszen sokszor már magam is kétségbevittem a saját emlékeim valóságát. Szerencsére feleségem, aki akkor még csak menyasszonyon volt, maga is látta a végtelen sorát a román foglyoknak. Erdélyi lány lévén maga is beszélt velük románul. Ennek ellenére csak akkor írtam a történetekről, amikor egy kívülálló személy igazolását is fel tudtam mutatni. Ekkor éreztem csak feljogosítva magam, hogy erről nyíltan beszélhessek.

A fogoly oszlop kíséréséhez egy nagyobb gazdaságból háttas lovat rekviráltam, mert a menetoszlop olyan hosszan elnyúlt, hogy másképp nem tudtam rendet tartani. De sem zavargás, sem szökési kísérlet nem volt. Második napja voltunk úton és a mivel a románok látták, hogy emberségesen bánunk velük, megnyugodtak. Csak akkor derült ki, hogy egy hatfős orosz járőr is csatlakozott a románokhoz és letette a fegyvert. Ezeket külön őriztettem. Látszott rajtuk, hogy boldogok, mert a számukra befejeződött a háború.

Hirtelen egy autó robogott el mellettem. A lovam megugrott, a kocsis nagy porfelhőt kavarva hirtelen fékezett és megállt. A por ködéből nem más, mint Mimi alakja bontakozott ki. A kocsis apám kocsija volt és a család eljött meglátogatni a 'szegény kis csemetét'. Micsoda anomáliák! A román foglyok nagyon boldogok voltak, mikor Mimi románul beszélt hozzájuk. Életünk a háború és a szerelem hihetetlenül valószínűtlen keveréke! Győzelem és szerelem, leírhatatlan boldogság. A jövőt újra a szőnyeg alá seperjük. Csak a ma létezik.

„Csak egy nap a világ, csak egyetlen egy csók az életünk. Ki tudja mi vár ránk, ki tudja holnap mire ébredünk.

Add nekem ezt az éjszakát és én az életem adom. Csak addig éljek s ne tovább, amíg a szádat csókolom...”

Ilyen egynapos távlatú életet éltünk 1944 őszén. Ez szülte azt a megdönthetetlen elhatározásunkat, hogy megházasodunk.

Milyen naivan szép kifejezés „megházasodni,” A nép szerint csak akkor vagy kész a házasságra, ha már van házad. 1944 azonban olyan év volt, amikor nagyobb volt a valószínűsége annak, hogy akinek háza volt az is elveszti azt, mintsem hogy újat építsen valaki.

Bolond, felfordult volt a világ. Hát mi, szerelmes fiatalok, miért ne legyünk bolondok? Hiszen a szerelem még békében is elég ahhoz, hogy elvegye az ember józan esztét. Hát még ha a háború örülségével is párosul, akkor olyan felelőtlen tett születhet, mint az én éjszakai látogatásom Pestre.

Ez akkor történt, amikor még nem értek utol bennünket a szovjet tankok. Akkor még együtt lehetett tartani a századot. Egy tiszántúli faluban éjszakáztunk. A hadosztály harcálláspontja úgy 15 km-rel hátrább, Szegváron volt, a Tiszához közel. Hetek óta nem kaptunk postát és az emberek nagyon várták a híreket otthonról. Én is csak annyit tudtam Mimiről, hogy felmenekültek Pestre. De azt nem tudtam, hogy ő olyan talpraesett kislány volt, hogy elment a szüleimhez bemutatkozni. Anyám még aznap este meghívta a Nemzeti Színházba, ahová bérletünk volt. Mert ilyen kételtű volt a világ akkor... és talán mindenkor. Mert az élet soha sem áll meg! Hiába bombázás, harc, vér, deportálás, a paraszt betakarítja a kukoricát aknatűz közepette is. A tisztviselő elmegy a hivatalába és a légvédelmi riadó alatt folytatja a gépelést az óvóhelyen és ott eszi meg a zsíros kenyér ebédjét. A munkás bemegy a gyárba és dolgozik, amíg a szirénák nem jelzik az angol bombázók érkezését. És nem szívesen megy le a pincébe, az óvóhelyre, mert darabbérben dolgozik és pénzt veszít. A halál közelsége nem lassítja, inkább gyorsítja az életet.

Ez a kaland úgy kezdődött, hogy a századparancsnokom parancsot adott nekem, hogy hozzam el a századpostát a hadosztálytól, mivel nekem volt egy románoktól zsákmányolt motorkerékpárom.

„Légy szíves, menj be Szegvárra a postáért. Ne siess vissza. Éjszakázz a hadosztállyal. Reggelre várlak.”

Ez a 'reggelre várlak' szeget ütött a fejembe. Mimi Pesten van. Szegvártól Pest körülbelül százhusz kilométer. Motoron meg lehet járni három óra alatt oda-vissza. Tudtam, Kadocsa Gabi a hadosztálynál van. Neki biztosan lesz pár liter felesleges benzinje a számomra. Tudtam, hogy a Tisza a záróvonal, és ha azt visszafelé engedély nélkül átlépek, azonnal szökevénynek számítok. A szökevény fölött pedig statáriális bíróság ítélkezik. De ez nem volt elrettentő hatással rám. Csak a legényemmel közöltem, hogy miben töröm a fejem.

„János, lehet, hogy Szegvárról felugrok Pestre. Ha jobbnak gondolod, megvárhatsz Szegváron, de ha akarsz, velem jöhetsz. Tudod, hogy mivel jár, ha átlépjük a záróvonalat?”

„Főbelövással.” Hangzott a lakonikus válasz.

„Látom, tudod a törvényt.”

Alig értem Szegvárra máris Gábort kerestem és elhadartam a tervem.

„Mindig tudtam, hogy a szerelmesek örültek. De siessünk, mert minden perc drága.”

Meg sem próbált lebeszélni, mert tudta, hiába. Előhozta a benzines kannát és maga töltötte fel motort, hogy ne kelljen senkinek se magyarázkodni. Aztán hajrá!

Elsötétítés. Az országúton letompított lámpával robogtam Pest felé és éjfél előtt beállítottam szüleimhez a budai lakásba. Apám elsápadt, mert azonnal felismerte a helyzetet.

„Tudod mit csinálsz? Hogyan jöttél át papír nélkül a záróvonalon?”

„Csak odakiallottam az őrnök a hídon, hogy 'Csendőr futár-tiszt, azonnalos parancssal Pestre' és már robogtam is. De siess apám, hozzád a kocsit mert fel kell keresnem Mimiéket és másfél óra múlva indulnom kell vissza.”

Így történt. Másfél óráért kockáztattam mindent. De megérte. Ekkor csókoltam meg Mimit először a szüleink előtt!

Reggel időben leadtam a postát.

Nem szeretnék száraz esemény beszámolót írni. Lehetetlen lenne úgy felidézni és papírra vetni azt a sok lelki megrázkódtatást, amit az akkori események rettenetes, élet-halál jelentősége mért ránk. Lehetetlen úgy emlékezni, hogy ne fűzzem hozzá a kapcsolódó és egyre nyomasztóbb érzéseket. A Szövetségesek partraszállása júniusban Normandiában, a Hitler elleni sikertelen merénylet, Sztálingrád eleste, a feltartóztathatatlan szovjet előnyomulás a keleti fronton és Pest egyre gyakoribb bombázása, végül pedig a sikertelen kiugrási kísérlet meghozta a szélső jobboldallal Szálasi hatalomra jutását. Ez nyilvánvalóvá tette minden józanul mérlegelő magyar számára, hogy a háború elveszett. Mint az első világ-háborúban, most is a vesztes lóra fogadtunk. Apám beteget jelentett és nem ment be a hivatalba, mert nem akart német módra karlendítéssel tisztelegni, sem 'kitartás'-al köszönni. Tudta, hogy hivatala egyenesen a Gestapo ellenőrzése alá került, akikkel nem akart együttműködni. Egyszóval nem akart részesévé lenni ennek az örült rendszernek, amiről tudta, hogy az országot a bajból a tragédiába sodorja.

Jól emlékszem 1938-ra, amikor még Magyarország a béke szigete volt közép kelet Európában, mikor apám így magyarázta nekem, a süldő gyerekeknek, a kommunizmus és a náciizmus veszélyét.

„Megfigyelted-e fiam, hogyan imádkozunk a szentmise végén?”

Őszintén bevallom, mint gyerek nem sok figyelmet szenteltem a mise végén elszajkózott imádságnak. So

Apám folytatta. „Az imádság a mise végén így hangzik 'Az új pogányságtól és az istentelenségtől mentsd meg Uram Hazánkat!' Ha nem tudnád, az 'új pogányság' a náciizmus, az 'istentelenség' pedig a kommunizmus. Mindkettő egyformán gonosz.”

Ekkor már 1944-et irtunk és az gondolat gyötört, hogy mitévő legyek, ha Németországba vezénylik a századomat? Apám, akárcsak jövőm apósom, náci ellenesek voltak. Nem is lehetett

csodálni, hiszen már az első világháború példájából látni kellett volna, hogy két-frontos háborúban az a fél fog veszíteni, aki két oldalról beszorítva harcol. A külső oldalon harcolóknak a világ minden nyersanyaga rendelkezésre áll, míg a belső körben csak korlátolt mennyiségű nyersanyag áll rendelkezésre. Mikor erre a 'kis káplár' rájött, már késő volt, pedig erre az egyébként jól képzett vezérkara is figyelmeztette. Erre egy világméretű bravúrral Afrika felől akart kitörni a gyűrűből az olajmezők felé, de ezt a kísérletét az angolok megghiúsították. Ezután a harcot már csak a 'csodafegyverek meséjében bizakodva' lehetett folytatni, mely az atombombát, mint utolsó reményt igérezte az egyre jobban reményvesztett németeknek. Ez volt az utolsó szalmaszál. De a józanabbak, mint apám is, már ebben sem hittek. Ekkor sugdosva járt szájról szájra a vicc a kis színésznőről, akit az „SS” tiszt felvisz a lakására. A buta kis nő megpillantja a falon a világ-térképet. „Mi ez e kis zöld terület zászlókkal körülvéve?” kérde csodálkozva. „Ez ahol a mi csapataink állnak” feleli a tiszt. „És az óriási piros terület?” „Az a Szovjet Unió.” „Mondja kedves Sturmführer, látta Hitler ezt a térképet?” Szóval, a hülye is tudta, hogy a háború elveszett.

Ilyen gondolatokkal gyötrődve öltem az időt a Károly laktanyában, század körletem ügyeleti irodájában. Egyik cigarettát a másik után szívtam és próbáltam valami absztrakt probléma felé fordulni, hogy kiverjem a fejemből a jövő ijesztő gondját.

Ekkor olvastam Várkonyinak a „Szariat oszlopai” c. fél-tudományos könyvet, melynek témája a világ teremtése és a galaxiák keletkezés körül forgott. Akkor még az atomelmélet gyerekcipőben járt, de valami intuíció vezethette a könyve megírásában a német csillagászt, Wegenert (ha jól emlékszem a nevére) aki a hó és a fagy kölcsönhatásában látta azt a kimeríthetetlen energiaforrást, amely egyszerre mozgásban és egyben egyensúlyban tartja az Univerzumot. Gondolatszárnyon ilyenkor, messze magam mögött hagytam a jelen gondjait.

„Tulajdonképpen a változásban magát az időt vizsgáljuk, ami viszont nincs. Mert a múlt csak „volt” és csupán emlékezetünk tárolja a már „nem-valós” eseményeket, melyek már egy másfajta dimenzióban léteznek. A jövő pedig még meg sem fogamzott, tehát nem lehet valóság! Ám a jelen azonnal „múlttá” változik, amint megvalósul. Akkor kérdem, hol van az idő? Hogyan beszélhetek egy fogalomról, ami nincs? Amikor fény évekről beszélünk, kérdés miről is beszélünk valóban? Időről vagy távolságról? Mindkettőről. Mivel a fény egy másodperc alatt háromszázezer kilométert tesz meg, ezért nyolc másodperc kell a napsugárnak ahhoz, hogy elérje a Földet. Ez azonban már nem idő, hanem a távolság mércéje. De ha az idő nem kézzelfogható koncepció, és ha a távolság az idő függvénye, akkor egy olyan felfoghatatlan fogalomzavarrá bomlik szét a lét maga, amit értelmünk nem tud felfogni! De kikerülni sem lehet a kérdést, mert maga a létezés, a „van” (esse) olyan reális erővel mutatkozik meg, hogy tagadni nem lehet! Talán ezért mondja az Ó-szövetség „Istene” önmagáról, „vagyok, aki vagyok.” Más szóval az Isten maga a Létezés esszenciája...

Közben cigarettám füstje, mint gomolyfelhő burkolta be a laktanya szoba sivárságát. Éjszakai ügyeletes tiszt voltam a budai Károly laktanyában 1944 novemberében, miután az egyesített Szekszárd-Zombori csendőr-iskola század parancsnokává neveztek ki főhadnagyi ranggal. Ez nem volt rendkívüli előléptetés, hiszen az egész 1942. júniusi avatás évfolyama megkapta ezt a rangot.

A laktanya ügyelet a legunalmasabb szolgálat a világon. Mint egy ópium mámort kergető nagy Buddha, úgy ültem az asztal mellett, fejemet a karomra hajtva, belebámultam a semmibe. Analizáló gondolataim akkor sem hagytak békén.

„A semmi nem lehet semmi!” – vitatkoztam önmagammal. „Ha a semmi valóban semmi lenne, akkor annak fogalmát sem ismernénk fel. Nem lehet fogamat alkotni a semmiről. A

semminek olyan megsemmisítő ereje van, mint a nullának. Ha kapcsolatba kerül vele valami, azt azonnal zéróvá változtatja. Ezerszer semmi is csak semmi! És a végtelen is ilyen csodabogár. Hozzáadni is lehet, el is lehet venni belőle, lehet szorozni, vagy osztani, de megváltoztatni nem. A végtelen mindig végtelen marad. Ám mi lesz a végtelenből, ha zéróval szorzom? A lét, vagy a nem-lét lesz a győztes? A zéró semmisíti-e meg a végtelent, vagy a végtelen növeli meg végtelenné a zérót?”

Idő,
te soh'sem létező
Végtelen folyam, szent erő,
mindent magába szédítő
hömpölygő hullám.

Ím a múlt,
mely már lefolyt és elcsitult
megállapodott; végtelen
köddé foszlott a semmiben.

Jövő,
te le nem mérhető
délihábbal kecségtető
csalogató és ámító;
te vagy az örök csábító.

Jelen,
te soh'sem létező,
te soha meg nem érhető
jövőből múltba átmenő
megfoghatatlan pillanat;
mit markolnál, de elszalad.

Egy hármasság lényeged;
Megoszthatatlan összeged
Egy misztikum; egy őstítok,
amit felfogni nem tudok,
mert én is benne létezem.
Idő-lényegű életem
e háromszögbe belefér,
hol egy az Idő és a Tér
s az őseredet, egy titok . . .

Mért lettem? Voltam ? Vagyok ?

Bolond gondolatok egy laktanya szobában...
Szinte félálomból ébredek, mikor Gábor rám nyitja az ajtót.

„Mi a fene van veled, hogy itt a sötétben kuksolsz:?”

„Észre se vettem, hogy besötétedett.”

„Mibe merültél bele. Amilyen hóbortos vagy, lehet, hogy a cserebogár halhatatlansága felett töprengsz?”

„Eltaláltad. Azon gondolkodtam, hogy igaz-e amit a csillagászok állítanak a Galaxiánkról. Igaz-e, hogy a sok millió csillag, bolygó, sőt naprendszer konglomerátum mind a mi gondolkodásunk logikai rendjét hordozza? Ha igaz, akkor mi többek vagyunk, mint csak egy porszem? Fizikailag porszemek ezen a kis sárgolyón és mégis sokkal többek?...”

„Hagyd abba ezt a hülyeséget! Sokkal nagyobb gondunk lesz hamarosan egy másik csillaggal, a Vörös csillaggal. Az oroszok Csepel alatt állnak és már az Ipolyságban bekerítést elhárító harcok folynak. Ha így megy tovább, bekerítik Pestet.”

„Pest „nyílt” város lesz. Nem lehet egy közel két milliós várost hadszíntérré tenni. Itt nem lesznek harcok.”

„Naiv csacsi vagy öcsikém. Ezek a nyilas urak nem fognak mással törődni, mint a saját bőrükkel. Még ha az egész Buda romhalmaz lesz is, akkor is csak a saját bőrük mentésével fognak törődni. Nekik az időnyerés most a legfontosabb.”

„Sötéten látsz.”

„Na, én nem várom meg melyikünknek lesz igaza. Én megyek a németekkel.”

Alig hangzottak el Gábor szavai, amikor ismét nyílt az ajtó és kopogtatás nélkül két nyilaskeresztes karszalaggal díszített tiszt, egy százados és egy főhadnagy léptek be. A németeket utánzó kézlendítéssel tisztelegtek. Mi is felálltunk és vártuk, hogy szóljanak.

„Letették már az urak az esküt a Nemzetvezető Szálasi testvérré?” – hangzott a fagyos kérdés.

Hallgattunk, mint két csínytevésen rajtakapott gyerek. Napok óta halogattuk ezt a kényes kérdést. Nem akartunk esküszegők lenni, de tudtuk előbb-utóbb ránk is sor kerül.

„Szóval nem.” A százados helyesen vonta le a következtetést. „Nem baj, holnap délelőtt tíz órakor a gyakorlótéren az egész laktanya hűségesküt tesz a Nemzetvezetőre. Aki megtagadja, azt elrettentő példaként agyonlőjük, ha pedig egy egység meg merné tagadni az eskütételt, azt megtizedeljük. Remélem világosan beszéltem.”

Ezzel keményen összezsápták bokájukat és szabályos hátraarccal távoztak. Mi kővé válva maradtunk ott.

„Látod komám milyen fickók ezek. Én inkább a németekhez megyek. Százzszorta könnyebb a Wermachtal szót érteni, mint ezekkel a fanatikusokkal. Nem irigylem a helyzetedet. Segítsen meg az Isten.”

Gábor nem volt érzelmős lélek, nem is volt vallásos. De jó bajtárs volt és hallottam a hangján, hogy elérékenyült. Magához ölelt, majd kemény kézfogással, szótlánul váltunk el.

Magam maradtam a dilemmával. Mit tegyek? Én eldöntöttem, hogy nem tekintem a Szálasi kormányra kikényszerített esküt kötelezőnek. De hogyan közöljem ezt az embereimmel? Csapjam be őket? Vezessem félre őket? Hirtelen elhatározással sorakozót rendeltem el a negyedik emeleti folyosón. Ez az emelet volt a századom körlete. Sem alattunk, sem mellettünk nem volt más alakulat. Tisztában voltam azzal, hogy, amit teszek nagyon kockázatos, de meg kell tennem. Mikor az elvi meggyőződés ütközik a létérdekkel, akkor az elv mellett döntéshez nagyobb bátorság kell, mint a harc gőzös pillanatában bátornak lenni. Nem akartam hős lenni, csak becsületes akartam maradni. Nem volt könnyű választás.

„Emberek, holnap le kell tenni az esküt a Nemzetvezető Szálasi Ferencre.” Nagyon megnyomtam a kell szót. Hosszú csend követte a szavaimat. ”Jegyezzék meg jól, hogy csak az az eskü kötelez, amit önként tesz le az ember. Végeztem!”

Nem mondtam többet, mert így is sokat mondtam. Ha valaki feljelent, akkor a sorsom megpecsételődött. Ez lázadásra való felbujtásnak számított, amit a Szálasi kormány halállal büntett. De embereim megértették a szavaim jelentőségét.

Másnap reggel lélektelenül elhadartuk az esküszöveget.

A politika azután hamar kipárolgott a fejemből. Minden rosszban van valami jó. Boldog voltam, mert Mimi a budakeszi úton lakott szüleivel, ami aránylag közel volt a laktanyámhoz. Mimi családja az utolsó vasúti szerelvényvel hagyta el Szászrégent. A családi ház olyan kötelék volt, amitől nehezen tudtak elszakadni. Ismerve apámat, tudom, hogy ő is így érzett volna. Sem apósom, sem apám nem voltak gazdag emberek. Igazi becsületes, jó polgárok voltak. Szürke kis tisztviselők, de fel voltak vértézve a megvesztegethetetlenség merev páncéljával. Ők úgy hitték, hogy az emberek többsége szintén becsületes. Számukra a családi ház, amit a szülők, vagy nagyszülők nehéz munkával építettek fel, az összetartozás szimbóluma volt. Sokkal többet jelentett, mint csupán egy téglafalakkal körülhatárolt légtér. Az jelképezte a testvéri kötelékét. Szerencsére, apámat sokszor helyezgették és ezért mi nem vásárolhattunk családi házat. Helyette apám földet vett, mert úgy hitte, hogy az nem értéktelenedik el. Ha házunk lett volna ő is körömszakadtig ragaszkodott volna ahhoz. Családunkban még mindig ott lüktetett a röghöz kötött jobbjág föld-szeretete. Lehet, hogy az évszázados földhözköttöttsége ivódott bele a vérünkbe és az volt az apám föld-imádatának alapja. Ma már ez egy vitatható tétel. Egy biztos csak, hogy családunk 1650 táján már nemesi címerrel rendelkezett. Az őseim Csikszentdomokosról, vagyis Erdélyből származtak, és Bocskai fejedelem hívására csaptak fel hajdúnak. A fejedelem a Hajdúságba telepítette le őket. Őseim zömmel katolikusok voltak, és a protestáns környezetben nem boldogultak. A Bácskába való áttelepülésük valószínű oka a szegénység volt. Kétségtelen, hogy apám is, Kálmán apa (Mimi édesapja) is szerették a földet. Kálmán apa régi református papi családból származott, míg az én őseim mindkét ága katolikus volt. Mimi édesanyja, Csóka mama viszont katolikus volt. Mivel Kálmán apa nem adott reverzálist, ezért Mimi, az anyja után katolikus lett, míg bátyja György, becenevén Bubu, az apja református hitét követte. Mimi a katolikus apácák intézetében, a Marianum lánynevelő intézetben nevelkedett. Ez nagy előny volt a házassági engedély szempontjából. Mert sem árvíz, sem jégverés, sem földrengés, de még az oroszok közeledése sem volt elég döntő érv arra, hogy társadalmunk, főleg hadseregünk, feladja a régi merev K.U.K. szabályokat a tisztai házassággal kapcsolatban. Miminek a szülei boldog házassága biztosította a vallási türelmességet és Kálmán apának sem volt kifogása udvarlásom ellen és házasságunk tervét ezért nem gátolták vallási akadályok.

Olyan gyermekesen derülátók voltunk mindketten, hogy optimizmusunkat sem az angolok napi bombázása, sem az orosz ágyúk hallható dörgése nem zavarta. Ilyen elvakító és egyben ilyen áldásos a szerelem ereje!

1944. november végén már Mimi is és én is komolyan beszéltünk a házasságról. Még az én szüleim is, akik eleinte korainak vélték huszonhárom éves fiuk nősülését, már belátták, hogy minket nem lehet szándékunktól eltéríteni. További sorsomat alakulatomnak a Közúti Központi Szállítás Vezetőségéhez történt alárendeltsége nagyban befolyásolta. Nősülési szándékomat is ennél az alakulatnál jelentettem be. A K.K.Sz.V. viszont a Kerületi Csendőr parancsnoksághoz

utasított. A Kerület-parancsnokság akkor már valahol a Balaton déli partján, ha jól emlékszem Siófokon volt. Közvetlen parancsnokom, egy géhás őrnagy, nem csak eltávozási engedélyt adott, hanem még nagyon jó véleményezést is adott Mimi családjáról.

Ezekkel az okmányokkal felvértezve indultam neki útnak saját gépkocsimon, mivel a Szállításvezetőség azt is elintézte, hogy apám gépkocsiját bevonlatták és nekem utalták ki szolgálati használatra. Az elmenekült kerületi parancsnokság Siófokon még le sem volt telepedve és olyan fejetlenség uralkodott, hogy egy nősülési engedély kérelme nevetségesen jelentéktelen ügyé törpült a sokkal fontosabb ügyek mellett. A tiszt, akinek az én házassági kérelmem kellett intéznie, annyira sietett, hogy alig vette kézbe az iratokat és pár kérdés után szó nélkül megadta az engedélyt. Én pedig elsiettem, mielőtt még meggondolná magát. Az udvaron egy évfolyamtársamba ütköztem.

„Szervusz Ernő, mijáratban?”

„Önkénteseket toborzok. Partizán alakulatot szervezek oroszok mögötti bevetésre. A vonalak mögött, a Mátrában fogunk működni. Nem jössz?”

„Nem öregem, nekem más terveim vannak. Nősülök.”

„Bolond vagy. Nősülni? Most?”

„Mindenki ezt mondja örült vagyok. Lehet, hogy igazad van, de én már a szavamat adtam.”

Ezzel elváltunk. Tudtam Ernő gyávanak tart, de én akkor azzal sem törődtem. Robogtam az engedéllyel vissza Pestre, de a Balatonnál olyan sűrű ködbe kerültem, hogy a legényemet előre kellett küldenem a kocsim elé, hogy gyalog irányítsa a kocsit vagy húsz kilométeren keresztül, mikor végre felszakadt a köd. Az út így három órával tovább tartott visszafelé, mint oda, de végre minden akadály elhárult a házasságunk útjából.

Közben egy érdekes epizód tarkította az életünket. Amíg 1943-ban a Böszörményi útra jártam a Csendőr-tiszti tanfolyamra, a szüleimnél laktam. Mimi akkor még csak mint álmain tündére létezett, mikor egy őszi este hazatérve a színházból, az épületünk kapuja előtt egy gyűrött trencskós alak ücsörgött. Azt hittük koldus, de mikor felállt egyenesen anyámat szólította meg.

„Olgi néni, nem tetszik megismerni? Én vagyok Laci.”

Sem apámnak, sem nekem a „Laci” név nem jelentett semmit, de anyám azonnal magához ölelte az idegent.

„Laci, Lacikám, hogy kerülsz ide?”

Laci családi története egyike volt a sok trianoni béke-diktátum okozta tragédiáknak. Elfelejtettem említeni, hogy anyám postumus gyermek volt. Nagyanyámat a gazdag Deák család egyik fia szerelemből vette felségül. Az ifjú ember halálosan beleszeretett a szép, de szegény lányba. Családja azonban soha sem bocsátotta meg ezt a betolakodónak. Azt hitték nagyanyámról, hogy „rávarrta magát” a gazdag fiúra. Mikor anyai nagyapám egy vadászaton szerzett tüdőgyulladásban hirtelen meghalt, nagyanyám már terhes volt. Nagyanyám és az ő édesanyja Ó-mama, együtt nevelték azután ezt az árván maradt kislányt, akinek nem volt testvére. Ám a sors kiszámíthatatlan szeszélye folytán nagyanyám unokatestvére Emmike is árván maradt és a két unokatestvér úgy nőtt fel mint édes testvérek. Emmike később férjhez ment egy Vugrincics nevű mérnökhöz, aki annyira magyar érzelmű volt, hogy nem tette le a hűségesküt a Jugoszláv államra. Családja ezért nehéz körülmények közé került. Emmike és férje hirtelen, egymásután meghaltak, és akkor anyám átvette az anya szerepét az árván maradt két lány és egy fiú felett mindaddig, amíg a trianoni szerződés át nem kényszerítette

Magyarországra. A három árva gyermek közül a fiú volt ez a Laci, aki hozzánk menekült, miután a németek megszállták Jugoszláviát.

„Tetszik tudni Olgi néni, én mindig repülő akartam lenni! De Júgóban (Jugoszlávia) csak a hadseregen keresztül lehetett pilóta kiképzést kapni. Ezért mentem a katonasághoz, de mire elvégeztem a repülő Akadémiát és kineveztek hadnagynak, már ingadozott az egész délszláv királyság. Én is abban a repülő alakulatban voltam, amelyik a száműzetésbe menekülő király gépének vadász védelmet adott.”

„De miért jöttél Magyarországra fiam?” – vetette közbe apám. „Sajnos a németek téged hadifogolynak tekintenek, és ha kikérnek, nem sokat tudunk tenni érted. De ezt nem lehet itt a kapualjban megtárgyalni.”

Mikor letelepedtünk végre a lakásban egy csésze tea mellett, Laci elkezdte mesélni élete történetét.

„Úgy érzem magam, mint az üldözött vad, amelyik az erdőtűz elől az áradó folyóba menekül. A tűzben biztosan bennégek, a folyót talán átúszom?”

„Beszélj értelmesen.” Apám hangján érződött, hogy komolyan veszi a helyzetet. Az ország ekkor már német ellenőrzés alatt állt, és csak névleg volt önálló. A németek mindenütt jelen voltak. A Gestapó nyílt szemtelenséggel megfigyelés alatt tartotta azokat a magyar hazafiakat, akik megbízhatatlanok voltak a Reich szempontjából. Ebben az időben már veszélyes volt segítséget nyújtani bárkinek, aki németellenes érzelmű volt.

„Sándor bácsi, én királypárti vagyok, de kiábrándultam a háborúból. Ha visszamegyek, vagy a királypárti, vagy a kommunista partizánok arra kényszerítenének, hogy velük harcoljak. Ezt szeretném elkerülni.”

Anyám jóságos szíve ezt már nem tudta szótlánul hallgatni. Bár a családban látszatra apám akarata érvényesült, a valóságban anyám a kedves és behízelt modorával mindig meg tudta lágyítani apámnak a merev, sokszor ridegen törvénytisztelő magatartását. Anyám most is apám alapjában segítőkész természetére apellált.

„Sándorkám, maga biztosan tud tenni valamit. Mégis borzasztó volna, ha Lacinak a mi fiunkkal, mint ellenséggel kellene szemben állnia! Gondoljon csak erre! Nincs elég tragédia ebben a világban? Itt vannak Kőkényék például. Nem elég borzasztó, hogy a zsidótörvény miatt máris szakadék tátong a két gyerekkori jó barát között? Nem küldhetjük Lacit vissza!”

Apám nem felelt, de a homlokán sűrűsödő ráncok elárulták, hogy megoldáson töri a fejét. Végül csak ennyit mondott.

„Majd meglátom mit tehetek.”

Apámnak komoly befolyása volt a rendőrség berkeiben, mert ő volt a vidéki Államrendőrség személyügyi előadója. Meg is találta a módját annak, hogy Laci letelepedési engedélyt kapjon és így beiratkozhatott a műegyetemre. A sors iróniája, hogy mialatt én a Szovjetunió foglya voltam, Laci elvégezte a gépészmérnöki szakot, és mint hithű baloldali azonnal beiratkozott a Kommunista Pártba. Ezzel elérte azt, hogy állami megbízást kapott a nyugaton visszamaradt amerikai gépjárművek megvételére az újonnan létrejött Magyar Népköztársaság számára. Hogy a rábízott pénzt hogyan forgatta nem tudom, de tény az, hogy tőkepénzesként vándorolt ki Ausztráliába. Az igazsághoz tartozik, hogy mikor szüleim nyomorogtak, és anyám kötésből tartotta fenn magát és apámat, Laci gyapjúfonalat küldött Ausztráliából. De mikor én kértem a segítségét, hogy igazolja azt, amit apám érte tett, azt kereken megtagadta. Jól rávilágít a kockázatra, amit apám közvetlenül én pedig közvetve vállaltunk Laciért, ahogy Mimi egyik rokona több mint húsz évvel a háború után emlékezett egy epizódra ezzel kapcsolatban. Eljegyzésünk alkalmával Mimi meghívta a Pesten tartózkodó

erdélyi rokonait és barátait. Anyám pedig a mi rokonságunkból hívta meg azokat, akik a fővárosban éltek. Többek között Lacit is. A társalgás az akkori idők feszültségéből kifolyólag hamarosan a politikára terelődött. Vendégeink kivétel nélkül németellenesek voltak, de apámra és rám való tekintettel hangfogót tettek megjegyzéseikre. Mindenki érezte, hogy egy rendőr ezredes és egy csendőr főhadnagy lakásán hangosan hirdetni németellenes politikai nézeteket, a házigazdát hozhatja veszélybe. Egyedül Laci nem tett féket a szájára és hangosan nevetve adta elő a legújabb Hitler-ellenes vicceket. Ez annyira feltűnő volt, hogy évekkal a háború után, Miminek ez a rokona nekiszegte a kérdést.

„Mondd Mimi, valóság vagy csak a fantáziám szüleménye, hogy eljegyzésedek alkalmával jelen volt egy szerb repülőtszáz, aki olyan hajmeresztően visszaélt apósod elnéző jóindulatával. Mi mindnyájan meg voltunk botránkozva.”

„Igaz bizony. Saci félre is hívta Lacit és kérte, ne hívja ki a sorsot, mert a kockázat nagy. Apósomat is, őt is veszélybe sodorhatja. Tudod Gabi, akkor azok voltak a legnehezebb helyzetben, akik az egyenruha alatt is meg akartak maradni erkölcsös embernek.”

Talán soha azelőtt nem értettem úgy meg az erkölcs áldozatos jellegét, mint akkor. Segíteni a másiknak még akkor is, ha az veszélyes a saját biztonságom szempontjából. Ösztönösen éreztem, hogy a jövőm még sokszor fog olyan döntést elé állítani, amikor a becsület megőrzése a lelki erő próbája lesz. Nem tudom szavakba foglalni ezt az érzést, de ekkor tudatosodott bennem az erkölcsi kihívás jövőmet illetően.

Bár már sokat beszéltem magunkról, nem festettem meg az arcképünket. Mimi egy eleven, mindig mosolygó, társaságot, táncot kedvelő fiatal leányka volt. Szép barna kifejező szemekkel, csinos alakkal, de nem túl magas, ezért jól illett az én nem kifejezetten közepes termetemhez. Mimi sokkal inkább a vidám szellemességével, műveltséggel és az ezzel párosult belső komolyságával hódított meg, mint szépségével. Nagyon vonzó egyéniségét sok udvarlója bizonyította, akik között volt egy komoly házasságot ígérő híradós százados is. Én, bár megütöttem a Ludovika felvételhez szükséges átlagot, mégis csak közepes termetűnek számítottam. Viszont már középiskolás koromban is jó szertornász voltam. A Ludovika kezdeti nehézségei elmúltak, amint felismertem a katonaelet színpadias légkörét. Attól kezdve jól játszottam a szerepemet. Érdekes sugallat arra ösztönzött, hogy pár óra ismeretség után tánc közben odasúgjam Miminek

„Magának biztosan az a benyomása, hogy egy nyegle pesti zsúrfiúval táncol. Pedig téved. Ez csak a jelmezem. Ha alkalmat ad nekem, meg fogja ismerni azt a valakit, aki az egyenruha mögött rejtőzik. Maga meg lesz lepve!” – és megszorítottam a kezét. Igen finom, arányosan szép keze volt. Nem húzta el a kezét. Ezzel kezdődött. Az első csókot a műemléknek számító öreg evangélikus templom tornyának erkélyén váltottuk, ahová a kilátás ürügyével kapaszkodtunk fel. Ekkor már tisztán éreztem, hogy Mimi lesz a feleségem.

Romantikus szerelmünk beteljesedése az 1944. december 9-én kötött házasságunk volt. Reggel misét hallgattunk és megáldoztunk, majd utána a XI. kerületi városházára mentünk a házasság polgári szertartásának megtartására. Mimi édesapja itt kapott ideiglenes tisztviselői állást. Alig kezdődött meg a szertartás, amikor megszólaltak a légvédelmi szirénák jelezve az ellenséges bombázók közeledését. Lementünk az óvóhelyre és ott fejeződött be a polgári esküvő. Onnan Mimi szüleinek közelben lévő lakására mentünk. Csak szűk családi körben ünnepeltünk. Szegény apósom igen lehangolt volt, mert Mimi bátyja, György, megkapta a katonai behívóját a Műegyetemtől és döntenie kellett, hogy menjen-e, vagy maradjon. Kálmán apa azon őrlődött, hogy az egyetemi hallgatókat a kormány úgy akarta megmenteni a „győzelem utáni dicsőséges jövőnek”, hogy kényszerítette őket áttelepülni Németországba, mely a nyilas fantázia szerint egy

megdönthetetlen világhatalom biztonságát jelentette. Jellemző volt ez a nyilas vezetőség korlátozott gondolkozására! Szegény Bubu apjától kért tanácsot, aki tudta, ha marad, akkor bujkálnia kell, mert a nyilas rendszer katonaszökevénynek tekinti, ha pedig elmegy, akkor el fog szakadnia a családtól.

„Képtelen vagyok tanácsot adni a fiamnak! Tanácsoljam, hogy maradjon, és ha elfogják a szemem előtt lövik agyon, viszont ha megy, akkor, könnyen egy légitámadás áldozata lehet ?”

A dilemma nyomasztóan hatott az egész családra, de próbáltunk jókedvet mutatni. Éppen az ifjú pár boldog jövőjére készült koccintani a társaság, amikor megszólalt az előszobacsengő. A csengő vészes berregése csak a kommunizmus alatt kapta a „csengőfrász” kitüntető nevet, de azért már a német megszállás óta is idegtépő hatással volt mindenkire a nem várt csengetés. Én mentem ajtót nyitni. Az ügyeletes csendőröm feszesen tisztelgett,

„Főhadnagy úr, sürgős parancs érkezett a Minisztériumból. Úgy szólt, ha nincs a főhadnagy úr a laktanyában, akkor ki kell kézbesíteni.” Ezzel már nyújtotta is felém a négybe-hajtott táviratot. Rosszat sejtettem. A parancs századomat haladéktalanul Németországba rendelte! Ez mindent betetőzött! Egyházilag még meg sem voltunk esküdvé! Bejelentésemet dermedt csend fogadta. De én nem adtam meg magam a sorsnak.

„Megyek fel a Várba, a Honvédelmibe. A parancsnokom nagyon megértő ember. Biztosan kapok pár nap haladékot. Veszteni valóm úgyszincs.”

Ezzel fogtam a kardomat, hiszen teljes díszöltözetben voltam és a csendőrömmel apám kocsijával robogtam fel a Várba. A Minisztérium bejáratának kovácsoltvas kapuja kétfelé volt kitérve, és én egyenesen egy kifelé siető ezredesnek rohantam neki, aki hadiöltözetet viselt. Mikor meglátta rajtam a sujtásos disz zubbonyt karddal az oldalamon, egyszerre vérbe borult a szeme. Mint egy sebzett bika úgy hördült fel.

„Főhadnagy! Hozzám! Maga azt hiszi, hogy színdarabot játszunk! Vagy nem vette észre, hogy egy félig körülvárt Budapesten van?” És még sok nyomdafestéket nem tűrő kacskaringó jelző következett, míg végre szóhoz juthattam.

„Ezredes úr alázatosan jelentem most jövök az esküvőmről.”

Ez lecsendesítette, de jól végigmért a tekintetével. Látszott rajta, hogy kötőznivaló bolondnak tart. Mégis megmondta, hol találom meg a parancsnokom irodáját. Végre az őrnagy elé kerültem, aki példaképe volt a szigorú, de megértő és segítőkész fellebbvalónak.

„Tudom, van gépkocsid. Úgy indítsad útba a századodat a helyettesed parancsnoksága alatt, hogy megszabod a napi menet távolságot. Csak másodrendű műutat vehettek igénybe, mert a fő útvonalon a németek vonulnak Pest felé, hogy megállítsák az oroszokat.” Érződött a hangján, hogy maga sem hiszi amit mond.

„Te maradhatsz három napig, de a határon már neked kell átvezetni az egységedet Németországba. Ennél többet nem tehetek!”

„Köszönöm őrnagy úr!”

Keményen kézfogással búcsúztunk.

Abban az időben három nap egyenlő volt a végtelennel, amikor csak egy nappól állt a világ! Három nap! Hihetetlen boldogság!

A három nappól csak egy lett. Másnap hajnalban élesen csörgött a telefon és azonnal felismertem az őrnagy hangját.

„Sándor, nagyon sajnálom, hogy meg kell szakítsam legszebb napodat, de a hadihelyzet változott.”

Biztosan meghallotta sóhajtásomat a kagylóba, mert szinte bocsánatkérően folytatta.

„Parancsot kaptam felülről, hogy a tehergépkocsi telepeinket őriztetni kell. Nincs elég üzemanyagunk, hogy kimenekítsük a járműveket, de őrizetlenül sem hagyhatjuk a telepeket. A zavarosban halászók biztosan szétszednék darabokra azokat, ha nem másnak, alkatrésznek. Tíz telephely van. Ezért egy szakaszt hozzával vissza a századodból. Ha azonnal indulsz, még a határ előtt utoléred őket.”

„Ki legyen az őrség parancsnoka?”

„Azt rád bízom.”

Milyen jóindulatú ember! Lehetőséget ad nekem. Ha akarom, mehetek Németországba, ha nem, akkor maradhatok. Micsoda privilégium egy katonának a veszett háború tragédiájában, hogy dönthet a saját sorsa felett! Bár akkor úgy hangzott, mint saját kivégzésem módjának a megválasztása. Kötél, vagy golyó? Mégis több, mint semmi. Mint mindig, most is kikértem apám tanácsát, sőt még apósomét is. Ő az első világháborúban hat évig volt orosz fogoly és ismerte az orosz mentalitást. Apám tanácsa igen logikus volt.

„Tudod fiam, hogy a háborút, ahogyan megjósoltam, elvesztettük. A sarokba szorított patkány a legveszedelmesebb. A németek most mindent meg fognak kísérelni, hogy időt nyerjenek. Nagyon valószínű, hogy azokat a segédcsoportokat, akár ukránok, baltikumi önkéntesek, horvát usztrasák, vagy akár magyarok, ágyútelékként fogják bevetni birodalmuk romjainak végső védelmére. Ti csak erre számíhattok, ha kimentek. Mint apád, azt kell mondjam, ha meg kell halnod, halj meg magyar földön.”

Kálmán apa tanácsa is hasonló volt.

”Az oroszok is emberek. Mint fogoly tapasztaltam, hogy sok rendes ember van köztük, akárcsak a németek közt is. Furcsán hangzik ez ma. De emlékszem egy német tisztre, aki hozzánk volt beszállásolva. Meglepett az udvarias és civilizált magatartása. Kierződött a beszédéből, hogy mennyire ellenszenves neki a hitlerizmus és hogy mennyire kiábrándult. Hasonló volt a helyzet Oroszországban is. Én, mint fogoly éltem meg ott a kommunizmus születését. Állítom, hogy nem az orosz nép, hanem csak pár fanatikus népvezér hozta azt létre. Elvakult demagógok szították a jogos népharagot a Cár ellen. Ők is, mint Hitler is, korlátlan uralmat akarnak. Ne menj harcolni egy összeomló birodalomért!”

Ilyen tanácsokat kaptam útravalónak. Mindent megbeszéltem Mimmivel, az alig két napos felségemmel, mert őt nem hagyhattam el. Számolnunk kellett azzal is, hogy mielőtt visszaérhetnénk Pestre, a Szovjet csapatok már elvágják az utunkat. Kis 1100 Fiat kocsimat feltöltöttem benzinnel és a tetejére kötöttünk egy zsíros bődönt lesütött hússal, meg két meleg paplant, minden eshetőségre készen. A minden hájjal megkent tizedesem, Szekeres jött velünk, akit velem maradt, mint gépkocsivezető. Én is, Mimi is érzékenyen búcsúztunk szüleinktől, mert visszatérésünk igen kétséges volt. Mindenre felkészülten indultunk neki az útnak úgy december közepe táján. Mint két naív gyerek, azt hittük, hogy a végzetet ki lehet játszani.

Visszatérve egy pillanatra a korabeli szokásokra és szabályokra, a gyerekkori nevek annyira megszokottá válnak az évek során, hogy Mimit senki sem ismeri mint Erzsébetet és rajtam is egy életre megragadt a Saci név, ahogyan anyám, mint kis gyereket elnevezett. Iróniája a sorsnak, hogy a magyar nagykorúsági törvény furcsasága következtében a tizennyolc éves Mimi, mint férjezett asszony azonnal nagykorú lett, én viszont, mivel nem töltöttem be a huszonnegyedik évemet, hiába voltan százötven fős alakulat parancsnoka, a törvény szerint apám kiskorú fia maradtam.

Mivel csak másodrendű utakat vehettük igénybe, nagyon lassan haladtunk. A Pestről menekülő tömeget a tábori rendészet erre az útvonalra terelte, ezért a kocsink haladása folyton akadályokba ütközött. Ennek lett a következménye, hogy aznap csak Tatáig jutottunk

Celldömölk helyett, ahol a meneterv szerint századomat utol kellett volna érnem. Tatán a csendőriskola parancsnokának lakásán szálltunk meg. Bodur Gyula százados, akit a Ludovikán a legrettegettebb kiképzőtisztként ismertünk, most mint tisztársát nagy szeretettel üdvözölt. Az összeomlás fenyegető árnyékában enyhült az alá-fölérendeltség merevsége. Bodur Gyula ekkor már szintén nős volt. A németországi kitelepítés lehetősége őket is fenyegette és ezért felesége is a laktanyában tartózkodott. Nagy megértéssel vették tudomásul, hogy mézeshetünk első napjait éljük. Az asszonyok hamar összelelegedtek, mi pedig a régi közös emlékekről beszélgetve töltöttük az estét. Másnap hajnalban indultunk, hogy a századot továbbindulása előtt még Celldömölkön utolérjük. Reggeli osztás közben leptük meg őket. Amikor a reggelizés befejeződött megkértem Gyöngyössi zászlóst, a helyettesemet, hogy sorakoztassa a századot.

„Emberek, parancsot kaptam, hogy egy szakaszt vigyek vissza Pestre, őrszolgálatra. Szeretnék önkéntesekkel visszatérni Pestre, mert aki velem jön, annak tudnia kell, mire vállalkozik. Pestet a szovjet csapatok napokon belül valószínűleg körülzárják. Ha bezárul a gyűrű, sebesülés, éhezés, nélkülözés és esetleges hősi halál lehet annak a sorsa, aki visszajön. Ezzel számolni kell! Aki visszajön, ne mondhassa, hogy nem tártam fel őszintén a helyzetet. Ám a másik lehetőség a Németországba való visszavonulás sem jobb. Hogy ott mi vár azokra, akik azt választják, nem tudhatjuk, de lehet, hogy még rosszabb. Ha lesz elég önként jelentkező a visszatérésre, amit magam is remélek, akkor nem kell senkit kényszerítenem. De katonák vagyunk és a parancsot teljesíteni fogom akár így, akár úgy. A tér jobb oldalán sorakozzanak azok, akik hajlandók velem jönni.”

Szerencsém volt. Mivel századom már nem csupán fiatalból állt, mert a sebesülés és betegség következtében annyira lecsökkent a létszámunk, hogy a két iskola-századot az őrsök legénységével töltötték fel egy teljes századdá. A területi őrsök idősebb csendőreivel átszervezés után nagyjából 160 csendőrből álló erőt képviseltünk. Ebből hamarosan kivált egy 35 fős csoport, ami megfelelt egy szakasznak. A fiatalok inkább visszamaradtak, mert a legtöbbjük családja, vagy kedvese, itthon volt. Az idősebb, nős csendőrök hozzátartozói viszont már Németországba voltak áttelepítve, így azok természetesen menni akartak. Még túl sokan is voltak, akik vissza akartak maradni, ezért pár jelentkezőt elutasítottam. Miután átvettem a visszatérők felett a parancsnokságot, a század többi részét útnak indítottam Németország felé. Utána megállítottam egy Pest felé haladó német gépkocsi oszlopot. A parancsnokkal hamar megértettem helyzetünket és szívesen fel is vette embereimet, mivel ők is Pestre tartottak.

„A Honvédelmi Minisztérium kapujánál lesz a gyülekező” – adtam ki a parancsot a rangidős altisztnek. Amint embereim elindultak Pest felé, én is arrafelé fordítottam a kocsimat. A csendőröm vezetett, mi ketten pedig, mint fiatal házaspárokhoz illik, a hátsó ülésen foglaltunk helyet. Enyhe december volt. A nap sütött, zöld volt a gyeppel az út két oldalán. A kék égen az amerikai bombázók fehér csíkjai szántották az eget. Megint erőt vett rajtunk az a meghitt békebeli optimista hangulat, ami egyben ifjúságunk ereje is volt. Katonanótákat kezdtünk énekelni, majd hamarosan magyar nóták, sőt operett slágerek is sorra kerültek.

„Dél van.” Szólt bele az éneklésünkbe Szekeres János, a legényem. Ezzel a rövid megjegyzéssel hozta tudomásunkra, hogy éhes.

„Hát akkor állj le a gyepre a fák alá és megebédeljünk.” A világ legtermészetesebb dolgának tartottam, hogy legényem élelmezése az én gondom. A miénkről pedig szegény anyám gondoskodott, aki minden fellehető jót becsomagolt nekünk az útra, mivel az, hogy visszatérünk-e vagy sem, igen bizonytalan volt. Gondosan leterítettük a kockás pokrócot a fa alá és Mimi kezdte kiosztani a szendvicseket

„Maga hová valósi János?” – kérdezte Mimi a maga közvetlenségével.

„Délvidéki vagyok kezicsókolom.”

„Nős?”

„Még nem nősülhetek kezicsókolom, de van jegyesem.”

„Drágám,” – kezdtem én kioktató hangon a magyarázatot – „csak a harminc évnél idősebb csendőr nősülhet.”

„És te?” – vágott vissza az éles eszű feleségem.

Kellemetlen kérdés volt, de kinyögtem.

„A tiszték más elbírálás alá esnek.”

„Hát ez elég helytelen” – mondta Mimi igen szigorúan. Kezdtém kínosan érezni magam feleségem megleckéztetése miatt és egy elfogadható magyarázaton törtem a fejem, amikor csikorogva egy hatalmas Mercedesz fékezett le mellettünk az úton.

Beszélgetésünk azonnal megfagyott. A Mercedeszből egy nyilas karszalagos csendőr százados ugrott ki nagy dérrrel-durral. Öles léptekkel jött felénk. Én és az emberem felálltunk, de Mimi angyali nyugalommal ülve maradt és tovább majszolta a szendvicset. A százados haragos tekintettel végigmért minket és nem is tisztelgett. Ennek igen örültem, mert kikerülhettem a kar-emeléses tisztelgés német- utánzó formáját. A százados dörögve zúdította rám megvető méltatlankodás.

„Főhadnagy testvér!” – kezdett leckéztetni, egyáltalán nem testvéri hangnemben és csak Mimi jelenléte akadályozta abban, hogy durvább kifejezéseket nem használt.

„Maga mit képzél, mi van itt? Majális? Cserkész tábor? Ha még nem vette volna észre, itt háború van. Az ország élet-halál harcát vívja a betört szovjet haderő ellen, maguk pedig itt kényelmesen piknikeznek! Mutassa a menet-parancsát. Feljelentem a parancsnokánál!”

Szó nélkül adtam át a menetlevelemet, melyben az állt, hogy egy őrszakaszt vezetek vissza Pestre. Láttam az arcán, hogy erre nem volt felkészülve.

„Ha fel akar jelenteni a százados úr, akkor legjobb ha visszajön velem a Fővárosba, mert ott van a parancsnokságom. Én is oda tartok.”

Nagy szemtelenség volt ez részemről, de a százados provokáló gorombasága váltotta ki belőlem a megjegyzést. Nagy különbséget jelentett már a háborúnak ezen szakaszában, ha valaki Pest felé ment, vagy onnan jött. Ő az ellenség elől menekült, én pedig az ellenség felé mentem. Leforrázva elhallgatott, majd sarkonfordult és ahogyan jött, tisztelgés nélkül otthagytott. Még a kocsivezetőm is vigyorgott, mikor látta a megszegényített nyilast, amint sietve beült a Mercedeszbe és eltűnt karszalagjával együtt a nyugati láthatáron.

Amíg Szekeres a csomagokat cipelte vissza a kocsához, mi kettesben maradtunk. Mimi megkérdezte.

„Láttad-e ki volt a másik tiszt aki a kocsiban maradt?”

„Nem én. Annyira lefoglalta figyelmemet ez a nagyhangú alak, hogy másokra nem is néztem. Ki volt az a másik?”

„A volt századparancsnokod. Egyszer találkoztam csak vele az esküvőnkön, de megismertem.”

„Jó megfigyelő vagy drágám. Pedig az egyházi esküvőnk a budai Ferenceseknél, már jóval sötétedés után volt.”

„De benn a templomban világos volt. A szertartás után a tiszt bajtársaid sorra jöttek gratulálni. Akkor találkoztam vele.”

„Nem rossz fiú. De nem katonának való. Képzelem milyen kínos lehetett neki ez a találkozás.”

„Te sem vagy az a kimondott katona típus.”

„Igen, ez igaz. De a kötelességem mindig teljesítettem és teljesíteni is fogom.”

Mimi rám mosolygott azzal az ellenállhatatlan lányos mosolyával, ami mindenkit meghódított.

„Tudom szívem. Ha nem ilyen lennél nem is szeretnék.”

Leningrád és Sztálingrád ostroma után Budapest ostroma lett a harmadik legvéresebb városarca a második világháborúnak. Közel két hónapig tartott. Emlékezetemben csak egyes kaotikus képek rendszertelen sorozata maradt meg, amelyeket képtelen vagyok időrendi sorrendbe felsorolni. Két napra rá, hogy embereimet visszahoztam Pestre, már meg is szerveztem parancsom értelmében a tíz gépjármű telephely őrségét. Harcálláspontomnak a II. kerületi Kandó Kálmán utca 6. szám alatti lakásunk óvóhelyét jelöltem meg. Az épület egy modern, hatemeletes, vasbeton tömb volt, ami elég biztonságosnak ígérkezett. Természetesen senki sem hitte, hogy ennek az épületnek a pincéje közel két hónapig lesz a lakók egyetlen oltalmat adó menedékhelye.

Az oroszok elől sok ezren menekültek fel a Fővárosba. Abban reménykedtek, hogy Budapest nyílt város lesz. Családunk apai rokonsága is itt keresett menedéket. Ennek következtében az alapján négy személyből álló kis családunk kibővült Dédikével, apám anyjával, Gyulával és feleségével, Anicával és Vilma néniével és férjével, Pali bácsival. Gyula és Vilma apám fiatalabb testvérei voltak. Ezzel családunk kilenc főre szaporodott. Hozzánk hasonlóan a ház többi lakójának is voltak menekült rokonai. Ez azt eredményezte, hogy a nem csak a pince, de a hozzátartozó széntároló is zsúfolásig megtelt menekültekkel. Lakásunk lomkamráját Mimi és én kaptuk alvóhelynek és a pokrócokkal elválasztott kétszer kétméteres pince lett „mézesheteinket” színhelye, ahol tűz és árvíz, ágyúdörgés, bombázás közepette éltük életünket. De akár mint volt is, boldogok voltunk. Ma ez örült kijelentésnek hangzik. De akkor egymás közelségében valahogy el tudtuk hessegetni a jövő fenyegetését. Mindig azok a percek hagyják a legmélyebb nyomot bennünk, melyeknek túlélése a legnagyobb kockázattal jár.

Mind a tíz gépkocsi telephelyre háromfős őrséget telepítettem. Ez azt eredményezte, hogy legényem és még két emberem képezte velem együtt a „törzset”. Szerencsére maradt még két golyószóróm is. Hogy embereim ne érezzék elhagyatva magukat, amíg csak lehetett minden nap a kis Fiat kocsimmal felkerestem őket őrhelyükön. Karácsony napján főnököm a városi telefonon értesített a Várból, hogy a „gyűrű” a Főváros körül bezárult. Gyorsan hozzátette, nyilván attól tartva, hogy a nyilas vezetők lehallgatják, hogy „Csüggedésre nincs ok, mert a német hadvezetés nagy erőket von össze a Főváros felszabadítására.” Azt is megígérte, hogy ha változik a helyzet, értesíteni fog. Ez volt az utolsó hivatalos parancs számomra. Pest eleste után, mire Buda ostroma megkezdődött már csak velem együtt négy fő tartozott parancsnokságom alá. De volt még két golyószórónk. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy a háború elveszett és Sztálingrád példája mutatta, hogy a német felszabadításra nem számíthatunk. Ezért csak azon törtem a fejem, hogy mi hasznosat tehetünk a lakosságért. Fő feladatomban a Ludovikás eskü szellemében az embereimről való gondoskodás volt. Még az ostrom első napjaiban kaptam az értesítést a még mindig működő városi telefonon, hogy egy csendőröm Pesten, az állatkerti őrhelyen aknaszilánktól megsebesült. Szekeressel együtt azonnal kocsiba ugrottunk és indultunk a sebesültért. Szekeres nagy vagány volt, de hűségesebben kitarított mellettem az utolsó percig.

Az Állatkert felé az Andrássy út 60-as házon még lengett a horogkeresztes lobogó, mivel akkor még az volt a Gestapo székhelye, de már üres volt. Az úttest aszfaltjából kimeredve álltak a fel nem robbant akna-farkok, figyelmeztetőül arra, hogy ostromlott városban kocsikázunk. Nem lehetett kerülni az aknákat, mert az úttesten már harckocsi torlaszok voltak, melyeket a szovjet tüzéség szórványos tűz alatt tartott. Arra számítottam, hogy ha az aknák nem robbantak

fel a becsapódástól, akkor az autóm gumijától se fognak robbanni. Jól számítottam. Javában dél felé járt az idő, amikorra megérkeztünk az őrséghez. Éppen ebédhez készültek. A helységben jó pörkölt szag terjengett. Ebben az időben már ritkaság számba ment a jó étel. Meg is kérdeztem.

„Mi lesz ebédre fiúk?”

„Zsiráf-pörkölt” – hangzott a szakács meglepő válasza és tovább magyarázott.

„Ugyanis, nincs annyi takarmány, hogy a növényevőket etethessük. És hogy a ragadozók meg megvaduljanak az éhségtől és ki ne törjenek, hát az állatkert vezetőse arra kért minket, hogy lőjjük le a nagy növényevőket és azok húásával etessük a ragadozókat. Persze azért magunknak is félreteszünk valamit. Tessék megkóstolni a zsiráf pörköltet.”

„Előbb lássam a sebesültet.”

Maráczi tizedesnek lapockájában állt meg az aknaszilánk. Nem volt életveszélyes, csak fájdalmas, de mindenképpen el kellett távolíttatni a szilánkot, nehogy gyulladás álljon be. Minden elsősegély csomagot felhasználva, úgy ahogyan tudtam, bekötöttem a sebet. Ekkor már valóban éhesek voltunk, hát nem restelltem kérni egy kis kóstolót. A zsiráf-pörkölt íze nem volt rossz, de a hús ehetetlen volt. Mintha radírgumit rágtam volna, csak forgattam a számban. A zamatát kiszopogattam és a végén a mócsingot kiköptem. Hasonló módon jártak el a többiek is.

Az akkor még álló Lánchídon át vezetett a legrövidebb út Budára, mert a Margit híd még az ostrom előtt felrobbant, az Erzsébet híd pedig nagy kerülőt jelentett. A Lánchíd egyenesen az alagúton át a Sziklakórházhoz vezetett, mely egyben Buda legbiztosabb óvóhelye volt. A budai vár alatti barlangoknak nagy hasznát vették a védők. Az igazi gondot az élelmezés és a gyógyszer ellátás okozta. A híd felszínét jócskán kiluggatták a bombák és több helyen akkora luk tátongott, hogy autóstól is bele zuhanhattam volna a Dunába. A mindenre vállalkozó Szekeres kiszállt és a kocsit gyalog előttem járva irányította, hogy elkerüljem a lukakat. Így értünk át a hídon és végre elértük a Sziklakórház bejáratát. A legnagyobb meglepetésemre nem engedtek be, hiába mondtam, hogy sebesültet hoztunk.

„Ha jót akar az emberének, ne hagyja itt.” – tanácsolta egy fiatal orvos. ”Fertőtlenítőszer hiányában genny-fertőzötté lett a kórház. Vigye bárhová, csak ne hagyja itt!”

Nem tehettem mást, mint hogy hazavittem Maráczit és anyám gondjaira bíztam. De tudtam, hogy a szilánkot mégiscsak el kell távolítani. Sajnos másnap a gondjaimat tetőzte Mimi belázasodása. A hastífusz híre járt szájról szájra. Érthetően megrémültem. Orvost kell szereznem! A szomszéd ház egyik lakójától értesültem, hogy fenn a Margit körúton, a Ferencesek temploma fölötti kanyarban, egy nagy bérház pincéjében van egy orvos, aki szakadatlan operál. Azt javasolták, hogy keressem meg.

„Könnyű megtalálni. Vörös-kereszt van festve a pinceajtóra.” Az értelmes útbaigazítás alapján hamar megtaláltam a helyszínt, de amúgy is sejtettem, hogy az bátor orvos a mi derék házi-orvosunk.

A távolság a Bem József és Kandó Kálmán utca sarkától a Margit körútig nem több mint öt, legfeljebb hatszáz méter. De milyen hatszáz méter volt ez már abban az időben!? A körút sarka teljes romhalmaz volt. Mindezek tetejébe nyilas osztagok is járták a várost, élelmiszert rabolva és kivégezve minden tizennyolc és ötvenöt év közötti férfit, aki nem volt a fronton. Az örült nyilas törvény szerint minden férfi 18 és 55 év között, ha nem jelentkezett valamilyen harcoló alakulatnál, katonaszökevénynek számított és elrettentő példaként felkoncolandó! Ezt az elrettentő példát végre kell hajtani! Így szólt a nyilas kormány parancsa! Ezen elvadult állapotok következtében, a háború, „mindenki háborúja mindenki ellen” törvénytelen állapotává fajult. Egyedül indultam, hogy orvost szerezzek Miminek és Maráczinak.

Mint említettem, a távolság nem volt nagy, de minden lépés komoly kockázattal járt. A Bem utca is teljes hosszában nyitva állt a pesti Duna-part felől lefelé vezető szibériai fejedelmeknek. Az utca átellenes oldala a Pálffy laktanya elhagyott épülete volt, ahol még, reméltük, hogy találunk konzerveket. Érdekes lett volna vállalni a kockázatot és átkutatni az épületet, de most sietnem kellett. Mikor megszűnt a központi vízellátás, az emberek a Dunára jártak vízért. Ám a rakpart lépcsői hamarosan megteltek hullákkal, mert a túloldali fejedelmek nagy pontossággal lőttek. Ezért a főutcai Török fürdő meleg forrása lett a lakosság víz beszerző helye, mivel védve volt a pesti part felől. A Török fürdő mellett állt a budai görög-katolikus templom és egy kis gyepes park. Ezt a szabad területet hamarosan temetőnek használtuk, mert az aszfalt és a burkolt utak máshol lehetetlenné tették a sírásást. Ezek a gondolatok motoszkáltak a fejemben, amíg, sokszor percekig lapulva vártam a lehetőséget, hogy pár métert előre szökellve tovább jussak. Igen lassan haladtam a körút felé. De a beidegződés legyőzi a félelmet. Mint katona, ösztönösen ugrottam fel és rohantam, közben érdekes módon a gondolataim másfelé jártak.

A közelgő újjévvel kapcsolatban a római „Saturnalia” ünnepe jutott eszembe. Bors Mikós tanár úr olyan érdekesen festette le ezt nekünk annak idején Újhelyben.

Milyen furcsa szokás volt a Saturnalia. Talán pont ez tette emberségessé az egyébként kegyetlen római életet. Évente egyszer ezen a napon a rabszolga és a gazdája szerepet cseréltek. Egyszer egy évben a mester szolgált ki a rabszolgát. Ha csak felületesen is, de az úr is megismerte a megalázott és kiszolgáltatott élet keservét. A szolga pedig, ha csak egy napra is, de élvezhette az élet naposabb oldalát. Mindkét fél tudta, hogy ez csak egy játék, de nagy nevelő ereje volt ennek a játéknak. Aki olvasta Seneca esszéjét a „rabszolgaság”-ról, az rádöbbenhetett arra, hogy az állati sorban élő latifundiumi rabszolgákat kivéve, a házi szolga egy idő elteltével, észrevétlenül, mint családtag illeszkedett bele gazdája családjába. Bár jog szerint adás-vétel tárgya maradt, de érzelmileg mesteréhez kötődött és ez a kötődés sok esetben kölcsönös volt. A Saturnalia szokása összefonódott az ajándékozás szokásával. A pragmatikus Egyház megtartotta ezt a szokást. Sőt a Germán törzsek fenyőfa ünnepét is, mikor évente új talizmánokat aggattak a fenyőfákra, és hitték, hogy azoknak varázsereje van. Észrevétlenül a pogány szokás átszellemült keresztény szertartássá.

Most a helyzet fonáksága velem is szerepet cseréltetett. Most nekem kellett végrehajtanom a harcászati szabályzat harcjárőrre vonatkozó előírását, amire békében a legénységemet oktattam, és amit sokkal könnyebb volt másoktól megkövetelni, mint személyesen végrehajtani!

Közben csodálkozva tapasztaltam, hogy nem lőnek célba rám a pesti oldalról. De korai volt az öröm, mert egy magányos orosz vadászgép észrevette mozgásomat és kezdett rám vadászni. A gépet sajátos hangja miatt „ratának” neveztük el. Könnyű helyzete volt a pilótának, mert mélyre ereszkedhetett alá, hiszen légvédelmi tüzéségünknek lőszerre már régen elfogyott. Amint észrevett, azonnal rám ereszkedett és nem sajnált egy sorozatot rám löni, amikor én már régen fedezékben voltam. Mindig csak akkor mozogtam, mikor már elmenőben volt, de tudtam, hogy csak fordul és jön vissza. Ilyen bújócskát játszva értem el a Margitkőrút azon épületét, melynek kapuján a vörös-kereszt jelezte, hogy ott segélyhely működik. Fenn a zárt udvaron egy motorkerékpár pöfögött. A leszerelt lámpájából húzódozó huzalok mutatták az utat a pincébe. Ott a motorkerékpár lámpájának fényében, felgyűrt ingujjal véres köténytben operált dr. Bánfalvi József doktor, eredeti nevén dr. Bergmann József. Ezt a derék zsidó orvost anyámék jól ismertek és nagyra becsülték. Én is mint „Józsi bácsit” ismertem. Az ostrom előtt ő volt apámék háziorvosa. Ezért a közvetlen „Józsi bácsi” megszólítással üdvözöltem.

„Józsi bácsi, nagyon kérem jöjjön velem és vizsgálja meg a feleségemet mert lázas. Rajta kívül van még egy sebesült csendőröm is. A vállából kellene eltávolítani egy akna szilánkot.”

„Megyek, csak előbb bekötözöm ezt a sebesültet, akit a Mechwart téren ért az akna. Apádék is itt vannak, vagy már nyugaton?”

„Az én apám nem akart Németországba menni. Itt maradtak.”

„Én is úgy gondoltam, jobb maradni, és itt vészelné át a dolgokat.”

„De Józsi bácsit sokkal nagyobb veszély fenyegeti, mint minket.”

„Mi az, hogy nagyobb veszély? Mi lehet nagyobb veszély, mint a halál? Az pedig mindnyájunkat egyformán fenyeget.”

„De mégis, van Józsi bácsinak valami papírja, igazolványa?”

„Van bizony. Svéd menlevelem van.”

„Ne haragudjon, de ez naivság! A svéd menlevelekről a nyilasok azonnal tudják, hogy zsidó és kivégzik. Ebben a bezárt gyűrűben már csak erőszak uralkodik. De én adok magának egy igazolást arról, hogy Józsi bácsi a Zombori Csendőr-század orvosa. Az talán megvédi.”

Míg az orvos befejezte a kötözést én megírtam az igazolást és a nálam levő század pecsétet is ráütöttem. Józsi bácsi zsebre vágta az igazolványt, felvette a kis fekete orvosi táskáját és mintha a Duna partra készülnének egy sétára, nyugodtan mondta.

„Na induljunk fiam.”

Legnagyobb meglepetésemre a rata még mindig a Margit körút felett keringett. Mihelyt észrevett bennünket azonnal ráncbukott. A Bem utca és a Margit körút találkozása egy kis teret képez amit most robbanás görbítette villamos sínek, beton darabok, kitört kirakatok éles cserepei, leszakadt villamos vezetékek és feldúlt bazalt kövek halmaza borított. Ezeken bukdácsolunk át, mialatt a rata géppuska sorozata porzott körülöttünk. Lihegve vetettük magunkat be a sarki kapualjba és egymásmellett kuporogva volt időnk az eszmecsere, amíg a rata kitartóan körözött felettünk.

Mikor kilihegtem magam, megkérdeztem:

„Józsi bácsinak hogyan sikerült megúszni a gettózást?”

„Tudod fiam, mindig akadnak segítőkész emberek. Egy betegem szerezte meg a svéd menlevelet számomra.”

„Amíg nem volt nyilas uralom, addig azt tiszteletben is tartotta a magyar hatóság. Most azonban a Szálasi uralommal minden jóindulat megszűnt. A svéd menlevél nem védelem többé, sőt egyenesen veszélyes a tulajdonosára nézve. Jobb ha elégeti, és bátran hivatkozzon rám, ha valaki igazoltatja.”

Még sokáig beszélgettünk a kapualjban. Józsi bácsi festette le előttem tisztán a magyar zsidó intelligencia problémáját.

„Tudod fiam az úgy van, hogy az ortodox zsidóság szemében mi, akik magyarul érzünk, árulónak számítunk. Viszont azzal, hogy a magyar kormány német nyomásnak engedve, kollektíven dobta oda az egész zsidóságot a németeknek, ezzel minket akaraton ellenére ellenséggé tett. Hogyan legyen magyar, ha a magyarság kiközösít?”

„De Józsi bácsi is tudja, hogy ezt nem a magyar nép tette, hanem egy német-barát kisebbség áll a dolgok mögött.”

„Próbáld ezt megmagyarázni az egyszerű pajeszes zsidónak. Ő csak azt látja, hogy sárga csillagot kell viselnie, a vagyont elkobozzák, gettóba kell költöznie és senki sem emel szót a védelmére. Így azután még az a zsidó is, aki Lászlónak vagy Imrének nevezte el a gyerekét, mert magyart akart nevelni belőle, most már azonosítja magát a zsidó közösséggel és a zsidó sorssal.

Szomorú, de azt kell mondjam, magam sem voltam olyan öntudatos zsidó soha, mint amilyen vagyok most.”

„Tragikus sors, de lássa be, a magyar sors is tragikus. A trianoni traumát a magyarság sem tudta megemészteni. A nagyhatalmak pedig a legelemibb revíziós rendezésről sem akartak hallani. Miként a zsidóság a magyarságból kiközösítettnek érzi magát, úgy mi is az Európai közösség kizsároltjainak érezzük magunkat. Amikor Hitler megtette a csábító ajánlatát, hogy „segít rajtunk,” a magyar kormány nem utasíthatta vissza sok-sok ezer magyar visszacsatolását! Most pedig benyújtotta számlát.”

„És most zsidó életek ezreivel kell kifizetni az adósságot? A legfájóbb nekem fiam, hogy én kétszeresen lettem becsapva. Én mint magyar, szívemből örültem Erdély visszacsatolásának, és most mint zsidó, félnem kell!. Szomorú ez fiam, mert talán senki sem hibás, de mindenki vesztes.”

„Sajnos így igaz. Hiába tiltakozik szívem az ellen, hogy egy Germán „gaulleiter” lenézett szolgálja legyek, mégsem tudok változtatni ezen. Csak az egyéneken tudunk segíteni, az emberiségen nem.”

„Jegyezd meg a nép bölcsességét. „Ki időt nyer, életet nyer!” Ilyen időkből fiam egy nap is jelentheti az egész életet.”

A rata pilótája elunta már a körözést és elrepült új vadászterületek felé, mi pedig szerencsésen elértük a Kandó Kálmán utca hatos számú ház óvóhelyét.

Ez az óvóhely is olyan kis közösséggé forrott össze az ostrom ránk-nehezedő súlya alatt, amire érdemes külön figyelmet szentelni. Sok család szorult ide karácsonyeste óta, amikor a Szovjet tüzéréség megkezdte a város hatásos bombázását, amihez a nyugat légi hadereje is csatlakozott. A lakosság zöme pincékbe szorult. Be kellett rendelkezni egy szokatlanul nehéz, új életformára. Háztömbünk lakói között volt egy özvegyasszony két felnőtt lányával. A lányok udvarlója egy tüzér tizedes volt, aki zászlósnak adta ki magát. A pincében kuporog egy öreg karosszékben az opera zenekarának vadászkürtöse, mellette az elhízott vice-házmesterné, a Vicus. A kereskedő család a sarokban helyezkedik el anyámék mellett. A kereskedőről mindenki sejti, hogy zsidó, de erről tapintatosan hallgat mindenki. A szenes pincében a szénhalom mögött egy német szökevény húzódik meg, akinek a lakók adnak hébe-hóba egy tál levest. Van egy másik család is, akinek tizenhat év körüli fiuk tizennégy évesre van anyakönyvezve, hogy ne essen bele a harc-köteles korosztályba. Sokan mások voltak még ott, de az idő elmosta már a képeket. A békében felállított ház-légvédelmi szervezet anyámat jelölte ki óvóhely parancsnoknak. De ezt senki sem vette komolyan. Mivel én nap mint nap jártam ki a felvilágba, és szavamra még három katona engedelmeskedett, kétségen kívül én lettem az, akitől a lakók segítséget és irányítást vártak. Valóban én és embereim rendkívül sokat segítettünk, nem csak a mi, de a környező pincékbe szorult lakosságnak is.

Mint már említettem a mi családunk is benépesedett. Mimin, rajtam és szüleimen kívül velünk volt apám egész rokonsága. A sebesült csendőrmön, Maráczin kívül még Tegzes és a vagány Szekeres képezték a törzscsoportomat. Becsületükre legyen mondva, hogy soha sem hagytak cserben. Ők hárman, a civilbe öltözött német szökevényekkel együtt a szeneskamra lakói voltak. Ott őriztük a két golyószórónkat pár rakasz lőszerrel, meg a puskáinkat is. Ez volt egységem tüzereje. A ház lakóinak léccel elkerített és pokróccal elfüggönyözött fülkéi, a privát élet illúzióját keltették. Mint említettem, papír-forma szerint anyám volt a „légvédelmi parancsnok”, mégis ha jelen voltam, a lakók engem fogadtak el vezetőnek, távollétemben pedig az első világ-háborúban megrokkant Pali bácsit, aki nyugodt magatartásával érdemelte ki ezt a bizalmat.

Képtelen vagyok az eseményeket egy fél évszázad távlatából időrendbe szedni. Arra viszont jól emlékszem, hogy mikor Pest elesett és mi beszorultunk a budai gyűri szoros egérfogójába, megkérdeztem emberemtől, mi a véleményük helyzetünkről. Sokáig hallgattak, de végül Maráczai visszakérdezett.

„Mi a főhadnagy úr szándéka?”

„Én hivatásunk szellemében legjobbnak azt látom, ha mindent megteszünk a lakosság helyzetének könnyítésére. Például ki kell szerelni az akkumulátorokat a sok szétlőtt, üzemképtelen gépkocsiból, hogy a pincékbe zseblámpa körtével lehessen világítani. Az olaj, petróleum, vagy gyertya tönkreteszi a levegőt. Kivégezzük a nyomorult, éhségtől döglődő lovakat és a húsukat szétoztjuk a lakosság között. Nem engedjük meg, hogy bandák fosztogassanak, vagy élelmet raboljanak a lakosságtól. Segítünk a tűzoltóknak, biztosítjuk a kerületi orvos munkáját. Segédkezni fogunk a halottak eltemetésénél. A gyógyszereket ki kell menteni a patikák romjai alól. Ahol épület dőlt össze, meg kell szervezni a mentést. Mindenütt kutatni kell az esetleg elhagyott élelmiszerek után. Szóval rengeteget tudunk segíteni és ezzel használunk a legtöbbet a magyar jövőnek.”

„Igaza van a főhadnagy úrnak” volt az egyöntetű válasz. A napi teendőknek megfelelően alakult ki. Nagy szerencsénk volt Szekeressel, aki civilben mészáros segéd lévén értett a lelőtt lovak feldarabolásához. A petróleum és gyertyák helyett a gépkocsi akkumulátorok segítségével előállított zseblámpa világítás tiszta fénye jó megoldásnak bizonyult. Igen csínján kellett viszont bánni az elektromos töltéssel. Bár a zseblámpa körték nem fogyasztottak sokat, de utántöltés nem lévén, csak meggondolt beosztással volt ésszerű használni a villanyt. Bánfalvi doktor operációs termék eredeti világítás megoldása utánozhatatlan volt, mert sem motorkerékpár, sem benzin nem állt rendelkezésünkre. Az operációs pincét azonban sűrűn látogattuk, mert ezzel biztosítottuk azt a nyilasok zaklatása ellen. Kakastollas tábori sapkánk tekintélyét még a nyilasok is tiszteletben tartották. Egy alkalommal egy fiatal rendőrtiszt keresett fel azzal, hogy az apját vízholdás közben a Duna parton lelőtték és segítséget kért, mert maga nem tudta elszállítani a holttestet. A főutcai görög-katolikus templom kis parkja ekkor már a környék temetője volt. Mi is oda hurcoltuk a hullát és hozzáfogtunk a sírásához. Váratlanul egy hatalmas dörrenés rázta meg a levegőt. A légnyomás minket is földhöz vágott. Az volt a szerencsénk, hogy egy házsor választott el a budai Duna parttól. Ott történt a robbanás. Mikor feltápázkodtunk, az össze-visszaszaladgáló emberek zagyva beszédjéből alig tudtuk kihámozni, hogy mi is történt.

A pesti villamos sínek nyomtávja azonos volt a vasúti nyomtávval. Ezért a németek a városon belüli lőszer szállításra is felhasználták azokat. Egy német löszervonatot a Bem rakparton telibe talált az orosz tüzéség. A robbanástól összedőlt a budai Duna part egyik legmodernebb épülete, a úgy nevezett „lábás-ház”, amely beton cölöpökön állt. A rom maga alá temette az óvóhely lakóit. A sírásást abbahagyva rohantunk a helyszínre. A törmelék eltakarítására a közönséges ásók és lapátok hasznavehetetlennek bizonyultak. A háború után tudtam meg, hogy ennek a háznak romjai alatt halt meg Gulácsy Irén, a híres magyar író.

Egy igen jellemző epizódnak lettem szemtanúja január végén. Ekkor már a pesti oldalt a Szovjet uralta és Buda, mint egy körülzárt erőd harcolt. Mi is szorgalmasan járőröztünk a második kerület környékén, amikor azt a hírt kaptuk, hogy német vitorlázó repülő a Vérmezőre élelmiszert, löszert és gyógyszert szállítanak, hogy megsegítsék az ostromlott várost. A hír igen fontos volt az egyre növekvő élelmiszerhiány miatt. Azt is meg kellett akadályozni, hogy a küldemény ne kerüljön spekulánsok kezébe. A fegyelmetlen, de felfegyverzett nyilas bandáktól is tartani kellett, mivel azok törvényen felülállóknak képelték magukat. Ezért az

élelmiszer hírére egy golyószóróval, Szekeressel és Maráczyval együtt elindultam a tőlünk elég messze fekvő Vérmezőre. Ez volt az egyetlen nyílt terület, ahová még a vitorlázók leszállhattak, vagy ahová a nagyobb motoros gépek ledobhatták tartályaikat. Sajnos ezeket a tartályokat elsősorban a németek szerezték meg, akiknek tudomásuk volt a gépek érkezéséről. De sok tartály gazdátlanul maradt és azokat, aki bírta vitte, mert ekkor már a dzsungel törvénye volt érvényben. Nem sokáig kellett várnunk, amikor egy motoros gép több ejtőernyős tartályt dobott le, melyek méltóságteljesen ereszkedtek alá a Vérmezőre. Mivel németek nem jöttek a zsákmányért, mi rohantunk egyenesen a hozzánk legközelebb eső tartályhoz és amint földet ért azonnal birtokba vettük. Ennivalót, vagy legalább gyógyszert remélve feszítettük fel a záró lemezt. Ám megrökönyödve láttuk, hogy csupa „vaskereszttel” van tele a tartály. Ezért kockáztattuk az életünket! A németek már tudták, ezért nem rohantak érte. Az ironia kedvéért sisakunkat megtöltöttük vaskereszttel és megmutattuk az óvóhelyen élelmiszerre váróknak. Nagy volt az emberek csalódása és a körénk csődült óvóhelylakók keserű gúnnyal fogadták a küldeményt. Később megtudtam, hogy a „Führer” minden katonát, aki Buda védelmében részt vett, kivétel nélkül kitüntette a vaskereszttel. Az ostrom már másfél hónapja tartott és senki sem hitt többé a felmentés lehetőségében. Még a nagyhangon bejelentett, csodafegyvereket ígérgető vezetőség is sejtette, hogy a vaskereszt ára a fa-kereszt lesz.

Ekkor már 1945 februárjának első napjait éltük. Már vészesen megfogyott nem csak a lakosság, de a katonaság élelmiszer készlete is. Egyre többször kellett fellépnünk a nyilas, vagy akár német fosztogatási kísérletekkel szemben. Máskor pedig a még élelemmel rendelkezők és az éhezők között kellett erőszakkal békét teremteni. Meglátogattuk a kiürített Pálffy laktanya alagsorát és a közeli Ganz öntöde pincéit is, abban a reményben, hogy esetleg otffelejtt élelmiszere, gyógyszerre, vagy más hasznos dologra bukkanunk. Óvóhelyünk a Bem utca és Kandó Kálmán utca sarkán álló épület pincéje volt, és ezideig csak a felsőbb emeletek sérültek meg. A becsapódások elsősorban az ablaküveget törték össze, ami miatt a lakások a februári hidegben így lakhatatlanná váltak. Ezért még azok is a pincébe kényszerültek, akik a veszéllyel nem törődve eddig lakásaikban maradtak. Épületünk a Ganz keréköntő üzemmel volt szomszédos, ahol ma a Ganz Múzeum áll. A túloldalt a Pálffy laktanya elhagyott épület-tömbje uralta. Kötelességemnek éreztem, hogy a lehetőséghez képest a lehető legjobban gondoskodjak a Bem rakpart, a Bem utcán föl a körútig és a Kapás utca által határolt terület lakóiról. Személyes védelmüket is feladatomnak tekintettem. Mivel a Ganz gyár nem sok reményt nyújtott arra, hogy területén élelmiszert találjunk, ezért azt február elejéig nem kutattuk át. De amikor az élelmiszerhiány már égető lett, rászántam magam, hogy a reménytelent is megkísérlem. Két emberemmel indultam a gyár pincesorának felkutatására. Egy félreeső folyosó zugában, legnagyobb meglepetésünkre egy körülbelül harmincfős csoportra bukkantunk. Amikor a nyomorultak meglátták csendőr egyenruhánkat könyörögni kezdtek, hogy ne végezzük ki őket. Nyilvánvaló, hogy tudomásuk volt a nyilas törvényről, mely szerint ők katonaszökevények és nekünk kötelességünk felkoncolnunk őket. Golyószórónkkal ezt meg is tehattünk volna. De fegyvertelen emberek lemészárlását nem tekintettem másnak, mint gyávaságnak. Higgadt magatartásom nagynehezen megnyugtatta őket. Amikor megértették, hogy mi nem gyilkolni jöttünk, sőt a segítségemet is felajánlottam az esetleges nyilas osztagok ellen, végre megnyertem a bizalmukat. Egy nyílt tekintetű munkás megmagyarázta nekem, hogy ők vidéki munkások, akik bennrekedtek a gyűrűben. Mikor megkérdeztem, hogy miből éltek eddig, hiszen nem járhattak ki élelmet szerezni, elmondta, hogy az ostrom kezdetekor a Pálffy laktanya pincéjének egy félreeső zugában nagy mennyiségű konzervre bukkantak. Konzervben, meg éjszakánként kisonva szerzett lóhúson éltek. Hálájuk kifejezésül elvezettek minket is a konzerv raktárukhoz.

Sajnos ekkor már a konzervek nagy része elfogyott, de paradicsom konzerv volt még bőven. Ebből jócskán vittünk a lakosságnak is.

A budai körülvárás óta gépkocsim útra készen tartottam a házuk előtt, felkészülve arra az eshetőségre, hogy ha a németeknek sikerül áttörni az ostromzárát, legyen mivel menekülnünk. Ekkor már az orosz hadsereg félelmetes magatartásáról rengeteg rémhírt hallottunk és ezért szántuk rá magunkat mi is a menekülésre. Éjszaka felváltva a kocsiban aludt egy-egy emberem és őrizte a kocsit, hogy a németek el ne rabolják. A nyomorult „SS” legénység annyira elkeseredett volt már ebben az időben, hogy minden járműre kétségbeesetten vadásztak, reménykedve, hogy azzal elmenekülhetnek. A későbbi események igazolták félelmüket. Sajnos autóm biztosítására egy csendőr kevésnek bizonyult ebben a törvénytőlküli helyzetben, ahol már csak a fegyvereknek volt szavuk. Úgy rémlik, hogy február tizedike reggelén Tegzes tizedes azzal állott előm, hogy

„Főhadnagy úr a németek elrabolták a kocsit!”

„Hát nem aludtál benne?”

„De igen. Csakhogy arra ébredtem, hogy géppisztolyt tartanak a fejemhez és szó nélkül is megértettem, hogy vagy kiszállok, vagy lelőnek. Hát kiszálltam.”

„Jól tetted. Merre mentek?”

„A Főutca felé.”

„Szekeres, Marácsi gyertek! Hozzatok a golyószórót is. Hátha utolérjük őket. Biztos SS-ek voltak?”

„Gondolom, igen.”

Pillanatokon belül négyen rohantunk a Főutcában a Lánchíd irányába. Alig hagytam el a Lábás-ház romjait és kiértem a Bem rakpart azon részére, ahol semmi védelmünk nem volt a pesti oldal felől lesben álló orvlövészek golyója ellen, erős ütés érte a combomat, de fájdalmat nem éreztem. Csak mikor arra lettem figyelmes, hogy valami meleg folyik végig a lábamon, akkor döböntem rá, hogy meglóttek. Olyan, úgynevezett „ezer-pengős” sebesülés volt. Fáradt golyó lehetett, mely a combom vastag húsába fúródott, de már nem jött ki a másik oldalon. Az üldözést azonban abba kellett hagynunk és az embereim kísérték fel Bánfalvi doktor rendelőjébe. Józsi bácsi aztán megmagyarázta, hogy a golyó a másik oldalhoz van közelebb, és ki fogja nyitni a combom hátsó oldalát, mert onnan sokkal könnyebb a golyót kiemelni. Negyed óra se telt el mire végzett. Kötözés közben mondta, hogy a lehető legszerencsésebb helyen ért a lövés, és semmi következménye nem lesz. Azért nevezték az ilyen sebet ezer-pengős sebnak, mert a fronton az ilyen seb két hét szabadság jelentett, amiért sokan adtak volna ezer pengőt is. De a budai gyűrűben nem volt hová menni szabadságra, sőt még pihenőre sem. A Szovjet hadvezetés jóformán őrjöngött már a dühtől, hogy nem tudja jelenteni Sztálinnak, hogy bevették Budát. Sem a Citadellát, sem a Várat nem sikerült a Szovjet csapatoknak elfoglalni, amiért Sztálin fenyegető rosszallását fejezte ki. Mi, a védők is éreztük, hogy napokon belül megindul a végső roham. Akkor már mindenki annyira ki volt merülve, úgy fizikailag, mint idegzetileg, hogy szinte közömbösen fogadtuk az elkerülhetetlen végétet.

Még maga a természet sem engedett nyugalmat. Amikor az ostrom a legdöntőbb fázisába érkeztünk, a Duna kiáradt és elöntötte az óvóhelyet. A zajló jég folyását a hidak roncsai gátolták és az összetorlódott jég-táblák miatt a vízszint rohamosan emelkedett. Ezért a parthoz közeleső pincéket egymás után öntötte el az ár. Betetőzte a bajt, hogy amikor a beton-falom keresztül ujjnyi vastagon kezdett ömleni a víz, az épületünk tetejét gyújtóbomba találat érte. Foszforbomba volt, amit vízzel nem lehetett oltani. Előírásnak megfelelően volt száraz homokunk felhalmozva, amit arra a helyre lapátoltunk, ahol láttuk, hogy a bomba ott át fogja égetni a földemet. Mikor a

bomba áttörte a plafont ebbe az előre készített homok-ágyba pottyant, mi pedig gyorsan betemettük. Míg a tűzoltás folyt a felső emeleten, a lakók a pincéből kétségbeesetten hurcolták motyójukat az árvíz elől magasabb, de a lövedékekkel szemben védtelenebb romlakásokba.

„Mindenki olyan helységet válasszon melynek nincs külső fala. Rendszerint a fürdőszobák a legvédehetőbbek”

Alig fejeztem be figyelmeztetésem a lakókat illetően, mikor Tegzes egy munkást vezetett elém, akiben megismertem a Ganz-gyári bujkálók egyikét. Az ember remegett az izgalomtól

„Főhadnagy úr! Jöjjön az Isten szerelmére! Ránktörtek a nyilasok! Nekem sikerült ellógnom. A főhadnagy úr ígérte, hogy segít!”

„Riadó! Hozzátok a két golyószórót is! Maráczki meg Tegzes menjetek a Ganz udvart körülvevő épület második emeletére. Te Szekeres a másik géppuskával a szemközti oldalra és úgy foglaljatok tüzelőállást, hogy az udvart pásztázni tudjátok. Én bemegyek, ti meg fedeztek engem az ablakokból. Indulj!” Három emberem elrohant a két géppuskával. Az ember, aki a jelentést hozta Szekeresrel tartott és vitte a lőszer rakaszokat. Én egyedül sétáltam be a nagykapun keresztül a körülzárt gyárudvarba. Amint a huszonkét-huszonnégy év körüli fekete bajszos nyilas vezető, aki igen büszke volt harcos szerepére, megpillantott engem, azonnal elém sietett és feltartott karral tisztelgett.

„Látod főhadnagy testvér, a budai pincékben még mindig patkányok bujkálnak. Ezek a szemét alakok, mind szökevények, akik nem akarnak részt venni a haza védelmében De én megtanítom őket. A nemzetvezető rendelete értelmében megtizedelem...”

Nem tudta befejezni a mondatot, mert akkor már olyan közel voltam hozzá, hogy megragadhattam a derékszíját. Revolverem a hasába nyomva az arcába sziszegtem.

„Itt nem lesz kivégzés, de ha lesz az a maga kivégzése lesz! Két géppuskám fenn az első emeleten és pásztázza az egész udvart. Csak jelre várnak. Ajánlom, adjon parancsot a kölykeinek, hogy tegyék le a fegyvert és sürgősen tűnjenek el.”

Nyomaték kedvéért intésemre Szekeres leadott egy rövid sorozatot. Az udvar bazalt kövein a golyók zúgva, szikrázva cikáztak. Ez elég figyelmeztetés volt a tizenöt, tizenhét éves fickóknak és azonnal megértették az üzenetet. Géppisztolyukat eldobálva ész nélkül futottak el. A vezető revolverét elvettem és utolsóként őt is elengedtem.

Első percben dagadt a mellem a nagy győzelemtől. De hamar kijózanodtam, mikor ráeszméltem, hogy a Nyilas Pártház, ami ma a Fővárosi Bíróság épülete, tele van nyilas karhatalmistákkal. Ha ez a sötétbőrű nyilas vezér feljelent, hogy megakadályoztam a nagy Nemzetvezető parancsának végrehajtását, még csak fel se ocsúdunk és máris szent Péter előtt találjuk magunkat. De nem így történt. Ekkor érkezett a Várból a parancs a kitörésre, mely úgy rendelkezett, hogy minden fegyveres erő minél előbb a Várba gyülekezzen. A kitörést tizenkettőtől tizenharmadikára virradó hajnalra tervezte a közös német-magyar vezetés. A nyilasoknak ekkor már legfőbb gondjuk a saját bőrük megmentése volt, és nem törődtek többé velünk.

Én is összehívtam az embereimet, mert úgy éreztem, jövőjük felett nem dönthetek beleegyezésük nélkül.

„Értesültem arról, hogy a még harcképes csapatok megpróbálják átvágni magukat a szovjet ostromzáron. Mint katonának az a józan véleményem, hogy egy ilyen kitörési kísérlet csak mérsárlásban végződhet. Egy harckésztségben megtört, hiányos fegyverzetű, kiéhezett csoport kitörése az ellenség által uralt magaslatok közötti völgyben, egyenesen öngyilkosság. Ennek tudatában én nem veszek részt ebben az örvénylő vállalkozásban és nektek sem adok

parancsot erre. De nem tiltom, hogy ne csatlakozzon a kitörőkhöz az, aki akar. Ez mindenkinek egyéni elhatározása kell legyen.”

Az embereim összenéztek, aztán egyszerre mondták azt, amit vártam.

„Ha a főhadnagy úr marad, mi is maradunk.”

Ezzel az elhatározással mindnyájunk sorsa megpecsételődött. Arra is felkészültünk, hogy a kitörés éjszakája maga lesz a pokol. Mivel a pincénk víz alatt állt, embereim számára az egyik lakás fürdőszobáját jelöltem meg „szállásul,” mely védett volt, mert nem volt utcai fala. Az egész családnak számára pedig a mi lakásunk fürdőszobáját rendeztük be úgy, hogy a fürdőkádat párnákkal kibéleltük a már igen öreg nagymamám számára. Ebben a háromszor három méteres helységben szorongott apám és anyám, Vilma néni Pali bácsival, Gyula bácsi a feleségével, Anicával és én, meg Mimi. Négy házaspár és a Nagymama, összesen kilencen személy. A sötétség beálltával megindult a kitörés és azzal együtt egy olyan tűzérési pergőtűz a Szovjet részről, melyhez hasonlót addig még nem tapasztaltam. A lövések olyan sűrűn követték egymást, hogy a hang egy egybefolyó morajlás volt. A morgást követő robbanások pedig egy földrengéshez hasonló állandó remegésben tartották az épületet. Az volt az érzésem, hogy a falak hamarosan megrepednek a rezgéstől. Mivel egy kitörő csoport a Duna mentén próbálkozott, ezért a mi környékünk is állandó tűz alatt állt. A dörgés moraján időnkint átsivított a Sztálin orgonák fenyegető hangja. Teljes tehetetlenségünkben az asszonyok egyfolytában imákat mormoltak, és mindenki készült a végső számadásra. Úgy hajnaltájban szűnt csak meg az ágyúzás, amiből megértettük, hogy a Vár és a Citadella elesett. Mivel az ágyúzástól a Duna jege megindult, a víz lassan kiszivárgott a pincéből, mindenki vissza akart költözni az óvóhelyre, de erre már nem volt szükség. Megjelent az első Szovjet rohamjárőr, mely figyelembe se vett minket, hanem egyenesen a Ganz gyártelepen védelemre berendezkedett „SS” alakulatot szólította fel megadásra. Azok azonban nem voltak hajlandók letenni a fegyvert. Lehet, hogy sejtették, hogy mindenképpen ütött a végórájuk és drágán akarták adni az életüket. De az oroszok nem adtak nekik módot erre. Lángszórókat rendeltek oda és a szemünk láttára elevenen égették el a szerencsétlen „SS” legényeket.

Természetes, hogy ezt látva, habozás nélkül engedelmeskedtünk az oroszok minden parancsának. Apám, embereim és én is, mind egyenruhában voltunk, de az oroszok nem válogattak. Minden férfit kizavartak a pincéből. A járőr mellett egy vörös karszalagos magyar tolmács serénykedett. Ő magyarázta meg nekünk, hogy igazoltatásra visznek bennünket, ahol igazolványt kapunk és azzal nyugodtan visszatérhetünk lakhelyünkre. Apám, én és embereim átadtuk fegyvereinket a járőrnek. Az egyik orosz katona azonnal ott a helyszínen pozdorjává lőtte szét azokat. Majd minden katonaköteles korú férfit közrefogtak, és mint foglyokat kísértek a budai Főutcan ismeretlen cél felé. Mikor a Főutcai börtön épületéhez értünk, ami a nyilas központ volt az ostrom alatt, részeg oroszok hajtották ki az embereket a pincéből, majd a falhoz állították, és tarkón lötték őket. Nem tudom mi lett volna a mi sorsunk, ha nem jött volna arra egy bolgár tiszt és szitkozódó fenyegetéssel meg nem fékezte volna az oroszokat. Parancsára a ruszlik morogva hagyták abba szórakozást. Velünk csak jelekkel értekeztek, de megértettük, hogy a vállunkra kell vennünk egy-egy köteg telefon kábelt és vinni tovább. Amint a kábel kötegeért nyúltam, az ő észrevette a karikagyűrűmet és lehúzta az újamról. Nem tiltakoztam, nem számított, hogy ki vette el. Alig indultunk tovább a Főutcan, amikor egyszerre a Várból leözönlő, vodkától és a győzelemtől részeg katonák csoportja vett körül. Pillanatok alatt a falhoz szorítottak minket és minden valamirevaló ruházattól, ékszertől, lábbelitől, órától megszabadítottak bennünket. Apámnak mégis volt annyi lélek- jelenléte, hogy köpenye zsebét kiszakítva az ezüst cigaretta tárcáját, gyűrűit és a kedvenc óráját a köpeny aljába csúsztassa.

Szerencsénk volt, hogy pár rúgást leszámítva nem esett nagyobb bajunk. Így érkeztünk el a Döbrentei térre, ahol a kábeleket kocsira raktunk. Ekkor már sötétedett és láttam, hogy a Várban egész házsorok égnek. Minden olyan feldúlt és szétromboltan kísérteties volt, mintha maga a pokol szabadult volna el. Bokáig süllyedtünk a törmelékbe, mert a gránátok kásával örölték a hótól átázott talajt. Őreink megunták őrzésünket és szélnek eresztettek bennünket. De hová menjen pár szerencsétlen magyar ebben az infernói éjszakában, ahol az ellenség megölése csak jó tréfának számított? Apám szürke hosszú rendőrtiszti köpenye vészesen hasonlított a német egyenruhára. A füstölő romok között szétszórt tüzek körül énekeltek vagy ordítottak, részegen duhajkodtak az orosz katonák, akik előbb lőttek, mint kérdeztek. Itt bujkálni nem lehetett, és ha tovább barangolunk a sötétben a biztos öngyilkosságba rohanunk.

„Be kell kéredzkednünk valamelyik házba! Itt nem érjük meg a reggelt!”

De nem volt ház, ahová beengedtek volna. Mindenütt a vak rémület uralkodott és könyörgésre sem nyitottak kaput. A lövöldözés egyre gyakoribb lett. Artikulátlan ordítózás hallatszott mindenfelől. Ekkor megpillantottam egy fogoly csoportot orosz katonai kísérettel. Láttam, hogy az örök elkergették azokat az oroszokat, akik a foglyokat kifosztani akarták. Egy kétségbeesett elhatározással besoroltunk a foglyok közé. Az örök észrevették, hogy magyarok vagyunk és hagyták, hogy beálljunk a sorba. Talán nevetségesen hangzik ma, de akkor, mindnyájan megkönnyebbültünk, mert védve éreztük magunkat. Ekkor éreztem, hogy milyen erős a csorda-ösztön, melyet néha elleplez a civilizáció vékony rétege! Jóval éjjél után az örök megálltak és engedték, hogy vizet kérjünk egy magányos háznál. A ház egy kéményseprő mester háza volt, ahol apám hirtelen elhatározással, órája kivételével, az összes értékét átadta megőrzésre az ismeretlen magyar iparosnak.

„Lehet, hogy nem látom viszont a gyűrűket, de inkább magyarnak maradjon, mint oroszoknak.” – súgta nekem apám. Hajnal felé holtfáradtan megérkeztünk egy Buda környéki villába, melynek mosókonyháját az NKVD fogdának használta. Úgy dőltünk el, mint a zsák és már aludtunk is a kimerültségtől. De nem sokáig. Egy vödör kását kaptunk, és nagy kiabálással próbálták megértetni, hogy osszuk szét. De hogyan? Sem csajkánk, sem kanalunk nem volt. Észrevettem, hogy egy rézcső függőnytartó van a mosókonyha ablaka fölött. Azonnal lerántottam és nagy ügyel-bajjal darabokra törtem, majd a végeket kifeszítve egy kanálhoz hasonló szerszámot fabrikáltam. Végre emberi módon tudtunk enni a vödörből.

A pincében a legkülönbözőbb népség volt összeömlesztve. Mind olyan személyek, akikről az NKVD feltételezte, hogy nagy halat fogott velük. Volt ott rendőrnnyomozó nem egy, de apám volt rangban a legidősebb. Benne egy fő háborús bűnöst sejtettek. Az ezredesi rang, amit a nyilasok erőltettek rá a rendőrtisztekre, oroszra fordítva „polkovnik”-nak felelt meg. Nagyon imponált a fiatal orosz nyomozónak, hogy egy magyar ezredes a foglya. Valószínű, hogy érdemeket akart szerezni, ezért azonnal velünk kezdte a kihallgatást.

De ez nem ment könnyen. Az oroszoknak csak német tolmácsuk volt. Apám viszont nem beszélt németül. A szegény vasúti váltókezelő fia, aki korán félárva lett és saját erejéből végezte iskoláit, nem tanult meg soha németül. Bár a német kötelező tantárgy volt az iskolában, mégis az iskolapadban senki sem sajátít el egy nyelvet társalgási szinten. Apám nagyon is érezte a nyelvismeret hiányát, ezért mellém „freilein”-t, vagyis német nevelőnőt fogadott már gyermekkoromban. 1937-ben Ausztriába küldött nyaralni, németül tanulni. Az én nyelvtudásom, ha nem is volt tökéletes, elég jó volt arra, hogy megértessem magam. Ennek következtében az orosz tiszt a kérdést a saját tolmácsához intézte, aki azt németül közölte velem. Én apám választását németül mondtam vissza a tolmácsnak, aki azt oroszul továbbította a tisztnek. Ez a nehézkes

társalgás órákon át tartott. Az orosz NKVD-s nyomozó a lelegehetlenebb kérdéseket szegezve apámnak.

„Adja meg a nevét és címét azoknak a nyilas vezetőknek, akiket személyesen ismer!”

Mivel mi valóban nem ismertünk nyilas vezetőket, nem tudtunk megnevezni senkit. Az orosz ezt természetesen nem hitte el. Mivel hosszú nyaggatás után sem ment semmire, témát választott.

„Mondja meg mi volt a Trombitás utcában!”

Egymásra néztünk apámmal, mert a kérdés teljesen értelmetlen volt számunkra. Fogalmunk sem volt mit akarhat tőlünk az orosz. Mikor ezt elmondtam a tolmácsnak az orosz tiszt dühbe gurult.

„Piszkos fasiszták! Semmiről sem akarnak tudni! Vegye tudomásul a polkovnik, ha nem vall, főbe lövetem!”

Az akkori állapotok közt a fenyegetés nem hangzott üres szónak. De amit nem tud valaki, azt nem tudja bevallani sem. Erre a tiszt azt kezdte ordítani, hogy ha a polkovnik nem fél meghalni, majd meglátjuk milyen hős lesz, ha a fiát a szeme láttára végezteti ki! Szegény apám őrlődött a kérdések súlya alatt, de nem volt mit bevallania. Végtelen hosszúnak tűnő kihallgatás után végre visszavittek bennünket a mosókonyha-fogdába. A fogdába távollétünk alatt új lakó érkezett. Egy sebesült fetrengett ott a beton padlón; német egyenruhában, átvérzett újságpapírba burkolt karral, láztól gyötrődve hörgött. Rajta kívül két vihogó tízen-éves orosz katona is új lakói voltak a börtönnek. Ők jelbeszéddel és gesztikulálva dicsekedtek a boldog órákról, amit egy magyar lánnyal, vagyis egy „gyevuskával” töltöttek. Azonban a szabad rablás és erőszak csak két napig volt hallgatólagosan engedélyezve a front csapatoknak. A Szovjet orosz vezetés civilizált hadsereghez méltó képet akart mutatni a magyar lakosság előtt, ezért az erőszakoskodó suhancokat a tábori rendészet letartóztatta. A letartóztatás nem volt komoly és mielőtt elengedték őket, a két srác a maga igazi orosz impulzusától vezetve akart valami jót tenni a magyarokkal. Szerintük a magyarok „haraso cholovekek”, vagyis derék emberek. Mikor meglátták apámon a félcipőjét, ami télvíz idején valóban nem bizonyult a legjobb lábbelinek, azonnal lerángatták csizmát a nyomorult német lábáról és kényszerítették apámat, hogy azt vegye fel. Míg ez a herce-hurca ment a lábbeli körül, a szerencsétlen német egyre hangosabban jajgatott. Szörnyű volt hallgatni jajveszékelését. Én dörömbölni kezdtem az ajtón kézzel-lábbal magyarázva, hogy orvosra van szükség. Nemsokára meg is jelent egy egyenruhás orosz nő egészségügyi karszalaggal és táskával. Mikor lehajolt a sebesült mellé, az ukránul szólt hozzá. Én nem értettem, de az orvosnő azonnal megértette. Az arca elárulta megvetését. Köpött egyet. Nyilvánvaló volt, hogy csak az ámulót látja a nyomorultban és nem a sebesültet. Elment anélkül, hogy a sebet megnézte volna. Hamarosan jött két katona és kíméletlenül kiráncigálták az ukránt az udvarra. Utána két lövést hallottunk, amiből megértettük, hogy a sebesült nem szenvedett többé.

Általában az élet nagyon olcsó volt ezekben a napokban. A lángszórával kivégzett SS-ek sorsa, majd ezen újabb incidens meggyőzött arról, amit Bánfalvi mondott. Az én sebesülésem ezer-pengős seb volt, mert akik nem tudtak járni, azokat egyszerűen agyon-lőtték. A háború rideg matematikája szerint a Szovjet vezérkar elhatározta, hogy csak a saját sebesültjeik szállítására van elég jármű és kész! Az ellenség sebesültjei számára nincs hely, ezért likvidálni kell őket. Ez nem kegyetlenség, csupán a háborús aritmetika. A háború logikája a materializmus hasznossági elvén alapszik. Nagyon hamar megtanultam magam is ezt a matematikát.

Ekkor kezdett el derengeni bennem, hogy a hasznos nem azonos az erkölccsel. Az, hogy a meneteképtelen ellenséget kivégezni logikusan hasznos, még nem teszi a kivégzést sem jogossá, sem erkölcsössé. A választás igen nehéz. Elvileg az elsősegély-nyújtás sorrendje csak a sebesülés

veszélyességétől függhet, és nem részesítheti előnyben a sajátját a volt ellenséggel szemben. A nemzetközi haditörvény is ezen az alapon áll. Azonban a harc kegyetlensége eldurvítja az embert, aki minden másról megfeledkezve csak az önfenntartása szempontjából hasznosnak engedelmeskedik. Magamban folytatott belső töprengéseim során jöttem rá arra, hogy az erkölcsi jó sokkal több, mint egy hasznos cselekedet.

A negyedik fogoly napunk reggelén engem kivittek a pincéből. Hiába tiltakoztam én is, apám is, hogy együtt akarunk maradni, csak egy válasz volt „Davaj!” Ennek a szónak az orosz nyelvben nagyon sok jelentése van, de a fogoly számára mindig megfellebbezhetetlen parancsot jelent. A homályos pinceablakon keresztül láttam utoljára apám fehér-borostás szomorú arcát, amint tekintetével lépteimet követte.

Engem egy szinte végtelennek látszó fogoly menetbe soroltak be nagy hangon ordítva, hogy „Po pjáty! Po pjáty!”, ami azt jelentette, hogy „ötösével” álljunk be a sorba. Így tereltek bennünket az országútra. Az első éjszakát a februári hidegben szabadég alatt vacogtuk át. Voltak, akik a mezőn talált giz-gazból tüzet raktak és akörül táncoltak hajnalig. Reggel levest kaptunk, ami híg volt, de meleg. Utána fejenként egy kenyeret. Ezzel elindultunk és miután átkeltünk a dunaföldvári pontonhídon, megérkeztünk a Duna-Tisza közti alföldre.

A mellettem bandukoló idegentől tudtam meg, hogy a pusztát ahol éjszakáztunk, „Akasztó” pusztának hívják. A név igen találó volt a helyzetre, és bevésődött emlékezetembe. Kiskunfélegyháza előtt ismét a nyílt terepen éjszakáztunk. A kenyér már elfogyott, de az út mentén az asszonyok, az orosz örök riogatása ellenére is, dobáltak be kenyeret a sorok közé. Ez igencsak felforgatta a rendet. Néhány ór a levegőbe lőtt, de az asszonyokat nem lehetett megijeszteni. Egy falusi iskolánál álltunk meg éjszakázni, mivel ott volt kút és az embereket nagyon gyötörte a szomjúság. Az őrség saját számára foglalta le a tanító lakot. A tanterembe azonban beengedték a foglyokat. Nem hiszem, hogy valaha is láttam jobban összezsúfolt embertömeget, mint ott. Legfeljebb a foglyok egy tizede fért be a tanterembe, de mindenki törekedett a védettebb helyre. Rettenetes tülekedés lett a vége a dolognak és a tömegbe tehetetlenül sodródott mindenki a hátsók nyomásától. A nyomás engem is a fal mellett álló szekrényhez préselt. Gyors elhatározással fölkapaszkodtam a tetejére. Ezzel ülőhelyet biztosítottam magamnak egész éjszakára. Még vagy négy élelmes fickó kapaszkodott fel mellém, de a többiek olyan szorosan álltak, hogy aki elájult az is talpon maradt. A levegő fülledt volt, de a betört ablakokon és a nyitott ajtón elég levegő áramlott be. Csak ennek volt köszönhető, hogy nem fulladt meg senki.

Félegyházán a gimnázium szöges dróttal bekerített épülete volt a fogolytábor, ami az akkori körülmények között már valódi luxus-szállónak számított.

Valóban itt döbbsentem rá először, hogy fogoly vagyok. Addig még hihetőnek véltem azt, hogy valóban leigazolni visznek és utána hazaengednek családunkhoz. Itt már a városi lakossággal is tudtunk érintkezni a szögesdróton keresztül és megtudtuk, hogy a fogoly szerelvények innen indulnak kelet felé. Hiába fenyegetőzött az orosz ör, a drótsövény nem tudta meggátolni a hangot. Mivel a szögesdrót csak az utca egyik oldalát kerítette el, a szembe levő házak ablakaiból nyugodtan át lehetett kiabálni hozzánk és fordítva. Főleg az asszonyok voltak most is a bátrabbak. Több lakásból is jöttek értesítések. Az asszonyok hátrahúzódva a szoba sötétjébe, ahová az orosz ör nem látott be, onnan kiabálták azok nevét, akiket hozzátartozóik kerestek. Mi üzeneteink továbbítását kértük tőlük. Lehetetlen volt a sok ezer fogoly minden kérését továbbítani, de a remény, hogy életjelt adhattunk magunkról, megnyugtató volt számunkra. Természetesen rengeteg olyan vész-hírt is hallottunk, aminek a fele sem volt igaz, de elég volt arra, hogy rettegésben tartson bennünket. Azt is híresztelték, hogy az orvosok benzinnel

beinjekcióznak mindenkit, akiről azt hiszik, hogy nyilas volt. De ez nem bizonyult valósnak. Az embertelenül zsúfolt vagonokról szóló hír, és az, hogy a vagon-ajtót ránk se nyitják, amíg meg nem érkezünk, viszont később valósnak bizonyult.

Húsvét hetében került sor a szállításunkra. Ekkora már én is megszereztem a fogság legelemibb kellékeit. A gimnázium padlásán találtam egy magyar alumínium csajkát kátránnyal tele. Nem tudtam elképzelni mi célt szolgálhatott ez az edény, de nekem kapóra jött. Végre volt egy saját edényem, amibe az ételt felvehettem. Másik szerzeményem egy hátizsáknak használható kenderzsák volt, amit egy csendőr adott nekem, mikor látta, hogy semmim sincs. Neki volt egy valódi hátizsákja és erre nem volt szüksége. Nagy szerencsém volt a fűzős „birgerli” csizmával. Fűzős csizma nem kellett az oroszoknak. Bezzeg a fekete csizmákat mind elszedték. A másik szerencsés ruhadarabom a báránybéléses bekecsem volt. Nem csak melegeget tartott nappal, de éjszakára be lehetett burkolózni vele. Mint a birkákat, úgy tereltek bennünket is az állomásra. Gorombán és kegyetlenül vertek be a vagonokba, tekintet nélkül korra, barátságra, vagy rokonságra. Egy vagonba körülbelül nyolcvanunkat zsúfolták be. Végre valahára a vonat rázásától és az álldogálástól halálosan kimerülten, kuporogva, egymás hegyén-hátán, elhelyezkedtünk, s azt hittük pihenni fogunk. De ez csak illúzió volt. Karunk, lábunk vagy a másik fején, vagy a gyomrán volt. Mindenki a másikat hibáztatta. Legkeservesebb a szükségletek elvégzése volt. Erre a célra egy lemezvasra hegesztett vastölcsér szolgált. Az öklömnyi vasnyílást nem lehetett kitágítani. A tölcsér felső pereme maga sem volt sokkal tágabb. El lehet képzelni, hogy egy zötyögő, rázó vonaton milyen nehéz volt célba találni és hiába volt a káromkodás vagy fenyegetés, az sem tudta meggátolni, hogy a közelbe szorultakat ne érje kellemetlen meglepetés. Az ablakok kicsinyek voltak és a tetőhöz közel, úgy hogy nem lehetett kilátni. Szerencsénkre mindig volt repedés a deszkák között és a réseken át leskelődve felismertük Erdély gyönyörű tájait.

Amint a Kárpátok vonulatán áthaladtunk, elszorult a szívem. Nem volt kétséges többé, hogy a Szovjet Unió valamelyik munkatáborába visznek bennünket rabszolgamunkára. Minden alkalommal, ha megállt a szerelvény egy állomás közelében, cédulákra Ért üzeneteket dobáltam ki. Papírom volt, mert amikor a budai villa mosókonyhájából felhoztak, az udvarán egy egész könyvtár hevert a sárba szétszórva. Hirtelen felkaptam egy könyvet. Sebtében olvastam a címet. „Elfújta a szél.” A véletlen Margaret Mitchell világhírű regényét adta a kezembe! Az író nő őszinte fájdalommal mutatja be a háborúnak azon kegyetlen közönyét, amely mint szélvész szórja szét a régi társadalom hamisan romantikus, de jóságot hazudó kulisszáit, lesöpörve azt, mint értéket vesztett díszlelet a történelem színpadáról. Micsoda látnoki figyelmeztetés! De amikor olvastam, még béke volt és nem tudtam felfogni az üzenetet. A fogságban nem lehetett belemerülni az olvasásába. Gyalogmenetben nem lehetett olvasni, a vagonban meg nem volt elég világosság. A könyv mégis jó célt szolgált. Lapjainak szélére irt üzeneteim, melyeket hol szüleimnek, hol Mimi szüleinek címeztem, mint reményeim posta-galambjai, repültek ki a vagonablakon. Hittem abban, hogy valahogyan majd célhoz érnek. Úgy is volt. A feleségem családjához meg is érkezett egy üzenetem, de késve. Amikor megérkezett, én már a Szovjet Unió foglya voltam.

A FOGSÁG

2004 júliusában írom ezeket a sorokat. Most léptem be nyolcvannegyedik életévembe. Ez a dátum egy új évezred kezdetét is jelenti. Nem érdemes arra szót vesztegetni, hogy milyen gigászi lépésekkel haladt előre a technológia életem során és mennyi világeseménynek voltam akaratlanul passzív, vagy tudatosan aktív tanúja. Az atombomba pusztító erejének korszakot jelentő bemutatása, a Hold meghódítása, a klónozás megvalósítása, a genetikai kód megfejtése, világot behálózó terror-háború, mind életem eseményei. De a technológián túl, legnagyobb élményem volt, hogy megéltem a két megdönthetetlennek és örökéletűnek vélt, véreskező nagy hatalmi német és orosz diktatúra összeomlását. Mert ez nem egy fizikai felszabadulás volt csupán, de sokkal több. Mi, a volt rabok, visszakaptuk a benső, lelki önállóságunkat, mely nélkül nem élhet az ember az emberhez méltó életet.

Ezért életem legfőbb értékének tartom azt a belső átalakulást, amin az évek során végbement mentem. A felületesen gondolkozó világias fiatalember, a színészkedő katonatiszt, aki voltam, egy alapvető belső változáson ment keresztül. Egy mélyebbre néző, mindig kereső, kérdező öregember lett belőlem. Egy olyan valaki, aki nem elégszik meg felületes válaszokkal, akit nem elégít ki a tudományok „hogyan”-jára adott mennyiségi válasz, mert a lelkeség „miért”-je jobban érdekli. Hosszú idő kellett, míg felismertem, hogy az igazságosság („justice”) nem azonos az igazsággal („truth”); a földi igazságszolgáltatás nem azonos a nagybetűs „Igazság” fogalmával. Az egyik relatív érték, a másik pedig abszolút fogalom. Az igazságosság emberi mértéke csak a szeretet kegyelmi misztikumával egybeforrva lesz igazság értékévé. Minden, ami emberi, mindig kevesebb, mint az abszolút Igazság. Az Igazság, amire Pilátus Krisztustól vár feleletet, csak tettekkel tanúsítható, de szavakkal nem.

Lehet, hogy gondolataimmal egy kicsit távolra kalandoztam. Ez a lelki átalakulás a fogság első pillanatában megkezdődött, mikor az elkényeztetett hadnagy úr rájött, hogy nincs többé rang, privilégium, sőt még csak segítség sincs. Itt a „bellum omnia contra omnes” kegyetlen harca folyik az életben maradásért. Akkor éreztem át, hogy az ember, ha meg akar maradni erkölcsi lénynek, akkor „több kell legyen” mint az ösztönök vezérelte természeti automata. Szabadságának egyetlen bizonyítéka az, ha cselekedni képes az ösztön dzsungel-törvénye ellenére is. Ha valami olyat tesz, amit az állat nem képes megtenni, mert az ösztöne parancsa megtiltja azt. És ekkor jöttem rá arra, hogy a tűz meghódítása bizonyíték erre. Bár ez magában még nem erkölcsi cselekedet, de egy olyan egyedülálló emberi képesség, mely alapot ad az ösztön feletti tetteknek. Az emberen kívül nincs élőlény ezen a planétán, amelyik erre képes lenne. Ezért minden más lény „ami” és nem „aki”. Ezt a képességet nem lehet kifejleszteni. Az állat soha nem kapta meg a Teremtőtől ezt a kapacitást, amit szabad akaratnak nevezünk. Ezt az Abszolút Személyt illeti meg elsősorban az „aki” megnevezés. Ő mondja magáról: „Vagyok, aki vagyok!” Bár nem vagyunk képesek felfogni lényegét, képesek vagyunk felismerni létezését.

Talán az 1950-51 évfordulóján írt versem fejezi ki legjobban azt a törekvést, melyet az AVH földalatti börtönében indult el bennem, és amely életem további szakaszában állandó iránymutatóm lett.

„Negyven napja a föld alatt.”

Negyven napja a föld alatt,
nyirkos, penészes vakolat,
földi létemből ez maradt.

Pislogó villanyfény a Nap
mely mindig egyhelyben marad,
időnk megállott, nem halad.

Álom, ébrenlét egybeolvad,
nincsen tegnap és nincsen holnap,
csak éhes gyomraink korognak.

A rothadt szalma bűze leng,
Reménytelenül mély a csend,
holtak alusznak idelent.

Negyven napja a föld alatt,
több is talán? Az öntudat
egy szertefoszló kábulat.

Ám néha, mint hideg varázs,
vagy mint égő tűzparázs
megszakad ez az kábulás.

És tiszta ésszel éberem
látom elrabolt életem.
Hozzád fordulok Istenem.

Szent Szeretet! Oh adj erőt,
Kegyelmedet, az Éltetőt,
a mindenkit megbékítő!

Odakint Újév lesz megint,
Idelent csillapítsd a kínt.
Legyen akaratod szerint.

Add, hogy legyen még mosolyom,
legyen tiszta alázatomban,
legyen őszinte bánatom.

Legyek a szelíd áldozat.
Szelidítsd meg az átkomat,
szépítsd meg az álmomat.

Innen kérlek a föld alól,
ahol közel van a pokol,
ahová még fény sem hatol.

Ifjú életem éveit,
megtiport testem vágyait,
rabságom égő kínjait

mind a trónod elé teszem.
Alázatosan, csendesen,
imára kulcsolom kezem.

Az Újév újjászületés!
A föld alól kél a vetés,
érlelője a szenvedés.

A szenvedésnek célja van,
a könny sohasem céltalan.
A jobb jövőnek ára van.

Ezért köszönöm meg Neked
e mélyben töltött éveket,
és gazdaggá tett életemet.

Te mutattad meg az Utat,
mely mindig felfelé halad,
hol a földi vágy elmarad
s boldogság lesz az áldozat.

Igen, valahogyan így szeretném leélni, helyesebben befejezni életemet. De ezt sokkal könnyebb mondani, mint végrehajtani. Mint C.S. Lewis mondja: „Az ember mindig tudja, mikor cselekszik helyesen, még akkor is, ha nem azt teszi.” A legnagyobb gyarlóság az, mikor erre a gyengeségemre igazolást keresek azzal, hogy „más is ezt teszi.” „Ha nem én vállalom el a piszkos munkát, elvállalja más, tehát jobb, ha én vágom zsebre a pénzt.” Az ilyen, és hasonló önigazolás nem mentesíti, hanem növeli a bűnt. Mert a bűn szentesítése a legnagyobb bűn.

Érdeemes volt visszafelé követni az utat, ami sok évtized belső önvizsgálata és vitája után elvezetett ehhez az állásponthoz.

Az ócska vagonunk lötyögve, zörögve robog velünk kelet felé. Minden pillanatban vártuk, hogy kisiklik, ami valami isteni csoda folytán sohasem következett be. Aláfestő motívumként megmaradt bennem a katonanóta refrénje „Indul a, indul a katonavonat, elviszi, el, az én galambomat, füstöl a kémény, forog a kerék...én Istenem visszajön-e még?”

Ez volt a nagy és megválaszolhatatlan kérdés mindnyájunk lelkében, ami a távolság köztünk és a magyar határ közötti távolság növekedésével egyre sötétebben árnyékolta be életünket. A Fogsán-i táborig, ami Románia szívében van, még csak enni sem kaptunk. Akkor kezdtünk nyomorunkon viccelni. „Soha ilyen igazi nagybőjtöt nem tartottam egész életemben” - mondta valaki a vagonban, a kényszer-hallgatóság nagy derűtségére. Akkor még nem tudtuk elhinni, hogy évekre szóló rabszolgamunka vár ránk. Azok, akik még az első világháború törvényes rendet tisztelő világában nőttek föl, váltig hangoztatták, hogy „Hamarosan megkötik a békét és utána három hónapon belül haza kell szállítani minket. Ez a nemzetközi jog!”

Ez a megrögződött hit a „jog” erejében jellemezte apám gondolkozását. Kálmán apa véleményét pedig az első világháborús fogsága alatt megismert tisztességes orosz bánásmód befolyásolta. Amíg a kommunizmus fel nem borította a jogrendet, ők megkapták rubelben a tisztí fizetésüket és a Vörös Kereszt útján megrendelt öltönyét meg is kapta a szibériai táborban. Más idők, más emberek!

Fogsáni egy hatalmas gyűjtő tábor volt. Itt várták össze a foglyok ezreit és rendezték vasúti szállítmányokba a különböző nemzetek foglyait, akiket az összeomlott európai fronton tömegesen fogtak el. Itt nem csak a nemzetek, hanem az összes európai nemzetiségek is képviselve voltak. Mi magyarok legfeljebb anyaországi és székely csoportra osztódtunk, ahol az erdélyiek, mint román állampolgárok, gyorsabb hazaszállítást remélhettek. Ám a cseheknél ilyen megkülönböztetésnek semmi jelentősége nem volt, mert akár szlovák, morva, cseh vagy rutén volt az illető, mind cseh állampolgárok voltak és egységes elbírálás alá estek. Érdekes módon a rutének mégis megkülönböztetést élveztek. Az oroszok megbízhatóknak ítélték őket. Soknak közülük a fejébe szállt a dicsőség és elszemtelenedtek. Hamarosan az oroszokkal egyenrangúaknak érezték magukat. Ők voltak a tábor rendőrei, urai és kifosztói. A parancsnok mégsem közülük került ki, hanem egy német „SS” törzsőrmesterre ruházták a hatalmat. Mint a legtöbb renegát, ez a köpcös kis német is brutális kegyetlenséggel bánt mindenkivel, de főképpen saját német bajtársaihoz volt kegyetlen, hogy igazolja megbízhatóságát és biztosítsa a kiváltságos helyzetét.

Fogsániban csak két érték létezett, az arany és a cigaretta. Másképpen fogalmazva, semminek sem volt értéke, csak az aranynak, ami élelmet jelentett, és a dohánynak, ami a feledés mámorát jelentette. Semmilyen pénz, valuta, értékpapír nem ért annyit, mint az arany, mert csak azzal lehetett szalonnát, vagy kenyeret venni. Így váltódtak át élelmiszerre a karórák, jeggyűrűk, arany kereszték és ezüst cigarettatárcák. Hamar kialakultak az egységes árfolyamok is. Az ezüst cigarettatárcák és a napoleon aranyak után a legkelendőbb cikk a hosszú szürke német tisztí köpeny volt. Azt követte a német repülőök báránybőr mellénye. A karórák értéke nagyot csökkent, mivel az orosz katonák tele voltak „csaszik”-kal. Ezt a kifejezést megtanultuk hamar, mert „davaj csaszik!” felszólítás után veszélyes volt a karórát a csuklón tartani. A piacot természetesen a ruszin legények uralták, akik kijárhattak a városba és a lakosság között sokszoros haszonnal adták-vették a kizsartolt értékeket. Mi foglyok teljesen ki voltunk szolgáltatva, mert a kukoricadara különböző változatain kívül mást nem kaptunk. A leves, a kása és a napi kétszeri kenyér, mind kukoricából készült. Ez az egyoldalú táplálkozás fehérje-éhhessé tette az embereket. Az egyetlen elérhető tej pótolta a szervezet protein hiányát. Akinek maradt még valami értékesíthető tárgya, szívesen cserélte el tejért, amit a szabadon mozgó ruszinok hoztak be háromszoros áron.

A legfőbb alkalmat a kifosztásunkra a fertőtlenítés, helyesebben tetvetlenítő fürdő szolgáltatva. Ott is a ruszinok voltak az urak, mivel oroszul és magyarul is tudtak. A németek felett a köpcös „SS” törzsőrmester uralkodott korlátlan brutalitással. Nevetséges alakja után a tengerész rajz-figura „Poppey” nevét kapta.

A fürdetés és fertőtlenítés valóban szükséges intézkedés volt. Fontos volt, hogy az eltetvesedett emberek megszabaduljanak ezektől a betegség terjesztő férgektől. De maga az eljárás kegyetlen módon zajlott le. A fürdőbe bevezetett csoportnak anyaszült meztelenre kellett levetkőznie és a hat ruszin davaj-legény ollóval és villany nyírógéppel csupaszra nyírt mindenkit. Elrejtteni itt nem lehetett semmit és a ruszinok Isten-adta joguknak érezték, hogy minden eddig eldugott gyűrű, óra, arany lánc, kereszt és a többi, a birtokukba kerüljön. Így tehát a szó szoros értelemben megkopasztva kerültünk be a fürdőhelyiségbe, ahol egy kis fadézsába belemérték

három liter meleg vizet, és adtak mellé egy mogyorónyi szappant. A szappant hamar elkentük a testünkön, de a víz nem volt elég arra, hogy tisztességesen lemosakodjunk. Ez a kicsinység senkit sem zavart, legkevésbé a ruszinokat, akik egy negyedóra után fütykösökkel zavartak ki bennünket a szabadba, a hideg márciusi fagyba, mert egy újabb csoportot kellett „fürdetni.” Nekünk meztelenül kellett kivárnunk a fél órát, ami szükséges volt ruháink fertőtlenítésére a forró kemencében. Amint a kemenceajtó kinyílt versenyfutásban kellett berohannunk és válogatás nélkül egy ruhaköteggel a szemközti ajtón át kirohanni a szabadba. Ott azután elkezdődött egy pokoli színjáték, amikor száz meztelen vadember igyekezett visszaszerezni a saját holmiját. Ez csak bizonyos mértékben sikerült csak, mert sok bőr, gyapjú, és más hőre-érzékeny holmi a használhatatlanságig összezsugorodott. Egy kívülálló szemlélőnek ez roppant komikus látvány lehetett, de a résztvevőknek tragikus veszteség volt egy eltorzult bakancs, vagy egy használhatatlanná vált irha mellény.

A visszapillantó tükörben megváltoznak az események és nagy távlatból az egész fogság ma már egy nagy kaland. Öreg fejjel jöttem rá, hogy minden életveszélyes helyzet, minden döntő fontosságú elhatározás az átélés után már nem megrázkódtató esemény többé. A túléléssel megszűnik a feszültség és beáll az önbizalom gögje. „Hát én ezt is kibírtam! Én ezt is túléltem!” Ezzel a ki nem mondott, de érzett belső göggel többé már nem vagyok a szenvedő hős, hanem egy öntelt kalandor. Az átélt esemény nem próbatétel többé, hanem egy kaland, ami arra jó, hogy önérzetemet táplálja. Sokszor kaptam rajta magam, hogy így érzek. Emberi gyarlóság. De nem ez az egyetlen emberi gyengeségem. Sokáig szilárdul hittem a szélsőséges elvhűségben, amiről érett fejjel már tudom, hogy fanatizmus. Elvakultan hittem, hogy Trianon igazságtalanága feljogosít minket, magyarokat a gyűlöletre azok ellen, akik azért felelősek. Éretlen fejjel hittem, hogy az isteni igazság nem engedheti meg, hogy kétszer veszítsünk háborút. Ez a buta önbizalom adta a bátorságot, hogy apám szemébe vágjam 1939 őszén, az európai háború kezdetekor:

„Hál’ Istennek megkezdődött a háború és mi majd visszaszerezzük Erdélyt, amit apámék elveszettek!” - Ma is látom rám-villanó haragos tekintetét, amint lassú, de indulattól remegő hangon mondta.

„Csak azért nem ütlek pofon a szemtelenségedért, mert olyasmiről beszélsz, amiről fogalmad sincs. Mit tudod te, hogy mi az a háború? Szégyellem, hogy ilyen keveset tanultál tőlem.”

Ezzel megfordult és otthagyt. Három napig egy szót sem szólt hozzám. Olyan éretlen voltam, hogy a haragját a sértett hiúságának tulajdonítottam. Ma már tudom, hogy apám tapasztalatból beszélt. Tudta, hogy a háború nem katonazene és virágos díszmenet, hanem a sebesült szállító vonatok végtelen sora, kenyérjegy, cukorjegy, zsírjegy, sorbaállítás és járványok sora. Pedig még nem is sejthette akkor, hogy a légi háború nem ismer „háterszágot”. Az ő háborújában még voltak békés területek, ahol csak nélkülözést jelentett a háború.

Sokszor kérdeztem meg önmagamtól:

„Miért adott akkor mégis katonának az apám?”

Csak amikor fogságból hat év után hazatértem, anyám magyarázta meg nekem a titkot.

„Emlékszel fiam Enikőre?”

„Persze, hogy emlékszem. Szép szőke lány volt. Mi lett velük?”

„Nyugaton vannak. Enikő férjhez ment egy nála jóval idősebb osztrák katonához. Van egy fia, Roland. Nagyon jól vannak. Enikő édesapja, Józsi bácsi csendőr őrnagy volt. Ő volt Újhelyben a csendőrszárny parancsnoka, amikor apád a rendőrség parancsnoka volt. Nagyon

jóban voltunk. Sűrűn találkozott a két család. Nagyrészt Józsi volt az oka, hogy te a csendőrséghez kerültél.”

„Nem értem...”

„Miután apád és Józsi bácsi jó barátok voltak és Józsi bácsi vitéz volt, de nem volt fia, aki örökölhette volna a rend-tagságot, meggyőzte apádat, hogy mind a két család érdeke, ha te elveszed Enikőt feleségül. Akkor te öröklöd a vitézi címet. Ő javasolta apádnak, hogy a legjobban úgy védhet meg téged, az egyetlen fiát a hadiszolgálatból, ha katona-iskolába küld. Ludovikásokat nem visznek a frontra, amíg nem el nem végezték a négy éves tanfolyamot – magyarázta Józsi bácsi apádnak. Ezért irányított apád a Ludovikára, és Józsi bácsi tanácsára a Csendőrséghez. Ő mondta, hogy bár lehetetlen, hogy a modern fegyverek mellett a háború négy évig tartson, de ha ez bekövetkezne is, akkor is mint csendőrtisztet nem vezényelnek a frontra, hanem maradsz belügyi szolgálatban. Egyszóval meggyőzte apádat, hogy ez a legjobb módja annak, hogy megmentse egyetlen fiát a háborús veszélytől.”

„Édesanyám erről egy anekdota jut az eszembe. Valaki mindig elkerülte azt a várost, amelyről megjósolták, hogy ott fogja érni a halál. Aztán mikor eljött a halál érte, és ő egy másik városban volt, tiltakozott, hogy neki csak abban a bizonyos városban lehet meghalnia. Ám a halál megmagyarázta, hogy éppen azon a napon megváltozott a jóslat és neki abban a városban kell meghalnia, ahová a halál ellen menekült. Mert a sorsunkat, amit a Gondviselés kijelölt, kijátszani nem lehet.”

„Igazad van fiam. De erről ne beszélj apáddal. Eleget gyötörte magát azért, hogy Józsi hallgatott. A tanulság az, hogy nemcsak nem kerülheted el a frontszolgálatot, de a legkeményebb harcokat sem. Buda ostromából is kivetted a részed. Azért pedig, mert csendőr voltál, még hat év büntetőszolgálatot is el kellett szenvedned, nem beszélve arról, hogy most, hazatérted után is üldöznek, rendőri felügyelet alatt állsz, és kiközösítettje lettél a mai társadalomnak.”

„Bizony, amint mondják a pokolba vezető út is jóakarattal van kikövezve, mondja a paraszti bölcsesség.”

Így tudtam meg a hátterét annak, hogy miért kerültem a Ludovikára és miért osztottak be a Csendőrséghez. Ezzel dőlt el a sorsom, anélkül, hogy sejtettem volna mi vár rám. Hiszen sem apám, sem a józan magyar középosztály nem tudta elképzelni azt a tudatos emberirtást, amit a német alaposság hajtott végre. Apámnak, állásánál fogva engedélye volt a londoni BBC magyar adását hallgatni, s elszörnyedve beszélt arról, hogy mivel vádolja az angol adó a németeket. Akkor hallottuk először, hogy Hitler a zsidóságot tudatosan ki akarja irtani.

„Ez éppen olyan angol propaganda, mint a „Jud-süss” című zsidó-ellenes film német részről. Minkét fél felnagyítva mutatja be a másik bűnét. De a józanésznek is ellentmond, hogy egy háborúban álló nemzet ne használja fel munkaerőként azt a népcsoportot, akit nem akar fegyveres szolgálatra besorozni. Mikor milliók vannak a fronton, szükség van azokra, akik bakancsot csinálnak és egyenruhát varrnak, vagy az élelmiszer feldolgozásában vesznek részt. Ezer és ezer harcossal több mehet a frontra, ha valaki otthon helyettesíti a munkájukat. Már csak gazdasági okokból sem képzelhető el az angolok vádja!”

Tudom, apám ezt őszintén hitte és meg volt győződve, hogy Magyarországon ilyesmi nem fordulhat elő. Részben igaza is volt, mert magyar földön sohasem volt egyetlen koncentrációs tábor sem. A német megszállást pedig mindenki elképzelhetetlennek tartotta.

Naiv álmokergetők voltunk mind. Az egész nemzet álomban ringatta magát. A mozik, színházak, kabarék és mulatók mind nyitva voltak. A híradók hozták a hírt a győzelmekről. Ha itt-ott el is hangzott valami olyasféle suttyogás, hogy a németek is súlyos veszteséget szenvedtek,

senki sem vette a rossz híreket komolyan. Sokszor gondolkozom azon, milyen volt a mi magatartásunk? Milyen volt az akkori társadalom, amibe én beleszülettem? Nem tudom, képes vagyok-e elfogulatlanul beszélni erről? Sok hibája volt a társadalmunknak, de egytől mentes volt. A gyűlölettől! Nem emlékszem, hogy olyan érzés megnyilvánult volna bennem vagy szüleimben, amit a háború után annyiszor tapasztaltam, mint volt csendőr, a személyemmel szemben! Ez az érzés ismeretlen maradt számomra! Mikor titokban arra került a szó, hogy egy fordulat esetén hogyan fizetnék vissza kínzóinknak, rengeteg bosszút lihegő tervet hallottam, de én soha nem éreztem vágyat a bosszúra. Mikor a lehetőség bekövetkezett, akkor sem éltem vele.

Rájöttem, hogy a szélsőséges gondolkozásnak nem egy másik szélsőség eszme az ellentéte, hanem a középen álló mindkettőt elutasító gondolkozás. A náciizmusnak nem az úgynevezett antifasizmus a gyógyszere, hanem a patriotizmus. Mi a különbség a nacionalizmus és a patriotizmus között? Talán egy példa világítja meg a legjobban.

Mivel a kommunizmus minden vallást, így a zsidó vallásgyakorlást is helytelenítette, azok a zsidó családok, akiknek tagjai be akartak illeszkedni az új társadalmi rendbe, nem merték vallásukat gyakorolni. Családi körben a vallás nem volt beszédtema. Ők valláson felülálló szerettek volna maradni, hiszen annyit szenvedtek a vallásuk miatt. Ennek a nevelésnek káros következményét bizonyítja ez a kis epizód, mely köztem és Mimi főnöknőjének és jótévőjének, Nellikének, fiú unokája és köztem folyt le. A tizennyolc éves serdülő fiú is egy ilyen elhallgatottan zsidó-magyar családban nőtt fel. Miután leérettségizett Pesten, meghívtuk angol tudásának tovább fejlesztésére magunkhoz Kanadába. Hová vihettem szórakozni egy ilyen korú ifjút? A vad-nyugat férfias szellemének ébrentartására hivatott látványosság a „Rodeo” olyan valami, amit ifjú barátunk Pesten nem láthat. A kisváros, ahol a Rodeot rendezték egy órányi autózásra van Winnipegből. Csak kettesben mentünk, mert Mimit nem érdekelte az ilyen látványosság. A Rodeo végeztével amint kettesben a végtelen kanadai prérin gurultunk hazafelé, a fiú hozzám fordult.

„Sándor bácsi szeretnék kérdezni valamit.”

Éreztem a hangján, hogy fontos, amit mondani akar. Azt is sejtettem, hogy ezt a kérdést már önmagában eldöntötte, de tőlem vár megerősítést.

„Mondjad Peti.”

„Sándor bácsi én zsidó vagyok. Anyámék soha sem beszéltek erről. De a gyerekek az iskolában folyton zsidónak csúfoltak. Tavaly aztán nekiszégeztem a kérdést nagyanyámnak. Tőle tudtam meg az igazat, De ő is azt mondta, hogy nem kell a vallással sokat foglalkozni, mert az elidegeníti az embereket egymástól.”

Nellike olyan valaki volt, aki a párt hivatalos álláspontja ellenére merte vállalni a felelősséget feleségemért. Mimi csak így kapott könyvelői állást, hiszen férje kitelepített volt. Nellikét mindenki tisztelte, mert annak ellenére, hogy a férje Auschwitz áldozata volt, soha sem érezte fájdalmát senkivel. Ő volt a becsületes kommunista, aki hitt abban az eszmében, amiről a proletár kőműves, Vasics, olyan hamar megállapította, hogy lehetetlen megvalósítani. Nellike vagy nem látta, vagy nem akarta látni, hogy az elvet senki sem gyakorolja. Ezek a gondolatok futottak át az agyamon, amíg vártam, hová akar kilukadni Peti.

„Mi a gondod fiam?”

„Sándor bácsi én titokban, a szüleim és nagyanyám akarata ellenére vallásos, hívő és gyakorló zsidó lettem. Azért nem akarok Magyarországon élni, ahol csúfolnak, mert zsidó vagyok. Magyarországon én csak egy elégedetlen, rossz állampolgár lennék. Én ki akarok vándorolni Izraelbe. Az a zsidóság hazája. Én Izraelt akarom építeni.”

„És mit szólnak ehhez a szüleid, meg a nagyanyád?”

„Éppen ez a probléma. Hallani sem akarnak erről. Izraelben háború van, ott lőnek, ott robbantanak, mondják. De én pont azért akarok ott élni, hogy osztozzam az Izrael állam küzdelmeiben. Ma minden zsidó arról beszél, milyen más lett volna a zsidóság sorsa, ha lett volna egy országa. Most van és senki sem akar ott élni. Még azok visszaszivárognak, akik kivándoroltak a háború után. De erről nem tudok őszintén beszélni a szüleimmel. Mi a Sándor bácsi véleménye?”

Láttam, hogy egy nagy gordiuszi csomót kell kibogoznom. De az ilyen csomót csak átvágni lehet. Ez a becsületes fiatalember tőlem várta a megoldást. Tudtam, hogy ha Peti elmegy Izraelbe, ezzel összetöri nagymamája szívét, de azt is tudtam, ha lebeszelném, akkor a saját elveimmel kerülnék ellentétbe. Vallom és hiszem, hogy egy ember csak ott tud teljes életet élni, ahol szabadnak érzi magát. Teljesen mindegy, hogy miért érzi magát üldözöttnek. Ha annak érzi magát, jobb, ha megkeresi azt a társadalmat, ahol otthon érzi magát. Aki, akár valóságban, vagy mint képzelt beteg, kizsároltnak érzi magát egy társadalomban, az jobban teszi, ha elhagyja azt az országot, mintsem egy örökre gennyedő sebe legyen annak a társadalomnak a testén, ahol él. Az ilyen élet kétszeresen káros hatású. Romboló az egyénre nézve, és romboló a társadalomra is.

„Nézd Peti, nagyon nehéz nekem helyes választ adni a kérdéssre, hiszen sem a szüleidet, sem a nagyanyádat nem szeretném megbántani.”

„Tudom Sándor bácsi. Nagyanyám mesélte, hogy Sándor bácsiék felajánlották a segítségüket ötvenhatban. Pont ezért merem Sándor bácsi tanácsát kikérni.”

„A véleményem, de nem tanácsom az, hogy ha valaki elkötelezve érezi magát egy ország, egy nép, vagy egy társadalom iránt és módja van rá, hogy azt szolgálja, de nem teszi, akkor egész életében meghasonlásban fog élni önmagával. A te helyedben én is azt tenném, amit te tervezel.”

„Én is így látom. Köszönöm Sándor bácsi.”

Peti hamarosan kivándorolt Izraelbe. Hihetetlen szorgalommal sajátította el a héber nyelvet. Kiválóan végezte az egyetemet. Nagyszerű minősítést kapott a katonaságtól.

Csak 1990-ben jöttem vissza Magyar-országra, amikor az oroszok kivonultak már. Véletlenül úgy adódott, hogy Peti akkor szabadságát nagyanyjánál Pesten töltötte és felkeresett minket. Mikor megkérdeztem, hogy végül is ő minek tartja magát, azt felelte „Én egy ortodox cionista zsidó vagyok!” Ez tiszta beszéd.

De elgondolkoztatott az a tény, hogy ha ma Magyarországon valaki azt mondja „Én egy nemzethű patrióta magyar vagyok” azt pont a magyar zsidóság bélyegzi meg, mint fasisztát, szélsőséges kirekesztőt, vagy gyűlölet-szítót. Miért nem lehet a magyar a saját hazájában olyan jó magyar, mint amilyen jó zsidó Peti Izraelben? Ez a kettős mértékkel való mérés az a szakadék, ami a két népet elválasztja.

Tulajdonképpen elkalandoztam a fogságom témájától. Körül-belül április közepe táján hagytuk el a Fogsáni gyűjtő tábor. Szerelvényünk nagyjából a budai gyűri tiszti foglyaiból állt. Április vége lehetett, amikor megérkeztünk a nagy ukrán síkság közepén fekvő Uzmány városába. A tábor a vasút állomástól körülbelül tíz kilométerre lehetett. Eredetileg ortodox szerzetes kolostorának épült, de a kommunista uralom ezt a magas téglakerítéssel határolt épület csoportot a forradalom óta börtön célokra használta. Ezt később a falakba vésett feliratok árulták el nekünk. A vasúttól étlen-szomjan gyalogoltunk át az ütött-kopott épületekből álló, inkább nagy faluhoz, mint városhoz hasonlító helységen. Az útszélien ácsorgó lakosság nagy ellenszenvvel fogadott. Később, mikor már a munkahelyen, mint munkások találkoztunk a

helyibeliakkal, már nyoma sem volt az ellenszenvnek. Később megtudtuk, hogy a városka párttitkára előre feltüzeltelte a lakosságot ellenünk, „gyilkos fasiszták”-nak nevezve minket. Ekkor kezdtem sejteni a totális állam hatalmát polgárai felett. Megsúgták, hogy úgy kellett viselkedniük, mert a párttitkár figyelte az embereket. Ilyen ellenőrzés Magyarországon még a német megszállás alatt sem volt. A kolostornak boltíves kapu bejárata volt, felette a három, egymásfelé lépcsősen épített harangtorony. Valamikor ezekben az egymásra épült oszlopos tornyokban különböző méretű harangok harangjátéka hirdette a hívőknek a különböző vallásos ünnepeket, de annak már régen elmúlt az ideje. Most csak a fekete madarak rekedt káromgáza adott sorsunkhoz illő zenei aláfestést. A kapu előtti térségen ki kellett teregetnünk minden holminkat és az ör-legénység végig zabrállhatott mindent. De nem sok kedvükre való holmit hagytak számukra ruszin barátaink. Míg a mezőn várakoztunk, megnyílt a kapu. Kitódult rajta egy csoport, akikről fel kellett tételezzem, hogy emberek, de sem mozgásuk, sem a cafatokba lógó ruházatuk, sem piszoktól fekete bőrük nem vallott emberre. Beszélgetni tilos volt, de később, mikor a táboron belül találkoztunk velük, elmondták, hogy doni foglyok. Szerencsétlen, emberi mivoltukból kivetkőzött páriák mindig keresték az alkalmat, hogy beszélhessenek rettenetes szenvedésükről, amit elszenvedtek a fogságba esésük óta. Menetelés étlen szomjan, végtelen hómezőkön, rettenetes hidegben. Enni alig kaptak. Aki elesett az ott fagyott meg. Sokszor egy kegyes golyó szabadította meg a nyomorultat a további szenvedéstől. Ez nem volt kegyetlenség az oroszok részéről sem, mivel nekik sem volt jóformán ennivalójuk. Az éhezés a táborban is folytatódott.

„Isten bizony főhadnagy úr én nem ettem emberhúst. De a Lendvai evett, pedig tagadja. De tudom, hogy evett. Meglestem...”

Ezekből az önigazoló vádakból tudtuk meg, hogy volt kannibalizmus a táborban.

A zabrálás után végre az öt méteres falakon belül kerültünk. Maga a templom volt a legnagyobb téglapépület. Ezen kívül volt még pár földszintes téglapépület és pár agyagból emelt csupasz fal fedél nélkül. Ezeket a rom-házakat „finn barakkoknak” nevezték az oroszok. Mindenféle feljegyzés volt a falakra vésve, hol latin, hol cirill betűkkel. Ezekből tudtuk, hogy nem csak idegen hadifoglyoknak volt börtöne ez a kolostor, hanem orosz politikai foglyok is voltak itt bezárva. Rengeteg feljegyzést találtunk orosz, ukrán, szlovák, cseh vagy lengyel nyelven, hogy csak a szláv nyelveket említsem. De volt ott finn, német, észt, magyar és román feljegyzés is. Lehet, hogy más nyelv is előfordult, de ezek azok, amire biztosan emlékszem.

A doni foglyok láttán gyötrő lett a gondolat, hogy pár hónap múlva mi is oda fogunk süllyedni, ahol ezek a nyomorultak vannak?

Erősen megfogadtam, hogy nem és nem! „Én nem fogok soha erre az állati szintre lealacsonyodni!” - fogadkoztam magamban. De ez csak önámítás volt. Ha a körülményeink odáig romlottak volna, mint amiben a doniak éltek, nem álllok jót sem magamért, sem a tisztársaimért. Mert úgy igaz, ahogy az angol mondja „A civilizátlanság rétege éppen olyan vékony, mint a bőrünk.” Elég megkarcolni és az őszállat őszítője azonnal felszínre bukkan. Én sem voltam kivétel, legfeljebb szerencsésebb voltam, mert megkímélt a sors a legnehezebb megpróbáltatásoktól. Ha pedig elbotlik az ember a megpróbáltatás súlya alatt, akkor jön a magyarázkodás.

„Ha nem én lopom el a prorábtól a sült krumplit, hát ellopja a Jóska. Most csak az irigység beszél belőle. Nem vagyok bolond, hogy otthagyjam azt, amit az orosz nem evett meg. Miért kellene osztoznom nekem a Jóskával? Miért?”

A táborélet legborzasztóbb jelensége a magány teljes hiánya. A legintimebb testi funkciók mindenki szeme láttára zajlanak le. Ilyen körülmények között a tanult és jobb

életmódhoz szokott középosztálybeli emberek idegrendszere hamarabb roppan össze, mint az egyszerű körülményekhez szokott legénységé. Ők sokkal jobban tudtak alkalmazkodni a körülményekhez, mint a tiszték. Nem csak a mosakodás és a rendes táplálás hiánya tette ingerlékenyvé a tisztik barakk lakóit, de az örökös, egymást súroló összeférhetatlenség is. Ha a felső priccsen lakó fogoly éjszaka kiment kiüríteni a feszült hólyagját, le kellett másznia az alatta levő priccsekre, majd dolga végeztével visszamászni, s ezzel felébresztette az alatta fekvőt. És ha a felső priccse lakója megfordult, szalmazsákjából a por és piszok az alsóra hullott. Emiatt a tisztik barakk légköre mindig feszült volt. Napirenden voltak a szóbeli inzultusok és a rangok közötti súrlódások. Néhány idősebb tiszt nem magatartásával, hanem rangjával akarta megőrizni tekintélyét, amivel csak rontotta a hangulatot. Bár a törzstisztek nagyobb része megmaradt igazi úrnak, és magatartásuk tiszteletet parancsoló volt, mégis akadt egy-két olyan, aki parancsszóval akarta rendre utasítani azt az alárendeltet. Egy ilyen esetben az alárendelt a polgári életben magas rangú belügyi tisztviselő volt, de csak tartalékos hadnagyi rangot viselt. Mivel a Szovjet szemében minden belügyi tisztviselő pártembernek számított, ezt az ötven év körüli tartalékos hadnagyot is, mint „fasisztát” velünk együtt visszatartották. Szegény véletlenül egy vele egyidős őrnagy felett kapott hálólhelyet. Az őrnagy nagyon izgága ember volt, és a felette lakó hadnagy minden mozdulatába belekötött. parancsban követelte, hogy a „hadnagy úr ne forgolódjon” és ne zavarja őt, és rangjára hivatkozva követelte kívánsága betartását. A hadnagy végül megelégedte a kötekedést és kikérte magának az őrnagy pökhendiségét. Erre aztán jött a becsület-kodex, segédek megnevezése, becsületügyi jegyzőkönyv és párbajra való kihívás. Nevetséges volt, hogy egy veszített háború után, mikor az ország és a Főváros romokban hever, ezrek és ezrek siratják eltűnt, vagy elesett szeretteiket, mi pedig itt a nyomor tetején cementes-zsákra írjuk a „becsületügyi jegyző-könyveket” egymás ellen! Ez a szomorúan gyermeket magatartás kezdte érlelni bennem azt az elhatározást, hogy tisztik kiváltságaimról lemondjak és a legénységi barakkba költözzek.

Az uzmányi tábor legnagyobb meglepetése volt, hogy magyar zsidó családok is voltak a táborban. Mi bűne lehet a szerencsétlenek? Miért nem engedik őket haza? Magyarul beszéltek, hiszen tisztántúliak voltak, és tőlük tudtuk meg fogva-tartásuk okát. Farkas Samunak hívták ezt a szerencsétlen magyar zsidót, aki valahol a Nagy-kunság egy kis községében volt boltos. Onnan deportálták őt és családját. Azonban nem a hírhedt Auschwitzba kerültek, hanem egy lengyel kisváros mellett lévő cipőgyárba. Ott kellett nekik napi tizenkét órát dolgozniuk, de nem bánták, mert így együtt maradhattak családjukkal. A Kárpátaljáról származó többi zsidó egymás között jiddisül beszélt, amit Farkas is értett. A munkatábor bakancsokat gyártott a német hadseregnek és a katonai parancsnokuk is Wehrmacht tiszt volt. Ebben a németben volt annyi józanság, hogy tudta, sokkal több munkát lehet kipréselni a foglyokból, ha szeretteiken keresztül zsarolják őket. Az ételadag megvonása a családtagoktól olyan félelem volt, ami a munka teljesítményt jobban serkentette, mint bármilyen büntetés. A front azonban egyre közeledett, és amikor már az ágyúdörej igen közel hallatszott, a tábor őrsege eltűnt. Egy fél napig gazdátlan volt a tábor, amikor végre az első orosz páncélos egység tankja begördült a tábor kapuján. Az egység parancsnoka nem tudta mit kezdjen a foglyokkal. Egysége gyors előretörésre kapott parancsot és ezért nem akart sokáig bibelődni a foglyokkal. Állampolgárságuk szerint rendezte őket. A foglyok zöme lengyel zsidó volt és papírforma szerint Lengyelország szövetséges országnak számított, tehát elengedte őket. Így engedte el a román, cseh és ukrán zsidó állampolgárokat is. De a magyar zsidóság tragédiája az volt, hogy Magyarország még mindig hadviselő fél volt. Ezért a pár magyar családot a felsőbb vezetés parancsára a legközelebbi lágerebe szállították. Ez a tábor Uzmány volt. Az itteni tábor orvosa ismerte a zsidóság rettenetes sorsát. Rábeszélte az

orosz táborparancsnokot, hogy a lehetőség szerint segítsen rajtuk. Ezért a táboron belül olyan helyekre osztották be őket, melyek bizonyos előnyökkel jártak. A konyha, a pékség, az ambulancia, a mosoda és a javító műhelyek vezetői mind magyar zsidók voltak. Külön barakkot jelöltek ki számukra, ahol minden családnak pokrócokkal elkerített fülkéje volt és a gyerekeknek megengedték, hogy a táboron kívüli réten játszhassanak. A konyháról több kosztot kaptak, mint a fogoly fejadag. De azért ez sovány vigasz volt az elvesztett szabadságukért.

A beköszöntött igen kemény télre nem voltunk felkészülve. Mivel sem táplálkozásunk, sem öltözetünk nem volt megfelelő, a tél sok szenvedéssel járt. A vasútállomás olyan tíz kilométerre volt a tábortól, az élelmiszer beszállítása a táborba komoly feladat volt. A közel félméteres szűz hóban, magunk vontatta szánkókkal törtük az utat a táborhoz. Sokan összeestek a kimerültségtől. Őket is szánkókra téve mi vonszoltuk be a táborba. A tüzelő ellátás bizonytalan volt. Ezért is nekünk kellett megszenvednünk. A hasonló távolságban lévő állami erdőből a szálfákat vállra véve cipeltük be a táborba. Mikor tűzifa szűkében volt a tábor, elsősorban a pékség és a konyha kapta a tüzelőt és csak utána jött a mosoda és a kórház fűtése. Utoljára maradt a barakkok fűtése, mert ott az embertestek is hőt fejlesztettek. Ennek következmény lett, hogy a Finn barakkok megmaradt faszerkezete, valamint a templom-kolostor tetőzete mind tüzelő beszerzési forrás lett. Amikor az oroszok erre rájöttek, tábor-rendőrséget szerveztek a foglyokból, akik némi leves többlet fejében örködték az épületek fagerendái felett. Az is a feladatukhoz tartozott, hogy éjjel ne engedjék, hogy szükségletüket a barakk közelében, hanem a latrinán végezzék. De könnyebb megparancsolni, mint betartani. Lehetetlen követelmény volt éjszaka, sötétben a közel háromszáz méterre eső latrinához fatalpú bakancsban, pokrócba burkolódzva éjjelenként háromszor, négyszer elbotorkálni. Hiábavaló volt a higiénia hivatkozás, a test kényszere erősebb volt minden rendeletnél. Végre az oroszok is belátták, hogy éjjelre egy hordót kell elhelyezni minden barakkba, amit reggelente kiürítettünk a latrinába. Már-már úgy nézett ki, hogy kezd a tábor élete elviselhető formát ölteni, amikor, nem tudni kinek a javaslatára, egy újabb nehézséget okozó rendelkezés történt. Az orosz parancsnokság egy központi fekvésű hodályt, mely a háború alatt gépkocsijavító műhely volt, szögesdróttal kerítette be. Senki sem sejtette mi az oroszok szándéka, csak amikor a kerítés elkészült, döbbszünk rá, hogy ez számunkra, a csendőr-rendőr foglyok számára készült karantén. Az orosz politikai tiszt felolvasta a neveinket és nekünk a táboron belül elkerített karámba kellett bevonulnunk, melyet a megbízható tábori rendőrség őrzött. Az indoklás úgy szólt, hogy „a fasiszta elemeket el kell különíteni a becsületes foglyoktól, hogy meg ne fertőzzék azok világnézetét.”

A hodályba történt belépésünk után a szavunk is elállt a megdöbbenéstől. Üres négy fal, cement padlózat és mennyezet nélküli földem. Állt ugyan középen egy kétszer két méteres téglakemence, de ismerve a tábor fa-ellátását, és tudva, hogy az a kis meleg is elillan a földemen keresztül, teljesen kilátástalanná tette helyzetünket. Elképzелhetetlen volt, hogy a priccsek hiányában a betonon fekve át lehessen vészlni a telet, amikor az átlag hőmérséklet mínusz tíz fokon alul van heteken keresztül. A megdöbbenésre összeült egy kupaktanács. Nekifogtunk közakarattal megfogalmazni a kérvényt és a tiltakozást az orosz parancsnoksághoz ezen elbánás ellen. Egyszerre csak valamelyik okosnak, már nem tudom kinek egy nagyszerű ötlete támadt.

„Barátaim, az oroszokat a könyörgés nem fogja meghatni. Érveléssel sem jutunk semmire. Az oroszokat olyan helyzet elé kell állítani, ami nemzetközi botrányal fenyegeti őket! Miután már béke van és a kommunizmus igyekszik magát a legjobb színben feltüntetni a nyugat előtt, ezen szándékukon keresztül kell megfogni őket!”

„És mi az, ami nemzetközi botrányt idézhet elő?”

„Itt majdnem mind a budai ostrom tisztjei vagyunk összevonva egy táborba. Lehetséges, hogy erről a nyugatiak is tudnak. A lengyel tiszteknek katyini kivégzésének vádja egyre jobban a Szovjet ellen irányul, ami Józsi bácsit (mármint Sztálint) igencsak zavarja. Nem örülne egy újabb hasonló botránynak.”

„Ne kertelj! Sok a duma! Beszélj egyenesen!”

„Biztosan van valakinél egy cementes zsák papír, nálam meg van egy tintaceruza. Iruk egy kérvényt, melyben aláírásunkkal megerősítve kérjük a kivégzésünket!”

Egy pillanatra csend lett. Aztán megindult a tanácskozás és a mormogás. Kis csoportok formálódtak és mindenki a barátjával latolgatta ennek a drasztikus lépésnek a következményeit.

„Higgyétek el, csak egy ilyen brutálisan megdöbbentő sakkhúzással lehet az oroszokra hatni. Azt kell elhiteni velük, hogy erről a lépésünkről a nemzetközi Vörös keresztet is értesítettük.”

„Nem fogják elhinni.”

„Elég az, ha a bogarat beledugjuk a fülükbe. Gondold csak meg, mivel tüntetné ki Sztálin apánk ezt a kis táborparancsnokot, ha valami olyat tenne, aminek nemzetközi botrány lenne a következménye? Csak gondold meg!”

„Nagy kockázatot vállalunk.” - intett le a javaslatot egy idősebb törzstiszt.

„Miért? Ha itt kell telelnünk, aligha páran érik meg a tavaszt! Ez egy nagy blöff, de meg kell próbálni. Veszteni valónk nincs.”

Végül is mindenki belátta, hogy tenni kell valamit és csak egy drasztikus módszer vezethet sikerre. Voltak köztünk páran, akik már elég jól tudtak oroszul és a középiskolás görög nyelvtanulás nagy segítség volt a cirill ábécé megismerésére. Így közös erővel, egy cementes zsák papírján megszületett a dokumentum, mely szerint: „Mi, magyar csendőr-rendőr foglyok felismertük, hogy az elkülönítésünk célja fizikai megsemmisítés. Miután egy fűthetetlen barakkban, téli ruházat nélkül és minimális étkezés mellett lehetetlen túlélni a telet, inkább vállaljuk azonnali golyó általi kivégzésünket, mintsem az éhség, vagy a hideg következtében a lassú végkimerülést. Ezen elhatározásunkat sajátkezü aláírásunkkal megerősítettük.”

Ezt kivétel nélkül mind alá is írtuk és ezzel a dokumentummal felfegyverezve egy háromtagú küldöttségünk ment kihallgatásra a táborparancsnokhoz. Később elmondták, hogy az orosz tiszt igen megdöbbent a szokatlan kéréstől és érdeklődni kezdett annak oka iránt. Mikor lefestették előtte a barakkunkban uralkodó állapotot, megígérte, hogy intézkedni fog. De azt is hozzá tette, hogy a tábor többi lakóinak hozzá kell járulniuk ahhoz, hogy minket befogadjanak. Mert ő úgy értesült, mi fasiszták vagyunk, akikkel a többi magyar nem akar együtt lakni. Valóban pár napra rá a sorokozón a táborparancsnok személyesen kérdezte meg a tábor többi lakójától, hogy hajlandók-e bennünket befogadni. Amikor, az úgynevezett kis „antifasiszta csoporton kívül az egyhangú „igen” elhangzott, azonnal parancsot adott a karantén feloszlására.

A karantén incidens csak vagy két hétig tartott, de a tél keménysége még további hónapokig gyötört bennünket. A karantén feloszlása után én és négy barátom, akik nem akartunk vissza telepedni a tiszti barakk feszült légkörébe, a régi kolostor épület egy zugában vertük fel a tanyánkat közvetlenül a tábor kovácsműhelye feletti padlástérben, ahol a kohó állandóan égő tüze jól átmelegítette a falat. Ebbe a kis kuckóba volt egy olajhordóból tákolat kályha, aminek tüzeit a gerendázatból lopott fával tápláltuk. Ezzel a körülményekhez képest jól voltunk védve a hidegtől, de az állandó éhségérzet rombolta idegrendszerünket. Aki nem volt olyan kiszolgáltatott helyzetben, mint a ketrecbezárt vadállat, az nem tudja elképzelni az éhség azon formáját mely halálfélelemmel jelentkezik. „Ha nem adnak enni, akkor elpusztulok!” Ez a

kényszerképzet mindig ott lebegett a tudat alatt és egész létünk az élelemszerzés köré összpontosult. Nyáron levágtuk a kerítés tövében nőtt füvet, amit snidlinggé aprítva belekavartuk híg, de meleg levesünkbe, ezzel is a jóllakottságot hazudtuk magunknak. De télen még erre sem volt lehetőség. A legtöbb, amit tehattünk, hogy versengve vadásztuk a konyháról kidobott krumpli héjat. Azonban olyan nagy volt a konkurencia, hogy nagyon kevesen jutottak hozzá ehhez a csemegéhez. A másik élelem forrás a szemétdomb hulladékára szálló fekete madarak elejtése lett volna. Ma sem tudom, hogy ezek az utálatos hangon kárógó madarak varjúk voltak-e vagy valami más fajta madár, de az biztos, hogy rettenetesen gyanakvóak voltak. Nem lehetett megközelíteni őket, mert azonnal felrebbentek és az ötméteres téglafal tetején várták türelemmel a távozásunkat. Elemér barátomnak egyszer sikerült egyet egy bumeránghoz hasonló léccel leütni. Büszkén mutatta a zsákmányát, amit azonnal egy amerikai konzerves dobozba főzni kezdtünk, hogy a tollazatát lekopasszuk. Utána a madarat feldaraboltuk és mivel más ízesítőnk nem volt, sós vízzel főztük, amíg meg nem puhult. Ha nem lettünk volna úgy kiéhezve húsrá, aligha ettük volna meg. De itt ez a kemény és ízetlen hús is mennyei eledelnek számított és nem győztük dicsérni a finom húslevest, amit Elemér szerzett számunkra.

1945 Karácsonya táján ismét hasonló „mennyei adomány” pottyant az ölünkbe. Éjszaka teherautó zakatolásra ébredtem a kuckónkban. Tenyeremmel kiolvastottam a jégvirágos ablakot és mit látok! A tábori konyha raktára előtt, közvetlenül a mi kuckónk alatt, egy lisztes zsákokkal megrakott teherautó állt. A rakodó brigád már hordta is befelé a zsákokat. Sietni kellett, ha valamit szerezni akartam a mi külön konyhánk számára. A még megmaradt bekecsemet dobtam magamra, és az amerikai vajas-bödönnel kimerészkedtem a csikorgó hidegbe. A gépkocsi alá csúsztam, ahol senki sem látott és a kocsi deszkái közötti résen bökdösni kezdtem fölfelé a kanálnyélből alakított késemmel. Vége egy bökés sikerrel járt és kisújnnyi vastagságban elkezdett csorogni a liszt. Azonnal odatartottam a „büksznit” és idegfejszülten vártam, hogy megteljen, mielőtt még a rakók befejezik a munkát. Nagy örömmre sikerült a liszttel teli csajkával visszalopakodni a kuckómba. Csak ekkor ébresztettem fel a többieket. A sötétben elmagyaráztam a kalandot és elhatároztuk, hogy a lisztből karácsonyi süteményeket sütünk. Másnap két fenyőgallyat loptunk be az erdőből és mahorkáért vettünk sót a tábor rettenetesen kizsákmányoló piacán. Ezekkel felszerelve este megmosakodtunk, jól befűtöttük a kályhát és Miska bácsi meggyúrta a tésztát vízzel és jó adag sót tett bele, hogy íze legyen. Az így készített tésztából tenyérnyi lepényeket formált és azokat az olajhordó letisztított vaslemezére fektette. Miska bácsi egy szeggel alaposan megszurkálta a lepényeket, hogy jól átsüljenek. Nagyon vigyáztunk, hogy egy se égjen meg. A kész lepényeket, bármennyire is csorgott a nyálunk, egy falapon összegyűjtöttük. Annyi volt, hogy mindenkinek jutott öt. Sikerült valahonnan teát is szerezni. Mikor minden készen volt Miska bácsi így szólt.

„Most pedig imádkozzunk. Mert csak az állat eszik hálaadás nélkül!”

Ez a mi Miska bátyánk egy altisztból zászlóssá előléptetett csendőr altiszt volt, aki a közlegénysorból emelkedett fel. Erről az öreg csendőr-zászlósról külön kell megemlékezem. Ő is egyike volt azoknak a talpig embereknek, akik mintaképeim lettek. Nem hiába emelték ki, sok tekintetben különb jellem volt, mint sok más tiszt. A tábori élet úgy hozta, hogy előbb-utóbb kis csoportok alakultak, melyek mintegy szimbiózisban élve segítették egymást az életbe-maradásban. Gvadányi Elemér, Miska bácsi, meg én hárman alkottunk egy ilyen szövetséget. Mi, a két fiatal, szívesen jártunk ki munkára még akkor is, mikor már az orosz vezetés elismerte a magyar tiszteknek a genfi egyezményben lefektetett jogait. Ez a „jog” később sűrűlődsra vezetett a legénység és a tisztak között, amiről majd később kell megemlékeznem. Mivel az uzmányi táborban kevés kivétellel csak tisztak voltak, ez a kiváltság nem volt szembeötlő. Ebben

a táborban a budai gyűri magyar tisztjeit gyűjtötték össze, akikhez később a Breszlau-i német tisztek csoportja csatlakozott. Úgy Buda, mint Breszlau olyan elkeseredett ellenállást tanúsítottak a szovjet erőkkel szemben, hogy a kommunista vezetés ezt fasiszta meggyőződés jelének tulajdonította. El sem tudták képzelni, hogy magyarok részéről ez csak a hazájukat védő katonák elszántsága volt és semmi köze sem volt a politikához. Természetesen a tábor ellátásához szükséges munkát ezek után is el kellett végezzük. Mi a fiatalabbak szívesen mentünk ki munkára a táborból, mert ott mindig lehetett „szerezni” valamit. Ez a szerzés nem volt mindig erkölcsös, de mindig hasznos volt. Az eldobott almacsutka, káposztatorzsa, mind értéknek számított, és pár szem krumpli valóságos főnyeremény volt. Elemér és én ezeket szállítottuk, míg Miska bácsi a mi kapcarongyainkat mosta, a priccsünk környékét kiséperte, a csajkáinkat kisúrolta, és amíg mi kinn dolgoztunk, az ebéd és vacsora adagunkat is felvette számunkra. Ez az együttműködés mindhármunknak előnyös volt.

Miska bácsitól tudtam meg, hogy valójában milyen is volt a csendőr legénység élete.

„Szép, férfinek való élet volt a fiaim.” - mondta az öregúr. Mert Miska bácsi talpig úriember volt a javából. Csak akkor döbrentünk rá az ő erkölcsi nagyságára mikor azzal dicsekedtünk, hogy egy kolhozparaszt háztáji kertjéből loptuk a krumplit. Amíg az állami gazdaság verméből tulajdonítottuk el a két-három burgonyát, addig Miska bácsinak sem volt kifogása a beszerzés ilyen módja ellen. De mikor megkárosítottuk a szegény muzsikot, egyszerre elment az étvágya.

„Mi baj van Miska bácsi, mért nem eszik?” - kérdeztem én is, Elemér is. Sokáig hallgatott fontolgtatva, hogy kitarja-e előttünk a szívét. Aztán csak megszólalt.

„Hosszú sora van annak. Talán meg sem értitek. Négy-gyerekes szegény paraszt volt az apám. Béresként dolgozott az uraságnál, amíg be nem hívták a 14-es háborúba. Az olasz frontról nyomorékként került haza. Átverte a térdkalácsát egy szilánk Doberdonnál. Nem hajlott térdben a lába. Nem kapott többé napszámot. A házkörüli kert volt minden vagyonunk. Apám a rossz lábával felásta mégis és krumplit ültetett, mert úgy mondta, ha krumpli van, minden van. Aztán egy sovány évben, egy éjszaka valaki kiásta és elvitte mind a krumplinkat. Egyedül akkor láttam csak apámat sírni. Akkor fogadtam meg, hogy csendőr leszek. Mert azoktól féltek a tolvajok. Meg is fogadtam, ahol én leszek a csendőr, ott nem viszi el majd senki a szegény ember tulajdonát. Ha hiszitek, ha nem, meg is tartottam a szavam. Nahát, ha én otthon a szegények vagyonát védtem, itt se lehetek más! Értitek?”

Nem egészen értettük. Mi akkor már csak foglyok voltunk, akiknek nem voltak gátlásai, ha ételről volt szó. Ekkor világosodott meg előttem az igazi csendőrgondolkodás. Ilyen emberekből állt az a testület, melynek megsemmisítése a kommunizmus dicsőséges érdeme.

Mivel én, mint frissen avatott Ludovikás tiszt, azonnal hadi beosztást kaptam az aradi térségben levő zombori iskolaszázadhoz, csendőrként soha nem szolgáltam. És mivel az iskolaszázadból alakultunk át hadi alakulattá, harctéri századom legénysége is mind csak próbacsendőr volt, akik jó katonák voltak ugyan, de ők sem voltak valódi csendőrök. Így minden történetet, amit a csendőr szolgálatról tudok, az öreg csendőrök egymásközi beszélgetéséből lestem el és az ő fogolytábori viselkedésük érlelte meg bennem a tiszteletet a csendőrök iránt. Ők mindenütt kitűntek a honvédek, a magyar sváb-SS-ek és főleg a szegény levante gyerekek közül, akik mint a Szent László hadosztály, vagy a Hunyadi János páncélos hadosztály tagjai estek fogságba és az oroszok SS-nek minősítették őket, s mint válogatott legényeket, hat évre visszatartották kényszermunkára. Közülük sokan, a fogságban járt kifejezéssel “legatyásodtak,” azaz elhanyagolták a mosakodást, fekhelyük rendbetartását, nem foltozták meg az elszakadt pufajkájukat, vagy nem varrták fel a leválni készülő bakancstalpat, és napokig nem mosták el a

csajkájukat. Én ilyen a csendőrök közül egyet sem láttam. A csendőrök mindig tisztábbak voltak, mint a többiek, és amikor télen befagyott a víz, a hóban mosakodtak. Az étkezde előtt nem tülekedtek, és a politikai tiszt egyet sem tudott beszervezni besúgónak. Ekkor kezdtem én büszke lenni a csendőr parolimra, pedig azért hat évet kellett lerónom a Szovjetunióban, és otthon meg emiatt kellett később elszünetnem a kitelepítést és a rendőri felügyeletet is „jutalmul.”

A tábor népességét erősen megtizedelte a tél közepén kitört hastífusz járvány. Bár volt egy kórházépület, benne vagy ötven vaságy matracokkal, de ez nem volt elég. Mivel gyakorlatlan orvos csak egy volt a foglyok között, fokozta a veszélyt, hogy nem tudták megkülönböztetni a valódi eseteket a közönséges hasmenéstől. Volt ugyan egy orvoskari ezredes, de aki a hadügyminisztérium egészség-statisztikai osztályát vezette és soha sem praktizált. Ő lett fogoly részről a tábor vezető orvosa. A legképzettebb volt dr. Gereben, aki viszont sebészként dolgozott egész életében és nem volt belgyógyászati tapasztalata. Ezért a több-ezer fős tábor orvosi teendőinek ellátására az oroszok mindazokat besorolták, akiknek foglalkozása valamilyen formában összefüggött az egészségüggyel. Egy harmadéves orvostanhallgató, két állatorvos és egy gyógyszerész egészítette ki a foglyotábor orvosi karát. A tábor legfőbb orvosi vezetője egy orosz orvos-őrnagy volt, aki a háborúban mint sebész dolgozott és máshoz nem-igen értett. Alárendeltje volt egy fehér kecskeszakállas Sorbonne-t végzett zsidó kutató orvos, aki burzsujként, büntetésből került erre a posztra. Ezt tőle tudom.

A táborban szerte-szét öklömnyi mészkövekből, szegek és hulladék vas segítségével Krisztus fejeket faragtam. Ezeket a táborhoz beosztott női alkalmazottak vettek meg legtöbbször pár rubelért. Sokan közülük úgy dolgoztak, mint „szesztrák”, magyarul, ápolónők. Egyiknél az öreg zsidó orvos meglátta a krisztus-fejet és megkérdezte, honnan van. A nő félve vallotta be, hogy tőlem, vagyis, egy foglytól vette. Az öreg fehérhajú orvos megkeresett engem és azt kérdezte, hogy valóban én faragtam-e a fejet? Mikor megmutattam neki egy másik kész faragást, tíz rubelért megvette. Megkérdeztem, hogy nem fél-e egy ilyen vallási tárgyú faragást magánál tartani, mikor tilos hivatalosan minden vallási szimbólum? Ő csak mosolygott a fehér kecske szakállába. „Ez nem egy vallásos faragvány, hanem egy szenvedő zsidó képe. Egyébként is nekem már nincs mitől félnem.” Ekkor mondta el pár mondatban az élete történetét franciául, amit én csak nagyjából értettem meg. Tőle tudtam meg, hogy a zsidóságnak nemcsak a német náciizmustól kellett félnie. Ő volt az, aki közbenjárt a táborparancsnoknál a zsidó foglyok érdekében. Az ő közbenjárása tette elviselhetőbbé hitsorsosai életét.

A tífuszt, mivel jobb módszer nem volt, úgy diagnosztizálták, hogy minden hasmenéses esetet annak minősítettek. Mikor a ramattyá főzött amerikai tésztalevestől én is hasmenést kaptam, kórházba kerültem. Mielőtt a kórterembe beengedtek, egy nagy hordóban, nyakig érő kétes tiszta klóros vízben meg kellett mártóznom, ruháimat pedig a forró kemencében fertőtlenítették. El kell ismernem, hogy az adott körülmények között mindent megtettek a járvány megfékezésére. Csak fertőtleníve léphettünk csak be a kórterembe. Ott már ágyanként kettesével, lábtól-fejtől feküdtek a betegek. Mivel semmi étvágyam nem volt, ételhez sem nyúltam és egy héten belül, mint „gyógyult”-at kiengedtek. Ott adódott alkalmam, hogy mesemondással vigasztalója lehettem egy fiatal leventének, akit lázalmában az én mesém álomba ringatása segített át a másvilágra.

Tavaszközeledtével a zsidók hazaszállításának a híre izgatta fel a tábort. 1946-ot jelzett ekkor már a naptár. Mint mindig, most is azokból a biztos hírforrásokból származtak a hírek, mint az orosz raktáros felesége, akinek a magazinból a hordó savanyított káposztát hazavitték. Tőle tudták meg, hogy a férje egy transzportról beszélt, amit fel kell szerelnie. Hasonló nagyszerű hírforrás volt a szabóműhely, ahol 120 régi orosz köpenyt kellett kitisztítani és

gombokkal ellátni. Ez csakis transzportot jelenthetett, állapította meg a fogoly fantázia. Hasonló hírek érkeztek a pékségben dolgozóktól is, ahová parancs érkezett, hogy raktárra kell sütni ötszáz kenyeret. Mint egy kémközpontban, a beérkező adatokból állítottuk össze a következtetést és arra a megállapításra jutottunk, hogy egy transzport indul a zsidók hazaszállítására. Amikor a zsidó családok közt kiosztották a vadonatúj alsó fehérneműt és a kijavított köpenyeket, már biztosak voltunk abban, hogy helyzet-megítélésünk helyes. Ekkor kezdtük el megkérni azokat a zsidókat, akiket közelebről ismertünk, hogy vigyenek hírt rólunk hozzátartozóinknak. Volt, aki vállalta, volt, aki elutasította a kérést. Nekem az említett Farkas nevezetű tiszántúli zsidó, akit mint rakodó munkás ismertem meg, megígérte, hogy értesíti szüleimet. Kimondhatatlan megkönnyebbülést jelentett ez, mert eddig semmiféle kapcsolat nem volt köztem és szeretteim között.

Végre elérkezett a nap, mikor a tábor zsidó lakossága kivonult az új felszereléssel a táborokapun. A kísérő őrséget a tábor NKVD-s legénysége adta. Volt köztük egy kis mongol legényke, aki szeretett állandóan mókázni és egy marok mahorkáért szívesen félrenézett, mikor egyedül voltunk. Nem bánta, ha a faluban magán munkát vállaltunk. Mi csak Jozsifnak hívtuk, mert az igazi neve kimondhatatlan volt. Jozsif engedékenysége nem volt teljesen önzetlen. Tudta ő is, hogy a hídépítő csoport sem azért dolgozik önként, hogy az új híddal megrövidítse a kolhoznak az Uzmányba vezető útját, hanem hogy egy kis élelem-pótlékra tegyen szert. Mi a brigádtagok megállapodtunk egymás közt, és az őrral is, hogy a tizenkét főből kettő minden nap bemehet a faluba munkát vállalni. Csak természetbeni fizetésért dolgoztunk. Tetőt javítottunk, kerítést hoztunk helyre, istállót pucoltunk, padlót deszkáztunk, vagy zsákoltunk, mikor mi akadt. A fizetség főleg krumpli volt, de akadt fejes káposzta, répa, sütőtök és savanyú káposzta, nagyritkán pedig tej is. Ezt mindig a közösbe adtuk be. Ez volt a közös ebédünk, amiből az őr is, aki éppen olyan éhes volt, mint mi, szintén kapott egy adagot. A tíz dolgozó pedig a kettő helyett is teljesítette a normát. Ha több volt az adomány, mint amennyi az egy ebédhez kellett, azt természetben hazavittük a lágerbe, amiből Mihály bácsi vacsorát teremtett hármunk számára. Az uzmányi éhezés korszakában nagyszerű volt a tudat, hogy munka után a táborban az ebéd és a vacsora adagja együtt vár ránk. Ezek a paradicsomi állapotok csak 1945 őszéig tartottak. Az őszi termés beszolgáltatás után a kolhozban is megszűnt a viszonylagos élelmiszer bőség. A híd is elkészült és ezzel a híd-brigád feloszlott, de jó viszonyunk Jozsiffal azután is megmaradt.

Mivel Jozsif is benne volt a zsidókat kísérő őrségben, izgatottan vártuk, hogy milyen híreket hoz Magyarországról. Mert arról meg voltunk győződve, hogy a szerelvény Magyarországra ment. Mikor aztán alkalom nyílt arra, hogy Jozsiffal négyszemközt beszélhettünk, nekiszegeztük a kérdést.

„Milyen volt Magyarországon?”

Értelmetlenül bámult.

„Magyarország? Vengria? Vengria nyet. Kazahasztán!”

Lassan kiszedtük belőle aényt, hogy a szerencsétlen magyar zsidók kálváriája még 1946 tavaszán sem ért véget. Kazahasztánba vitték őket. A zsidók távoztával a tábor „jobb” munkahelyei, mint a pékség, mosoda, raktár és ruhajavító műhely, mind a magyar tisztek vezetése alá került. Mégsem ők voltak a tábor igazi „milliomosai.” Az örök nélkül járó foglyok helyzete volt a legjövédelmezőbb. A „ráz-konvoly”, vagyis az ör-nélküli helyzet, bizalmi beosztás volt. Közülünk is, egy csendőr zászlós, Tóth János, megkapta ezt a státust, mivel jól értett a lovakhoz, és mint kocsis szükség volt a munkájára. A másik kivételezett munkahely, amit a legmarkosabb fiatal tisztek kaparintottak meg, a felvételező brigád volt. Ezt a pozíciót egy baráti csoport uralta és közélük csak meghívással lehetett bejutni. Ide tartozott a csendőrök közül

Tárkányi Laci és Gerencsér Miska, a rendőrtisztek közül pedig a jól megtermett Rakovszki Jóska. Persze a brigád tizenkét tagú volt, de én csak rájuk emlékszem. Voltak más kereskedő szellemmel megáldott vállalkozók is, mint Feri Pali, aki saját ügyességével teremtette meg a minden napi teli-gyomor státusát, ami fogoly viszonylatban milliomosnak számított. Palit még a Ludovikáról ismertem, A háború alatt egyike lett a legbátrabb tisztnek. Azt hallottam róla, hogy mikor fogoly-ejtésre kapott parancsot egy raj csendőrrel motorcsónakon, a motort nem használva áteveztek éjjel a Dunán az északi partra, mely már az orosz kézben volt. Leütöttek egy oroszőrt és ekkor már a motort használva robogtak vissza a saját oldalra. Megérkezve észrevették, hogy egy bajtársuk lemaradt a nagy zűr-zavarban. Erre Pali a csónakba vágta magát és az orosz golyózáporon át visszatért, s felkapva az emberét még egyszer megtette az utat vissza a golyóktól záporozó Dunán át. Ezt már a német hadosztályparancsnok is látta, és ott helyben előléptette századossá és mellére tűzte a vaskeresztet. Akkor még nem sejtettük, hogy a hősies bátorságot a Szovjet NKVD fasiszta szimpátiának minősíti.

Pali megegyezett Tóth Janival, hogy minden nap egy jó állapotban lévő német csukaszürke köpenyt ad át neki, aminek a bazári árát fele-fele arányban, rubelben vagy mahorka valutában fogja Palinak megfizetni. Az üzlet mindkettőjüknek jól jövedelmezett.

Tavasszal újabb magyar tiszti csoport érkezett. Nem voltak sokan, de jóval régebben voltak foglyok. A briánszki foglyok közülük sokan beszéltek jól oroszul, sőt írni és olvasni is tudtak. Bár hivatalosan az orosz vezetőség nem segítette a foglyok oroszul tanulását, mert a nyelvtudás növelte az eshetőségét a sikeres szökésnek, de megakadályozni nem tudták. A lejárt hivatalos napilapot, a Pravdát a bazárban mahorka és a dohány sodrására árulták, és jellemző volt, hogy mint propaganda eszköz, a szubvenció miatt újonnan olcsóbb volt, mint amennyiért mint cigaretta papír pótlót a bazárban árulták. A cigaretta papírnak feldarabolt újság-fecnikről értesültünk a külvilág eseményeiről. A cirill betűk elsajátítása is ezen papírcafatok segítségével történt és az építkezéseknél elhasznált cementes zsákok papírját használtuk jegyzetek készítésére. A ceruzát a tábor irodából tulajdonították el az ott dolgozó fogoly írnokok. Az újonnan érkezett tiszték hozták tudomásunkra, hogy ránk is érvényes a genfi egyezmény, de ezt csak a tábornoknak átadott memorendummal tudtuk érvényesíteni. A németeknek azonban csak a törzstisztektől felfelé járt ez a jog, mert ők dolgoztatták a Szovjet hadifogoly tiszteket századosig bezárólag. A jognak kiharcolására egy titkos bizottság alakult meg köztünk, Nagyon vigyáztunk arra, hogy az orosz táborvezetőség munkásságunkról tudomást ne szerezzen besúgók útján. Titokban kezdődött meg a memorandum megfogalmazása oroszul, arra az esetre, ha táborunkat egy ilyen bizottság meglátogatná. Ugyanis a jelek arra mutattak, hogy valami készül. Parancs jött, hogy a tábor kitaposott útjait fehérre meszelt kövekkel szegélyezzük. A tömeg-sír helyétől távol, egy erdőszélen „temetőt” kellett fabrikálni. Az oroszok által meghatározott számú sírhantot emeltünk és mindegyik mellé egy nyírfa karót vertünk le, amelyen a szám az állítólag ott nyugvó halott száma volt. Aztán kihajtottak az erdőbe, ahonnan örökzöld fenyőket vittetek velünk haza, amiket „elültettünk” a tábor különböző pontjain, és így „lombosítottuk be” a tábor sivár udvarát. Ezek a jelek azt bizonyították, hogy „Potyemkin szelleme” tovább él a Szovjet Únióban, de egyben arra is utaltak, hogy olyan valakit várnak, akitől még a tábor vezetősége is retteg. Ekkor határoztunk úgy, hogy bármi áron, de a memorandumot eljuttatjuk a bizottságvezető kezébe.

Pár napja már feljavított élelmezést kaptunk, amikor megjelent a táborban egy öt-tagú bizottság, tábornokkal az élen. A tábor közepén, egy homokos területen, mely az alkalomhoz illően fel volt gereblyézve, emelvényt tákoltunk össze a tábornok számára. Majd sorakoztattak bennünket és századokba rendezve vártuk a fejleményeket. Nem kellett soká várnunk, mert a

tábornok hamarosan felkapaszkodott az emelvényre és katonás tisztelgéssel üdvözölt bennünket. Ez meglepő volt és eltért a megszokott bánásmódtól. Beszéde lényege az volt, amit vártunk, a hadifogoly jogok ismertetése. Ez megegyezett a brianszkiak által ismertett jogokkal, de azt is sejtettük, hogy a rengeteg visszaélésről, ami a táborban történt, fogalma sincs. Erre kellett a memorandum. Táborparancsnokunk a beszéd elhangzása után kiadta a parancsot, a fogoly díszmenetre a tribün előtt tiszteletadás jeléül. Hát a menetet nem lehetett a legjobb akarattal sem díszmenetnek nevezni. Fatalpú bakancsaik ütemes klappogása még díszlépés illúzióját sem keltette. Mikor ránk került a sor, Irmay-Gessin nevű zászlós, aki a sor jobbszélén menetelt, amint elérte az emelvényt, kiugrott a sorból és a megfogalmazott memorandumot a tábornok felé nyújtotta. Táborparancsnokunk ugyan megelőzte és kivette a kezéből az iratot, de a tábornok rámondott és a memorandum a kezébe került.

A hatás dramatikus volt. A tábornok azonnal leváltotta a táborparancsnokot, és segéd tisztjét nevezte ki helyébe. Ami ezután következett arról biztosat nem tudok, de sok legenda született ezzel kapcsolatban. Állítólag a gazdasági tiszt elé tették a revolvért, aki agyonlőtte magát, de ez nem biztos. Ami biztos, hogy a régi táborvezetőségből alig maradt valaki a helyén. Minden megváltozott. A megszabott fejadagot a konyha bele is főzte a közös kondérba. Addig ugyanis volt egy felhígított és egy sűrű-étel. A híg volt a közös, a sűrű meg a kivételezettek számára. Ebből az őrség is kapott, ami súlyosan vétség volt. Az átlag fogoly csak úgy kaphatott a sűrűből, ha a konyhafőnöktől aranyért, vagy más értékért igazolást vásárolt. Ez az igazolás feljogosította, hogy leromlott állapotára való tekintettel ennyi és ennyi külön adagot kaphat. Ezt a külön adagot az étel kiosztása után, a konyhaépület mögött vehette fel az illető az igazolvány felmutatása mellett. Köztudomású tény volt ez, és főleg a breszlai német tisztek kifosztására irányult. Ugyanis a szovjet gondolkodás szerint a Budát közel két hónapig védő katonákat függetlenül attól, hogy magyarok vagy németek, makacs ellenállásuk miatt fasisztának minősítették. Breszlau elszánt védőit is így kategorizálták, ami valóban tény volt. A breszlaiak csak szabad elvonulás feltétele mellett tették le a fegyvert. A szabad elvonulásból ugyan semmi sem lett, de annyit elértek, hogy nem rabolták ki őket ott a helyszínen. Ezek a németek értékekkel érkeztek meg a táborba. A szovjet politikai tiszt felhatalmazva érezte magát arra, hogy azokat az értékeket, melyeket még meg tudtak menteni az éhező fasiszták, azokat a dupla ebéd csábításával az éhezőkből kicsalogassa. Ebben kezére játszott a magyar egyenruhát viselő ruszin zászlós, akit ő nevezett ki konyhafőnöknek. A szakácsok is be voltak avatva az aljasságba, de kivételezett helyzetük megőrzése érdekében hallgattak. Ez a zsarolás gátlástalanul folyt mindaddig, amíg a bizottság látogatásának híre meg nem érkezett. Mikor a bizottság érkezése már bizonyosság lett, az NKVD-s tiszt ezt az oroszul perfektül beszélő ruszin zászlóst orosz egyenruhába bujtatta és ellátta a szükséges igazolványokkal, mely igazolta, hogy az NKVD-s tiszt háborús bűnnel vádolt magyar foglyokat kísér haza Magyarországra. A „bűnösök” a szakácsok voltak, akiket megbilincseltek és úgy kísérte őket a hamis igazolvánnyal ellátott tiszt. Az illető, amint később megtudtuk, olyan biztos volt a dolgában, hogy Kiebben még élelmiszert is vételezett a foglyai számára. Miután Csapnál átlépték a határt, szélnek eresztette a foglyait és ő maga kelet Berlinig meg sem állt. Ott átsétált nyugat Berlinbe és menedékjogot kért. Mivel Magyarországon akkor még kisgazda kormány volt, az ilyen módon hazaszökött egyéneket nem üldözték és nem tartóztatták le.

Az a hír, hogy a ruszin ifjú nyugat Berlinből nyílt lapon köszönte meg az NKVD-s tisztnek, hogy segítette a szökésében, valószínűleg a fogoly fantázia szüleménye csak. Ha mégis igaz lenne, akkor ez a történelem szemtelenségi világ-rekordja.

Amint már említettem, a szökés után jött a tábournoki kivizsgálás, ami gyökeresen változtatta meg a tábori életet. Hazamenetelünk híre egyre gyakrabban keringett köz-szájon. Amiben az ember reménykedik, azt el is hiszi. Az orosz szervezésre jellemzően két intézkedés azonban keresztelte egymást. Ki tudja miért, de a mi elszállításunk késett, míg a tábor újabb lakói a várt időnél hamarabb érkeztek meg. Ez azt jelentette, hogy ideiglenesen meg kellett osszuk a tábort az új jövevényekkel, akiket „Sztálin gyermekei” neveztek. Parancsnokunk láthatóan zavarban volt, amikor ezt a törvényen kívüli helyzetet meg kellett magyarázza.

Kik is voltak ezek a gyerekek? Ezek a gyerekek a háború legszerencsétlenebb árvái voltak. 1946 nyarán még alig ért véget az 1938 óta folyó háború. Ez alatt az idő alatt katonák ezrei jöttek, mentek, és asszonyok ezrei estek teherbe, születték a gyermekeket és maradtak férfi segítség nélkül. Sok gyermek csupán egy futó szerelem gyümölcse volt, akiért az anya nem akarta feláldozni az egész életét. Amikor a háború orosz földre érkezett, a lakosság élete a német megszállás alatt elviselhetetlenül nehéz lett. Ezeket a gyerekeket egyszerűen elhagyták az anyák. Kitétték, és sorsukra hagyták őket. Rengetegen haltak éhen, de a négy-öt évesek, vagy idősebbek, bandákba verődve, mint állatsordák, minden emberi, erkölcsi gátlástól felszabadulva, lopva, rabolva, ha kellett gyilkolva tengették az életüket. A nagyobb városok romjai közé, vagy leginkább az erdőkbe vették be magukat és támadásokat intéztek a környék lakói ellen. A tíz, tizenkét évesek közül sokan már több gyilkossággal dicsekedtek. Az ifjúkori bűnözésnek ez a mérete nem csak minket, de az oroszokat is megdöbbentette. Maguk sem tudták, hogyan kezeljék ezeket az elvetemedett fickókat. Érdekes, hogy ezek a kis paraziták minket, hadifoglyokat a maguk módján tiszteltek. Bár gondolkozás nélkül ellopták a zsákunkból a mahorkát, ha volt, de ugyanakkor szívesen elbeszélgettek velünk. Minket érdekelték a hihetlennél hihetlenebb történetek, mikor a házak felgyújtását, vagy a pénzt elnyerő kártyapartner megkéselését, vagy az őket üldöző őr leteperését és kasztrálását, mint hőstetteket mesélték. Mindaddig kétkedtünk a szavukban, amíg a pékségbe befurakodott csoportjuk a fogoly péktől külön kenyeret követelt, és amikor az megtagadta kérésüket, egy üvegdarabbal kiszúrták a szemét. Attól kezdve komolyan vettük őket. Az orosz táborparancsnok kijelentette, hogy a mi „testi épségünkért nem vállal felelősséget.” A helyzet szinte hihetetlen, még nagyobb anarchiává fajult, amikor a voronyezsi gyerekek után egy hasonló odesszai csoport is megérkezett. Mint az állatsordák, úgy küzdöttek egymás ellen a tábor uralmáért. Szabályosan hadat üzentek egymásnak és nekünk megmondták, hogy ne avatkozzunk bele a csetepatéba, pedig a táborparancsnok könyörgött, vegyük át a rendfenntartás feladatát. Látva a kövekkel, téglákkal, vascsövekkel, késekkel, husángokkal és mindenféle fegyverrel felszerelt gyerek- hadat, jobbnak láttuk, ha nem avatkozunk be. Felhúzódva barakkunk tetejére, biztos távolból vártuk a fejleményeket.

Ami ezután következett az feledhetetlen élmény marad minden uzmányi hadifogoly számára, de aki nem látta az, nehezen hiszi el. A két fiatal csoport verekedése olyan heves és kegyetlen volt, hogy az ambulancia pillanatok alatt megtelt késvágástól, husángcsapástól, téglával betört fejből és üvegcserep vágta sebekből vérző gyerekekkel. Mikor az egyik bandavezér annyira megsebesült, hogy az ambulanciára kellett bevinni, az ellentábor oda is betört és tovább verték az eszméletlen fiút. Erre az orosz táborparancsnok a helyőrségtől kért segítséget. Körülbelül negyed órán belül megérkezett egy orosz rohamszázad sisakban, feltűzött szuronnal. Erre, mint egy megbeszél jelre, a két verekedő tábor összefogott és egyesült erővel rátámadt a katonaságra. A katonáknak tilos volt a fegyverhasználat, ezért tehetetlenül álltak az épület körül, amelynek a tetejére a fiatalok felhúzódtak a közös ellenség elöl, és a tető cserepeit használták fegyverül a katonák ellen. Bizony azok a kilós cserepek a sisakok védelme ellenére is

komoly sérüléseket okoztak. Ekkor a táborparancsnok, aki azt hitte, hogy a dobó távolság határán túl van, egy szívhez szóló beszéddel akarta az ifjakat jobb belátásra bírni. Beszédének lényege az volt, hogy „Ti mind Sztálin atya gyermekei vagytok, akikről Sztálin atya gondoskodik. Most ilyen szegénybe hozzátok a szovjet népet a fasiszták előtt...” Tovább nem folytathatta, mert egy mesterdobó cserepe elől félre kellett ugornia. Ez mindent betetőzött. A fiúk mellé beosztott úgynevezett „nevelők”, akiknek szigorúan tilos volt erőszakkal fegyelmezni, most minden tilalmat felrúgtak. A nevelők hada áztatott kötelekkel rohamozta meg az épületet és az eddig visszafojtott dühüket szabadjára engedve verték, rúgták, püfölték a gondozásukra bízott gyerekeket, akik foggal, körömmel és rúgással védekezve nem egy nevelőt sebesítettek meg.

Másnapra úgy, ahogy helyreállott a rend. A tábor propagandistája, aki a leváltott politikai tiszt utóda lett, egy terebélyes, jóságos nő volt. Látszott rajta, hogy meggyőződéssel hiszi a kommunizmus tanítását. Ő hivatott össze bennünket, hogy „megmagyarázza” azt, ami történt. Persze nehéz a megmagyarázni azt, ami megmagyarázhatatlan. Azzal kezdte, hogy helytelen lenne a tegnap történelemből arra következtetni, hogy a „szovjet gyermekek” mind ilyen elvetemültek. Mi nem ismerjük a szovjet „úttörők” becsületes nemzet-építő munkáját, a sportban élenjáró szovjet ifjúságot, akikből a világ legjobb katonái lesznek és így tovább. A vége a beszédnek az volt, hogy ezek a „kölykök” (nem Sztálin fiai többé) tönkretették azt a munkát, amivel ő meg akart győzni minket, hadifogyókat a kommunizmus értékeiről. Mi magunkközt azt gondoltuk, hogy sokkal többre mennének, ha megnyernék az orosz nép szimpátiáját.

Pár napra az események után, azzal a hamis biztatással, hogy „megyünk haza” kivittek a pályaudvarra és az ott várakozó szerelvénybe gyömöszöltek be mindnyájunkat. Ez a szerelvény ekkor már át volt alakítva fogoly tömegek szállítására. A középső rész kivételével az egész belső teret négy egymás fölé helyezett deszkapadozat töltötte ki, ami azt jelentette, hogy 50 cm. magas tér volt a rétegek között. Oda kellett bekúsznunk. Úgy éreztük magunkat, mintha koporsóba lennénk élve eltemetve. Csak a középén volt egy térség, ahol fel lehetett állni, de egyszerre csak a létszám egyharmada fért el ott. Ezen a kis téren volt elhelyezve a vaslapra hegesztett tölcser, ami a latrina volt és a vizes hordó ivóvízzel. Itt zajlott le az étel szétosztás, amit elfogyasztani csak koporsónkban hason fekve lehetett.

Georgievszk

Szerelvényünk 1946 nyarán indult el Uzmányból, számunkra ismeretlen célja felé. Az utazás nyári hőségben egy bezsúfolt vagonban nem volt a legélvezetesebb élmény. El tudtam képzelni a szerencsétlen zsidók sorsát, akiket hasonló körülmények között rángattak ki otthonukból és Európa minden sarkából szállítottak Auschwitzba. De egyik rosszat nem lehet a másik rosszal igazolni. Két gazemberből sem lesz egy jóember, még akkor sem, ha gyűlölik egymást. A szenvedés mindig egyedi fájdalom. Mindenki a sajátját kell, hogy viselje. Az én fogfájásom egyedül az enyém és senki sem szenvedhet helyettem.

Szerelvényünk nem tartozott a sürgős szállítmányok közé. Órákig, sőt napokig félre tolvá vesztegeltünk mellékvágányon. Ilyenkor a vagon teljes erővel sütötte a dél-orosz síkság napja és mivel a száguldás szele sem enyhítette a hőmérsékletet a vagonban a levegő negyven fok fölé felmelegedhetett. Szűk fekhelyünkön, ahol még felülni sem lehetett, úgy kapkodtuk pihegve a felforrósodott levegőt, mint a szárazra dobott halak. Még az étel sem kellett, csak víz, ami viszont hamar kifogyott a hordóból. A hordó alján már csak valami zagyva lé volt, de azt is kiittuk. Hosszas dörömbölésre ugyan kiengedtek az örök, hogy hozzunk vizet, de ivóvíz nem volt a közelben. Messzire menni nem lehetett, mert nem engedte meg az őrzési szabályzat. Nem volt

mit tenni, a pálya melletti árok békanyálás vizét mertük bele a hordóba. Egy alkalommal egy nádas tó mellett vesztegeltünk és az őrség parancsnok megkönyörült rajtuk. Vagononként kiengedett bennünket és megmártózhattunk a sáros iszapos vízben. De micsoda magyszerű élvezet volt az! A már egy hete kicserzett bőrünknek mennyei simogatás volt az iszapos víz.

Ilyen körülmények között dőcögött be velünk a vonat a Kaukázus hegyei közé, két hétre azután, hogy kigördültünk az Uzmányi állomásról. A Kaukázus északi vonulatának fennsíkján fekvő Georgievszk városában, a Grúz tartomány területén vagonírozta ki bennünket.

Új táborunk ebbe az adminisztrációs körzetbe tartozott. Itt sem várt ránk kész épület, de farönkök és tank- meg teherautó roncsok. A szögesdrótkerítés az őrtornyokkal azonban már készen volt. A táborparancsnok tudatta velünk, hogy anyag van bőven és rajtunk múlik, hogy készen lesz-e a tábor a tél beállta előtt, vagy sem. Mert figyelmeztetett, hogy itt a fennsíkon a „gyegy-moroz,” vagyis a télapó igen szigorú.

Itt láttam mire képes az ember, ha közakarattal, szervezeten fog hozzá valamihez. Mivel most is a német tisztek voltak többségben, ők kezdték meg a szervezést és mi szívesen csatlakoztunk a tervhez, mert láttuk, hogy hozzáértéssel irányítják a munkát. Először faszenet égettünk, mert még az idő enyhe volt és alhattunk a szabadban is. A szén arra kellett, hogy a kovácsok megkezdhesék a munkát. A roncs tankok lemezeiből fűrészlapokat kovácsoltak, a tengelyek kalapácsa és fogóvá alakultak. A vékonyabb vasakból ács-kapcsok lettek. Megépült a deszka-fűrészelő állvány, ahol egy fogoly fent, kettő meg lenn húzta a durva fogú fűrész-lapot. Így születtek a deszkák és gerendák a rönkfából.

Mikor már az ásók is elkészültek, a nem-szakt munkás tömeg megkezdte a kijelölt árkok kiásását. A barakkok anyagtakarításra való tekintettel váll-magasságig földbe ásott gödrök voltak, melyekre csak rá kellett ácsolni a tetőszerkezetet. Valahonnan tört ablaküveg lemezek is kerültek, melyeket a tetőbe sárral tapasztottuk be és így némi világosságot is kapott a barakk belseje. Mire megjött a tél, már nemcsak a barakkok voltak készen, de konyha, mosoda és asztalos műhely is működött.

Kezdetben a kovácsok mellett dolgoztam, mert ott nagyobb adag ebédet kaptunk. De a munka is nehéz volt. Valahonnan került egy kovács-fujtató, mely nélkül még a kovácsok sem boldogultak volna. Ezt a fujtatót kellett nekem egy másik tiszttel együtt napi nyolc, de sokszor tíz órán keresztül működtetni. Itt tanultam meg mi a „hiccelés”, amikor vasat izzó-fehérré kell hevíteni, hogy az összekalapált részek összeforranak. Akkor bizony olyan sebesen kellett taposni a fujtatót, hogy sokszor beleszédültünk. Amint megnyílt az asztalos műhely, azonnal átpártoltam közéjük. Itt már válogathattam a munkában, mert tudtam, hogy mint tisztet, nem kényszeríthetnek másra, csak amit önként vállalom.

Az asztalos műhelyben nagy szerencsém volt, mert ott az asztalosok mellett erdélyi fafaragó mesterek is dolgoztak. Mikor megtudták, hogy feleségem erdélyi, azonnal befogadtak maguk közé. Két névre emlékszem. Kulcsár Béla és Leszek Károly mesterek tanítottak a faragás minden csínyjára, ami magával a vésők kovácsolásával kezdődött.

„Nem lehet senki jó fafaragó, aki nem tudja elkészíteni a saját vésőjét. Mert csak te tudod, hogy neked milyen hajlású vésőre van szükséged. Aztán az acél is olyan kell legyen, hogy ne legyen rideg, mert akkor hamar kicsorbul, de ha nem elég kemény, akkor meg az élet veszi hamar.” Magyarázta Béla, akivel jól összebarátkoztam. Ő kifejezetten figurális szobrász volt, míg Leszek ornamentikus, akinek csipke-finom faragásait megcsodáltam. Tőle tanultam meg, hogy hogyan lehet azokat a finom faragásokat leemelni az alapról sérülés nélkül. Későbbi életem során az itt elsajátított tudásnak nagy hasznát vettem. Egy feledhetetlen élmény fűződik ehhez az asztalosságban töltött két fogoly évhez.

Ez az élmény Révész Pista múltábanak története. Révész zászlós erdélyi tanító volt. Nem rendelkezett a robusztus fizikummal és az éhezés még jobban legyengítette. Mivel a tábor ellátása saját érdekünk volt, ezért amikor a tábort kivezényelték az erdőbe, hogy farönköket hozzunk a táborba, nem tiltakozhattak a tisztek sem. Akárcsak Uzmányban, a fa itt is elsősorban a konyha és a pékség üzemeltetésére kellett. A kétszer hat kilométeres gyaloglás oda-vissza, félméteres hóban, meghaladta sok leromlott szervezetű fogolynak az erejét. Többek között Révész Pistáét is. Visszafelé félúton lefeküdt pihenni és a hiányát csak a táborkapuban, a számláláskor vettük észre. Azonnal egy kereső járőr indult vissza. Az orosz katonák kutyákat hoztak és hat magyar önkéntes is jelentkezett. Több mint egy órai keresés után megtalálták Pista barátunkat behavazva, eszméletlen állapotban. Csak a kórházban tért magához. Az orosz orvos-örnagy megállapította, hogy a bal lába elfagyott és le kell vágni. Mivel az orosz orvos nem akart kockázatot vállalni, a legdrasztikusabb megoldást választotta. Ez a térd feletti operációt jelentette, ami örök életre merev járásra és mankó használatra ítélte volna a huszonhat éves férfit. Hiába érvelt a magyar orvos, dr. Gereben Zoltán, hogy a térd alatti operáció is elégséges. Ez a módszer, mivel a térd hajlítható, aránylag normális járást biztosíthat a betegnek egy protézis segítségével. Ám az orosz orvos nem volt hajlandó az álláspontját megváltoztatni. Ki is tűzte az operáció napját. Erre Gereben doktor egy ápoló asszisztálása mellett azt megelőzve végrehajtotta saját felelősségére a térd-alatti operációt, az orosz örnagy engedélye nélkül. Ez nagy port vert fel a táborban. Az orosz örnagy kitiltotta Gerebent a kórházból, ami sok privilégium megvonásával járt. Béla barátom nagyon aggódott Pista sorsán és mivel karácsony közelgett, azon törte a fejét mivel tudná megajándékozni beteg honfitársát. De minden csecsebecse nevetségesen hatott egy ilyen komoly helyzetben. Ekkor valami közös ihlet sugallatára a fadaragók egyöntetűen felajánlották egy múltáb, vagyis egy protézis készítését. Ez felvillanyozta a tábort. Ebben mindenki részt akart venni! A kovácsok a vas-váz, a cipészek a felcsatoló szíjjak és mi faragók a bokában mozgó múltáb készítését vállaltuk magunkra Gereben doktor irányítása mellett. Éreztük, hogy csak akkor sikeres a vállalkozásunk, ha a múltáb elkészül karácsony estére. Mivel Pista sebe szépen gyógyult, az orosz orvos is megbocsátott Gerebennek, és megengedte, hogy ismét a kórházban dolgozzon. A munkaidőn túli erőltetett munkatempónk eredménye az lett, hogy karácsony estéjén a mi Pista barátunk Gereben professzorra támaszkodva, de lábon járva jelent meg a kórház ajtajában. Soha sem hangzott a „Csendes éj...” dallama meghatóbban, mint akkor.

Mivel a hazaszállítás egyre jobban húzódtott, mind többet és többet foglalkoztunk a szökés gondolatával. Magam is kezdtem fontolgatni a lehetőséget, de nem osztottam meg tervem senkivel. Mivel a tábor belterületét az NKV-s tiszt szögesdrótkerítéssel zónákra osztatta fel, mint műhely-zóna, konyha és raktár, javító műhelyek, mosoda és fürdő, ezért a tábor területén belül is volt lehetőség éjjel titokban gyakorolni a kerítés alatti kúszást. Mivel ezek a kerítések nem voltak határosak a külterülettel, ezért fegyveres őrség nem vigyázta azokat. Elhatároztam, hogy ilyen helyen kezdem meg titokban a gyakorlást. De ez volt az első és utolsó próbálkozásom. Éjszaka közepén kisurrantam a barakkból és óvatosan el kezdtem kúszni a lakó-barakkokat a műhely zónától elválasztó szögesdrót alatt. Alig értem derék magasságig elakadtam a szögesdrótban és se előre se hátra. A hideg veríték öntött el arra a gondolatra, ha ez a külső kerítésnél történne meg velem, pillanatok alatt szitává löne az ör. Ha a szökést az ör nem vette észre, nagyon megbüntették. Ezért azok nem kukoricáztak. Nem is volt egy szökési kísérlet sem a táborból. A próbálkozások mind kudarcba fulladtak, pedig ide a perzsa és a török határ viszonylag közel volt, és nagy volt a csábítás. A sikeres uzmányi szökés kulcsa az NKVD-s tiszt segítségével volt. De hallottam itt is egy állítólag „sikeres szökés”-ről, aminek hőse egy német pilóta volt. Ám az is lehet, hogy az egész csak a fogoly fantázia szüleménye. Úgy hírtelt, hogy a

német pilóta addig ügyeskedett, amíg egy takarítói munkát nem kapott a repülőtéren. Ott megfigyelte a le- és felszálló kis gépeket, melyek nem voltak hadigépek, és amelyeket nem őriztek olyan éberen, mint a légierő gépeit. Kilesve egy alkalmat, amikor egy helyi járatú egyszemélyes gép leszállt, de a pilóta nem állította le a motort, mert csak rövid időre hagyta el a gépet, a német beugrott és pillanatok alatt a levegőben volt. Mire az oroszok észbe kaptak, már olyan előnyt nyert Törökország felé, hogy nem tudták utolérni. De ezt senki sem tudta hitelesen igazolni.

(Rettenetesen bánt, hogy emlékeimet háromszor kezdtem már megírni és mind a háromszor számítógépzavar miatt abbamaradt. Ezért most még egyszer nekifogok, de ha most sem megy, végleg abba hagyom)

A fafaragó műhelyben értem meg azt az élményt, ami felnyitotta a szemem a rendszer valódi arculatát illetőleg. A tábor egészségügyi felügyeletét egy orosz orvosnő látta el őrnagyi rangban. Valóban nem volt orvosi diplomája, hanem „vrács,” vagyis képzett ápolónő volt. Őt bízta meg a vezetőség azzal, hogy betartassa velünk a higiénia szükséges színvonalát. Pár héttel húsvét előtt a rend és tisztaság ellenőrzésének ürügyével a műhelyünket is meglátogatta. Hosszan elnézte, amint Béla egy medvét faragott a kaukázusi vadkörte csontszerűen tömör fájából, melynél aligha lehet faragásra alkalmasabb fát találni. Béla mellett még egy osztrák szobrász is dolgozott egy figurális munkán. Az osztrák specialitása a női akt volt, de azt a szovjet álszemérem nem engedte piacra. Ferdinándnak (így hívták az osztrákot) pár véső vágással furdóruhát kellett varázsolnia a testekre, mely azután is meztelen maradt, de így már nem bántotta a szeméremérzetet. Az orvosnő, bár orvos volt, nő is volt, még hozzá valóban egy szemérmes asszony, aki nem érezte kényelmesen magát ennyi férfi közt. Ezért messze elkerülte Ferdinánd alkotásait, de mikor senki sem volt a közelben halkan megkérdezte Bélát.

„Tudna maga feszületet faragni?” Béla kicsit meglepődött, de igennel válaszolt, amire jött a magyarázkodás.

„Nem nekem kell, hanem az anyámnak, aki olyan régimódi elmaradott hívő asszony. Húsvétra kellene. Meg tudja csinálni?”

„Igen.”

„És mibe kerül?”

„Amennyit maga szívesen ad. De ne felejtse el, itt négyen dolgozunk, és mind részt vesz a munkában...”

„Értem, ne folytassa, csak legyen készen időben.”

Ennyi volt az alku. Szépen meg is csináltuk a feszületet, mert valóban a keresztet egy asztalos mester készítette, míg Béla az alakot faragta, míg én és egy másik betanított munkás a fényezést kaptuk feladatul.

Húsvét hetére minden készen volt. Nagycsütörtökön megjelent az orvosnő. Mi átadtuk a szép feszületet. Látszott az asszonyon az elérzékenyülés.

„Holnapra berendelem mind a négyüket egészségi felülvizsgálatra, az ambulanciára, délután háromra.”

Kicsit bizonytalanok voltunk, ismervé az orosz mentalitást, arra gondoltunk, hogy esetleg egy soronkívüli tífusz oltás lesz majd a munkánk jutalma. De gyanakvásunk alaptalan volt. Mikor a rendelőben egyedül maradtunk, az orvosnő átadott mind a négyünknek négy egyforma csomagot. Nem annyira a csomag tartalma, mint a csomagból sugárzó anyai gondosság hatott meg mindnyájunkat. Minden csomagban egy doboz gyufa, egy doboz cigaretta, tíz szem kockacukor, egy csipetnyi tea és egy festett tojás volt. Éreztük, hogy az adott körülmények között ez az asszony a legtöbbet adta, ami tőle tellett. Amikor meglátta könnyes szemeinket,

akkor az ő szeméből is kibuggyant a könny. Gyorsan kituszkolt a rendelőből, hogy erőt vehessen az elérzékenyültségén mielőtt még valaki a tábor tisztjei közül meglátja az áruló könnyeket. Mondhatom életem legszebb húsvéti ajándéka volt ez, hiszen ez az asszony olyan sokat kockáztatott, hogy nekünk széppé tegye a családunktól távoli húsvétot.

Sokfelé hurcolt bennünket a Szovjet vezetőség a Kaukázusban. Megpróbálom a ködös emlékezés homályából felidézni a helyeket. Rosztov, Mineralvodi, Petyigorsz, Groznij, Krasznodár, a reptéri tábor és az erdei tábor. Ez a folytonos vándorlásunk azután kezdődött, miután a magyar foglyok zöme hazatért. Mindegyik táborhoz fűz egy, vagy több feledhetetlen élmény. Megpróbálok párat felidézni.

Rosztovban nem sokáig időztünk. Ez egy átmeneti elosztó tábor volt hatalmas bekerített udvarral, ahol egy német tiszt, mint ketrecben a tigris, járt körbe-körbe naphosszat a kerítés mentén. Magányos, mogorva ember volt és senkivel sem barátkozott. A nyakában csillogott a horogkereszt a tölgyfa lombokkal. Az a szóbeszéd járta, hogy amikor betiltották az oroszok a rangok, rendjelek és kitüntetések viselését, ez a német őrnagy nem volt hajlandó engedelmessé válni. Többszöri felszólításra sem vette le a vaskeresztjét. Ekkor az orosz táborparancsnok személyesen ment hozzá egy tolmáccsal. Azt hitte, hogy az ő személyes fellépése elég lesz arra, hogy a németet jobb belátásra bírja. A tolmács lefordította a táborparancsnok parancsát, hogy vegye le a kitüntetését, de a német tiszt csak a fejét rázta. Erre az orosz dühbe gurult. „Mondja meg neki, hogy ha nem veszi le, akkor én tépem le!” A német visszalépett egy lépést és teljes komolysággal válaszolt. „Mondja meg az ezredesnek, hogy én azért kaptam ezt a kitüntetését, mert nem féltem a haláltól, Ha az ezredes sem fél, akkor tépje le!” Szégyen ide, szégyen oda, az orosz sarkon fordult, és dohogva elment. A német azóta is, mint a ketrecbezárt tigris sétál a kerítés tövében, a horogkereszttel a nyakában.

Mineralvodi, mely szénsavas vizet jelent, a cári időkben kedvelt fürdőhelye volt a arisztokráciának. Mikor megérkeztünk, akkor a már természetesen a legszebb kastélyokat a Vörös Hadsereg tábornoki kara használta, mint üdülőt. Igyekeztek mindennek megőrizni a régi fényét, csak az ötméteres betonkerítés csúfította el a szanatóriumot. Ugyanis ami a falak mögött történt, az nem tartozott a köznépre. Minket, mint karbantartó brigádod, mint afféle ezermestereket toboroztak erre a munkára, és mivel jobb ellátást ígértek, voltunk vagy húszan, akik önként vállalkoztunk erre a munkára. Engem leginkább a kíváncsiság csiklandozott, hogy bepillantást nyerhessek az új arisztokrácia életébe. Már az elhelyezésünk is szokatlan volt. Egy régi, szép, de elhanyagolt kastély lett a szállásunk. Műremek volt az előtér márvány mozaikos padlója, amit azonban évtizedek óta nem mostak föl. Innen ívelt kétfelé félkörben a márványlépcső a felső szintre, ahol faberakásos parketta borította a padlót. A parkettából azonban itt-ott hiányoztak a betétek. A kandalló előtti részt a kipattant szikrák égésnyoma csúfította. Bútor sehol, mert azt régen széthordták. Az alagsorban volt a konyha, hat üstnek helyet adó tűzhellyel. Középen egy öt méter hosszú, egy méter széles és arasznyi vastag márványlap volt a konyhaasztal. Mivel csoportunk csak harminc főből állt, csak egy tűzhelyben tüzeltünk, és mivel itt működtek a vízcsapok, ez lett a mosdónk is. A belső vécék a sokévi elhanyagoltság miatt használhatatlanná váltak, ezért latrinákat ástunk a gazzal benőtt kertben. Viszont tágas elhelyezésünk lehetővé tette, hogy mindannyiunk szert tehetett egy régen nélkülözött privát zugra. Én az egyik terem tágas kandallójában vertem fel a tanyámat. Mások is követték példámat, mert volt vagy tíz kandalló az épületben, és akinek nem jutott, az is a sok szoba valamelyik sarkát kisajátíthatta a maga számára. A fogságban egy „privát sarok” elképzelhetetlen luxusnak számított, hiszen eddig az élet minden mozzanata közügy volt.

Első feladatomban a tábornoki üdülő konyhájának márványlapján a csorbák kijavítása volt. Erre önként jelentkeztem. Ez hasonlított a mi kastélyunk konyha asztalához, de nagyobb volt. A sokévi használat alatt a hús-szeletelés és hasonló hentes munka kicsorbította sok helyen a sima felületet. Ezekben a lukakban megrekedt a zsíros víz és hiába mosták, nem lehetett a piszkot eltávolítani. Látszott, hogy sok hozzá nem értő próbálta kifoltozni a lukakat cementtel, de a zsíros felülethez nem kötődött a cement, és az eredmény még rosszabb volt, mintha hozzá se nyúltak volna. Bár ekkor még nem sokat értettem a kőműves munkához, ami később szakmám lett, mégis felfogtam, hogy a csorbákat szabályos formában, éles sarkokkal kell kimélyíteni, és a falakat alávágni, hogy a beöntött beton a helyén maradjon, és ne csorduljon ki. Kijelentettem, hogy a kijavított részen legalább két napig nem dolgozhatnak a szakácsok. Intézkedésem meg kellett indokolnom a főszakácsnak, aki minden feltételem elfogadta, de mivel a konyha nem állhatott le két napra, ezért olyan egyességet kötöttünk, hogy az asztallapot három részre felosztottuk, és amíg én az egyik részen dolgoztam, a másik két részen zavartalanul ment a szakácsmunka. Mondanom sem kell, hogy annyit kaptam enni, amennyit kértem. Ennél nagyobb fizetséget egy fogoly nem kaphatott. Mégis volt ennek a kalandnak egy még érdekesebb része is. A konyha az alagsorban volt, így az ételt egy csigalépcsőn kellett felvinni, és az ebédlőtől csak egy szárnyas csapóajtó választotta el a tálaló helységet. Mivel amíg a cement kötött, nekem sok szabadidőm volt, és segítettem az étel felhordásban. A tálalóból a pincérek vitték be az ételt, és amint jöttek-mentek, volt alkalmam bepillantani a kulisszák mögé. Így ismertem meg annak az új osztálynak az életstílusát, amelyről az átlag szovjet polgárnak fogalma sem volt. Láttam a plafontól a földig érő tükröt, melyben a tábornokok végigmérték saját külsejüket, a hölgyek pedig frizurájukat igazították meg. Láttam a piros kókusz-szőnyegekkel befuttatott lépcsőket, a cserepes pálmákkal díszített éttermet, a dámák lakkozott körmeit, a hosszú ezüstszipkás cigarettákat. Mindezt akkor történt, amikor a Szovjet nép élelmiszerjegyre kapta az ételmet és a cipő egy nehezen elérhető cikk volt. Sajnos ez a kellemes munkám csak egy hétig tartott.

Ebben az időben nagyon sok szerelvény érkezett Németországból jóvátétel címén. A leszerelt német gépgyárak gépeitől kezdve a cérnával töltött ládák, női fodrász felszerelések és ládákba ömlesztett karórákig minden elképzelhető áru vagonként érkezett. Mivel a szerelvényeket időre ki kellett rakni, mert különben büntetést fizetett a parancsnokság, a kirakódó brigádok dupla ebéddel jutalmazták, azért, hogy legyen elég önként jelentkező a kirakódáshoz. A sietségben az sem számított, ha a precíziós német gépeket feszítő vassal a sínek mellé az árokba taszítottuk. Egyedül az volt fontos, hogy időben befejezzük a kirakást. Itt sokat tanultam a „mindenkié, hát senkié” elvével indokolt lopás művészetéről. Például a cérnával töltött ládát kilogrammra vették át. A kirakás-ellenőrző parancsára felfeszítettük a láda tetejét és ő kivett két kilogrammnyi cérnát saját használatra. Majd a ládát a mérlegre tettük és addig öntöttük vizel, amíg a cérna annyi vizet szívott magába, hogy meglett az eredeti súly. Hasonló módon a karórák ládát is megkönnyítettük, és a súlyt kötőrmeléssel pótoltuk.

Ezért nem volt semmiféle lelkiismeret furdalásunk, amikor a táborban egy másik üdülő főszakácsa olyan műszaki képzettségű szakmunkásokat keresett, akik értenek a hűtőszekrények helyreállításához. Akkor utaltak ki számára egy Németországból érkezett hűtőszekrényt, melynek motorját kellett üzembe helyezni. A hűtőszekrény motorja egy szoba nagyságú helységet tudott fagypontra alá hűteni, és azt kell beindítani. Mivel célunk volt, hogy minél tovább élvezzük a kosztot a szanatóriumi konyháról, habozás nélkül vállalkoztunk ketten is erre a munkára. Mikor a szakács elment, egymásra néztünk, és egymás szeméről olvastuk ki, hogy egyikünknek sincs fogalma, mire vállalkoztunk. De egy huszonöt éves éhes fogoly mindent elvállal. Mikor a benzinmotor nagyságú motort megláttuk, nem is tudtuk hogyan fogjunk hozzá.

Társam, Béla, akinek volt valami halvány fogalma az elektromos gépekhez, először is szerszámokat kért és egy vödör petróleumot. Nagy örömeinkre ez csak másnapra jött meg. Akkor a szerszámok segítségével szétszedtük a motort, és minden darabját beáztattuk petróleumba. Ezt lassúsági versenyben csináltuk, de így sem húzhattuk két napnál tovább. Utána minden alkatrészt rongyok segítségével gondosan megtisztítottuk és megszártítottuk. Ez megint egy nap volt. Ekkor már igen a körmünkre égett a dolog, mert el kellett kezdeni összeszerelni a gépet. Mikor másnap nagy búsan a biztos kudarc következményeitől rettegetve indulni akartunk munkába, egyszerre csak leállították a kimenetelt, mert parancs érkezett a tábor azonnali kiürítésére! Hát bizony a Gondviselő mégis a foglyok pártján állt!

Újabb táborhelyünk félelemmel töltött el bennünket. Eddig ugyanis mindig valamilyen város, vagy település közelében voltunk elhelyezve, de most egyszerre bevitték bennünket a Kaukázus őserdejének közepébe. Közelünkben nem volt sehol emberi település. Táborunknak nem volt neve, csak tábori száma. Ekkor indult meg a vöröskereszt segítségével a havi egyszeri tábori lapon az otthonnal való kapcsolat. De itt az Isten háta mögött nem voltunk biztosak, hogy nem szakad-e meg ez is, mivel sejtettük, hogy ezt a tábort el lehet rejteni a külvilág elől. Miután a Szovjet Unió magatartása a foglyokkal kapcsolatban sokszor mellőzte a nemzetközi szabályokat, ezért a borúlátás nem volt alaptalan.

Táborparancsnokunk egy őrnagy volt, aki, amint megtudtuk, az egész körzet, vagyis az upravlénia parancsnok veje volt, és nem érezte magát kötelezve a genfi egyezmény tisztekre vonatkozó szabályának betartására.

A tábor nem volt nagy létszámra berendezve. Emlékezetem szerint összesen vagy nyolcvan német és negyven magyar tiszt volt a tábor létszáma. A helyzetet nehezítette, hogy a németek zöme százados, vagy annál alacsonyabb rangú tiszt volt, akikre nem vonatkozott a genfi egyezmény, mivel a németek dolgoztatták a hasonló rangú orosz tiszteket. A magyar hadsereg viszont nem tartott fenn fogolytáborokat, ezért ránk nem vonatkozott ez a rendelkezés. Az épület, amiben elhelyeztek bennünket, valami régi kaukázusi erőd lehetett öles falakkal. A méternél mélyebb ablak-beugrók kiváló munkahelynek ígérkeztek fafaragó tevékenységem számára. A tábornak volt egy kis kovácsműhelye is, ahol azonnal elkezdtem a legszükségesebb vésőim gyártását, ami a parancsnok tetszését meg is nyerte. Még nagyobb volt az elismerése, amikor a miniatűr hegedűgyalukkal nekifogtam a hegedű-készítéshez. Ugyanis a táborban semmiféle hangszer nem volt. Első próbálkozásom eredménye egy rettenetes nyikorgó hangot adó hegedű volt, de mégis több volt, mint semmi. Aztán a hibákból tanulva kicsit javult a minőség is. Az egésznek az értelmét az adta, hogy egy rendőrtiszt barátunk igen jó hallású fickó volt és rengeteg dalt komponált, melyek közül néhánynak én írtam a szövegét. Így az fájdalmasan unalmas estéket a hegedű hangja tette elviselhetővé.

A munka-mentesség nem vonatkozott a tábor fenntartásával kapcsolatos munkákra. Az orosz munkások által kitermelt fát, ami szükséges volt a főzéshez és fűtéshez, mi hordtuk be az erdőből. Ez a kaukázusi vadon olyan csodálatos látvány volt télen, amit leírni lehetetlen. Nehéz mások elé varázsolni azt a csodálatos tündérmesébe illő erdőt, amit az ilyen kiruccanásokkor a Kaukázus őserdeje tárt elénk. Utunk egy „V” alakú szűk völgyben vezetett. A magas, puha hó minden hangot elnyelt. Mindannyian megbabonázva némán haladtunk ebben a csodálatos jég-palotában, ahol az ágak, mintha üveggel lettek volna bevonva, úgy ragyogtak, és a szellő lebbenésére a jégcsapok csilingelése válaszolt. Fejünk felett összeborultak az ágak és jégalagútat képeztek, amelyben, ahogy haladtunk előre, az átsugárzó napszivárvány színei vettek körül, s

mintegy kaleidoszkop képei, pillanatról pillanatra változtak. A sok véres élmény után csodálatos volt élvezni a természet szent békéjét.

De a csodás kirándulásunk hangulatát hamar elrontotta parancsnokunk rendelkezése. A magabiztos parancsnokunk látva, hogy a németek minden ellenkezés nélkül hajtják fejüket igába, míg mi magyarok csak a fa behordására vállalkozunk, de favágásra már nem, ezt nagyon igazságtalan tartotta, mert aláasta az egységes tábori fegyelmet. Ezért a favágást az önellátáshoz szükséges munkának minősítette, és elrendelte, hogy másnap reggel mi magyarok is vonuljunk ki favágásra.

Este összeült a kupaktanács és úgy döntöttünk, hogy nem megyünk ki, mert ha beadjuk a derekunkat ebben a kérdésben, akkor már nem lesz megállás és sok más munkát is ránk fognak erőltetni. Miután reggel a németek kimentek a kapun, mi, a magyarok csak a kapu vonaláig mentünk és ott helyben-járással topogva fejeztük ki elhatározásunkat, hogy nem engedünk a kényszernek és egy lépést sem teszünk a tábor kapun kívül. Erre nagy ordítózás és fenyegetés volt a felelet, és az őrség szuronyt szegezve állt szembe velünk. Az őrség parancsnoka követelte, hogy menjünk ki, mi azonban nem mentünk, mert tudtuk, hogy ők fegyverrel nem léphetnek be a táborba. Ekkor már a táborparancsnok is megjelent a színen. Fegyvertelenül, csak egy orosz írnok kíséretében jött és egy tábori íróasztalt állítottak fel, majd névszerit elébe kellett járulnunk és egyenkint sajátkezű aláírásunkkal igazolni, hogy megtagadjuk a munkát.

Ez az irat felmegy Moszkvába és sohase fogtok szabadulni!” - fenyegetőzött. De ez sem használt. Ekkor már tajtékozott a dühtől. Odarendelt velünk szembe egy géppuskát és csőre töltötte, majd azt mondta, utoljára kérdi, megtagadjuk-e a munkát? Senki sem felelt csak jártunk egyhelyben. Ekkor megeredt az eső. Az oroszok vízmentes pelerin alá bújva guggoltak a géppuska mellett, mi meg áztunk csendesen. Koratavasz volt, hideg volt, de álltuk a sarat a szó szoros értelmében. A kapitány eltűnt és csak vacsora időben tért vissza.

Na meggondolták magukat?”

„Nem gondoltunk meg semmit. Mától kezdve az ön jogtalan elbánása miatt az egész század éhségstrájkra megy.” – felelte a rangidős tiszt.

Ez a válasz nagyon meglepte a parancsnokot. Az éhségstrájk volt az egyetlen fegyver amitől az oroszok félték, mert azt minden táborparancsnoknak kötelessége volt azonnal a felsőbb parancsnokának jelenteni. Ettől pedig minden orosz tiszt félt, mert az kivizsgálással járt.

„Kharaso. Rendben van. A három vezető és maga marad!” Rám mutatott.

„Maguk a karcserba mennek lázítás és engedetlenségre biztatás vétsége miatt. Maga a főbűnös! - és ismét rám mutatott -, „mert maga már dolgozott és most csak szolidaritásból tagadta meg a munkát!”

A karcser egy földbevéjt, két méter mély gödör volt, kétszer két méteres alapterülettel. Ide kényszerítették be, de előbb alsónadrágra vetkőztettek és ránk húzták a hullámlemez fedelet. Étlen, szomjan teljes sötétben voltunk négyen. A hideg miatt a hátunkat egymásnak vetettük és mintegy vezényszóra elkezdtünk katonanótákat dalolni. Egyszerre csak a többi magyar is énekelni kezdett és harsogott a tábor a magyar katonanótáktól. Így töltöttük az éjszakát. Másnap reggel a magyarok mind megtagadták a reggeli felvételét. Erre már a táborparancsnok is belátta, hogy nem éri meg neki egy felsőbb kivizsgálást a saját nyakába zúdítani és elrendelte, hogy engedjenek minket is ki a zárkából. Legjobban azon lepödtünk meg, hogy a magyar bajtársaink ovációját is túlszárnyalta a németek óriási lelkesedése, amivel bennünket fogadtak. A parancsnokuk eljött hozzánk elismerésüket kifejezni.

„Maguk magyarok példát mutattak a bajtársi összetartásból. Mi is követni fogjuk a maguk példáját!”

Összenéztünk, mert eddig magunkközt mindig azt beszéltük, hogy milyen példaadó a német összefogás. Jó lecke volt arra, hogy megértsem, hogy minden másként néz ki kívülről, mint belülről.

Újra nekifogtam a hegedűgyártásnak, és Palkó Jancsival együtt a dalfabrikálásnak is. Ide rögzíték két dalszöveget. Az egyik a honvágó bánatos dala, míg a másik egy vidám csárdás szövege. A búsongó szöveg így szól:

*Sűrű sötét felhők járnak,
Elsárgult a falevél.
Kósza varjak búsan szállnak,
Nyugat felől fúj a szél.*

*Sóhajt hoz a szellő onnan
A felhő meg könnyeket,
Arra lakik egy ősz asszony,
Aki tudom, nem felejt.*

*Anyám, anyám, de jó lenne, mint régen,
Megcsókolni reszkető kezed,
Szeretném újra elsírni tenéked
a visszafojtott fájó könnyeket.*

*De mindhiába; álmaim elszálltak.
Felhők takarják el a kék eget...
S én hallgatom a lomb hullása közben
A sóhajt-hozó nyugati szelet.*

A csárdás pattogó szövege pedig így:

*Elszállt a darumadár, hullanak az akác lombok.
Én már a szerelemből nem csinállok többé gondot.
Ha nem engem szeret a lány, ki a fene tehet róla?
Nem volt az sohase úgy, hogy valahogy ne lett volna.*

*Én már nem válogatok ilyen csókba, olyan csókba.
Bimbó a lány ajaka, az asszonyé piros rózsa.
Mindegy az, hogy lány vagy asszony; ez is rózsa az is rózsa.
Oszt' nem vót az sohase úgy, hogy valahogy ne lett volna.*

A legszivbemarkolóbb dal szövegét nem én szereztem, de ez fejezi ki a legjobban vágyainkat és csalódásunkat:

*Mivé lettünk mi fényes szép vitézek? A régi zubbony ócska rongy.
A homlokunkon ég a bélyeg, a szégyen foltja és a gond.
Sötét hajunk az őszi dér belepte, szemünknek fénye megfakult.
S ha táborunkra ráborul az este, szívünkben bút szítál múlt.*

Ha a fogolyvonat megáll majd a pesti pályaudvaron,
Elmúlik minden szenvedésünk, végetér minden fájdalom,
S a szívünk zengő dalt ver újra az ócska zubbonyunk alatt.
Ha majd a pesti állomáson megáll egy bús fogolyvonat.

Bajtárs ne sírj, reánk tekint az Isten, s az átok egyszer megszakad,
A drótkerítés, kőfal, zár és minden leomlik majd egy perc alatt.
Valóra válik annyi könnyes álmunk, új élet fénye néz le ránk.

Öleljük majd a gyermekünk, a párunk, megcsókol drága jó anyánk.
S a szívünk zengő dalt ver újra az ócska zubbonyunk alatt,
Ha majd a pesti állomáson megáll egy bús fogolyvonat.

Így születtek a magyar dalok a Kaukázus legmélyebb rengetegében. Innen kerültünk Pjetyigorszka, az „öt hegy” városába mely Lermontovnak, az orosz írónak is a szülővárosa. Az öt hegycsúcs, mint kézen az ujjak, úgy veszik gyűrűbe a várost, melyeknek hófedte süvegei, a felkelő nap sugarait a szivárvány minden színében verik vissza. Itt egy kicsit közelebb jutottunk a szovjet élet hétköznapi valóságának megismeréséhez. A propagandista itt is igyekezett a szovjet élet szépségét bemutatni számunkra. A politikai tiszt elvitt bennünket kiállításokra, abban a meggyőződésben, hogy az ott látott magas szintű kultúra meg fog bennünket is győzni a szovjet életforma magasabb szintjéről. Az igaz, meg is voltunk lepődve bizonyos dolgokon. Különös volt, hogy a „Pihenés és Kultúra” parkja szokatlanul tiszta volt, de a kultúráról alkotott fogalmunk sehogyan sem egyezett a bejáratnál felállított T-34-es acél kolosszusával. Benn a parkban a kiállítási pavilonban megtekinthettük a helyi festők és képzőművészek munkáit. Engem egy valóban mesterien faragott balerina szobra lepett meg. Olyan szép és könnyed volt a faragás, mint az osztrák Ferdinándé, akit „nye-kulturnij”-nak titulált a proráb. Ebben a táborban olvastam a pjetyigorszki Lermontov „Kapitanszkaja Docska” (A kapitány lánya) c. regényét. Megismerkedtem ebben az orosz történelem azon korszakával, mikor a híres Pugacsov féle parasztlázadás úgy rázta meg Nagy Katalin cárnő birodalmát, mint a Spartacus lázadás a Római Birodalmat. Ebből a táborból mentem fel, mint önként jelentkező munkás az Elbrusz oldalába, a körülbelül 2,500 m magasán fekvő krumpliföldekre. Ebben a magasságban a még kihasználatlan vulkanikus talaj kétökölnyi méretű burgonyák hatalmas termésével gazdagította a szovjet gazdaságot. Az előző évi termést csak levermelték és most tavasszal kellett a vermeteket feltárni és az amerikaiaktól kapott Studabecker teherautókra fellapátolni. Ennek a kommandónak legfőbb előnye a korlátlan krumpli fogyasztás volt. A másik előnye az volt, hogy egy iskolába voltunk elszállásolva, meglehetősen jó körülmények között, és kevés ellenőrzés mellett. Jóformán szabadon jöttünk, mentünk a vagy hatszáz-fős faluban, mert őrök fő feladata nem a mi, hanem a krumpli vermetek állandó őrzése volt saját lakosságuk ellen.

Itt történt velünk az eset, ami rávilágított az orosz ember szeszélyes hangulat váltására, ami a háborúban olyan veszélyessé tette őket. Hajnalonként, amikor a munka a vermetek kibontásával kezdődött, bizony még csípős volt a levegő. Vattakabátban dolgoztunk ilyenkor, de a munkavezető úgy vélte, hogy ha meztelen felsőtesttel dolgoznánk, szaporábban menne a munka. Ezért ránk parancsolt, hogy vessük le a pufajkákat. Mi morogtunk és nem vetettük le. Erre az illető nem ismerve a magyar természetet, odaugrott egyikünkhöz és elkezdte lerángatni a pufajkát. Erre összeröföntünk és körülvettük a prorábot. Kapák és ásók magasra emelkedtek a

kezünkben és a nyomorult proráb egyszerre egy fenyegető gyűrűben találta magát. Erre inába szállt a bátorsága és kitörve a gyűrűnkől rohant a völgybe levő őrségépület felé. Félúton összetalálkozott az őrség kozák parancsnokával, aki éjjel-nappal nyeregben volt. Lihegve a rohanástól fuldokolva dadogta, hogy mi fellázdunk és meg akartuk őt ölni. Azt viszont sem a kozák, sem mi nem tudtuk, hogy az illető epilepsziás és az izgalomtól összeesett és a kapitány szeme láttára elkezdett vonaglni. A becsületes kozák joggal gondolta, hogy mi alaposan helybehagytuk az atyafit, holott hozzá sem nyúlunk. A kozák sarkantyút adott a lovának, kirántotta a forgópisztolyát és vágóban jött felénk ordítva: „Ki volt az a gazember, aki megverte a prorábot?” Persze senki sem jelentkezett, de mivel láttuk, hogy nem beszámítható, a koporsó alakú és mintegy két méter magas siló tetején átmásztunk az ellenkező oldalra. Ezen az akadályon nem lehetett átlovagolni, csak megkerülni lehetett. De akárhogy lovagolta körül az akadályt, mi mindig az ellenkező oldalon voltunk. Így ment a játék egy darabig, amikor egy hadbíró százados, aki eléggé jól beszélt oroszul a siló tetejéről rákiáltott a kozákra. „Miért kergetsz bennünket, mikor mi önként dolgozó magyar tisztak vagyunk?” A szó, hogy „officeri” csodát művelt. Megállt a kozák és visszatette a revolvert a táskájába.

„Officeri?”

„Da. Vengerszki officeri.”

„Ocsin kharaso. Nagyszerű! Önként dolgoznak?”

„Igen, mi mind önként jelentkezünk erre a munkára.”

Mintegy varázsszóra kinyílt a kozák cigaretta tárcája. Nyomta kezünkbe és szánkba a cigarettát, veregette a vállunkat és úgy látszott minden a legnagyobb rendben volt, amikor egyszerre elborult a kozák arca.

„Az a gazember proráb azt hazudta, hogy megvertétek. Hitri csolovek, Gazember, visszamegyek és felpofozom.”

Alig tudtuk lecsendesíteni, úgy fel volt háborodva azon, hogy egy civil egy tiszti csoportot megrágalmazott. A legérdekesebb volt látni, ahogyan pillanatok alatt a veszett dührohamból a legbarátságosabb hangulatba váltott át. Nehéz az ilyen gyermekes népre haragudni, de még nehezebb volt megbízni bennük.

Kaukázusi tartózkodásom legmeggrázóbb élménye az volt, mikor a magyar hadifoglyok többségének hazaszállítására sor került. Azért mondom, hogy „többségére,” mert szó sem volt arról, hogy válogatás nélkül mindenkit hazaszállítson a Szovjet Unió. A Yaltai egyezmény alapján mindenkit, akit a szovjet hatóságok „fasisztának” minősítettek, visszatarthattak korlátlan időre. Mivel ingyen munkaerőre mindig szüksége van minden diktatúrának, a Szovjet Unió is azon igyekezett, hogy akit csak lehetett fasisztának minősítve visszatartson. A német alaposság a fasiszta aljassággal párosítva, azzal az ürüggyel, hogy sebesülés esetén felismerjék a sebesült vérképét, az összes SS katonát a hóna alatt a vérkép jelével betetováltatta. Az igazi cél az volt, hogy a betetovált SS tudta, hogy ezzel a jellel hamar felismerik, és azt is tudta, mi vár rá fogságba esés esetén. Ezért inkább a végsőkig harcolt, semmint, hogy megadja magát. Ezt természetesen az oroszok is tudták, és vége-hossza nem volt az örökös hónalj vizsgálatoknak. Az SS tagjai a fogságban mindent megettek az áruló jelek eltüntetésére. Ezen kísérletek eredménye a hónaljokban forradásokban mutatkozott meg, és ezért jaj volt annak az ártatlannak is, akinek sebhely volt a hóna alatt. Volt, aki tornaszeren sértette meg a hónalját, volt, akinek kelése fakadt ki a hóna alatt, de az oroszok semmilyen magyarázkodást nem fogadtak el. Volt nem egy tragikomikus eset is. Például, mikor a szerencsétlen német paraszt azt diktálta be foglalkozásnak, hogy FF, ami Frfeuwillige Feuerwher-t, vagyis önkéntes tűzoltót jelentett, ám a hangzás után mint SS lett bejegyezve. Egy másik Field Politzei-nek nevezte magát a mi mezőőrt jelentett

ugyan, de a tolmács „tábori rendőr”-nek fordította. Ezeket mind visszatartották. Természetesen minden olyan alakulat tagja, melynek nevében az „őr” szó előfordult, mint csendőr, rendőr, határőr, pénzügyőr, vagy vámőr, mind vissza lettek tartva. Mivel a Szovjet fegyveres szolgálatnak hasonló alakulatai a Belügyminisztérium alá tartoztak, ami náluk politikai megbízhatóságot is jelentett, ezért ugyanezt tételezték fel a mi esetünkben is. Mire a hazaszállításra sor került, már mindannyian tisztában voltunk sorsunkkal. Volt, aki próbálkozott átminősülni csendőrből tüzérré, vagy más meg nem bélyegzett alakulat tagjává, de azzal csak rontotta a helyzetét. A próbálkozással ugyanis gyanússá vált, és tovább rontotta az esélyeit.

Ezért, mikor a nagy nap elérkezett, mi akiknek neve nem volt benne a hazamenők névsorában, összegyülekeztünk koporsó alakú barakkunk tetején és belső remegéssel, de mereven és szótlán komorsággal néztük, amint a megnevezettek egymásután vonultak ki a tábor kitárt kapuján. Bizony, végtelennek tűnő pillanatok voltak ezek. A torkunk, nem annyira az irigységtől, bár az is része volt érzéseinknek, hanem a ránk váró bizonytalan jövő félelmétől szorult össze. Nem tudtuk, de sejtettük, hogy még évek sora vár ránk a szögesdrót mögött. Ezzel a belső érzéssel küszködve értük meg a pillanatot, mikor az utolsó hazamenő után bezárták a kaput, és mi maradtunk, elválasztva bennünket a boldog jövőbe indulóktól.

És ekkor valami történt. Valami, ami fájdalommal vegyes büszkeséggel tölti el ma is a lelkem. Valaki a kinnlevők közül elkiáltotta a vezényszót: „Díszmenet! A visszamaradt bajtársak tiszteletére! Jobbra nézz!”

A sok rongyos, borotvátlan, beesett arcú, fatalpas bakancsú rabból a vezényszóra újra katona lett. Bajtárs! És ütemre igazodtak, kihúzták görnyedt vállukat, a fővetéssel együtt a díszlépés ütemre dobbant, és a fatalpú bakancsok alatt meg-remegett a homokos talaj. És ők is, és mi is hangtalanul zokogtunk. Az ő örömeiket a mi sorsunk is beárnyékolta, minket pedig átjárt az együttérzés melege. Most már tudtuk, hogy követek mennek haza, akik tudnak rólunk. Akik tudják, hogy sokan maradtak a magyarok közül rabságban. Aznap este aligha ette meg egy is közülünk az esti levest, pedig volt bőven, mert még aznapra teljes létszámra főzött a konyha. A tábor jóformán kiürült, hiszen mi, a „fasiszták”-nak bélyegzett tisztek csak a töredékét képeztük a teljes létszámnak. A táboron belüli munkát azonban nekünk kellett elvégeznünk, ha enni akartunk, vagy nem akartunk teljesen elkoszosodni. A tűzifát a konyhára mi kellett, hogy felvágjunk. Mivel tétlenül feküdni egész nap rosszabb volt, mint dolgozni, magam is jelentkeztem fát vágni. A favágáshoz az oroszok csak alkalomszerűen adtak ki baltákat, amiket a munka után összeszedtek. Ezek a gondozatlan szerszámok olyan élettelenek voltak, hogy inkább, mint ékeknek, és nem vágó szerszámoknak vettük hasznukat. Volt azonban pár balta, amik még faragásra is használhatók voltak. Ilyen baltával dolgoztam én is. Közben gondolataim elkalandoztak. Álmodoztunk családról, szabadságról, és halkán zümmögtük a táborban született dalt a hazaérkezésről: - „Mivé lettünk mi fényes szép vitézek?

Amint ilyen félálomban hasogattam a fát, megjelent az orosz gazdasági tiszt és kérdezett valamit. Nem értettem a kérdést és félrenéztem, hogy talán úgy jobban megértem. Ennek következtében már lendületben levő balta a fáról lecsúszott és egyenesen a térdemben állt meg. Még volt annyi lélekjelenlétem, hogy kitaszítottam a térdemből azt, és aztán összeestem. Arra tértem magamhoz, hogy a visszatartott német orvos javában varrja össze a lábamat. Mikor látta, hogy felészleltem odasúgta:

„Szorítsa össze a fogát amíg összevarrom az inakat. Így melegében összeforrnak. Nincs érzéstelenítőm, de legalább nem bénul meg.”

Összeszorítottam a fogam és türtem. Pár nap múlva már két lécs közé fáslizott lábbal és mankóval el tudtam sántikálni a latrináig.

Elszállt a darumadár, hullanak az akác lombok. A lombokkal együtt mi is elszálltunk északra. Voronyezs városa lett az új táborhelyünk.

Voronyezs

Gondolatban visszamentem a múltba. Amikor mint kiscserkészként a Mátrában táboroztunk, volt egy saját valódi kisbaltám, amivel segitettem tűzifát aprítani. Börtokja is volt. Roppant büszke voltam rá, mert az már valóban fegyvernek is számíthatott. A May Károly regény hősének, Winetounak is ilyen lehetett a tomahawkja. Nem sok gyereknek volt ilyen félelmetes fegyvere.

Visszaemlékeztem arra is, hogy a táborozás alatt mennyire lenyűgöző látvány volt számomra a tábortűz lángja. Városi gyereknek ritka látvány a láng. A lángnak van valami ősi varázsa. Csak hosszú évek után világosodott meg bennem a felfedezés, hogy egyedül az ember képes a tűz felett uralkodni a földön! Miért? Miért nem menekül előle, mint minden más vad? Az állat feltétel nélkül engedelmeskedik ösztönének. Ha az önfenntartás azt parancsolja, hogy öl, akkor öl. Ha azt parancsolja, hogy menekülj, akkor menekül. Honnan kapta az ember azt a cselekvési szabadságát, amely már sokezer évvel előttünk is megnyilvánult, és ami képessé tette arra, hogy barlangjába hurcolja a villámsújtotta fa égő ágát? A barlang képekhez, melyek a barlangok falát és mennyezetét díszítették a tűz világítása elengedhetetlenül szükséges volt. Kép! Milyen felfoghatatlanul hatalmas szó! Ábrázolás! A legintelligensebb állatnak tekintett csimpánz is csak mázol, de nem ábrázol. Honnan veszi az ember ezt az egyedülálló, természeti törvényekkel meg nem magyarázható képességet? A kép valójában egy belső elképzelésnek az anyagban való megtestesítése. A csimpánz agyának képzelő ereje nem elégséges arra, hogy képet alkosson. Agyában a kép nem fogamzik meg úgy, mint egy kivetíthető látomás. Lát, de nem szemlél, és nem képzelődik.

A táboron belül kellett dolgoznom, mert a térdem még be volt két lécz közé fáslizva a georgievszki sérülésem következtében. A tetveket úgy-ahogy kiirtotta a rendszeres és drasztikus fertőtlenítés, de a poloskákat nem. S táborunk tele volt poloskával. A poloska nem a ruhában tanyázik, hanem az épület repedéseibe fészkel be magát. Georgievszki táborunk emeletes priccseit rönkfákból ácsoltuk, melyeknek sokszor ujjnyi repedései a poloskák örömtanyái voltak. Besötétedés után azonnal megkezdődött a poloska invázió. Ezek a vérszívók a mennyezetten közlekedtek, és kiváló hőérzékük jelezte az alatt fekvő test melegét. Ilyenkor a német zuhanó repülőket megszálló elszántsággal vetették magukat alá a mit sem sejtő alvóra. A rendszeres barakk-fertőtlenítés nem ért semmit. Úgy a petróleum-, mint az erős paprika-oldat nem használt. A legjobb védekezésnek a munkahelyekről a táborba csempészett lemezvasak bizonyultak. A lemezvasat, ha beszorítottuk az oszlopok repedéseibe és végighúztuk azt, a repedésekből csöpögött a vér a szétmorzsolts poloskák tetemeiből, ami igazolta módszerünk eredményességét. Szerencsénkre Grúziában az éghajlat lehetővé tette, hogy nyáron a szabadban aludjunk, de az esős téli időben azután a kiéhezett poloskák bosszút álltak a nyári börtört. Nekem különösen nagy szenvedést jelentett, hogy a sok éhes féreg bevette magát a lábamon levő kötés és falecek közötti üregbe és ott fel alá masírozva háborítás nélkül szívhatták védtelen véretem. Örjítő volt, mivel még csak meg sem tudtam vakarni a csípéseket. Szerencsére az új táborban fertőtlenítettek, és a sebet is átkötözték, megszabadítva ettől a gyötrelmetől.

Már nem emlékszem, mennyi ideig tartott az utunk Rosztovtól Voronyezsig, mely város a „fasiszta” magyar foglyok gyűjtőállomása lett. Ide hozták össze a különböző táborokból a hozzánk hasonló magyar foglyok ezreit a Szovjet birodalomból. Voronyezs városában négy

magyar tábor volt. Mindegyikben ezren felül voltak a magyar rabok. Én végig egy táborban maradtam és nem helyeztek át, mint sok más foglyot. Ennek az okára később térek ki.

A tábor több egyforma téglapületekből állott. Kaszárnyaszerű kétemeletes épületek sora volt ez, 24 főre berendezett hálószobákkal. Külön épületek voltak a konyha, étkezdé, raktár, latrina és a kórház számára. A szobákban emeletes vaságyakon kettesével egymás felett volt a fekhelyünk. Külön volt legénységi, tiszt és tábornoki épület. Ugyanis tizenhárom magyar tábornokot is itt tartottak fogva. Köztük volt báró Stomm Marcell hadtestparancsnok is, aki csak mankóval tudott járni, mert a Don-kanyarban megfagyott lábait le kellett amputálni.

Én már akkor is a táborba bezárt tétlenséget tartottam a fogság legnagyobb átkának. Nekem kellett a tevékenység, és ha már nem járhattam ki, úgy a táboron belül kerestem valami elfoglaltságot. Mert bármilyen fárasztó volt is a munka, sokkal könnyebb volt azt elviselni, mint a lélekölő tétlenséget. A munkán keresztül az ember kapcsolatban marad a minden-napi élettel. A munkára kimenő ember láthatta az iskolás gyerekek játékát, rohangászását, az itt-ott felbukkanó szép lányokat, akik lesütött szemmel kíváncsi pillantásokat vetettek felénk. A munkahelyen talákoztunk a mahorkát sodró kérges kezű munkással, aki, mikor senki nem látta, egy-egy cigarettát adott lopva a fogolynak. Persze olyan is volt, akiből sugárzott a gyűlölet, de az volt a kivétel. A lakosság hamar felfedezte, hogy a párt propaganda által gyilkosoknak és szadistáknak lefestett foglyok éppen olyan hús-vér emberek, mint ők, akiknek szintén van otthon feleségük, párjuk, gyerekeik, szüleik. Ezzel megszületett az a közös-nevező, amely emberséges megértést váltott ki velünk szembe a sokat szenvedett orosz emberekből. Hamarosan sok orosz, főleg a nők, adták tanújelét együttérzésüknek. Az, aki állandóan a táborban maradt és szögesdrót mögött élte napjait, az meg lett fosztva ezektől az apró emberi megnyilvánulásoktól.

Többször gondoltam arra, hogy legénységi barakkba kérjem át magam a fogoly tiszték közötti feszült légkör miatt. A végső lökést azonban egy orosz propagandista tiszt beszéde váltotta ki, melyet az illető a legénységhez intézett. Ostorozni kezdte a magyar tiszteket igazságtalan kiváltságaik miatt. Célja az volt, hogy a magyar legénység és a tisztikar közé éket verjen. Hinni is lehetett volna a szavának, ha nem láttam volna saját szememmel a Kaukázusban azt az áthatolhatatlan válaszfalat, ami Szovjet főtiszteket az egyszerű tisztektől elválasztotta.

„Látjátok hogyan élnek tisztjeitek? Nekik nem kell munkába járni. Egésznap henyélnék és a tetejébe jobb ételmezést kapnak, mint ti. Pedig ők voltak azok, akik titeket ellenünk harcba hajszoltak! Mit gondoltok, kik vezették be ezen égbekiáltó igazságtalanságokat? Nem a Szovjet vezetés találta ezt ki, hanem az a Genfi egyezmény, amit az urak eszeltek ki, hogy fogság esetére biztosítsák maguknak a kényelmet és kiváltságokat. Igen, a titeket vezető urak hagytak cserben benneteket. Tagadjátok meg őket ti is! Hazatérve legyetek a kommunizmus támogatói.”

A legénység között sok értelmes ember volt, főleg mivel a zömük kiválasztott csendőr és rendőr legénységből állott, akik átláttak a szitán. Egyik ilyen józan ember a századomból, akivel itt Voronyezsben hozott ismét össze a sors, azonnal jelentette nekem, hogy mit terjeszt az orosz tiszt.

„Sajnos sok az igazság abban, amit az orosz mond, de a Genfi-egyezmény nem a magyar tisztikar találmánya volt. Sok ország közös szüleménye, amelynek a fő célja a hadifoglyokkal való emberséges bánásmód biztosítása, bár kétségtelen, hogy a korabeli társadalmakra jellemző osztálykülönbségeket is tükrözi, amit ma már közülünk is sokan helytelenítünk. Köszönöm, hogy megmondta.”

Ezzel elhatározásom tetté erősödött. Felkerestem „Sáni bácsi”-t, apám barátját és régi bridge partnerét, kritsfalusi Hrabár Sándor csendőr ezredest. Őt még abból az időből ismertem, mikor apám a kiskunhalasi rendőrség vezetője volt.

„Sáni bácsi!” A megszokott családi megszólítással üdvözöltem, A Halasról még büszke lovas tisztként ismert úr már szemlátomást megöregedett.

„Az orosz propagandista lázítja a legénységet a tisztek ellen. Olyan beszédet tartott, amiben kiemelte a tiszt kiváltságok igazságtalanságát.”

Az öregúr apatikusan hallgatott. Erre részletesen elmondtam azt, amit hallottam. Szomorúan nézett rám és megkérdezte.

„Na és mit akarsz csinálni?”

„Átköltözöm a legénységi barakkba. Lemondok a tiszt kiváltságokról. Úgy érzem, meg kell mutatnunk a legénységnek, hogy velük érzünk.”

Az öregúr elmosolyodott.

„Igazi fiatalos idealista bolondság. Azt hiszed, hogy egy ilyen gesztussal megváltod a világot? Csak azt éred el, hogy a tisztársaid kiközösítenek, mint népszerűséget hajhászó bolondot, de a legénység sem fog befogadni. Örültség!”

„Lehet, de ha nem teszek semmit, önmagam tagadom meg. Vállalnom kell, hogy lesznek, akik bolondnak néznek, de az még mindig jobb, mintha önmagamat vetném meg!”

„Apád fia vagy. Sándor is sokszor vívott szélmalomharcot az igazságért. Hát tedd, amit jónak látsz.”

Kezet fogtunk és én elmentem a legénységi barakk parancsnokához, egy csendőr őrmesterhez és megkérdeztem.

„Mondja őszintén Felvégi bátyám, befogadna, ha ide költözöm magukhoz?”

Az apám-korú ember belenézett a szemembe és egyenesen megkérdezte.

„Miért teszi ezt, főhadnagy úr?”

„Mert valamit kell tennem ez ellen a kommunista propaganda ellen:”

„Nem tudom jól teszi-e főhadnagy úr, mert akkor le kell mondjon a tiszt ellátásról is. A legénységi barakk csak legénységi kosztot vételez.”

„Annyi baj legyen. Mutassa, hol van egy üres hely?”

Pár nappal átköltözésem után jött az asztalos részleg vezetője és kérte, hogy menjek be a műhelybe dolgozni.

„Székeket gyártunk, amelyiknek a támláján volna egy kis ornamentika. Csak egy erdélyi fickó van, aki érti a fafaragást. Ezért a termelésünk kicsi. Nem tudjuk teljesíteni a normát sem, ami a kenyéradag rovására megy. Ha volna még egy faragónk, akkor biztosítani tudnánk a termelést. Vállalja a főhadnagy úr?”

„Vállalom.” Számon volt, hogy kimondjam, ne szólítson főhadnagy úrnak, de meggondoltam. Tudtam, hogy nem járna rá a szájuk, hogy csak szimplán „Sándor”-nak szólítsanak, és én sem éreztem volna magam kényelmesen ilyen megszólítással. A válaszfalakat nem lehet egyszerre lerombolni. Bár a megszokhattam volna a Kaukázusban, ahol az idős Horváth Miska bácsit, a zászlóssá előléptetett csendőr altisztet „bácsiztam,” és ő meg „Sanyi öcsémnek” szólított, de itt más volt a helyzet. Ott egy tiszt tábort lakói voltunk, itt viszont nemcsak csendőrök, de magyar svábokból sorozott SS-ek és más vegyes társaság is össze volt csődítve. Nem akartam lejártni a rangom. Később is természetes maradt a „főhadnagy úr” megszólítás, mert az volt a legénység számára a kényelmesebb. Hiába tagadtuk, a mi társadalmunk osztálytársadalom volt, és vállalni kellett annak minden jó és rossz tulajdonságát.

A legjobb példa arra, hogy mennyire vegyes társaság gyűlt itt össze a Szovjet vezetőség jóvoltából, Knöppler bajtársunk esete. Már nem emlékszem az igazi nevére, csak azt tudom, hogy németes neve volt, mint sok magyarországi zsidónak. A szülei kérésére a helyi katolikus plébános egy hamis keresztelő levelet állított ki részére, mely igazolta, hogy a fiú sváb család gyereke. Ezért „Volksdeutsch”-nak anyakönyvezték, és egy sváb családnál neveltették a szülei. Ez megmentette a deportálástól. A szülőket elvitték, az ifjút pedig a németek 1944 márciusa után az SS-be kényszerítették. Így került ki a frontra, ahol németként bátran harcolt, és mint SS került fogságba. Végül a mi táborunkban kötött ki. Jó humorú fickó és jó bajtárs volt, aki nem mulasztotta el, hogy gúnyt ne űzzön fogva tartóinkból. Egy kötelező politikai gyűlés végén ezt kérdezte a nyilvánosság előtt a politikai tisztól, aki maga is zsidó volt.

„Tessék megmondani nekem, mivel én, mint zsidó, be lettem kényszerítve az SS-be, melyik oldalnak kellett volna győzni ebben a háborúban, hogy én ne legyek fogoly?”

Erre olyan hahotában törtek ki a foglyok, hogy a komiszár a dühtől kivörösödve feloszlatta a gyűlést.

Egyébként a sorsokat akkor egy elszólás, egy helytelen válasz évekre meghatározta. A Szovjet hatalom mindent a maga rendszere szerint ítélte meg, ezért, mint említettem, minden „-őr” végződésű foglalkozásút (még a pénzügyőröket, mező-őröket is) a proletáriátus ellenségének tekintette és ezért jogot formált arra, hogy ezen alakulatok embereit visszatartsák mint „fasisztát,” hogy olcsó munkaerőként kihasználhassa azokat. De ez nem volt elég. Volt egy háborús bűnös lista, amelyen tegyük fel, hogy „Juhász Ferenc” gyanúsított neve szerepelt. Akkor az oroszok nagyvonalúan visszatartották az összes „Juhász” nevű foglyot. A szovjet jog alapja az volt, hogy nem baj, ha száz ártatlan bűnhődik is, csak a bűnös meg ne meneküljön. A tolmácsok félreértéséből illetve hanyag adatbejegyzésből is sok tragédia származott. A fentebb már említett eseteken kívül pl. a tiszai halászmester, aki úgy nevezte magát, mint hajós kapitány, neve mellett a hadihajó parancsnokként lett bejegyezve. Továbbá a németek által gyakorolt hónalj-tetoválásnak tartott, sebesülésből vagy fertőzésből eredő hegek miatt is sokan szenvedtek ártatlanul. Mikor híre jött, hogy a szlovákokat előbb viszik haza mint a magyarokat, sok felvidéki magyar a gyorsabb szabadulás reményében születési helyére hivatkozva szlováknak vallotta magát. Nem sejtették, hogy életrajzi adataik megváltoztatása gyanússá teszi őket és súlyosbítja helyzetüket. Ilyen félreértésen alapuló áldozat volt szegény Sterr Rudi barátom is.

Valamelyik ükapja Sziléziából jött Magyarországra a 1700-as évek végén, de apja, aki porcelán szakember volt, már egész életében a pécsi Zsolnainak volt alkalmazottja. A gyár hálából fiát, Rudit, Németországba küldte mérnöki szinten kitanulni a szakmát. Mivel Rudinak már magyar volt az anyanyelve, nagyon nehéz volt számára németül vizsgáznia, de nagy szorgalommal mégis lediplomázott. Vagy tíz évvel idősebb volt nálam, és már öt éve dolgozott a gyárban, mint vezető mérnök, amikor megkapta a behívóját. Már nő volt, amikor tüzérszállóként kiküldték ki a doni frontra. Ott esett fogságba. De neve és németországi végzettsége miatt az MVD nemcsak visszatartotta, hanem egyenesen egy SS táborba vitte, csupa németek közé. Rudi elkezdett a könyörögni, végül pedig éhségstrájkjal fenyegetőzni, úgyhogy végülis legalább magyarok közé került, ide Voronyezsbe. Ő sem szerette a tétlenséget és szintén jelentkezett munkára. A dolgozó tisztek erkölcsi kötelességüknek tartották, hogy ne vállaljanak olyan munkát, mint pl. szakács vagy pékségi munkát, amellyel kitárnának egy legénységét a jó munkahelyről. Ezért Rudi is az asztalos műhelybe került. Hamar megbarátkoztunk. Rudi azt is elmondta, hogy mivel túl van már a harmincötön és csak tavaly nősült, nagy csapás neki és feleségének is, aki harminc éves, hogy itt vesztegeti az éveit, hiszen mindketten nagyon szerettek volna gyereket. Nem lett volna helyes Rudit olyan közhelyekkel vigasztalni, amelyek csak pusztá

szavak, és amelyekben magam sem hittem. Ekkor már nyilvánvaló lett mindenki előtt, hogy hazánkat a kommunista rendszer uralja és ez azt is jelentette, hogy mi, kiválasztott fasiszta bűnösök, hosszú fogságra kell lelkileg felkészülnünk. Ekkor már a negyedik évet tapostuk, de látva minden reggel a munkába menő csoportok között az 1939-ben foglyul ejtett lengyeleket, nem sok illúziónk maradt a jövőnkét illetően.

A reménytelenségből kifejlődött egy egyetemes lelki apátia. Sokan a tiszték és legénység között egyaránt beteges depresszió áldozatai lettek. Mogorva, magába-fordult zárkózottsággal utasítottak el minden közeledést. A tiszték egy része sakkozással, kártyázással és egyéb szellemes társasjátékkal el tudták terelni nyomasztó gondolataikat a fogság reménytelenségéről. A legénység soraiból pedig sokan jöttek hozzám olyan gyónásféle meghallgatásért, ami egyben gyógyulást is jelentett. A visszatartott legénység többsége csendőr volt, akik leginkább hozzánk, saját tisztjeikhez voltak bizalmasok. Egy este egy huszonöt év körüli szobatársam bizalmasan így fordult hozzám.

„Tessék már elolvasni ezt a levelet. Szeretném tudni, mit gondol erről a főhadnagy úr?”

Volt a hangjában valami visszafogott fájdalom. Mikor elolvastam, megértettem. A levél a fiatalember édesanyjától jött, és az volt a lényege, hogy az anyja közölte vele, hogy a párt felvilágosító munkájából ismerte meg a Csendőrség népelnyomó szerepét és mivel fiának ilyen népnúzó foglalkozása volt, nem is akar róla tudni többé. Évek multán egy véletlen folytán érttettem meg ennek a hihetetlen levélnek a titkát. Hazaszállításom után kitelepítettek, és a sors úgy hozta, hogy ennek a legénynek a falujába kerültem. Ott tudtam meg, hogy a levelet fondorlattal csikarták ki az özvegyből. Bajtársunk nővérének hites társa a helyi Termelő Szövetkezet elnöki pozíciójára pályázott. Azért, hogy a megyei pártbizottság előtt bizonyíthassák családjuk kommunista érzelmét, oda csempészték az öregasszony keze alá a levelet, aki mit sem sejtve aláírta azt. De ott, az orosz fogságban én ezt nem tudhattam, és csak közhellyekkel próbáltam vigasztalni a szegény fiút. Az összehúzott szemöldöke és mogorva tekintete elárulta, hogy szép szavaim nem oltották el az anyai kitagadás fájdalmát. Pár napra rá, mikor egy roncs épületen olyan munkát kellett elvégezni, ami nagyon veszélyes volt és senki, sem fogoly, sem orosz munkás nem vállalta a kockázatot, ez a legény önként jelentkezett. Keserű virtussal vágta oda az orosz előmunkásnak.

„Na mi van? Egy kommunista se mer vállalkozni, hogy felmásszon oda, csak én a kigúnyolt fasiszta?”

Ez volt életének elégtétele, mert amint fenn dolgozott a roncs torony összedőlt és maga alá temette az elkeseredett legényt. Még élt, mikor kihúztuk a romok alól, de már látszott, hogy vége. A szeme a tekintetemet kereste, mintha azt akarta volna mondani „Ugye mégse vagyok alávaló ember!” Nyitva maradt szemében ezzel a tekintettel halt meg.

Ez az eset megerősített abban az elhatározásomban, hogy az embereknek lelki-szellemi táplálékot kell adni. Ébren kell tartani a reményt, mert különben egyre több lesz az apátiából fakadó öngyilkosság. Hiába javult ellátásunk a lengyel, spanyol, olasz, sőt szerb és ruszin rabok jelenléte állandóan figyelmeztetett arra, hogy a Szovjet Unióban a rabságnak nincs kiszabott ideje. Ez a bizonytalanság megölte a reménykedést.

Emiatt indultam el mesemondói pályámon, amit az „Egri Csillagok” történelmi meséjével kezdtem. Eleinte csak páran közvetlen környezetemből voltak a hallgatóim. De már az első este is azzal végződött, hogy könyörögtek „Tessék még mesélni! Ne tessék még abbahagyni!” Egy hét alatt már szobánk kicsinynek bizonyult, és hamarosan a folyosóra is kifolyt a hallgatóság. A táborban gyorsan elterjedt a híre az esti mesemondásnak és előadásaimat egymás között „Domokos mozi” néven emlegette a legénység. Később sor került a „Gábor diákra”, a „Quo

Vadis"-ra, May Károly indián regényeire, Verne Gyula „Nautilusz”-ára, Herczeg Ferenc „Bizanc”-ára és Gárdonyi „Láthatatlan ember”-ére is. Mikor pedig kifogytam a mesékből, magam kezdtem regényes történeteket kiagyalni fantáziám segítségével.

Az asztalos műhelyben fafaragással rendszeresen teljesítettem a normámat. Itt volt időm faragás közben beszélgetni Rudival, akitől rengeteg szakmai fogást és technikai újdonságot sajátítottam el a szobrászat mesterségbeli titkairól. Mivel az öntőforma készítés érdekelt elsősorban, alaposan kikérdeztem Rudit a szakma ezen oldaláról. Nem sejtettem, hogy hamarosan sor kerül arra, hogy ezen ismeretünket gyakorlatban is hasznosítsuk. Míg a táborban dolgoztunk, a norma teljesítése alapján kaptuk az ellátásunkat, ami néha-néha egy külön szelet kenyeret is jelentett, de más hasznunk a munkából nemigen volt. Itt még az sem fordult elő, ami szokás volt a Kaukázusban, hogy a tábor tisztjei közül valaki privát munkára vitt volna valakit. Mivel a fafaragás olyan munka volt, mely szaktudást kívánt, ezzel nem vettük el senkitől a jobb kenyeret. A fő hasznunk belőle az volt, hogy az elfoglaltság segítette elviselni a fogság hétköznapijainak lélek-romboló unalmát. Rudi is, én is, meg voltunk elégedve sorsunkkal. Ebbe a kiegyensúlyozott tábor-életbe robbant bele a hirtelen változás.

Egy este egy közember, akit nem ismertem, igen bizalmasan kérte, hogy beszélhessem velem. El sem tudtam képzelni, mit akarhat, amikor se szó, se beszéd, egy kék-nyomatos épület tervet tett elém. Közelebbről megnézve láttam, hogy épületdíszítő elemek tervrajza van előttem. Volt ezen a rajzon bejárat feletti párkányzat keresztmetszeti vázlata, több méteres átmérőjű mennyezeti rozetta, Ioni oszlopfők, erkélyt szegélyező balusztrádok, akantusz leveles korinthusi oszlopfők és még sok más. A hat darab, másfél méteres magas korinthusi oszlopfő volt a legkényesebb munka. A legény állt és várta a válaszom.

„Mi a neved bajtárs?”

„Mensák István honvéd, civilben sírköves.”

„Nyögd már ki fiam, mit akarsz?”

„Hát tetszik tudni főhadnagy úr az úgy van, hogy én meg a társam Keszthelyi Jóska sírkövesek vagyunk. Eddig lépcsőket öntöttünk. Ahhoz értünk. De most ezt a sok cifraságot kellene megcsinálni és ehhez nem értünk. Nagy szükség lenne a segítségre.”

„Úgy gondold, hogy én vállaljam a munkát?”

„Igen bizony. Mert ha nem, minket kitesz az orosz a kőbányába. Itt a telepen dolgozni mégis csak jobb, mint a bányában. Ha a főhadnagy úr elvállalja a munkát, mi megmaradhatnánk, mint segédmunkások. Nagy jót tenne velünk a főhadnagy úr!”

Látszott István kománk arcán, hogy végső kétségbeesésében fordult hozzám.

„Rendben van István, de meg kell beszélnem a barátommal, mert egy ilyen nagy munkához legalább két szobrász kell.”

„Ne hagyjanak cserben, kérem!”

„Csak annyit ígérek, hogy holnap beszélek az orosz építésvezetővel.”

Először Rudival kellett megbeszélnem a dolgot.

„Mit gondolsz, elvállalhatjuk? Meg tudjuk csinálni az oszlopfőket?”

„Ne aggódj. Ennél jóval nagyobb munkákat is kiviteleztem én a Zsolnainál. Te csináld az agyagmunkát, én pedig majd intézem a formakészítést és a kivitelezést. De ha beszélsz az építésvezetővel, értessed meg vele, hogy tiszték vagyunk és önként dolgozunk, tehát nekünk fizetés jár.”

„Legyél nyugodt, nem engedem, hogy kihasználjon az orosz.” Még aznap este felkerestem Józsi bácsit, aki egy magyar építészmérnök volt Ő vezette a gumigyár építkezését. Megkérdeztem tőle, hogy becslése szerint egy orosz épületszobrász mennyit kereshet havonta.

Kellő ismeretek birtokában másnap én is arra az építkezésre jelentkeztem, ahol Mensák dolgozott. Úgy tíz óra tájban megjött a mérnök. Mikor láttam, hogy bement az irodájába, minden teketória nélkül rája nyitottam az ajtót.

„Dobre deny!” – köszöntöttem, és elmondtam egy szuszra, hogy magyar tiszt vagyok és értek a szobrászathoz. Ha akarja, elvállalom a tervrajz szerinti díszítő munkák kivételezését. Az építész köpcös, szemüveges alak volt és nem lelkesedett túlságosan ajánlatomat hallva. Látszott rajta, nem hiszi, amit mondok. Vizsgáztatni kezdett.

„Ez milyen oszlopfő?” - kérdezte és rábökött a tervrajzra.

„Ez egy tipikus Ioni oszlopfő, rajta a jellegzetes csiga befejezés és a tojás-léccel, míg a Korinthusi oszlopfőt az akantusz leveles díszítés jellemzi.”

Láttam az arcán, hogy csodálkozik. Nem hitte, hogy én, a buta fogoly mindezt tudom. Ezután már sokkal szívélyesebb hangnemben tárgyalt velem. Megkínált cigarettával. Valódi cigaretta volt, és nem mahorka. Még tüzet is adott és leültetett.

„Mondja mi a feltétele, mert mint mondta, önként dolgozó tiszték lévén gondolom fizetést is várnak.”

„Ez természetes. Ketten vagyunk tiszték és két segédmunkásra is szükségünk van. Ezért havi ötezer rubel fizetést kívánunk.”

„Ibitvojumáty!” - zendített rá az orosz szokásos népi káromkodásra. „Mit képzelsz maga? Engem nem lehet zsarolni!”

„Doszvidányia.” – mondtam, és máris indultam kifelé, de megállított.

„Jól van, na, beszéljünk értelmesen. Mennyit kér?”

„Mi négyen, az én vezetésem alatt fogjuk alkotni a „hudozsnik” brigádot. Ezt maga bejelenti a tábor parancsnokságnak. Mind a négyünknek annyi normát fog kiírni havonta, hogy arra megkapjuk fejenként a havi kétszáz rubelt. Hiszen tudja, hogy egy fogolynak saját ellátásán kívül az őrség fizetését és étkezését is meg kell keresnie. Ez az összeg havi ötezer rubelre rúg fejenként és ennyi értékű munkát kell végeznünk. Ha ezen felül teljesítünk, azt készpénzben fizeti a tábor. Ezért maga mérnök elvtárs, havi 21 ezer rubel értékű teljesítményt kell brigádunk részére befizetni a tábornak. Ezzel mi megkapjuk a fejenkénti 200 rubel készpénzt.”

„Maga meg van bolondulva! 21 ezer rubelt!”

„Ne szörnyülködjön. Maga is tudja, hogy ajánlatommal jól jár. Egy orosz épület szobrásznak havi 30 ezer rubel a kezdő fizetése. Ehhez jön még a segéd-munkások keresete is. Mi pedig négyen sokkal többet fogunk termelni, mint egy szobrász egyedül.”

Az építész elnevette magát. „Hítrij csolovek! Te tudod az árakat. Meglátszik rajtad, hogy európai vagy. Mi európaiak műveltebbek vagyunk, mint ez a csürhe. Én Prágában végeztem. Elfogadom a 21 ezret. Holnap álljanak munkába.”

Így kezdődött szobrász karrierünk a fogságban, Voronyezs városában. Ám ehhez nagyban hozzájárult Rudi barátom mesterségbeli tudása. Tőle tanultam meg a több szegmensből álló forma készítését, amelyben meg lehet önteni a szobrokat. Megismertem az enyvforma készítés lényegét, mely az úgynevezett aláfogásos ornamentikák kiöntésére volt alkalmas, mert rugalmasságánál fogva olyan díszítő elemeket is ki lehet önteni vele, melyeket merev formából nem lehet volna épségben kiemelni. A megállapodásnak megfelelően az építész minden hónapban kiírta a kialakított összeget munkánkért, ami kétszáz rubel készpénzt biztosított fejenként mind a négyünknek. Bizony az ötödik évben jártunk már és a Szovjet viszonyok is kezdtek javulni. Mi pedig megtanultuk, hogyan kell helyzetünket saját javunkra előnyösen kihasználni.

Az orosz gazdasági élet javulásának mi foglyok is haszonélvezői lettünk. Mivel a lakosság is kezdett tollasodni, olyan igények is támadtak, amire ezelőtt nem is gondoltak. A tábor vezetősége szemet hunyt a foglyok fekete munkája felett, mert akkor ők is igénybe vehették azt. Ugyanis, amíg az Szovjet polgárt a fekete munkáért, vagy anyag lopásért „tyurmával,” vagyis börtönnel büntette a törvény, addig egy fogoly hasonló tettei a táborparancsnok elbírálása alá tartoztak, és legfeljebb „karcer”-büntetést kaphatott. Ennek felső határa egy hónapi elzárás volt. Ezért a táborparancsnokunk a lakótömb fogoly építésvezetőjét megbízta azzal, hogy szerezzen padlódeszkát az ő lakásának újra padlózásához. A deszkalopást a következő módon hajtottuk végre. Munkahelyünket őrsés céljából egy deszkakerítés vette körül. A talaj laza, homokos volt. A kerítés belső fala mellett ástunk egy hosszú, kb. fél méter mély árkot, amelybe befektettük a deszka pallókat és betemettük. Mivel az őrség csak a kerítésen kívül őrködött, ezen tevékenységünket nem láthatta. Sötétedés után maga a parancsnok küldött el nyolcunkat, hogy most kívülről ássuk ki a pallókat és vigyük feltűnés nélkül a lakására. Utána mehettünk a munkástelep kultúrházába táncolni és a lányokkal szórakozni, de éjfél után két órára legkésőbb legyünk a táborban. Ez volt a fizetség. Ilyen kirándulásokra az orosz ruhánkról lefejtettük a „BP” (vojna pleni) vagyis hadifogolyjelzést és kettesével mentünk, messze egymástól, szótlánul, nehogy a beszédünk elárulja fogoly mivoltunkat. Mivel a kultúrház a vidéki munkások szállásának tartozéka volt, ahol sok vidéki munkáslány lakott, a mi fiatal életünkben a nők közelsége érthetően izgalmas kiruccanást jelentett. Azok a szegény munkáslányok nem is sejtették, hogy a kiéhezett férfi szemünk bennük mind Greta Garbót, Marlene Dietrichet, vagy Myrna Loyt látott, dacára a rossz cipőbe bujtatott otromba lábaiknak és nevetségen kifestett arcuknak. Ha a recsegő gramofon megszólalt, mindenki talált párt magának és a régi emlékek illúziójával a pesti lányokat álmodtuk a karjainkba. De többre nem futotta az ismeretség. Bár senki sem mondta, de mindenki tudta, hogy foglyok vagyunk. A foglyokkal pedig minden közelebbi kapcsolatot szigorúan büntetett a Szovjet törvény. A éjjel kétórás visszatérés a táborba szintén komoly akadály volt minden intim ismeretségnek. De a lányok nagyon is tudták meddig mehetnek el a barátsággal. Ennek ellenére ezek a táncok hihetetlen mély bepillantást nyújtottak a Szovjet munkás életébe. Szembeállítva ezt a tábornoki üdülőben tapasztaltakkal, tisztán láttam, hogy a munkás paradicsomban is milyen mély szakadék húzódik a munkás és a társadalmi elit életszínvonalá között. A klubhelyiségben az est sokszor mozi előadással kezdődött, ami ingyenes, de kötelező volt. Itt láttam a diktatúra eddig ismeretlen hatalmát, mert ha Sztalin képe megjelent a képernyőn, mindenki felállt és tapsolt. Senki sem mert ülve maradni, mert tudták, mindenki mindenkit figyelt. A büfének nevezett asztalnál álló kiszolgálótól italként csak egy csésze teát lehetett kapni kevés cukorral, de akinek volt pénze, az vehetett pár kopekéért egy szelet kalácsot, sós süteményt, tök- vagy napraforgó magot. Magabiztosságunkat növelte az, hogy nekünk, foglyoknak több pénzünk volt, mint az orosz munkásfiúknak. El kell ismernem, hogy annak ellenére, hogy mi nagyobb gavallérok lehettünk, mint az orosz fiúk, soha, semmilyen ellenséges érzülettel nem viseltettek irántunk, és soha senkit nem jelentettek fel a policiának. Volt ebben a magatartásban valami a rabok szolidaritásából. Mintha azt akarták volna kifejezni, hogy mindannyian egy közös börtön egyformán szerencsétlen lakói vagyunk.

Kalandunk vége az lett, hogy lebuktunk, amikor már majdnem leszállítottuk az összes szükséges deszkát a parancsnokunk lakására. A Voronyezs folyó hídja kettészeli a várost. Inkább egy nagyobb pataknak lehetne nevezni, mint folyónak. A hídon átmenet egy rendőr járőrbe ütköztünk. Hiába próbáltuk közömbösen vinni vállunkon a deszkát, és még orosz nótát is füttyörésztünk, mégis megállítottak. Sokat nem beszélhettünk, mert azonnal tudták, kivel van

dolguk. Bevittek a rendőrség fogdájába, egyenesen rács mögé. Itt a fogoly építészvezetőt, Kassai Palit, aki tartalékos utász-zászlós volt, faggatóra vették. Pali a parancsnok utasítását követve, csak azt hajtogatta, hogy hívják fel a táborparancsnokot, aki mindent megmagyaráz majd. Úgy is volt. Hamarosan megjött a táborparancsnok és nagy dirrel-dúrral lehordott bennünket, azért mert a tábor deszkáját el akartuk lopni, és biztosan el akartuk adni a bazárban.

„De én adok majd nektek büdös tolvajok. Majd én megmutatom nektek, mi jár a Szovjet vagydon eltulajdonításáért!”

Nyomaték kedvéért még hozzátette a szokásos káromkodást a mondat végére. Lehet, hogy a rendőrtiszt is kapott valami jutalmat, mert deszkástól, mindenestől elengedett a parancsnok őrizetére bízva bennünket. Ezután már a parancsnok személyesen kísért el a házához, ahol a deszkát lerakva szélnek eresztett azzal, hogy a szokásos időben térjünk vissza a táborba. Így végződött a tanulságos, nagy kalandunk.

A parancsnok házának padlózásának befejeztével kirándulásaink lehetőség is véget ért. Lesznek, akiben ezek a sorok azt a benyomást keltik, hogy a Szovjet fogság 1949 táján már valóságos nyaralás volt. Az alaposan téved. Igaz, hogy körülményeink ebben az időben már elviselhetőbbek lettek, sőt az uzmányi nyomorhoz képest egyenesen nagyszerűnek látszottak, de ez a látszat nagyon csalóka. Mert valóban az történt, hogy a Szovjet nép élete a háborús viszonyokhoz képest normalizálódott és ez nekünk is alkalmat adott a pénzszerzésre. A szobrász szakma nagyon jó lehetőséget nyújtott erre. De a szabadság hiányát a pénz nem pótolja, legfeljebb csak enyhíti.

A havi kétszáz rubel jól jött, mint kiegészítő pénz, amin szilvalekvárt, sőt, mahorkát vagy nagy ritkán tejet vehettünk a bazárban az őrség engedélyével. Ám édes-kevés volt ez a pénz arra, hogy javuló életformánk elfeledtesse velünk szabadságvágyunkat.

A pénzszerzéshez az mi élelmes, minden hájjal megkent orosz előmunkásunk üzleti érzékére nagy szükség volt. Proráb Szvesztov gazdasági ellátó volt a háború alatt és valami olyan üzleti szellemre tett szert a fronton, amire a normális Szovjet élet nem adott alkalmat. A negyven és ötven közötti életkorú proráb azzal a meglepő kérdéssel fordult hozzám, hogy tudunk-e mi „gyegy marozt”-t önteni. Első pillanatban nem értettem mit akar, de hamar rájöttem, hogy a gyegy-maroz nem más, mint télapó, mely pontos utánezata a mi Mikulás apónknak. Erre a névre keresztelték át a Mikulást a Szovjet Unióban a háború előtt. De 1949-ben még nem állt át a hadi-ipar ilyen haszontalan dolgok gyártására, és ezért a bazárban igen keresett cikk lett a házilag gyártott Télapó. Mivel az alakja gipszből volt, csak a kabátot és a nadrágot kellett pirosra festenünk. A gyártáshoz két fél-darabból álló öntőformát kellett elkészítenünk, és a festőktől egy kis vörös festéket kellett beszereznünk, és megvolt minden. A fehér gipszet csak az adott helyeken kellett vörösre festeni, amit még a segédmunkásaink is meg tudtak csinálni és beindult a Szovjet Mikulás sorozat gyártása. Egy kb. harminc centiméter magas Mikulásért a bazárban száz rubelt is megadtak. A proráb nem engedélyezett túlermelést, nehogy lenyomjuk az árakat, vagy gyanússá váljon vállalkozásunk. Megelégedtünk tehát a kicsi, de biztossal, és napi három Télapót gyártottunk, ami a prorábnak száz, nekünk kétszáz rubel napi bevételt jelentett. Ez már nagy pénz volt még négyfelé osztva is. Így jutottam abba a helyzetbe, hogy a táborkoszt felét átadtam egy sváb magyarnak, akit mint vollksdeutch az SS-be szolgált és ezért maradt vissza. Ő lett személyi gondozóm. Mosott rám és elhozta a vacsorámat a konyháról, és ha hoztam valamit a bazárból, azt elkészítette. Rudi hasonló úri életet élt, sőt a két segédmunkásunk is az átlagnál jobban élt. El is terjedt a híre a „hudozsnik” brigádnak, de senki sem tudta, mi a jólétünk titka. Igaz, senkit sem érdekelt, mert ekkor már mindenki üzletelt valamivel, és mindenki pénzhez jutott valamilyen módon. Hihetetlen volt az a leleményesség, ahogyan a foglyok kihasználták a

helyzetük lehetőségeit. Ügyességgel vagy furfanggal, de mindenki segített saját sorsán. Mivel foglyok voltunk, úgy éreztük, nem tartozunk erkölcsi felelősséggel rabtartóinkkal szemben, és azokat, ha becsaptuk vagy kijátszottuk, nem szégyelljük. Nem volt köztünk sok olyan becsületes ember, mint az öreg csendőr. Én nagyon örültem annak, hogy a proráb segítségével „tisztességes” pénzszerzési forráshoz jutottunk. Persze a táborban is voltak ügyes mesteremberek, akik primitív szerszámokkal, az amerikai rozsdamentes margarinos dobozokból hihetetlen ügyességgel hasznos tárgyakat fabrikáltak. Így kerültek piacra olyan hiánycikkek, mint a leves merő kanalak, szűrők, lámpák és különféle dísz tárgyak, melyek a primitív orosz igényeket kielégítették. Voltak foglyok, akik a cementes zsákokat elzáró zsinórokat gyűjtötték, és azokból kesztyűket, harisnyákat, sőt mellényeket horgoltak, vagy kötöttek. Ezek is mind keresett árucikkek voltak a bazárban. Egy leleményes fogolytársunk órajavító műhelyt rendezett be a táborban. Mivel köztudomású volt az orosz katonák óragyűjtési szenvedélye, elképesztően sok, különféle karóra volt öreink birtokában, legtöbbször már használhatatlan állapotban. Nevezzük órás mesterünket Pistának, aki civilben rendőrtiszt volt, és kitudja honnan volt valamelyes ismerete az órajavítás terén. Ezzel megalapozta a szerencsését a táborban. Mikor az őrség megtudta, hogy van egy órásmester a táborban, tucatjával hozták hozzá a használhatatlan órákat javításra. Mivel a katonáknak nem igen volt pénzük, Pista cserealapon dolgozott. Minden működő óráért egy másik rosszat kért fizetség fejében. Sok órának csak annyi volt a baja, hogy piszkos volt. Még olyan is akadt, amit csak fel kellett húzni és járt. A cserekereskedelemmel Pista egy halom rossz órára tett szert, amelyek alkatrészeiből sok másikat tudott megjavítani. A működő órákat a felvételező brigád segítségével értékesítette a bazárban. Csak később tudtuk meg, mikor a hazaszállításra került a sor, hogy Pista a cipésműhely egyik dolgozójával titokban egy olyan pár cipőt készített, amelynek sarkába beépítette a rubel kötegeit. Kérdés, hogy Magyarországon tudta-e értékesíteni azt, vagy sem, de mivel akkor nagyon szoros volt már a kötelék Magyarország és a Szovjetunió között, valószínű, hogy kifizetődött neki az órajavítás.

A vállalkozói szellem prorábunkat sem hagyta nyugton. Mikor a karácsony és az Újév is elmúlt és a Mikulások ideje lejárt, új ötlettel állt elő.

„Tudsz-e olyan szép falvédőket festeni, amilyeneket az ágy mellé a falra szegeznek?”

Először nem értettem mire gondol, de azután részletes elmagyarázta mit akar. Kisült, szeretné, ha olyan falvédőket festenénk, amilyeneket otthon a parasztházak konyháiban lehetett látni. Azok rendszerint kivarrtott kézimunkák voltak, de voltak festettek is. Vásároknak is árultak kinyomtatott mintákat, amit aztán az asszonyok kivarrhattak. Voltak azon szökőkutak, rózsaligetek, táncos párok, galambok, összefonott szívek és minden elképzelhető édeskés, sőt néha émelyítő „szépség” halomra összehordva. Persze tudtam, hogy meg tudom festeni ezeket a szívfacsaró képeket, de előbb ki akartam puhatolni, hogy mi ebben az üzlet.

„Miből legyen a kép?”

„Olajfestékekkel vászonra festett kép kell legyen! Arról lecsúszik a poloska.”

Most értettem meg mire kell a falvédő, de tovább alkudoztam.

„Aztán honnan vegyek festéket?”

„Hát a festőktől, akik itt dolgoznak. Eladnak azok mindent rubelért.”

„De vásznat honnan vegyek?”

„A raktárostól! Van lepedő a raktáron elég. Rettenetes, milyen buta vagy. Mindent meg kell magyarázzak neked! Egy orosz hamar megérti az ilyen üzletet.”

„De ehhez pénz kell. Meg kell fizessem a festőket, a raktárost. Nekem nincs pénzem.”

„Hazudsz. Tudom, hogy van!” - mondta a proráb kivörösödve, de látta nem vagyok hajlandó a saját pénzem befektetni egy kockázatos üzletbe. A zsebébe nyúlt és egy rakás összegyűrt rubelt nyomott a markomba.

„Na, itt a pénz. Mikorra hozod a képet?”

„Kell egy hét, mert az olaj lassan szárad.”

„Rendben van, de szép legyen!”

Ez volt festőművészi karrierem kezdete a szobrászat és mesemondás mellett. Egyik este festő, a másik este mesemondó voltam. A proráb üzleti érzéke most is kiválónak bizonyult. A bazárban úgy kapkodták a falvédőket, mint a cukrot. Ilyesmit sem gyártott a szovjet ipar. A proráb négyszáz rubelt kapott egy falvédőért, amiből kétszáz volt a miénk. Ebből én megtartottam százat, mert én vettem az anyagot, Rudi kapott ötvenet és a két segéd huszonöt-huszonötöt. Megkérdeztem a raktárost, aki valamikor otthon rendőr őrmester volt, hogyan tud elszámolni a lepedőkkel. Csak mosolygott a bajsza alatt.

„Hát, ha eladom a fél-lepedőt, azért a másik fele megmarad, és az mint egy darab lepedő kerül a leltárba.”

Egyszóval mindenki gyarapodott. Ekkor vettem én is egy jó karórát Pistától.

„De ne olyat adj nekem, amibe a rubintot fogkefe nyéllel cserélted ki!”

„Ugyan már, egy bajtársamat csak nem csapom be.”

Csináltattam magamnak egy német repülőszubonyból mellényt is, és vettem egy pár jó csizmát, kucsmát és alsóneműt. Teljesen tudatában voltam annak, hogy jobb dolgom van, mint az átlag orosz polgárnak. A munkán a malterhordó nők sokszor écelődtek is velünk, mikor látták, hogy a bazárból aludt tejet és kenyeret hozatunk, és valódi cigarettát szívunk.

„Minek neked hazamenni? Van itt gyevuska elég. Vegyél valakit feleségül és maradj itt. Jó dolgod lesz, meglátod.”

Az ilyen megjegyzések csak arra voltak jók, hogy erősítsék honvágyamat, ami a fogságunk bizonytalan tartama miatt még fájdalmasabb lett. Mit tudják ezek a némberek, mi a szabadság? Egyszer az egyik azt találta mondani, hogy azt olvasta a Pravdában, hogy „Vengria” (Magyarország) kéri a Szovjetunióhoz való csatlakozást.

„Akkor ti is mind szabadok lesztek! Nem örülsz?”

Dühösen ráordítottam: „Nem! Nem és nem! Nem örülök, és ha úgy lesz, megölöm magam!”

Nem értette miért vagyok dühös, hiszen ő örömet akart nekem szerezni. Volt azért egy fiatal orosz építész technikus, aki megértett. Kapcsolatunk csak lassan alakult bizalmassá. Nevezük barátunkat Petyjának. Mindig lejött a készülő épület kazánházába, hogy ott fogyassza el az ebédjét. A kazánház volt ugyanis a szobrászműhely és a díszítő elemeket készítő részleg helye. Nem ránk való tekintetből kaptuk ezt a jól fűtött helységet, hanem egyedül itt volt csak meleg víz, ami szükséges volt a cement- és gipszkeveréshez. A meleg helységben jobban kötött a cement és hamarabb lehetett a formákból kiemelni. A hideg voronyezsi téli helységünkbe sokszor jöttek be az örök, vagy a munkavezetők a déli szünetben. Petyja későbbre halasztotta az ebédjét, amikor már a nem volt a helységben rajtunk, foglyokon kívül senki. Eleinte nagyon óvatosan tapogatta ki véleményünket, és mi is hasonló óvatossággal feleltünk, mert féltünk, hogy egy beépített besúgó. De pár hónap leforgása alatt mindkét oldalról lemorzsolódott a gyanakvás válaszfala. Amikor elmeséltem, hogy szüleim tizenöt éves koromban Ausztriába küldtek nyaralni egyedül, igen elcsodálkozott, Kérdése eloszlatta minden gyanakvásomat

„Hogyan kaptál vízumot?” - kérdezte hitetlenkedve.

„Nem is tudom biztosan, hogy kellett-e vízum, vagy sem. Az biztos, hogy semmi zavar nem volt a határon”

Petyja sokáig gondolkozott, majd azt mondta.

„Akkor nálatok másféle szabályok vannak mint nálunk.”

Ettől kezdve nyíltan beszéltünk előtte és őszintén feleltünk a kérdéseire. Petyjának volt fényképező gépe, és megkértem, csináljon egy képet rólunk és a készülő szobromról. Ezt a képet ma is őrzöm. A ruhám hátába bevarrva hoztam haza, mert fényképet kihozni szigorúan tilos volt. Petyján keresztül kaptam a legtisztább képet a szovjet lakosság legbelsőbb érzéseiről.

Ebben az időben mutatták be a mozikban a szovjet filmgyártás sikeres propaganda filmjét az „Upadenia Berlina” vagyis „Berlin eleste” című alkotást. A filmet táborunkban is levetítették, és a foglyoknak kötelező volt megnézni. A filmből arról értesítettek, hogy a nagy visszavonulás a németek elől csak csapda volt, és a szovjet katona győzelembe vetett hite soha nem rendült meg. A betetőzése a dicsőimnusznak az volt, amikor a német ejtőernyősök nem mernek kiugrani a gépből és parancsnokuk egymás után rugdosta ki őket a gépből, míg végül csak ő maradt, de ő nem ugrott ki! Mindezt el akarták hitetni velünk, amikor tudtuk, hogy Kréta szigetének elfoglalása a német ejtőernyősök által a háború példátlan haditette volt. Természetesen mi foglyok egymás közt gúnyos és lekicsinylő megjegyzésekkel illettük a filmet, de nyíltan nem kritizálhattuk a büntetés kockázata nélkül. Pár napra rá, hogy a filmet bemutatták nekünk, Petyja szokás szerint ismét műhelyünkben fogyasztotta az ebédjét. Amikor végre egyedül maradtunk megkérdezte, hogy láttuk-e a filmet? Mondtam, hogy igen. Azonban Petyja tovább faggatott.

„Na, hogy tetszett?”

„Nézd Petyja, ha ti valóban a szovjet dicsőséget akarjátok bemutatni ezzel a filmmel, akkor büntessétek meg a rendezőt. Sovány dicsőség legyőzni egy ilyen gyáva, buta és alávaló ellenfelet. Ez csak a Szovjetre vet rossz fényt, hiszen közel két évig csak futottatok előlük. Ha én lettem volna a rendező, én a németeket bátor, elszánt, de kegyetlen harcosoknak mutattam volna be, akiket legyőzni valóban dicsőség.”

Még be sem fejeztem a szavam amikor Petyja hangosan elnevette magát. Eddig soha sem hallottam hangosan nevetni.

„Szasa, te azt hiszed, hogy mi olyan ostobák és együgyűek vagyunk, hogy mi ezt a maszlagot bevesszük? Ez a mi népünk tragédiája! A vezetőink ilyen hülyének nézik a népet, a nép pedig egy szavát se hiszi a pártvezetőségnek. A „mi” és az „ők” között egy áthidalhatatlan szakadék tátong.”

Nagy élményem volt voronyezsi szobrászműködésem alatt, hogy ismeretségbe keveredtem egy nyugdíjas NKVD-és ezredessel. Említettem már, a kazánház volt a műhelyünk és annak a proráb távollétében én voltam ott a korlátlan ura. Ebben az időben a lakáshiány olyan nagy volt, hogy amint elkészültek az alsó emeletek, a lakók is beköltözhettek, annak ellenére, hogy a fejük felett még folyt az építkezés. A fűtés meleg vízzel történt, és a fűtőkazán már működött, de a mosdáshoz és mosáshoz szükséges meleg víz még nem volt bekapcsolva a cirkulációba. A lakóknak a tűzhelyen kellett vizet melegíteniük a mosdáshoz és mosogatáshoz. De hamar rájöttek, hogy a pincében egy kis megvesztegetéssel lehet tőlem meleg vizet kapni. A proráb azonban szigorúan megtiltotta nekem a meleg víz szolgáltatást. Mivel a rubel nem igazán hiányzott, hát az ő parancsára hivatkozva utasítottam el a lakók könyörgését.

Egy szép napon egy életnagyságú szobor-csoport kivitelezésére kaptam megrendelést, magam lévén a műhelyben, mivel Rudi és a két segédmunkás a mennyezet-rozettákat szerelte fel a plafonokra a lakásokban. Igen meg voltam elégedve sorsommal. Mert ilyen az ember. Ha a többséghez mérten jó dolga van, akkor kivételezett helyzetében szerencsésnek érzi magát. Így

éreztem én is. Szinte elhalványult már a régi táncos, zsúros, udvarlásokkal és sokszor felelőtlen bolond tréfákkal teli ifjúság. A háború alatt a jövő olyan bizonytalan volt, hogy csak az élet pillanatnyi örömeit tartottuk fontosnak. A jelen helyzetem messze kedvezőbb volt, mint az átlag foglyoké. Nem csak azért, mert könnyen jutottam pénzhez, de mert örömet leltem abban, amit csináltam. Szobrom a fiatal orosz úttörők boldog életét ábrázoló két, életnagyságú alakból állt. Büszkeséggel töltött el, hogy alakjaim jól sikerültek. Csak aki ismeri az alkotás lázát, az tudja, miről beszélek. Jó érzés volt, amikor láttam az agyagból kiemelkedő fiatal arcok élethűségét. Eszembe sem jutott, hogy egy olyan rendszert dicsérek munkámmal, melyet mélységesen megvetek. Most csak az volt fontos, hogy amit csinálok, hogy olyan legyen, mint amilyenek azt bensőmben megálmodtam. Hátralépve szemléltem a szobrot, majd közelebről egy-egy agyagdarabot simítottam bele, ahol úgy éreztem hiányzott valami, majd ott ahol sok volt onnan elvettem. Dúdolván játszadoztam a szobor körül, amikor rádöbbsentem, hogy valaki figyel.

A szemem sarkából szemügyre vettem az illetőt. Jó bundában volt és asztrahán sapka volt a fején, ami az orosz főtisztek viselete. De a kezében csüngő vödör jelezte, hogy meleg vízért jött. Gondoltam, nem szólok, amíg ő nem szól. Hamarosan arra is sor került.

„A parkba lesz felállítva a szobor?” - kérdezte.

„Nem tudom. Nem mondta meg az építész, hogy hová tervezték.”

Újra hallgattunk egy darabig, majd ő kezdte a beszédet.

„Hogy hívnak?”

„Alexander Alexandrovics Domokos.”

Oroszosan mondtam, mivel apám is Sándor, hát nekem oroszul ez a nevem. Nem tudtam mire vélni a megdöbbenést az arcán.

„Hány éves vagy?” Mít akar ez tőlem? Miért érdekli a korom? Jó lesz vigyázni!

”1921-ben születtem.”

„Élnek a szüleid?”

„Két hónappal ezelőtt kaptam levelet tőlük. Remélem élnek.”

„Mi volt az apád?”

„Nyugdíjas rendőr ezredes.”

Láttam az arcán, hogy izgatott. Csak állt és hallgatott.

„Meleg vízért jött?” - adtam a szájába a kérést. Összerezcent, mint akit hirtelen felébred.

„Igen, azért jöttem.” Elvettem tőle a vödört és megtöltöttem.

„Tudnál szép képeretet készíteni? Olyan díszes aranyozott keretet?”

„Persze, hogy tudok” vágtam rá, mert sejtettem üzletről lesz szó.

„Akkor gyere fel a lakásomra a déli szünetben.”

„De az őrt nem fog...”

„Az őrt én elrendezem. Csak gyere fel a harmadik emeletre. A lépcső feljárótól jobbra a harmadik ajtó.”

Izgatottan vártam a déli kolompot, mert egy fogolynak, bármilyen jól ment is a sora, a szabad világgal való érintkezés mindig izgalmas élményt jelentett. Mikor télen lámpagyújtás után átbundukoltunk a városon a tábor felé, a sok kivilágított ablak láttán valami összeszorította a szívem.

„Ott a házfalak védelme mögött családok élnek, gyerekek, szülők, nagyszülők. Nevetés, vagy vita, öröm, vagy bánat, mindegy. Emberi kapcsolatok játszódnak le, amíg mi itt menetelünk a fagyos havas esőben a tábor magánya felé. Amint a sok fatalpas vászon bakancs cuppogott a sárban, lábunk fázott, de a lelkünk még jobban didergett a tábor magányától. Sóhajokkal volt teli

a szél, és könnyeket hordozott a felhő. Jaj, mennyire irigyeltem azt az életet ott, a világos szobában, a szeretet melegében osztozva!”

Most alkalmam lesz betekinteni ezek mögé az emberi életet őrző falak mögé. Az ör csak intett, hogy mehetek. Kettesével vettem a lépcsőket. A kopogtatásomra azonnal kinyílt az ajtó. Egy anyámhoz hasonló korú, kicsit kövérkés, de nem elhízott asszony nyitott ajtót. Barátságos, széles mosollyal nyújtott kezét, miután megtörölte azt a kötényében. Láttam, hogy a tűzhely mellől jött ajtót nyitni. Nemsokára a férfi is előjött a szobából, és betessékelt. Ismerve a tervrajzot, tudtam ez egy kétszobás lakás, konyhával, fürdőszobával és külön WC-vel. Ez nagy luxusnak számított. A férfi leültetett, és átment a másik szobába vodkáért. Én addig gondosan szemügyre vettem mindent. Sok volt a szobanövény, a polcokon könyvek, köztük voltak Jack London és Hemmingway cirill-betűs, orosz kiadásai. A kredencen fényképek, köztük a házigazdám NKVD-s ezredesi egyenruhában. „Na jó lesz vigyázni!” - gondoltam. A vodkás poharakkal visszatérő házigazdám meglátta, hogy azt a képét nézegetem és magyarázólag megjegyezte. „Ezt akkor csináltattam, mikor nyugdíjba mentem.” Aztán töltött és koccintásra emelte a poharat.

„A szüleid egészségére.”

Alig hörpintettük fel a vodkát, az asszony máris hozta a párolgó káposztalevest, és letette a megterített asztalra. A teríték egyszerű porcelán volt, rozsdamentes evőeszközökkel. De meglepetés volt a szalvéta a teríték mellett. Akkor már nem ettem szalvétával terített asztal mellett vagy öt éve. Miután az asszony kimerte a levest, kedvesen rámköszöntött a vodkával. „Dna zdarovije” -egészségére. A köszöntés meghiúsult. Ki törődött az én egészségemmel? Legfeljebb a távolba szakadt feleségem és szüleim. Amint kanalazni kezdtem a jóízű káposztalevest, lassan megeredt az asszony szava.

„Nekünk is volt egy fiunk, Alexej,”

„Vagyis Szasa. Ugyanazon évben született, mint te.” - toldotta meg a férj az asszony mondatát.

„Szasa Leningrádban szobrászatot tanult. Volt egy menyasszonya is, Elisaveta.”

Lassan kibontakozott a kép. A múlt idő használata mindent elárult.

„Merre van az a Balaton? Nagy város az?” - kérdezősködött tovább az asszony.

„A Balaton egy nagy tó, nem város.”

„Azért kérdezzük, mert ott esett el a fiunk.” A férfi végre tiszta vizet öntött a pohárba. A szavait az asszony feltörő zokogása követte. De akkor miért vagyok én itt? Mit akarnak tőlem? Én egy vagyok a fiuk gyilkosai közül. Zakatoltak a kérdések az fejemben, miközben szótlánul ettem a tejfeles főtt krumplit. A hallgatás kezdett kínossá fajulni. Hirtelen az asszony felállt és a másik szobából egy életnagyságú portréval jött vissza. Jó képű, szőke fiatalembert ábrázolt a kép.

„Ez a mi Szasánk.”

Igazi orosz arc volt, fehér bőrű, pirospszgás fiatalember, rugalmasan rendetlen, szőkés-vörös fürtökkel, kék szemekkel. Széles mosollyal nézett vissza rám. Látszott, aki festette, tudott bánni a színekkel.

„A menyasszonya festette, Leningrádban, ahol együtt tanultak. A lány festészetet, Szasa meg szobrászatot. Már ki volt tűzve az esküvő, mikor behívták.” A férj az asszony szavába vágott.

„Az Egyetem csak a technikai tanszékek hallgatóit mentesítette a frontszolgálat alól. A kormány szerint a művészetek tanulása csak afféle burzsoá időöltés.” A férfi szavából kicsengett

a keserűség, de folytatta. „Látom, hogy jó szobrász vagy, de tudnál-e nekünk egy szép díszes keretet készíteni ehhez a képhez? Mert itt most ilyesmit nem lehet kapni.”

Ha én nem is, de Rudi biztosan tud, gondoltam és habozás nélkül ráfeleltem.

„Da. Tudok én mindent.” A fogoly általában mindenhez értett, ahol valami hasznot, vagy ennivalót sejtett. Az asszony szemében megcsillant a könny. Felemelte a vodkás poharat.

„Igyunk a békére. Te olyan idős, vagy mint a fiunk. Fogadd meg, hogy nem emelsz fegyvert többé az orosz nép ellen!”

Itt a csapda! Mit mondjak? Esküt nem szegek, hazudni nem akarok. De ki tudja a jövőt? Ki biztosít arról, hogy nem lesz-e olyan alkalom még, amikor a hazámért harcolnom kell? Nem, én ilyen ígéretet nem tehetek! A hosszú hallgatásomat a férj értette meg.

„Hogyan is kérhetsz ilyesmi bolondságot, asszony? Ez az ember felesküdt katoná. Gondold el, mit mondott volna a mi Szasánk, ha német fogságba esve egy német asszony kérte volna az arra, amit te kéred őt? Mit felelt volna Szasa? Remélem, ugyanazt, amit ez a derék fiatalember. Hallgatott volna! A szerencsés hazatérésedre fiam!”

Koccintott és egyből felhajtotta a poharát. A háromszög-vas kongása az ebédidő végét jelezte, mennem kellett.

„Gyere fel holnap is. Meg kell mérned a kép nagyságát!”

Rudi még délután elkészítette a léceket a diszráamához, és a másnap lemért méret után megkezdte a munkát. Amíg én a hivatalos szobron dolgoztam, Rudi a műhely félreeső zugában a lécekből összeállított vázra rádolgozta a díszítést egy gipszes enyv keverékből, amit jól lehetett mintázni és faragni.

„Rudi, én nem fogadhatok el pénzt az ezredestől. Ők úgy néznek rám, mint fiukra. Nincs szívem pénzre váltani ezt a melegséget. Megértesz?”

„Megértelek. Vannak az életben olyan kötelékek, melyek nem válthatók fel aprópénzre. Sokat gondolok én is a feleségemre. Későn nősültem. Harminc-két évesen neveztek ki üzembiztosnak. Sokáig húzódozó szerelem volt a mienk. Harmincöt éves voltam mikor behívtak, Erzsike meg harminc. Ennek már négy éve. Ha nem érek haza időben, elszalasztjuk az időt, pedig mindketten sok gyereket szeretnénk. Nagyon is megértem a te helyzetet. Valahogyan te is ennek a két öregnek akarsz a vigasza lenni.”

„A saját reménytelenül váró szüleimet látom bennük. Egy ilyen kapcsolatot nem szabad adásvétellel elrontani.”

„Tökéletesen igazad van.”

Egy hétre a megrendelés után készen volt a ráma. A festőktől vett arany festékkel festettük be, lakkoztuk, és barna cipőviasszal antikoltuk. Be kell vallanom, igazán büszke voltam az eredményre. De azt az örömet, amit ezzel a két öregnek szereztünk, meg sem próbálom leírni. Az asszony csak szipogott és egyre csak a keretben ragyogó képet nézte. A férfin is látszott a meghatódottság, de ő hamarabb tért vissza a hétköznapi józan talajára. Elővette a tárcáját.

„Mivel tartozom fiam?”

„Grazsdanyin polkovnik, maga nem tartozik semmivel.” Hitetlenül nézett rám. Hihetetlen volt, hogy egy fogoly valamit ingyen csinált volna. Ő is tisztában volt ezzel és erősködött, hogy fogadjam el a pénzt.

„Nézz, nekem soha sem volt testvérem. A maguk Szasájának sem. Úgy érzem mintha mi testvérek lettünk volna. A sors valahogyan párhuzamba hozta az életünket és csak a kegyetlen végzet állított minket egymással szembe. Fogadja el tőlem ezt a képkeretet, mint egy ajándékot a testvéremnek.”

Megérezte, hogy tovább nem erőltetheti a pénzt, mert megsért. Nem tehetett mást, mint a szemembe nézett és férfiasan kezét fogott velem. Éreztem, hogy ezzel a képkerettel többet tettem a világ megbékélése ügyének, mint a béke-konferenciák diplomatai.

Minden jónak van árnyoldala is. A „művész-brigád” jó dolgának hamar híre terjedt a táborban, és voltak „hivatásos” besúgók, akik rosszallták, hogy egy csendőrtiszt ilyen kiváltságos helyzetbe került. Először az oroszok felé akarták munkánkat aláásni, de az nem sikerült. Az építész és a proráb közösen a legerélyesebben tiltakoztak az ellen, hogy a mi brigádunkat megszüntessék. Erre a tisztek között terjesztették el azt a hírt, hogy mi „hazafiatlan” munkát végzünk, mert az ellenségnek dolgozunk önként. Az irigység mindig jó táptalaj viszály keltésére. Mikor ez a suttogás eljutott hozzám, elhatároztam, hogy megkérdem báró Stomm Marcel altábornagy úr véleményét erre vonatkozólag.

Mikor a szegedi gyalogezrednél szolgáltam, nekem kellett kijelölnöm a századomból Stomm altábornagy úr részére a tiszt szolgát. Az így kijelölt emberem hűségesen követte őt a doni katasztrófa legnehezebb napjaiban is. Ezt tudva kértem kihallgatást tőle, aki a táborunkban lévő tizenhárom magyar tábornokok között a rangidős volt. A kihallgatás során elmondtam miért költöztem át a legénységhez, és azt is megemlítettem, hogy egy tisztársammal önként szobrász munkát vállaltam.

„Miféle szobrász munkát végez a hadnagy úr?” - kérdezte Stomm eléggé bizalmatlanul.

„Szobrász és épület-díszítő munkát végzek négyfős brigádommal a most épülő lakótelep épületein. A munkát ahhoz a feltételhez kötöttem, hogy azért minden hónapban mind a négyen megkapjuk a kétszáz rubel készpénzfizetést. A tisztársam és mind a két legénységi állományú honvéd ugyanannyit kap, mint én.”

„Ezt hogyan tudta kiharcolni?” - kérdezte az öregúr, immár sokkal barátságosabb hangon

„Mint tiszt, nem vagyok köteles dolgozni, és mivel tudtam, hogy tudásunkra szüksége van az orosz építésvezetőnek, olyan megállapodást csikartam ki tőle, ami biztosítja mind a négyünknek, rendfokozatra való tekintet nélkül, a havi kétszáz rubel készpénzt. Tudtam azt is, hogy egy orosz épület szobrász részére sokkal többet kellene fizessen, ami az ő prémiumának menne a rovására. Ezért elfogadta a feltételemet.”

„Helyesen járt el a hadnagy úr. Ez nem hadiipar, és a háború már évek óta befejeződött. Mivel pedig a legénységi barakkban lakik a hadnagy úr, gondolom, jól ismeri az emberek hangulatát. Ezért kérem, minden héten jelentse nekem, mi a legénység kérése, vagy sérelme.”

„Sajnos a legnagyobb fájdalom a legénységnek és tiszteknek egyaránt a sorsunk bizonytalansága. Négy éve elmúlt már, hogy elhallgattak a fegyverek és még semmi biztosat nem tudunk a sorsunk felől!”

„Sajnos ez igaz, de ezen én sem tudok segíteni. Viszont az ellátáson és a munka körülményeken lehet segíteni. Ez az én feladatomban itt és kérem a hadnagy urat, hogy az ezzel kapcsolatos ügyeket ismertesse velem.”

Kezét nyújtott, de felállni nem tudott, a doni visszavonulásnál elfagyott két lába miatt. Ekkorra már felengedett a hivatalos merevség és hozzá tette.

„Csak így tovább fiam!”

Ezzel minden kétségem eloszlott magatartásom helyességét illetően. Egyébként Stomm Marcel neve nagy tekintélynek örvendett az oroszok előtt is, mivel megtudták, hogy az altábornagy úr az angol királyi családdal is rokonságban van. Amikor légi úton megkapta a műláb protéziseket Londonból, az oroszok nem tudták hogyan fejezzék ki tiszteletüket. A táborparancsnok ezredes hetente egyszer megjelent nála és megkérdte az ellátással kapcsolatos

véleményét. A két katona megértette egymást, de a politikai tiszt látogatását nem állhatta. Mikor annak túl gyakori látogatása terhes lett számára, arra az orosz tiszt azon kérdésére, hogy tehetne-e valami szívességet, az altábornagy úr úgy felelt. „Igen, hagyja el a szobámat!”

A tábornokaink tizenhármas száma a legendás aradi tizenháromra emlékeztetett. De ezen túl is egy esemény megnövelte a jelenlétükből adódó feszültséget a tábor többi tisztje számára. Hamarosan kiszivárgott ugyanis, hogy visszautasították azt a szovjet kérést, hogy legyenek segítségükre a legénység munkára való serkentésében, két tábornok kivételével. Az a két tábornok pedig, aki erre hajlandó volt, a többi tábornok teljes kiközösítésének tette ki magát. Ezt a megvetést azután a tábor teljes állománya is átvette, és a két pária egymás társaságán kívül mással nem is beszélhetett. Még a legénység is kimutatta a rosszállását, mert még azt is megvetették aki, éhségtől vezetve, egy kis konyha-maradék fejében besúgó lett. Azoknak a tisztnek sem volt nagy tekintélyük, akik munkavezetői beosztásra vállalkoztak, ha befolyásukat nem arra használták, hogy a legénység sorsán javítsanak, hanem hogy a szovjet vezetőség kegyét élvezzék. Mikor egy százados arra vállalkozott, hogy a termelés növelésének érdekében egy buzdító beszédet mondjon, bizony az a legénység aki még a háború alatt a parancsnoksága alatt szolgált, belekiabált beszéd közben:

„De másképp beszélt a százados úr annak idején a laktanyában!”

A fiatal tiszt egy csoportja, akik már úgy érezték, hogy az ötödik évben veszténivalónk nincs, egy éjszaka belopakodtak a két renegát tábornok szobájába, levágták a rendfokozatukat és a latrinába dobták, a szobaajtóra pedig felírták: „Árulóknak nem jár rang!”

1950 őszén egyre gyakoribb „hírek” kezdtek keringeni a hazaszállításról. A raktárba új ruhák érkeztek, az alsónemüket pedig, amit eddig havonta, most kéthetenként cserélték. Az ellátás is javult valamit. Az orvosi vizsgák, amelyeken eddig csak a fenekünket nézték meg azért, hogy kiválogassák a „disztrofiás” munka-képteleneket, most egyszerre a hónalj vizsgálatára összpontosult. Minden kis sebet, forradást meg kellett magyarázni az NKVD-s tisztnek, aki az adatokat feljegyezte. Lassan egyre biztosabb lett, hogy valóban készül valami. Nekem a cementes zsák-papíron feljegyzett verseim kezdtek veszélyessé válni, mert bizony azokat nem a szovjet dicsőségére írtam. Elégetni nem akartam szellemi gyerekeimet, de tudtam, hogy szigorúan megmotoznak, ha valóban szállításra kerülne a sor. Ekkor jutott eszembe az a nyugalmazott ezredes, akinek a keretet készítettem. Elvittem hozzá az írásaimat. Természetesen verseimet magyarul írtam, de azért úgy éreztem, hogy meg kell mondjam neki, hogy nagyon kellemetlen lenne számomra, ha, azok az NKVD kezébe kerülnének. Megígérte, hogy megőrzi, és ha Magyarországon leszek, írjam meg a címem neki, és elküldi azokat. A saját nevét és címét is lediktálta. De a szállításra még hónapokig várni kellett, és én visszakértem írásaimat. Mikor valóban elérkezett a várva-várt nap, az olyan készületlenül ért, hogy be kellett dobjam a papírokat a latrinába. Egy versemet, amit 1949 Szilveszter alkalmából írtam, emlékezetből ide mellékelem:

Szilveszter a rács mögött

*Egy esztendő ismét elmerült a ködbe,
Emlékekkel együtt eltűnt mindörökre.
Órák mutatói összeértek csendben.
Egy esztendő lejárt a nagy végtelenben.
Csodaváró lelkiünk egyetlen nagy sóhaj;
Felszakad szívünkől az örökös óhaj,*

Boldogabb Újévet!

*Hányszor elmondtuk, és mindig jobbat vártunk,
Mindig reménykedtünk, megvalósul álmunk,
szívet megdobbantó viszontlátás-percet,
amit kínzott lelkiünk ábrándozva kerget!
Boldogabb újévet*

*Messzi a világban, otthonban, melegben
Párok csókolóznak, öröm a szemekben,
Zeneszó, koccintás, kábulat és mámor,
Boldogan búcsúznak. Elég volt a mából!
Kacagó vígsággal folyik a mulatság!
Nem is sejtik milyen rács mögött a rabság.
Boldogabb Újévet!*

*Ott ahol a lélek roskadó terhével
Birkózik a sötét reménytelenséggel,
hol bizonytalanság denevére szárnyal,
ahol az éjszaka tele véres árnnyal,
ahol a rettegés ül a mosoly megett,
befelé sír az is, ki kifelé nevet
Boldogabb Újévet!*

*Itt kell hinni, merni hősi akarással,
Boldogabb jövőbe szent bizakodással.
Össze nem roppanni, mindig hinni, merni,
Soha meg nem állva csak előre menni,
Ehhez kell az erő és a hívő lélek,
Adjon a Jó Isten boldogabb Újévet'*

A nagy készülődés izgalmában mindenki csak a saját hazaérkezésével foglalkozott. Vajon milyen meglepetések várnak bennünket hat év távollét után? Megvárt-e az a tizennyolc éves asszony/lány, akitől még Buda füstölgő romjai közt váltam el? Élnek-e a szüleim? Mi lett apámmal, akiről ugyan tudtam, hogy hazakerült a börtönből. De miből élnek? Mi lett a rokonainkkal? Mennyire lesz idegen a világ, amibe becsöppenünk? Mikor Sáni bácsinval megosztottam kételyeimet, csak legyintett.

„Ne legyél vész-madár. A háborúnak öt éve vége. Azóta konszolidálódtak az állapotok. Le fognak igazolni és kész. Az biztos, valami mesterséget kell tanulnod, de ezzel már leszámoltál, látom.”

„Nem az új mesterség lehetőségétől félek, hanem attól, hogy mi csak börtönt cserélünk.”

„Honnan veszed ezt a marhaságot! Vannak még nemzetközi jogok.”

„Remélem Sáni bácsi, magának lesz igaza.”

Másnap este Rudi rosszkedvűen fogadott.

„Mi bajod?” - kérdeztem.

„Tegnap behívtak a kommandatúrára. Ott a propaganda tiszt kedvesen fogadott és elém tett egy papírt, hogy írjam alá. Egy szerződés volt melyben önkéntesen, öt évre vállalok munkát a Szovjetunióban. Persze nem írtam alá”

„Jól tetted.”

„Nem tehettem másképp. A feleségem már lassan abba korba lesz, amikor már nem szülhet. Szerelmi házasság a mienk, de kérdés meddig tud várni egy asszony, aki gyereket akar? Nem tehettem másképp. Akkor is, ha most azonnal hazajutnék, már akkor sem biztos, hogy már nem lesz-e késő?”

„Ne légy pesszimista!” Amint kimondtam, rádöbentem, hogy majdnem szó-szerint azt mondtam, amit Sáni bácsi mondott nekem. A reménykedés egy fokig önámítás, és magam sem tudtam, hogyan állok saját magam ezen a téren? Pesszimista vagyok-e, vagy realista? Nem tudtam eldönteni, de elhatároztam, hogy nem engedem át magam az idegörlő remény és -vesztés közötti idegölő hangulat hullámvásznak. Láttam, akik nagyon beleélték magukat a haza-menetel délibábjának csalfa reményébe, azok zuhantak leghamarabb a kétségbeesés vermébe. Hiszem, ha látom, gondoltam magamban, és sokan, mint Sáni bácsi is, ezt a tudatosan magamra erőltetett érzelmi fegyelmetséget összetévesztették a pesszimizmussal.

Beszélgetésünk után három napra Rudit elvitte az NKVD és csak két nap múlva hozták vissza. Rövid időre engedték vissza a barakkba, hogy összeszedhesse a motyóját. A barakk előtt egy NKVD-s tiszt örködött, de benn sikerült Rudival szót váltanom. Rettenetes állapotban volt. Sápadt, ideges, a sírással küszködő hangon közölte hadarva.

„Elítéltek. Adminisztratív ítélet... bíróság nélkül.”

„Milyen alapon?”

„Azt kérdezték, hogy a Donnál mivel főztünk. Azt feleletem, a közeli erdő száraz ágait szedtük össze. „Szovjet vagyon elégetésének beismerése alapján huszonöt év. Fellebbezés nincs.” Mire kimondta, zokogott. Megdöbbenve álltam, nem volt mit mondani, csak megöleltem. Kikísértem az ajtóig, ahol az NKVD-s vette őrizetbe. Még egyszer visszanézett mielőtt eltűnt a teherautó ponyvája alatt. Azt hittem utoljára látom.

Egy hét múlva Rosztovba szállítottak bennünket. Egyenkint név szerint olvastak be mindnyájunkat a vagonba. Az állomásról jó lelátás volt a völgyben fekvő városra. Egy tüzértiszt hangosan megjegyezte.

„De szeretném ezt a várost még egyszer viszontlátni!” Akik hallották, mind kérdően fordultak felé, amire ő huncut vigyorral hozzátette:

„Fonál-keresztben.”

Mindenki megértette, hogy a tüzérségi célzó készülékre gondol. Késő este kipöfögött a szerelvényünk több száz fogollyal Nyugat felé.

Csak napok múltán kezdtem szárnyat adni a reménynek, mikor a Kárpátok feltűntek a kéklő távolban.

HAZATÉRÉS

Teljesen bizonytalan volt, hogyan fog az új Magyarország fogadni bennünket. Magam sem voltam bizakodó hangulatban. Azt tudtuk, hogy Magyarországon egy szovjet rendszerhez hasonló társadalmi átalakulás ment végbe, de hogy ez az átalakulás mekkora változást jelent, arról fogalmunk sem volt. Máramarosszigeten pár napot vesztegeltünk egy táborban, ahonnan az erdélyieket hazaengedték. A bánásmódot látva rossz előérzetem egyre erősödött.

Nem kellett sokáig várni, hogy előérzetem beteljesedjen. Csapnál, mikor átszálltunk a széles nyomtávra a keskeny nyomtávra, hosszas ellenőrzésen estünk át. Itt még román katonaság vett ugyan körül, de az átmenő tábor még mindig az NKVD őrizte. Ide érkezett meg a szerelvény magyar ávósokkal. Sapkájuk orosz minta szerint, kék szalaggal volt körülövezve. Mindegyik géppisztollyal volt felszerelve. Mosolytalan, zord tekintettel, hidegen vettek körül bennünket. Kamarás Miska rendőrtiszt annyira meghatódott a magyar katonák láttán, hogy kitért karokkal sietett az első AVO-s őrhöz, „Isten hozott honvéd bajtárs!” kiáltással. Az ávós teljes erővel vágta mellbe a puskatussal. Ez volt a baráti fogadtatás első megnyilvánulása. Innen a keskeny vágányú vasúton a Nyíregyháza melletti Sóstó fürdőhelyre értünk, amelyet szögesdróttal körülveve fogolytábornak alakítottak át. A vagonokat a reflektor vakító fényében hagytuk el és azonnal háromsoros ávós gyűrű vett körül. A legkülső gyűrű ávósainak csaholó farkas-kutyájuk volt, melyeket fékezni kellett, hogy ránk ne vessék magukat. Így hajtottak keresztül a fellobogózott táborkapun, melyen a hazug felirat állt: „Isten hozott!” Ekkor már láttam, hogy minden csak csalás. Egyik rabságot a másikra cseréltük fel. De, hogy teljes legyen a szemfényvesztés, egy pódium előtt felsorakoztattak minket, nyomorult foglyokat, és egy ismeretlen valaki a hangszórón keresztül dörögve üdvözölt bennünket, hazatért magyarokat. Ám nem kellett soká várni, a „háborús bűnök kivizsgálásának” ijesztő fenyegetése hamar elhangzott.

Amíg a beszéd tartott, több ávós villanylámpával járta sorainkat, és egyesek arcába belebevilágított. Voltak, akiket már ott kiemeltek és elkülönítettek. Ekkor történt, hogy a mi zsidó SS barátunkat egy ÁVH-s őrnagy, aki maga is zsidó volt, felismerte. Szitkozódva és fenyegetve esett neki a szerencsétlennek.

„Te piszkos, aljas, áruló dög! Te utolsó fasiszta! Mikor beálltál az SS-be, elárultad a fajtádat, elárultad a hazádat!”

Bármennyire is habzott az őrnagy szája széle a szitkoktól, a mi barátunk egykedvűen hallgatta. Amikor az ávós az orra alatt hadonászott, megcsörrentek a mellén a kitüntetései. Ezt már nem állhatta meg szó nélkül a barátunk.

„Maga ezt a sok csingilingit miért kapta? A május elsejei felvonulásért? Mert tudja, engem vaskereszttel tüntettek ki a bátorságomért, és büszke vagyok rá.”

A körülállókban kitört a nevetés. Az ávós megszegyenítve kullogott el, barátunk pedig másnap mégiscsak szabadult. Mi az éjszakát a kis nyaraló bódékban, összepréselve, mint a szardíniák, töltöttük. Pihenésről szó sem lehetett. Percenként jöttek az ávósok lámpával és neveket ordítottak embereket emeltek ki.

Így virradt ránk a reggel. Kaptunk egy lötyy feketekávét, és sorakozó! Ekkor már a kiválogatottak külön osztagban álltak megbilincselve. Szegény Sáni bácsi is ott állt borostás arccal, beesett szemekkel az első sorban. A tekintetünk találkozott. Szegény megtört ember volt már, akinek szomorúsága mélyen a szívembe vésődött.

A kiválogatottak csoportjában a legkülönbözőbb egyének voltak összeterelve. Volt ott a belügyi tisztviselőktől a kormányzó rokonságig mindenféle egyén, akiket ki nem deríthető logikával egy láncra fűzve vittek el ismeretlen helyre. Mi, a szürke verebek ötösével sorakozva

szálltunk, és nem vagonokba, de csodák csodája, fapados kocsiba. Minden kocsiban két géppisztolyos ávos vigyázott ránk. A WC ajtaját nem engedték becsukni, és elvileg beszélgetni sem volt szabad, de megakadályozni azt mégsem lehetett. A szerelvény érkezése úgy volt időzítve, hogy éjfél után három órára érjen be a Keletibe, amikor a legkisebb a személyforgalom. Itt ismét ávos sorfal között kellett átrohannunk a közeli gyűjtőfogházba. Ez volt kijelölve szállásunknak kivizsgálásunk időtartamára, és körülbelül egy hétig volt a tanyánk. Mivel 1950. november végén indultunk Voronyezsből, becslésünk szerint úgy, december eleje táján érkezhettünk meg. Budapestre. A „Gyűjtőben” különböző cellákba zártak el bennünket. Én egy körülbelül harmincfős cella lakója lettem. Volt köztünk is minden rendű, rangú egyén a próbacsendőrtől a rendőrezredesig, ahogy a nyilasok keresztelték át a rendőrtiszti rangokat. Szegény apámra gondolva hálát adtam Istennek, hogy helyette rám mérte ki a fogolysorsot, mert apám azt nem élte volna túl.

„Maguk voltak azok a népnúzó, akik behajtották az embereket a tűzbe! Maguk miatt pusztult el sok derék magyar fiatal, csak hogy mentsek a jómódjukat. Itt az ideje, hogy egy kicsit belemártsák a kezüket a szarba! Mindennap őrnagyon felüli rangúak fogják kihordani a húgyos bükszlit!”

Ilyen, sőt ennél még sokkal durvább hangnem járta a gyűjtőben. De volt egy rendőr alezredes, aki nem engedte magát megalázni. Mikor az egyik ór arról prédikált, hogyan verte a legénységet a tisztikar, az alezredes úgy félvállról megjegyezte:

„Mondd fiam, te a gumibotot rózsafüzér helyett hordod?” .

A kirobbanó nagy nevetésre az ő csak egy durva káromkodással felelt, de érezte, hogy alulmaradt. Általában mi már túl voltunk azon, hogy szavakkal meg lehessen sérteni bennünket. Én a fiatalabbak közé tartoztam. Reggelenként, mikor a kenyeret kellett felhozni az alagsorban levő pékségből, én mindig önként jelentkeztem. A felvételezéshez a pokrócunkat kellett magunkkal vinni, mert abba dobálták bele a harminc öklömnyi bucit, ami a napi fejadag volt. A pékség az alagsorban volt, ahová egy vaslemezből készült liften ereszkedtünk le. Itt futva kellett végigmennünk a folyosón, amelyet két oldalról úgy egyméter magas vasajtók szegélyeztek. A kukucskáló nyílások elárulták, hogy ezek mögött az ajtók mögött, mint egy koporsóban, emberek vannak élve eltemetve. Egy ilyen helyiségben felállni nem lehetett, és el tudtam képzelni, hogy nem az ürülék eltávolítása volt az ávosok legfőbb gondja. Borzongató volt a tudat, hogy azért kellett futnunk, hogy még szót se válthassunk ezekkel a szegény, elevenen eltemetett páriákkal.

A kihallgatások mindig éjszaka történtek. Érdekes módon nappal nem történt semmi, csak úgy este kilenc után kezdődött az élet. Ilyenkor a vasajtók csikorgása, a hangosan ordított nevek, és az elmaradhatatlan káromkodások jelezték, hogy foglárjaink munkához láttak. Eleinte a magasabb rangúakkal kezdtek, de a negyedik napon már rám is sor került. Egy párnázott falú kihallgató helyiségbe vezettek be. Az íróasztal mögött egy nálam négy-öt évvel fiatalabb civil nyomozótiszt ült. Már a párnázott falaktól is elborult a kedvem, de még világosabban mutatta helyzetemet a tiszt feje feletti felirat. Arasznyi betűkkel ott díszelgett: „Eltárs, mielőtt kényszerítő eszközt alkalmazol, próbálj meggyőzéssel hatni!” Ebből tisztán megérthette mindenki, mire számíthat.

„Maga állítólag egy intelligens ludovikás tiszt, ugyebár? Hallott maga valaha Galileiről?” Na, ez is Ádám Évánál kezd, gondoltam, de nem tudtam, hova akar kilyukadni.

„Arra a Galileo Galileire gondol, aki kijelentette, hogy „mégis mozog a Föld?”

„Arra hát, maga barom. Kire másra? De ha ennyit tud, azt is tudnia kellett volna, hogy ha a Föld forog, akik fenn vannak, le fognak kerülni!”

Ekkor még azt hittem, hogy csak egy kis szellemi párbajról van szó és ostobán megkockáztattam egy pimasz választ.

„De ha forog, és nem áll meg, akkor akik ma lenn vannak, újra felkerülnek!”

Felugrott a székből, és visszakézből teljes erővel pofon vágott.

„Szentelen disznó! Azt hiszi, hogy most is pimaszkodhat? Tudja meg, mi vagyunk itt az urak, és jobb, ha nem próbál szentelenkedni. Itt ez a papír, írja alá.”

Bár sajgott az arcom, de azért nem adtam meg magam.

„Nem írom alá addig, amíg el nem olvastam.”

„Felesleges. Csak írja alá, és kész.”

„Nem írom alá, amíg el nem olvastam!”

„Ott van! Olvassa! De egy betűt se változtatok rajta. Értette?”

Elkezdtem olvasni, de már az első mondatnál megálltam. Ezt nem írhatom alá! Ez annyi, mint aláírni a halálos ítéletemet. Ez egy csapda!

„Nem voltam soha terrorszervezet tisztje! Ez valótlan!”

„Maga vallotta be az életrajzában, hogy csendőrtiszt volt. A csendőrség terrorszervezet volt!”

„Írja akkor azt, hogy csendőrtiszt voltam. Azt aláírom, mert az igaz.”

„Maga nem fog velem packázni. Maga azt írja alá, amit én parancsolok!”

„Nem írom alá!”

„Akkor kilököm a folyosóra, és ott fog állni reggelig. Megnyugtatom, hogy reggel felé térdén állva fog könyörögni, hogy aláírhasssa, de akkor már késő lesz! Őrség!”

Egy markos legény jött be a folyosóról, és kilökött az ajtón:

„Ideállsz, te piszkos patkány! Az orrod érinti a falat! Lábujjhegyen állsz, és a karjaidat vízszintesen tartod! Ha leengeded, kapsz egyet a nyakad közé!”

Nem volt választásom. Megkezdtem ezt a keresztre feszítéshez hasonló testtartásban való álldogálást. Még ha jó erőben van is az ember, csak rövid ideig képes karjait vízszintesen tartani. Mivel arccal a fal felé álltam, nem sokat láttam a környezetemből, de a nyögésekből és az tompa ütések után felhangzó jajdulásból tudtam, nem vagyok egyedül. Bizonyos idő után mitsem törődve a gumibottal, leengedtem karomat, hogy a vérkeringés helyre álljon. Ilyenkor az őr rám vágott. Így elszórakoztattam az őrt egészen hajnalig. Hajnal felé a vallató tiszt is unta már a cirkuszt, de mindenáron teljesíteni akarta a normáját, amelybe az én ügyem elintézése is beletartozott, hát behívatott a kihallgató szobába. Szemben velem egy idős csendőr altiszt állt. Én akkor huszonkilenc éves voltam, míg a szegény megtört altiszt már túl lehetett a hatvanon, ami számomra akkor „nagyon öreg” embernek számított. A hetyke kihallgató tiszt ráordított a megkínzott altisztre, akinek a szája széle remegett a félelemtől.

„Mondja a szemébe, mire tanították magukat a tiszt urak?”

„Arra tanítottak, hogy védjük a tőkést!”

Az aljas és kikényszerített hazugság felforralta a vérem. Odaugrottam az altiszt elé, és vállát megragadva megráztam.

„Mit beszél? Ember, gondolja meg...”

Tovább nem folytathattam, mert ez egy megrendezett provokáció volt. A pribékek már ott álltak mögöttem ugrásra készen. Arccal lefelé leszorítottak az asztalra, lerángatták a csizmám, és a talpamat kezdték verni. Csak évekkel később, Szolzsenyicin könyve olvasásakor ismertem fel azt a mindent legyőző érzést, amikor már semmi sem számít! Torkom-szakadtából ordítani kezdtem.

„Most már veresen agyon, mert semmit sem írok alá többé!”

Mint egy varázsszóra, megállt a verés. Pár pillanat csend következett, amelyet csak az én lihegésem tört meg. Aztán egyszerre megszólalt a kihallgatóm a legnyugodtabb hangon.

„Minek makacskodik? Csak a maga baját tetézi.”

„Még maga kérdi?” - hörögtem dühtől lihegve, míg orosz csizmámat próbáltam felráncigálni, mielőtt feldagad a lábam.

„Még maga kérdi? Maga, aki engem erőszakkal akar kényszeríteni egy valótlan vallomás aláírására!”

„Milyen vallomásról beszél? Nem maga mondta, hogy csendőrtiszt volt?”

„De igen. Azt alá is írom.”

„Rendben van, akkor írja alá. Már kijavítottam, mert úgyis mindegy.

Elém tette a papírt. Elolvastam. Valóban kihagyta a „terrorszervezet” nevet és beírta helyette: „csendőrtiszt”. Aláírtam.

„Most megmondhatja már, hány évet dobtam még oda az életemből?” - kérdeztem cinikusan.

Megsértődve nézett rám.

„Mit képzelsz, Magyarország ma jogállam! Ki fogjuk vizsgálni az esetét, és ha nem bűnös, akkor szabadul, ha bűnös, akkor megkapja a méltó büntetését!”

Megdöbbenve néztem rá. Komolyan beszél, vagy csak ugrat? De látszott rajta, hogy meg van győződve arról, hogy ő egy jogállamot szolgál.

Pár napig feszülten vártam, mikor fognak bíróság elé állítani, de semmi sem történt. Aztán váratlanul egy reggelen, becslésem szerint úgy december közepe lehetett, lezavartak bennünket a bekerített udvarra. Ott leponyvázott teherautók vártak ránk. Minden rendszer nélkül harmincas csoportokban a teherautókra ültettek guggoló helyzetben, háttal a menetiránynak. Minden teherautón két géppisztolyos őr volt, ránk-szegezett fegyverrel. A ponyvát lehúzták, hogy ne láthassuk, merre megyünk, és így indultunk el ismeretlen célunk felé. Egy darabig tudtuk figyelni az utat, de mikor elhagytuk Pest házait, teljesen elvesztettük tájékozódó képességünket. Mint fadarabok lötyögtünk jobbra-balra, amikor a gépkocsi irányt változtatott. Sem időben, sem térben nem tudtunk tájékozódni. Azt vettük észre csak, hogy beesteledett, mire a ponyvás gépkocsik begördültek egy nagy kapun. Egy zárt udvarra érkeztünk. Itt egyenesen egy földalatti pince-helyiségbe tereltek le bennünket. Kétszintes nagy hodály volt minden külső világítás nélkül. Körülöttünk fehérre meszelt betonfalak. Az alacsony mennyezetről egyenlő távolságban éjjel-nappal égő meztelen villanykörtek lógtak. A betonpadlón szalma volt, és mindenki kapott egy pokrócot. A terem végében egy válaszfal volt, mely nem ért fel a plafonig. Ez kerítette el a konyhát, a mosdót és a latrinát, mely egyenesen a kanálisba volt bekötve, és állandóan folyó víz öblítette le az ürüléket. Megérkezésünkkel még tűrhető volt a levegő, de idővel ez szinte fullasztóvá vált. Mindenkinek hetven centi férőhelyet mértek ki az ávosok.

„Naponta kétszer van étkezés és. havonta egyszer fürdés és fehérneműcsere. Végeztem!” - hangzott el a fogadtatás a parancsnok részéről. Csak amikor eltűnt a terem másik végén lévő ajtó mögött, akkor vettük észre, hogy egy másik helyiség is csatlakozik a hodályhoz, amely plafonig érő válaszfalal van elzárva. Ez volt a kihallgató helyiség, amellyel csak napok múltán ismerkedtünk meg. A szalmán fejtől-lábtól feküdtünk úgy, hogy azért egy kis mezsgye maradt a közlekedésre. Az ételért a konyha-ablakhoz kellett járulni a csajkákkal. Mivel fogalmunk sem volt nappalról, vagy éjszakáról, a betonfal közelében fekvők vonalakat karcoltak a falra és így igyekeztek jegyezni a napok múlását. Persze a kiindulópont sem volt biztos, hiszen már érkezésünk napját is csak körülbelül tudtuk. Ezért sok vita volt a dátumot illetőleg. Két-három napos eltérések voltak egyes naptárjegyzők adatai között.

Az idő egyhangúsága minenkiből más és más magatartást váltott ki. A legnépszerűbb időtöltés a sakkozás volt. Kenyérbélből gyúrt figurákkal játszottunk, melyek megszártva jól megfelelték a célnak. A konyháról lehetett kormot szerezni, és ezzel a festés is megoldódott. De a sakk mellett különböző beszélgetési körök is alakultak. Voltak közöttünk szaktudással rendelkező egyének, akik előadásokat tartottak. A szalmán törökülésben ültük körül az előadót, aki mint biológus, matematikus, vagy nyelvész, közvetlen kérdés-felelet formában elbeszélgetett hallgatóival. Emlékszem, unaloműzés céljából Lám Bélával és még több más csendőrtiszttel egy társasjátékba kezdtünk, melynek célja a római császárok uralkodási rendjének és uralkodásuk fontos eseményeinek felsorolása volt. Nagy viták alakultak azon kérdés felett, hogy Calligula Claudius előtt vagy után volt, amikor egy civil ávos megállt mellettünk, és hallgatni kezdte a vitát. Mivel az ávosok éjjel-nappal közöttünk jártak, és minden tevékenységünket figyelték, ezért nem törődünk ezzel az egyénnel sem, aki most megállt mellettünk és figyelt. Egyszerre csak megszólalt.

„Unják magukat? Nincs olvasni valójuk?”

Mit lehet egy ilyen ostoba kérdésre felelni. Ő kell tudja legjobban, hogy nem kapunk semmi olvasnivalót. Mégis Béla lakonikusan azt felelte:

„Nincs.”

„Olvasta valaki maguk közül Erich Maria Remarque c. könyvét?”

„A Nyugaton a helyzet változatlan?”

„Igen, azt. Mit gondol róla?”

„Már csak ködösen emlékszem a könyvre. Csak azt tudom, hogy az első világháborúról szól.”

„Ha újra el akarja olvasni, holnapra behozom. Jó?”

Senki sem felelt. Szokatlanul gyanús volt ez a közvetlenség. Hallgatásunkat látva odébb állt. Mikor eltávozott Béla megszólalt.

„Timeo Danaos et dona ferentes” mind ismertük az iliászi idézetet: „Félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is.” Tovább folyt a beszélgetés, nem sok jelentőséget tulajdonítva az epizódnak. Másnap nagy meglepetésünkre a civil ávos elhozta a könyvet. Lecsaptunk rá, hiszen évek óta ez volt az első valamirevaló magyar könyv a rettentően primitív orosz propagandairásokon kívül. A könyv kézről kézre járt. Az író az első világháború embertelenségén keresztül mutatja be a háborúk közös jellemvonását, amint kegyetlenségével fizikailag is és lelkileg is felőrli emberi mivoltunkat. Bemutatja az állásharcokban elfásult, otthontól elszakadt ember lelki problémáit. A háborúellenes művészi írás mindnyájunkat megrázott. Mindenki talált benne a maga sorsára vonatkozó részletet.

Teltek a napok, sűrűsödtek a vonalak a falon. Számításunk szerint karácsony és újév között járhatott az idő, bár pontosan senki sem tudott semmit. Voltak viták, de mikor belső érzésünk úgy sejtette, hogy időszerű, elkezdtünk karácsonyi dalokat énekelni. Legnépszerűbb dalunk egy gögös dacból fakadó ének volt.

„*Nincs semmi baj. Nincs semmi hiba.*

Karácsonyestére otthon leszünk,

lesz mákos bejgli, guba!”

Nemcsak karácsonyra, de még csak újévre se kerültünk ki a föld alól. Becslésem szerint február eleje lehetett, mikor engem hívtak a kihallgató szobára. Az ilyen kedves invitáció sohasem volt öröm, de mivel eléggé a csoport végére kerültem, azt remélhettem, hogy akik ellen vád volt, azokat vették előre. Mi, a kis halak a végére maradtunk. Nevünket beüvöltötte az ügyeletes, mire azonnal ugrani kellett, ha nem akarta az ember megkóstolni a gumibot boldogabb

végét. Amikor bekerültem a kihallgató helységbe, és bezárult az ajtó, meglepetéssel vettem tudomásul, hogy egyedül maradtam azzal az illetővel, aki a könyvet kölcsönözte nekünk. Álltam és hallgattam, vártam, mi lesz.

„Foglaljon helyet.” Meglepett az udvarias hang. A sok fenyegető üvöltés, káromkodás és pocskondiázás után ez a megszólítás annyira szokatlan volt, hogy hirtelen nem tudtam, jól hallottam-e.

„Foglaljon helyet. Dohányzik?”

Miféle idegjáték ez? Biztosan meg akar puhítani. Szépen kezdi, hogy azután jobban hasson rám a fenyegetés. Nem ugratsz be, apafej, intettem magamat. Öreg és edzett fogoly vagyok én már, nem fogsz átejteni. Leültem szembe vele. Ő egy aktacsomagot igazgatott. Egyszerre egy ezüst cigarettatárcából valódi cigarettát kínált felém. Csak az orosz tisztek szájában láttam utoljára „papirosi”-t, vagyis valódi cigarettát. Elfogadtam a kínálást. Erre ő udvariasan tüzet adott. Az illatos füst kicsit elbódított.

„Tudja, hogy maga hamarosan szabadul?”

Hiszi a piszi, gondoltam. Hosszú éveken át hallottam a „szkoró domoj” hitegetést. Túl sokszor csaptak már be. Ha beugrik az ember és beleéli magát, akkor idegösszeroppanás lehet a csalódás ára. Láttam nem egy ilyen esetet. Hallgattam.

„Nem örül?”

„Hogyan szólítsam, kérem?”

„Szólítson őrnagy úrnak.” Furcsa volt az „úr” megszólítás. A Szovjetunióban a „grazsdanyin”, vagyis polgártárs járta, mint megszólítás. Az elvtárs használata tilos volt, mert amint mondták, mi „nem vagyunk elvtársak”. Igazuk volt, de polgártársak se voltunk. Sokkal jobban illett az „úr” megszólítás.

„Kérem, őrnagy úr, egyfolytában hallom hat éve, hogy szabadulni fogok. Higgye el, belefáradtam a hitegetésbe.”

„Elhiszem. Auschwitzban én is hasonlóan éreztem De ne legyen ennyire hitetlen. Jöjjön ide!”

Maga mellett a karosszékéhez közel mutatott helyet. Majd az aktacsomóból kivett egy lapot. Eltakarta a fejlécet, és az alatta lévő szövegből csak egy keskeny sávot hagyott szabadon.

„Na, olvassa!” Olvastam. Ott volt apám neve, anyám neve, születési évem, rangom stb. Nyilvánvalóan az én adataim voltak.

„Láthatja, ez magáról szól.”

„Ne haragudjon, mi szól rólam? Az adataim helyesek, de ez lehet egy kivégzési parancs is.”

„Maga meg van örülve?”

„Nem, de bocsásson meg, nagyon rosszak a tapasztalataim.”

„Hát akkor idenézzen!” Ezzel elvette a fejlécet eltakaró papírt. Most már olvashattam, de hinni mégsem hittem. A papíron az állt, hogy „a megnevezettek esete kivizsgálendő”. Ekkor már reszketni kezdtem, hiszen nem volt többé vitás, hogy az esetemmel külön foglalkoznak. De hasznos-e ez nekem? Nem volt sok időm töprengeni.

„Látja, tudjuk mi, hogy kik voltak felelősek a sok vérengzésért. Nem a kis alantós tiszteket akarjuk büntetni. Nem maguk adták ki azokat a szörnyű parancsokat, mi tudjuk. De azt is tudjuk, hogy vannak maguk között olyanok, akik felelősek a deportálásért, Sopronkőhidáért és az újvidéki vérengzésért. Elvárjuk, hogy szabadulása után segítsen a bűnösök kézre kerítésében. Remélem, érti, hogy miről beszélek.”

Nagyon is jól értettem. De azt is tudtam, képtelen vagyok lelkemre venni azt az önvádat, ha árulója lettem azon bajtársaimnak, akikkel együtt szenvedtem. De az is igaz, nagyon csábító hat év után szabadulás lehetősége... a feleségem is vár... anyám is, apám is. De apám nem várna jó szívvvel egy árulót!

„Miért hallgat?”

„Kérem, ott van az ön kezében az életrajzom. Abból mindent megtudhat rólam, Láthatja, hogy valódi csendőr-szolgálatot nem teljesítettem soha. Mások közbiztonsági szolgálatáról tudomásom sem lehet. Ezért semmiféle felvilágosítást adni nem tudok!”

Erősen a szemembe nézett.

„Meggondolta?”

„Igen, meggondoltam.”

Gúnyosan elmosolyodott.

„Értettem, elmehet!”

Levertem mentem vissza a többiek közé. Ennek a visszatérésnek nagy ára volt. Mivel a nyomozó visszaküldött a többiek közé, ezzel felébresztette azt a gyanút a többiekben, hogy beszervezett besúgónak. A negativumot nem lehet bizonyítani! Éreztem bajtársaim fagyos magatartásából, hogy élnek a jogos gyanúval. A gyanú azért volt jogos, mert legtöbbször azoknak, akiket behívatott a nyomozó, kihallgatás után vagy szabadultak, vagy egyenesen vitték a már kiszabott büntetésének letöltésére a börtönbe. Arról a kis százalékról, akiket visszaküldtek a többi közé, jogosan hihették, hogy kémkedni küldték őket vissza.

Nem tudom leírni azt az érzést, amelyet a kiközösítettség jelentett. Olyan bajtársak, akikkel az utolsó darab kenyeret is megosztottuk éveken keresztül, most gyanakvó ellenségeimmé lettek. Mikor Voronyezsben a tizenhárom tábornok közül kettőt, aki elfogadta Sztálin csábító ígéretét a soron kívüli hazaszállítással kapcsolatban és kezdte fújni a propaganda-szólamokat, az egész tábor egyöntetűen kiközösítette. Ott láttam a két szerencsétlent egymás társaságában, mert más nem állt velük szóba. Akkor igen jogosnak véltem a megalázásukat, de most a magam bőrén tapasztaltam milyen tehetetlen az egyén a közösség vádjá ellen. Mivel becsületem megvédeni nem volt módom, a tehetetlenség elkeseredetté tett. Hosszas töprengés után úgy határoztam, hogy beszéljek Lám Bélával, akivel Buda ostroma óta együtt raboskodtam. Egy sarokba húztam magam mellé, ahol bizalmasan beszélhettem.

„Ide figyelj, Béla! Értsd meg én nem vagyok besúgó! Engem pont azért dobott vissza a nyomozó, mert nem akartam kötélnék állni. Megtagadtam, hogy besúgó legyek. Érted?”

Megragadtam a foszló zubbonyát olyan erővel, hogy az el is szakadt, szemébe nézve magyaráztam.

„Értsd meg, azt ígérte a nyomozó, hogy hamarosan szabadulok. Nem hittem volna, ha egy okmányon meg nem mutatja a nevem. Szóval lehet, hogy igaz, lehet, hogy nem. Ennek fejében kívánta azt, hogy adjak a bajtársaimról tájékoztatást. Megtagadtam. Ha nem így lenne, nem mondanám ezt el neked. Ha pedig mégis igaz lenne a szabadulásom, megtanulok kívülről annyi címet amennyit csak lehet, és viszek üzenetet a családtagoknak, meg a hozzátartozóknak. Hogy megmótoznak, az biztos. Semmi írást nem vihetek ki, de megtanulom a címeiket...”

Béla elgondolkozva válaszolt.

„Meg kell értened a gyanakvást.”

„Megértem. Szörnyű, hogy a gyanú ellen nem lehet védekezni.”

„Én hiszek neked. A címem Stróbl Alajos utca II. blokk, földszint 11. Vidd el a kiesett fogaim aranytömését a fiannak, aki már ötéves, de még nem láttam. Mond meg Klárinak nagyon szeretem!”

Az arany olyan kevés volt, hogy nem okozott nehézséget elrejteni. A címet pedig alaposan megtanultam. Mások is jöttek ezután hasonló kéréssel, és a sok cím erősen igénybe vette emlékező tehetségem. Ám a napok teltek és volt időm memorizálni a megbízásokat, mert semmi sem zavarta meg a lassan vánszorgó idő egyhangúságát. Sakkjátszmákkal és a régi emlékek idézésével töltöttük ki üres óráinkat. A napokból hetek lettek, és már nem is jutott eszembe a nyomozó ígérete. Február vége felé járhattunk, amikor egy este a vacsoraosztás után a hangszóró a nevemet rikácsolta. Arra kaptam parancsot vagy harminc másik emberrel együtt, hogy pokróccal együtt gyülekezzünk a konyhatérben. Érdekes, hogy vacsoraosztásról beszélek, mikor az étkezés mindig csak levesből és kenyérből állott, és csak a biológiai óránk jelezte, hogy este van. A pokróc volt az egyetlen kincstári darab a birtokunkban, és azt le kell adni akkor is, ha másik börtönbe visznek. Titokban mégis reménykedtem. Gyanús volt, hogy én voltam az egyetlen tiszt a csoportban. A konyhatérből nyílt a kijárat a külvilág felé, de odanyílt a nyomozószoba ajtaja is. Idegtépően hosszú várakozás következett. Beszélgetni nem nagyon mertünk, mert a szakácsok nem közülünk kerültek ki, és így ott lebegett felettünk a lehallgatás gyanújának sötét fellege. Nem lett volna úgysem miről beszélnünk, mert idegzetünk végsőkéig volt feszítve. Több óra várakozás után végre megérkezett a négy ÁVH-s ezredesből álló bizottság. Döngő léptekkel, magabiztos fölényel vonultak el előttünk az orosz mintára szabott majdnem a földet súroló szürke köpenyeikben. Még egy pillantásra sem méltattak bennünket, „nyomorult fasisztákat.” Egyenesen bemasíroztak a kihallgató szobába. Ismét jó negyedóra telt el, amikor a kihallgató őrnagy kiszólt, és engem hívatott. Rossz érzés fogott el. Minden ember könnyebben viseli sorsát, ha egy a tömegben. Mikor az ÁVH személy szerint érdeklődni kezdett valaki iránt, az nem jelentett jót.

Benn a kihallgató szoba íróasztalánál ült a már ismert őrnagy, két oldalán egy-egy ezredessel, míg a másik két ezredes a hátam mögött helyezkedett el, úgy hogy nem láthattam őket. Az asztalnál ülő egyik ezredes felállt, és szigorúan a szemembe nézve hozzám intézte dörgedelmes szavait.

„Maga az Államvédelmi Hatóság vizsgáló-bizottsága előtt áll. A feltett kérdésekre azonnali választ követelek. Minden tétovázást hazugságnak tételezünk fel. Értette?”

Nagyon is értettem. Hátamon a feszültség izzadsága csorgott, de igyekeztem merev maradni, hogy sem arckifejezésem, sem a hangom ne elárulja el félelmemet.

„Értettem.”

Ezzel, mint egy vezényszóra megindult a kérdések bombázása a hátam mögül, míg az előttem ülők önéletrajzom többszörös példányai fölé hajolva ellenőrizték válaszom helyességét. Nem estem át ilyen kegyetlen vizsgáztatáson sem azelőtt, sem azóta az életben. Ki az apja? Hol született? Hol végezte az elemi iskoláit? Ki volt a tanítója? Ki volt a gimnázium igazgatója? Miért jelentkezett a Ludovikára? Apja mikor került Kiskunhalasra? Kik voltak a barátai Orosházán? Így ment vagy egy fél órán keresztül megszakítás nélkül. Ha valaki ismeri a szellemi kimerültség határát, tudja, milyen tompító kábulat felé rohan az ember kimerültségében. Nagyon ébren kellett tartanom magam, nehogy egy rossz válasszal eljártsszam szabadulásom lehetőségét! Egyszerre csak a főkorifeus, aki szemben ült velem és főleg az arckifejezésemet figyelte, beleszólt a vallatás pergőtüzébe.

„Milyen kapcsolata volt a Ganz-gyári munkásokkal?”

Ekkor egyszerre világosodott meg minden. Azonnal tudtam, honnan fúj a szél. Újra felelevenedett a kép, amint a nyilas kommandót a bujkáló munkásokat megmentettem a nyilas kivégző osztagtól. Meggyőző eleveenséggel mondtam el a történetet, és mikor végére értem, az ezredes újabb szónoklatra emelkedett.

„Magát most szabadlábba helyezem, de rendőri felügyelet mellett. Jegyezze meg, a régi urambátyám világ megszűnt. Magának dolgozni kell, még hozzá jól, hogy lemossa a csendőri múltja gyalázatát. A munkásokól vasököl, és oda csap le, ahova köll!” Így idézte annak a munkás osztály jelszavát, melynek tagja soha nem volt,

„A szabaduló levelét megkapja és a rendőri felügyelettel járó kötelességeit majd az őrnagy elvtárs tudatja magával!”

Úgy ahogyan jöttek, olyan döngő léptekkel, köszönés nélkül távoztak. Egyedül maradtam az őrnaggal.

„Na, látja, igazat mondtam. Itt van a szabadulási papírja és húsz forint, amit fogsága végkielégítésül kap, és elismeri, hogy semmiféle további követelése a Magyar Népköztársasággal szemben nincs. Az elbocsátó levelével a lakhelye szerinti illetékes rendőrségen kell jelentkezzen. Sok szerencsét az új életben.”

Mindent aláírtam, amit elém tett. Majd felállt, jelezve, hogy mehetek, de nem nyújtott kezet. Kinn már a többiek idegesen vártak rám. Mind legénységi állományú egyének voltak, akiket csak egy szerencsétlen félreértés, vagy rossz szerencse sodort az NKVD, és onnan az ÁVH hálójába. Most egy foglár őrmester vette át a parancsnokságot felettünk. Amíg az én kikérdezésem folyt, azalatt a többiek már megkapták elbocsátó levelüket, és megindultunk egy csoportban a boltíves kapu felé. Az udvarra lépve leírhatatlan gyönyörrel szemléltük a szikrázó februári égboltot, amelyet már december eleje óta nélkülöztünk.

„A soha viszont nem látásra!” - élcelődött a foglár, amint kinyitotta a nagy kétszárnyas kapu egyik szárnyát. Úgy tódultunk ki rajta, mint a birkák az akolból. A szabadulás örömmel vegyes félelme rohanásra kényszerített. Rohantunk a téli erdő kopasz fákkal szegélyezett útján a nagy ismeretlenbe. A tájat csak a telihold kerek lámpása világította. Addig rohantunk, amíg elernyedte lábizmaink erejéből futotta. Aztán csoportba verődve, kifulladásra megálltunk. Ekkor ötlött fel bennünk, hogy fogalmunk sincs, hol vagyunk. Hiába voltam én korra nézve talán a legfiatalabb köztük, a rangomnak szóló tisztelet szinte kötelességemmé tette, hogy vezessem ezeket az elveszett embereket.

„Hol vagyunk, főhadnagy úr?”

„Nem tudom, de majd csak rájövünk. Menjünk csak előre az országúton. Valahol kell, hogy útjelzésre bukkanjunk.”

Mentünk a holdvilágos éjszakában a lombja-vesztett fák alagútjában a csikorgó kavicsúton. Mindenki magában birkózott a váratlan megérkezés veszélyes meglepetéseivel. Hiszen hat év alatt sok olyan levél érkezett, mely tudomására hozta a férjnek, hogy az asszony nem várhatott tovább. Kellett a kenyérkereső, kellett a férfi-támasz, kellett az apa a gyerekeknek. Jöttek a hírek az államosított házról, szövetkezetbe kényszerített földről, a parasztot nyomorító beszolgáltatásról. Persze nem nyíltan, csak virágnyelven, sorok közé bújtatva, de mindenki értette. Én azon töprengtem: élnek-e a szüleim?

Több mint egy éve kaptam az utolsó tábori lapot, rajta az engedélyezett huszonöt szóval. Minden rendben, nagyon várunk haza. Körülbelül ennyi az, amit írhattak nekünk, és ennyi volt, amit mi írhattunk. Csak a lapnak volt jelentősége, a tartalom nem számított.

Hirtelen megszakad az előttem járók kopogó lépte. Mindenki megállt, mert vasúti sínpár keresztezte az utunkat. Rám néznek. Döntenem kell. Merre?

„A síneken balra, fiúk!” Hangom olyan határozott, mintha valami biztosat tudnék. Bandukolunk tovább, de már a sínek mentén. Egyszerre egy táblába ütközünk, rajta a felirat: HÉV ideiglenes megálló. Budafok. Ebből tudjuk már, hogy Pest közelében vagyunk. Nem kell mondani, mindenki letelepszik a töltés szélébe, és várjuk a vonatot. Mire megjön az első

helyiérdekű, röviden HÉV, már dereng a keleti égbolt. Csak annyit kérdezek a vezetőtől: „Pestre?” Bólint. Felszállunk. A kocsi kofákkal tele, akik zöldséget visznek a fővárosi piacra. Nagyobb részük asszony. Felismerik bennünk a szabadult foglyot. Nem először találkoznak ilyenekkel. Senki sem szólít meg senkit. A kalauz úgy tesz, mintha nem is látna minket. Ilyen feszült csendben érkezünk meg a volt Horthy Miklós körtéri piacra.

Ekkor már ébrednek a város. A bodegák bádoggal nagy zajjal, robajjal emelkednek föl. Kinyílik a kis italmérések ajtaja a már várakozó közönség előtt. Az emeletes házak ablakain is egymás után pattan fel a fény. A kofák rakják az áruikat a standokra. Villamosok éles csikorgással veszik a kanyart. Mi búcsúzunk egymástól. Örülni kellene, de mindenkinek elcsukló a hangja, ahogyan kezét fogva búcsúznak.

„Isten segítse meg!” Kivétel nélkül mind vidéki parasztfiú. Sok közülük levente volt, amikor fogságba esett. Mennek a különböző pályaudvarok felé. Én maradok csak vissza. Veszek egy pakli Kossuth cigarettát, meg gyufát. A húsz forint nagyobb része rámeleg. Hat év ezzel füstbe ment. Leballagok a Duna-partra. Reggel fél hatot mutat a körtéri óra. Rágyújtok. Ez a kilences villamos végállomása, ami elvisz a Margit hídig. Onnan már látni lehet a mi lakótömbünket. Elszívom a cigarettát. A tövig égett csikket belefricskázom a Dunába. Jön a kilences villamos, felszállok. Istenem, hányszor megálmodtam ezt a pillanatot. Eszembe jut, nem olvastam el a szabadulási papíromat, mert még sötét volt. Most betűzgetem:

„Domokos Sándor (a H.M. rendelete alapján lefokozott) csendőr főhadnagyot, aki 1945-ben a nyilas terror idején a proletariátus mellett élete kockázatásával állt helyt, szabadlábba helyezem, rendőri felügyelet mellett.”

Milyen jellemző az új gondolkozásmódra, mely az egyik kézzel ad, a másikkal elvesz! A villamos lassan dőcög. Megérkezünk a Przemysl-émlékműhöz. Végállomás. Nagy kőoroszlánt ábrázol az emlékmű, amint egy kígyót tapos szét. Az 1914-es világháború emlékére azon magyar katonák emlékének szól, akik ezen erődítés védelmében, az Osztrák–Magyar Monarchiáért estek el. Nem messze van a Pálffy laktanya, mely előtt Bem tábornok, a legendás „Bem apó” szobra áll. Ezt a lengyel tábornokot 1848-ban a magyar honvédek apjuknak nevezték. Egy másik emlékmű, mely szintén sok ezer magyar halott emlékét őrzi. Most én is haza érkeztem egy háborúból, mely sok magyar halott emlékétől terhes.

Innen már látom a bérházat, ahol lakunk, vagy ahol laktunk? Élnek-e még a szüleim? A szovjetek hat hónappal a hazaszállítás előtt beszüntették a vöröskeresztes lapjainkat azért, hogy ne tudjunk semmit az új helyzetről, ami ránk vár. A sarkon egy gipszdíszmű-öntöde kirakata mutogatja áruit.

Ehhez én is értek, pendül meg bennem a remény. Az épületdíszítő mesterséget Rudi segítségével tanultam meg. Tehát nem ment teljesen kárba a hat évem! Közben a négyemeletes épület kapuja elé értem. Névtábla nincs, csak egy csengő a házmesterhez. A név ismerős. A harcok alatt én hoztam haza a házmestert a Marczibányi térről, ahová mint tűzoltót hívták be. Pár napra rá az oroszok elfoglalták a környéket. Egy napon múlt, hogy nem lett fogoly.

Csengetek hosszan. Kora reggel van. Úgy hat óra lehet hajnalban. Ilyenkor egy házmester se tápázkodik fel szívesen. Többszörös hosszú csengetésre amolyan széle-hossza-egy természetes asszonyság megjelenik az előtérben. A Vicus! Azonnal megismerem, de ő nem ismer meg engem. Ő egy orosz ruhás alakot lát toporogni a kapu előtt. Szó nélkül elmegy. Újra csengetek. Újra megjelenik. Most már mérges. Fenyegetőzik, de közelebb jön. Egyszerre eláll a szava.

„Fiatalúr? Hadnagy úr? Maga az?”

De már nyitja is a kaput. Benn az előcsarnokban próbálom lecsillapítani.

„Vicus, az Istenért, ne kiabáljon. Élnek a szüleim?”

De minden hiába volt. Nem hallgat rám, és ahogy nehéz testét zihálva vitte fel a lépcsőn, még kiabál is:

„Megjött a fiatalúr! Megjött a fiatalúr!”

A nagy zajra kicsődül a lépcsőházba az összes lakó. Az első emeleten megjelenik apám. Hatvan év körül van, de már megöszült, megtört öregember. Szembeötlő, hogy a régi dús fekete szemöldöke teljesen fehér. Egy darabig csak állunk, ő fenn, én lenn, aztán egy rohanással, a lépcsőket kettesével ugorva ölelem át a sírástól rázkódó apámat. Ekkor már anyám is mellettünk van. Mint egy hármasszoborcsoport állunk egymást ölelve, és sírunk.

Hazaértem!

Hazaérkeztem, de...

De ez még nem jelentette, hogy ezzel véget ért az üldözöttségem. Nem vált valóra a táborban született énekben ígért álmaink megvalósulása. Nem fogadtak tárt karokkal, mint a nemzet megbecsült fiait. Csak amolyan megtört népség voltunk, akik legyünk hálásak, hogy egyáltalán befogadtak...

Az első fájdalmas felismerés az új országhatár mely feleségemet elválasztja tőlem. Mimi a háború után természetesen visszament szüleihez, hiszen még középiskoláit sem fejezte be. Asszony már, de még gyerek, aki férjéről semmi biztosat nem tud. Hiába dobáltam ki papír fecnikre írt üzeneteimet a vagonból, mire azokból esetleg egy, ha el is jutott hozzá, a mi szerelvényünk már szovjet területen száguldott egy ismeretlen cél felé. Egy évig sem tudta senki, élek-e, vagy sem. Sok ezer magyar asszony osztozott a bizonytalanságban, hiszen a kitörés, vagy a szállítás alatt sokan névtelenül pusztultak el. Elgondolkoztató az erkölcsi értékek árfolyam zuhanása az utolsó fél évszázad alatt. Az ötvenes években a tizennyolc éves asszonyka hajlandó volt várni hat évig, amíg élettársa kiszabadul. Akkor ezt még természetesnek tartotta a család és a társadalom is, hiszen Isten előtt fogadtak örök hűséget. Ma ezt megmosolyogni való bigottságnak tekintik. Ma természetesnek veszik, ha valaki mindent félretéve új társat keres, mert a házassága nem váltja valóra a hozzá fűzött reményeit.

Most ismét határok választanak el engem Mimitől. Közvetlen hazaérkezésem után lejelentkezem a Bimbó úti rendőrkapitányságon, mint újdonsült „rendőri felügyeletes.” Utána rohanunk apámmal a Margitkőrútra a fényképészhez másolatot készíttetni szabadulási okmányomról. Ez az igazolás szükséges volt arra, hogy Mimi kivándorlási engedélyért folyamodhasson. Akkor még nem létezett a fénymásoló gép, de a fényképmásolat is olvashatóan igazolta hazaérkezésem tényét. Szerencse, hogy a románok elismerték a kettős állam-polgárságát azoknak az asszonyoknak, akik magyarokkal kötöttek házasságot. Ha a férj hazatért a fogságból, az áttelepülés nem ütközött nagyobb akadályba. Romániának érdeke volt megszabadulni a magyar lakosoktól.

1951. április 8. Feledhetetlen dátum! Lehetetlen szavakba foglalnom az érzést, ami egész valómat átjárta, amikor hat év után újra találkozunk! A Nyugati pályaudvar csarnokának üvegtetején még alig volt üveg, mert összetörte az ostrom, és az érkező vagy induló vonatok elég rendszertelenül közlekedtek. A hömpölygő tömeg is látszólag minden rendszer nélkül siet – mindenki minden irányba. Ott álltam kezemben egy csokor virággal a télikabátból alakított zakómban, lovaglónadrágban, csizmában, remegve a belső izgalomtól, amikor befutott a nagyváradi vonat. Hosszú a kocsisor. Hol lehet Mimi? Egyszerre csak szemem megpillant egy szép kosztümben érkező hölgyet. Nem is a fizikai felismerés, hanem a szívem dobbanása tudatta velem: MIMI! Mimi valódi neve Erzsébet, de az erdélyi szokás szerint mindenkit a becenevéről

ismernek. Legtöbben nem is tudják, kinek mi a valódi neve, milyen név húzódik meg a Babú, Baba, Buba, Bibi, Böbi és hasonló becenevek mögött.

„Mimikém!” - kiáltással rohantam hozzá, és sokáig tartott amíg ki tudtunk bontakozni a kölcsönös ölelésből. Olyan izgalomban voltam, hogy szinte dadogtam a felindultságtól. Taxit hívtam, és megérkezve a lakásunkra vettem csak észre, hogy a tárcámat otffelejtettem a taxiban. Nehéz leírni egy olyan ember lelkiállapotát, aki még egy hónappal ezelőtt egy föld alatti börtön lakója, és most majdnem szabad ember, és a szeretett feleségével újra együtt lehet hat év után! A szavak meg sem közelíthetik azt az érzelmi vihart, amely bennem dúlt. Jellemző az akkori ideológiától megszállott pártükormány félelemmel-teli gyanakvására, hogy el sem tudta képzelni, hogy egy ilyen meggyötört ember nem vágyik többre, mint békés munkára. Legyen az bármilyen megalázó, rosszul fizető munka, csak hagyják élni és beleolvadni a társadalom szürke tömegébe! Esze ágában sincs az ilyen embernek összeesküvéseket szőni, társadalmat felforgatni, politikai propagandát terjeszteni a kormány ellen. Mit bántam én az elkobzott földeket, a perzsaszőnyegeket, porcelánkészletet, vagy az ezüstöt. Nem ragaszkodtam semmilyen anyagi értékhez. Ami volt, elmúlt, és csak a jövő felé tekintettem. Mint romeltakarító munkás már másnap dolgoztam is, mert ha egy rendőri-felügyeletes nem dolgozott, internálhatták, mint munkakerülőt. Erre a félszabadságomra beteges félelemmel vigyáztam.. A szabadságom korlátozó intézkedések minden pontját betűről betűre betartottam, mert tudtam és éreztem, hogy csak ürügyre lesnek, és ha véletlenül is félrelepek, azonnal, mint „népellenségre” lecsapnak rám. Ez pedig egy újabb elszakadást jelentene Mimitől, amelytől jobban rettegtem, mint a haláltól. Senki ne higgye, hogy ezt a szót könnyelműen írtam le.

Mozgásomat nagyon korlátozta, hogy mint volt csendőrtisztnek, nem volt még katonakönyvem. Jelentkeztem tehát a lehető legelső alkalommal a kiegészítő parancsnokságon katonakönyvért. Ott az altiszt közölte velem, hogy én, mint volt csendőr, egy külön bizottság előtt kell megjelennem, mely csak negyedévenként jön össze.

„Menjen haza. Majd behívadják.”

„De kérem, legalább igazolja, hogy jelentkezési kötelezettségemnek eleget tettem.”

Szó nélkül ráírta a jelentkezőlapra az igazoló szöveget. Aláírás, bélyegző. Ezzel a papírral felfegyverezve vártam a bizottság behívását. Közben munkahelyet cseréltem, mert az új helyen egy kicsivel jobban fizettek. Gyakorló lőteret építettünk partizán kiképzésre. Az volt a munkám, hogy betont talicskázak egy keskeny pallón a készülő bunkerhez. Nehéz és monoton munka volt, de csináltam, mert kellett a kereset. Munkám végeztével füttyörészve tértem haza, ahol a zárt ajtók mögött a régi élet légköre várt rám. Ezt a légkört anyám mindenkin segíteni kész jóakarata hozta létre. Lakásunkat a lakók „Domokos-panzió” néven emlegették.

Bemutatom a panzió lakóit.

A Kandó Kálmán u. 6. szám első emeleti lakásának apám volt a tulajdonosa, mivel az ostrom utáni romos lakást saját költségén hozatta helyre. A konyhán és fürdőszobán kívül a lakásnak két hálósobája volt, amihez még egy nappali és egy cselédszobája is tartozott. Mikor apám nyugdíját megvonták, azért, hogy egy kis jövedelemhez jussanak, kiadták az egyik szobát egy egyetemi hallgatónak. Nemsokára megérkezett az orosz fogságból Tatár Sándor, akivel Régenben együtt szolgáltam, és aki Bubának, Mimi legjobb barátnőjének a férje volt. Nem volt neki Magyarországon senkije, ezért anyámék befogadták, mint albérlőt. Amikor aztán Buba megjött a kislányával, Mariannkával, Erdélyből az egész Tatár család Domokos panzióban talált fészket. Ővék lett a nappali, anyámék az egyik hálósobába húzódtak és Szováti Viktor egyetemi hallgatóé lett a másik hálósoba. Ebbe a helyzetbe csöppentem bele szabadulásom után én is. Ekkor anyámék megkérdezték Viktort, hogy mint nőtlén, megelégszik-e a

cselédszobával? Ugyanis azzal számoltak, hogy Mimi is megérkezik és nekünk is kell majd egy szoba. Így verődött össze a Domokos-panzió népe három házaspárból, egy nőtlen egyetemistából, meg egy ötéves kislányból. Kedves, szeretetteli légkör uralkodott ebben a panzióban. Nem voltak torzalkodások, mindenki segíteni akart a másikon. De a legértékesebb tulajdonsága ennek a légkörnek az volt, hogy itt mindenki kiélhette a maga egyéniségét. Aki nem élt egy diktatúra félelemmel átszőtt társadalmában, ahol mindenki mindenkinek besúgója, vagy ellenőre, az nem tudja, miről beszélek. Az nem értheti meg, milyen lélekölő az állandó tettetés, színjátszás, a minden kimondott szóra való ügyelés, az örökös öncenzúra saját gondolataink felett. „Jaj, nehogy elszóljam magam. Jaj, nehogy meglássák a valódi véleményem. Vigyázz, ez a magát üldöztnek hirdető alak lehet beépített besúgó.” Amikor becsukódott mögöttünk a Domokos-panzió ajtaja, a munkaruha alól előbújt a polgár, a burzsuj, a dekadens osztályellenség, a népnúzó, akiről közlőről kisült, hogy nem akar semmi mást, csak békében élni. A „burzsuj”-ról kisült, hogy dolgos családapa, az „elkényeztetett kisasszony”-ról, hogy szorgalmas, sőt nélkülözhetetlen irodai munkaerő. A „kulákfiú”-ról, hogy nagyszerű vegyész, és még a csendőrtiszt is úgy bírja a kubikolást, mintha csak munkáscsaládból származna. Talán ennek az összeszorított szájjal, panasz nélkül végzett jó munkámnak köszönhettem, hogy felfigyeltek rám a munkahelyen. Az építésvezető egy reggel behívatott az irodába.

„A munkalapján az áll, hogy van érettségije. Igaz?”

„Igen. De a Ludovika Akadémiát is elvégeztem, ahol csendőr hadnagynak avattak fel ugyan, de gyalogos szolgálatra kerültem ki csapathoz.” Az építésvezető felállt, becsukta az iroda ajtót.

„Na, szervusz! Én is csendőrtiszt voltam. A nevem Zufalvi. De ezzel nem kell dicsekedni. Ma ez nagyon rossz pont. Az én múltamat nem tudja senki sem.”

„Én nem tagadhatok le semmit, mert a Szovjetunióból csak most februárban kerültem haza, és minden adatom az ÁVH kezében van.”

„Nem lekáderezni hívattalak, hanem mert kell egy raktáros, aki nem lop. Sorra tűnnek el a szerszámok. Rád gondoltam, mert láttam rajtad, hogy úrféle vagy. Holnap reggel átveszed a raktárt, és te adod ki a szerszámot meg az anyagot, amellyel mindenkinek el kell számolnia este, munka után. Neked meg nem kell többé kubikolnod. De a múltadról egy szót se! Értetted?”

Így lettem raktáros. Ez a nagy előléptetés április vége felé ért, amikor már a Dunaparti gesztenyefák virágba borultak, és orgonaillatot hozott a szellő a Rózsadombról. Hihetetlen boldogság! Micsoda tavasz! Együtt van a család, van munkám! Mimi könyvelő egy fodrászipari szövetkezetnél. Anyám, aki szépen kötött, egy szövetkezetnek lett bedolgozó munkása. Minden gyönyörű! Életünk a kibontakozás felé halad. Polikratész gyűrűje! A gonosz azzal büntet, hogy akkor csap le rád, mikor álmaidat megvalósulni látod. Hiába dobta Polikratész a legkedvesebb gyűrűjét a tengerbe, hogy ezzel kielégítse az istenek irigységét, a gyűrű mindig visszatért hozzá, mert a gonoszt nem elégtette ki az önkéntes áldozat! Sokkal nagyobb fájdalmat akart rámérni. Így volt ez a velünk is.

A csapás nem jött egyik pillanatról a másikra, hanem hónapokig lebegett a fejünk felett, mint a „kitelepítés” réme. Eleinte csak suttogó hír volt, hogy éjszaka Budapest utcáin leponyvázott gépkocsik megállnak egyes házak előtt és családokat emelnek ki otthonukból. Ismeretlen helyre viszik őket.

„Ez a középosztály felszámolását jelenti” jegyezte meg apám egyik idős kollégája.

”A kommunista kormány így több legyen út egy csapással. Lakáshoz juttatja a kiszolgáló párthíveit, tönkreteszi a középosztályt, és a munkaerő-hiányban szenvedő mezőgazdaságnak rabszolgákat szállít”.

„Az osztályharc olyan harc, ahol csak az egyik fél kezében van fegyver. Az ilyen nem harcot nem harcnak, hanem öldöklésnek kell nevezni.” - mondta apám felháborodottan. Az öregebb generáció az 1919-es kommünt ismerve vonta le a következtetéseit.

„Sándorkám, nagyon jóhiszemű vagy, ha még mindig hiszel a becsületes játékszabályokban. Felejtsd el és készülj fel a legrosszabbra.”

Májusra a Domokos-panzió lelkülete is megváltozott. Mind éreztük, hogy hiába van apám kezében a tulajdonjogot igazoló végzés fővárosi pecséttel, tíz évre szóló lelakhatási jogot biztosítva, de ez sem fog megmenteni minket. A legkeservesebb az volt, hogy úgy kellett élni az életet tovább, mintha semmi veszély nem fenyegetne. Eljártam a munkába nap, mint nap, de a jövőben való bizakodás rózsaszín felhőjét szétszórta egy jeges fuvallat. Teljesen elpárolgott a remény, sőt helyébe ismételt belopódzott az elszakadásunk rettenetes félelme. Gyötört az önvád. Mibe rántottam bele Mimit! Miattam kitelepítik őt is! Talán megmentené, ha elválnunk! Ne viselje a megbélyegző nevemet. De már tudtam, késő. Az ÁVH-t nem lehetett ilyen könnyen félrevezetni. Az évek óta elvált házaspárokat az új asszonnyal, férjjel együtt, egy szobába telepítettek ki, mitsem törődve az így keletkezett tűrhetetlen családi helyzettel. Talán az öngyilkosság lenne az egyetlen kiút. De ezt sem tehetem, hiszen Mimi mélyen hívő katolikus. Nem beszélhetek előtte öngyilkosságról!

Aztán minket is utolért Polikratész gyűrűjének végzete. Kényszerlakhelyül Mezőberény községet jelölték ki nekem és szüleimnek, Mimi egy adminisztrációs hiba folytán maradhatott Pesten. Lelkünk mélyén viszont éreztük, hogy házasságunk nem éli túl az ismételt, évekig tartó megszakításokat. Ezért Mimi feladta a jogát és önként leköltözött hozzánk, megosztva velem a kitelepítést.

Mezőberényben egy nagygazda, vagyis kulák család házába kényszerített bennünket a községi tanács. Szerencsések voltunk, mert a tót származású „kulák”-nak bélyegzett gazdaság felismerte bennünk az üldözöttet. Mivel a hatalom őket is üldözte, hamarosan jó viszony alakult ki a két család között. Mint mezőgazdasági bérmunkás az állami gazdaságban kezdtem dolgozni, de hamar lehetőségem nyílt arra, hogy a kőművesek mellett segédmunkásként dolgozhassak. Mivel nagy volt a szakmunkás hiány, a kormány lehetővé tette, hogy a betanított segédmunkások vizsgát telessenek, és így megkapják a szakmunkás-igazolványt. A vizsgához nem volt elég az írás, az olvasás és a számolás elemi ismerete, hanem politikai érettségből is bizonyosságot kellett tenni. A politikai felvilágosító munkát az állami gazdaság párttitkára vezette. A párttitkár valamikori jószágos juhászgazda volt, akit a párt kegye erre a posztra szemelt ki. Végeztettek vele valami gyorstalpaló pártiskolát, de az nem volt elég arra, hogy pótolja az iskolázottság hiányát. Ez nem az ő hibája volt, hanem a párté, amely olyan feladatra kényszerítette, amelyre nem volt képes. Ezzel a párt a saját emberein keresztül saját magát járatta le. Ekkor dúlt a koreai háború, és a küzdő feleket Józsa párttitkár igen egyszerűen úgy különböztette meg, hogy az észak-koreaiak „igazságos”, a dél-koreaiak pedig „igazságtalan” ügyért harcolnak. Mikor egy kőműves jelölt, aki paraszt család gyereke volt, bizonytalanul megkérdezte, hogy miért van ez így, hiszen Észak-Korea támadta meg Dél-Koreát, a párttitkár Józsa bácsi fölényesen válaszolt.

„Maga csak ne okoskodjon. A pártvezetés dönti ezt el. Értette?”

A legnagyobb bakot akkor lőtte a derék párttitkárunk, amikor a rabszolga felszabadítással kapcsolatban, mint jó propagandista Amerikát vette célba.

„Mert hát tuggyák, az Amerikai olyan kegyetlen ország volt még nemrég, hogy még mindig rabszolgákat tartottak a gazdagok. Aztán jött egy néger vezér, az a „Spartacus,” aki fellázította a feketéket, és azok aztán felszabadították magukat.”

A legtöbb hallgató el is hitte Józsa bácsi magyarázatát, én pedig a tudatlanság álarca mögé húzódva hallgattam, hogy el ne áruljam bűnös burzsuj származásom. Az álcázás sikeres volt mindaddig, amíg a vizsgáztató bizottság előtt az írásbeli feladatokra nem került a sor. A feladatok megoldásához csak a köbméter-számítás ismerete kellett. Én elkövettem azt a buta hibát, hogy hibátlanul oldottam meg minden kérdést, amíg a legtöbb jelöltnek itt-ott volt valami hiba a megoldásban. Ez feltűnt a vizsgálónöknek, aki hithű pártember volt. Kezében tartva a hibátlan válaszaim papírját, gyanakodva kérdezte.

„Magának mennyi iskolája van?”

Tudtam, ha hazudok, és az kiderül, vége a kőműves karrieremnek.

„Érettségim van.” - suttoztam halkán, mint aki valami halálos bűnt vall be.

„Maga kitelepített!” Úgy hördült föl, mintha gyilkossággal vádolna. Hallgatásom beismerés volt. A biztos tovább mennydörgött.

„Ha előbb tudtam volna, nem engedtem volna vizsgázni. De már ki van töltve a bizonyítvány, és ezt nem vonhatom vissza. De hatodik fokozat helyett csak negyedik fizetési fokozatot kap.”

Mit bántam én! A fontos az volt, hogy volt egy elismert mesterlevelem. Mesterlevelem életbevágóan fontos volt számomra, mert Mimi állapotos volt már. Amint ránk köszöntött 1952 tavasza, terhessége tünetei egyre nehezebbé lettek. Szegény kis asszonyom sokat szenvedett, és nagyon lefogyott. Egyetlen örömünk az volt, hogy a június beköszöntével megjött a meleg és hétvégeken lejárhattunk a Körösre fürödni. De Mimi fogyása aggasztó lett, és a családi tanács elhatározta, hogy a szomszédos Orosházán élő rokonaink segítségét kérjük. Mivel Mimi szabadon mozoghatott, elutazott Gyula bácsiékhoz, apám öccséhez, látogatóba. Hozzánk képest ők akkor még sokkal jobb körülmények között éltek. Hála Gyula bácsi és felesége, a kedves Anica gondozásának, Mimi hamar felépült és visszatért közénk. Ugyanekkor viszont a helyi rendőrökkel gyűlt meg a bajom. Az Adamik-ház hátsó végében lévő lakásunk olyan messze esett az utcától, hogy oda nem hallatszott el az éjszakai járőr zörgetése és ezért megbüntettek. Azt állították, hogy nem találtak otthon. A parancsnok hetven forint büntetést rótt ki rám, amely egy heti keresetemnek felelt meg. Hiába magyaráztam, hogy otthon voltam, nem hitte el.

„Költözzön olyan házba, aminek van utcai ablaka!” - szólt a rendelkezés. Ezért kellett egy évek óta elhagyatott üzlethelységébe költöznöm, melynek még kéménye sem volt. Azért, hogy Mimit a zaklatásoktól megkíméljem, ő továbbra is az Adamik-házban maradt anyáméknál. Én is csak aludni jártam a borbélyműhelybe. Itt a járőr unalmában többször is felkeltett ugyanazon az éjszakán. Mimit nagyon bántotta ez a folytonos zaklatás.

„Úgy döntöttem, hogy elfogadom Gyula bácsiék meghívását, és elmegyek Orosházára szülni. Azt hiszem, hogy ez okos döntés. Így a gyermekünk születési helye nem egy olyan községhez kötődik, ahol kitelepítettek élnek. Mit gondolsz?”

„Teljesen igazad van.”

Ugyanis az orosházi ház nagyanyámé lévén, három gyerekének, apámnak, Gyula bácsinak és Vilma néninek a ház egyenlő részéhez volt joga. Ezért Mimi július végén ezért ismét elutazott Orosházára.

Ettől kezdve anyám, apám és én feszült izgalommal lestük a postást. Mivel telefonálni csak úgy lehetett, ha az ember előre jelzett időre meghívta a másik felet a postahivatalba, ez a módszer nem volt alkalmas bensőséges beszélgetésre. Az egyetlen gyors közlési lehetőség a

távirat volt, de mivel rendőri felügyelet alatt álltam, a nekem szóló táviratot először a rendőrség kapta meg. Szerencsére ez a szüleimre nem vonatkozott.

Természetes, hogy nekem a mindennapi munka alól nem volt felmentésem. Ebben az időben már kőművesként dolgoztam. Trágya-derítő gödröket falazott a brigádunk. A derítögödör egy téglával bélelt kerek lyuk volt, melybe az istállók szennyét vezették be. Ezt később trágyázásra használták fel. A körülbelül öt méter mély és két méter átmérőjű gödör a talajjal egy szinten kupolában fejeződött be, és egy vaslemez zárta le a nyílást. Több ilyen derítő volt készülőben. A szükséges téglá, mész és homok már oda volt készítve minden gödörhöz, ahol egy-egy kőműves falazott egy segédmunkással, aki fenn a habarcsot keverte és a téglát adogatta. Monoton munka volt, és egyedül csak a kupola falazása kívánt szakértelmet.

Gondolataim természetesen a jövőendő gyermek és Mimi sorsa körül forogtak, és bizony nem figyeltem arra, milyen a malter minősége, amit a helyi parasztfiúból lett segédmunkásom kevert. Nem ellenőriztem a mész kellő mennyiségét a malterban. Mert ha nincs jól keverve a habarcs, a téglá kiszívja a vizet, és csak homok marad, ami bizony nem köt meg. Mivel gondolataim Orosházán kalandoztak, hanyagságomnak az lett a vége, hogy amint belülről raktam a kupolát, a tetőszerkezet összeomlott, és engem betemettek a rám zuhanó téglák. Ami ezután történt, arról csak ködös fogalmam van. Amikor feleszméltem, már az állami gazdaság rozszant teherautója robogott velem, Schön bácsival és két munkatárssal a falu felé. Mezőberény nagyközségnek négy orvosa volt. Engem a legközelebb eső orvos, Braun doktor rendelőjébe vittek. Az orvos kérdezte a nevem, és én nem tudtam felelni. Még saját magamnak is idegen voltam. Szerencsémre Schön bácsi tudta a címem, és kötözés után hazavittek. Szegény szüleim rettenetes lelki megrázkódtatáson estek át, mikor megláttak véresen, bekötött fejjel tántorogva. Azonnal lefektettek, és félálomban szenderegtem egy jó ideig, amikor lassan egy el nem felejthető érzés vett erőt rajtam. Miként a hajnali köd szétoszlik a kelő nap melegétől, úgy szállt fel agyamról a tompultság és tért vissza az egyéniségem.

„Hol van Mimi?” Ez volt első kérdésem.

„Mimi Orosházán van. Várja a kisbabát.”

Lassan kitisztult a memóriám, és elmondtam apámnak, hogy mi is történt. Szüleim nyugalma is visszatért és vacsora után apám józanul figyelmeztetett:

„Menjünk át a lakásodra, fiam, mert tíz óra után biztos, hogy ellenőrizni fog a rendőrség.” Éppen felcihelődtünk és készültem apámmal átmenni, amikor beállított Puci, a fogorvos felesége, a falu rémhír-hordozója. Puci párttag volt és nagyon szeretett fontoskodni. Örökösen hozta nekünk a párt megbeszélés híreit. Ezzel is hangsúlyozta a maga fontosságát.

„Jaj, de szerencsések vagytok, hogy Mimi nincs itt. A pártban hallottam, hogy a kitelepített pestieket elszállítják máshova.”

Nekem se kellett több. Egyébként is feszült idegállapotomban a hír rettenetesen levert. Istenem, ne engedd, hogy ez a hír igaz legyen. Engedd, meg Istenem, hogy legalább megláthassam a gyermekemet! Így őrlődtem magamban.

Apám azzal a szándékkal jött át velem a borbély-műhelybe, hogy nálam alszik. Leültünk az asztal mellé, mely az ágygal, a két székkal és a lavór állvánnyal képezte szobám teljes berendezését. Közben már kezdtem előkészíteni a helyiséget télire, és a sarokba felfalaztam a kéményt, amelyhez a házigazda egy kis öntöttvas kályhát adott. A helyiségnek csak szimpla ajtaja volt, ezért az ajtó mélyedés elé akasztottam egy vastag erdélyi csergét, hogy őrizze a szoba melegét. De most még nyár volt és az ajtót nyitva hagytam. Ültünk csendben apámmal gondokba merülten, a lecsüngő villanykörte pislogó búvkörében. Mindkettőnk lelkét a jövőnk

reménytelensége kínozza. Hirtelen valaki félretolva a csergét, köszönés nélkül toppant be a szobánk közepébe.

„Hogy vannak méltóságos uraim?”

A gúnyos hang azonnal elárulta, hogy látogatóm az az őrmester, aki a legtöbbször zaklatott éjjelenként. Látszott rajta, hogy élvezi a nyomorunkat. De bennem most forni kezdett a vér. Ugyanaz az érzés vett rajtam erőt, mint amikor az ávósok vertek a Gyűjtőben. Egy olyan „most már minden mindegy” érzés ez, amikor minden kötelék elszakad, és többé már semmi sem számít! Az örültség elszántsága legyőzi a józan mérlegelését! Felugrottam a székről, és szinte önkívületi állapotban ordítottam:

„Takarodjon! Maga nem ember! Maga egy dögevő hiéna!” Ziháló dühvel, vérben forgó szemekkel rohantam felé. Fizikailag az őrmester nem volt sem gyengébb, sem alacsonyabb nálam, de jóval fiatalabb volt. Ám látva az én megszállott dühömet, eszébe se jutott puskája után nyúlni, hanem amilyen gyorsan csak tudott, elszaladt. Szegény apám igyekezett visszatartani, de már nem volt rá szükség. Ez az őrmester ettől kezdve megváltozott. Nemcsak nem ébresztett fel éjszakánként, de ha az utcán meglátott, kitért az utamból.

A visszatérő hétköznapok egyre jobban fokozták a várakozás izgalmát. Szegény apám is biztosan így várta az én születésemet annak idején. Anyám ugyanis visszament szülni a szerbektől megszállt Szabadkára édesanyjához. Ezért születtem én Jugoszláviában, és apám csak hathetes koromban vehetett a karjaiba. Most rám is ez a sors várt. Mindig lestem Pajtást, az öreg házigazdámék még öregebb kutyáját, mely egy ősi beidegződés folytán telepatikusan megérezte kilométerekről is, ha a postás közeledett. Ekkor felborzolódott szőrrel, mint egy dühgomolyag rohant neki a derék postásnak. Szakadatlan csaholása csak akkor szűnt meg, amikor a levélhordó már legalább két utcával arrébb járt. Így aztán zene volt füleimnek a kis kutya ugatása, és nem várva, amíg anyámékhoz ér, elibe futottam a postásnak. Szinte kitéptem a kezéből a táviratot, és reszketve olvastam:

„Anya és leánya jól vannak. Gyula.”

Rohantam a jó hírral anyámékhoz. Csak amikor örömünk lecsillapodott, akkor néztem a naptárra. 1952. augusztus 15-e volt.

Anyám, alig bírta fékezi boldogságát afelett, hogy nagymama lett, de még nehezebb lett számára elviselni, hogy nem ölelhette magához unokáját. Kétszeri elutasítás után végre a csabai rendőrség mégis engedélyezte anyám látogatását Orosházára. Nem tudni, hogy az izgalmas várakozás, vagy más okozta-e az övsömört, ami rettenetes fájdalommal járt, de ez sem akadályozta abban, hogy el ne utazzon. A tanulság a Polycrates mondából az, hogy a boldogságért szenvedni kell.

Így apám és én kettesben lestük anyám leveleit Orosházáról. Azokból tudtuk meg, hogy a lányomat Orosházán Mariettának keresztelték, és hogy mind a ketten, anya és leánya jól vannak. De a feledhetetlen boldogság az volt, amikor végre Mimi és anyám leszálltak az orosházi vonatról, és a karomba helyezték azt a csodálatos kis csöppséget, aki a pólyában nyugodtan aludt. Oh, te boldog teremtés, te még nem ismeresz sem pártot, sem rendőrséget, sem fogságot, sem félelmet!

„Ó, Istenem, fogadd el az én sorsomat az ő félelmet nem ismerő jövőjének megváltásául!” - tört fel belőlem a fohász, mintha valahogy előre sejtettem volna a jövőt.

Babi, ahogyan családunkban a drága, új jövevényt neveztük, életerőt adott nekem. Tudtam, neki szüksége van rám, és ez új életcélt jelentett számomra is. A napi kőműves munka után még rakodómunkát is vállaltam. Bár vasárnapjaim délelőttjét elrabolta a rendőrségen való jelentkezési kötelesség, de mégis találtam időt arra, hogy a ruháskosárból bölcsőt, az útiládából járókát, a

vasúti sínek mellett talált szép szál deszkából fűrösztő teknőt fabrikáljak. Közelgett a karácsony és rádöbbsentett arra, hogy valamilyen módon szert kellene tenni egy kis pénzre, hogy valami ajándéokra is fusson. A szerencse mellém szegődött, mert a vasútnál egy egészséges tölgy talpfát szereztem, amelyből a pajtában levő szerszámok segítségével egy hintalovat faragtam, amelyre anyám varázsolt nyerget és kantárt. Amint az ifjú gazda meglátta, azonnal megvette a kisfiának ötven kiló árpáért. Az árpáért én annyi pénzt kaptam, hogy nem maradt teljesen ajándék nélkül a karácsonyunk.

Az 1953-as év történelmi változást hozott. Meghalt Sztálin. A hír olyan hihetetlen volt, hogy eleinte senki sem merte azt hangosan kimondani. Sok emberben élt a félelem, hátha nem igaz! A vén ravasz csak ki akarja szimatolni, hogy ki mennyire örülne annak, ha igaz lenne a hír és azokat összeszedik és bebörtönzik! Olyan nagy volt a beidegzett rettegés, hogy Schön bácsi lakonikusan csak így jelentette be:

„Meghalt!”

Nevet nem mondott, mégis az egész brigád tudta, kiről van szó. A moszkvai hatalmas harcból Hruscsov került ki győztesen. Győzelmének eredménye a régi gárda lecserélése lett. Ennek az évnek az őszén bukott meg a Rákosi–Gerő-kormány is, és Nagy Imre, a nemzeti érzelmű régi kommunista, Hruscsov pártfogoltja vette át a hatalmat. Első intézkedése a munka- és internáló-táborok feloszlata volt. Azt követte hamarosan a kitelepítés eltörlése.

Ezzel azonban nem szűnt meg az én rendőri felügyeletem. Aztán egy nap, amíg dolgozni voltam, a posta meghozta a rendőri felügyelet alóli felmentésemet is, de a család nem közölte velem, mert meglepetésnek szánták. Mikor hazajöttem a munkából, azzal állt elő Mimi:

„Gyere, menjünk el a moziba.”

Mezőberényben csak egy mozi volt, az is csak öreg, kimustrált fehér-fekete magyar filmeket, vagy orosz propaganda filmeket játszott. Mindjárt tudtam, valami turpisság van a dologban, hiszen Mimi jól tudta, hogy ki vagyok tiltva minden közforgalmi helyről. Ezért nagyképűen feleltem:

„Rendben van, drágám menjünk.”

Erre viszont Mimi hőkölt meg egy pillanatra, de észrevette, hogy átláttam rajta.

„Nézzed, mit hozott ma a posta! A rendőri felügyelet és a kitelepítés alóli felmentésedet!”

Az első pillanatra minden rózsásnak látszott. De azután jött a kijózanodás. Mehetünk, de hová? Nem mehettünk vissza Pestre, mert nem kaptuk vissza a pesti lakhatási engedélyünket. Hosszas megfontolás után, Gyuláék beleegyezését megkapva a családi tanács úgy döntött, hogy apám, anyám és kislányunk, Babi, a megmaradt kis motyónkkal Orosházára költöznek Gyuláék házába. Mimi és én megpróbálunk valahol közelben, Gyulán, Csabán, Makón, Gyomán, Békésen vagy Szarvason munkát találni Miminek. Tudtuk, hogy végzett könyvelőre vidéken nagy a kereslet, mer az ilyen végzettségű egyén mind Pesten helyezkedett el, és csak kevesen vállalták a vidéki életet. Valóban, bárhol jelentkezett Mimi, mint képzett könyvelő, azonnal felvették. De a csoda csak addig tartott, amíg meg nem mondta, amit letagadni nem lehetett, hogy kitelepítettnek a felesége. Amint ezt közölte, az ajánlatot azonnal visszavonták. Nekem, mint vizsgázott kőművesnek, nem jelentett gondot az elhelyezkedés. Egy hónapi sikertelen állás-keresés után Mimi rájött, hogy itt Békés megyében ő nem fog soha állást kapni. Viszont a két keresőre nagy szüksége volt a családnak.

„Nézzed, Sacikám, itt összeköttetés nélkül elhelyezkedni lehetetlen. Vissza kell menjek Pestre, és ott megpróbálom a fodrász szövetkezetnél újra visszakapni a régi állásomat. Amikor már ez sikerült, és Bubáéknál bejelentkezem albérletre, akkor, mint pesti lakos, írok neked. Te

akkor, mint vidéki kőműves jelentkezel be, mint aki Pestre jött fel dolgozni. Megtartod a berényi állandó címedet, és ideiglenesen egy munkás-szálláson jelented be magad. Bubáéknál meghúzódnak majd, amíg saját lakásra nem teszünk szert. Mit gondolsz?”

„Igazad van. Az adott körülmények között ez a lehető legjobb megoldás. Nagy szerencse, hogy Babit egyelőre a anyámék és Gyuláék szerető gondozására bízhatjuk Orosházán.”

Mimi nemsokára felutazott Pestre, és én ottmaradtam Mezőberényben egyedül. Gyulától felvállaltam egy hold kukorica törését napszámba azért, hogy vehessek egy segéd-motoros biciklit, mert úgy minden hétvégét Orosházán tölthetem a csonka családommal. Mert várnom kellett, amíg Mimi elhelyezkedik Pesten. Ha majd én is oda költözöm, akkor kislényunktól kerülünk nagyon messze. Oh, te átkozott Polycrates!

A kukoricatörés keresetéből vettem meg a motort, de hogy vezethessem, ahhoz le kellett vizsgáznom Békésen, az ottani rendőrségen. Sajnos a vizsga sem ment simán. Az ócska motor kormányja pont a vizsga alatt eltört. Szerencsémre a helyi lakatosműhelyben volt egy szerelő, aki maga is orosz fogoly volt. Mikor megtudta, hogy én csak nemrég jöttem haza, soron kívül, és ingyen hegesztette meg a kormányt. Így tudtam levizsgázni, sikerrel.

A katonakönyv hiánya is nagyon gátolta a szabad mozgást. Katonakönyv nélkül se be-, se kijelentkezni nem lehetett. De mint kitelepített, és rendőri felügyelet alatt álló egyén nem hagyhattam el a község határát, Amint visszakaptam mozgási szabadságom azonnal a békési kiegészítő parancsnokságra mentem. Nem voltam bűnös, mert eddig kitelepített voltom akadályozott abban, hogy katona-könyvért jelentkezzem. Bevallom, nem is igen igyekeztem katona-könyvet szerezni, mert volt személyazonossági igazolványom, melyben ugyan kódszám jelölte a megbélyegző múltamat, de elég volt arra, hogy dolgozhattam. Most azonban szükségem lett katonakönyvre. A katonai kiegészítő körülbelül tizenhat kilométerre volt, és miután már „felszabadultam,” jogos volt, hogy bebiciklizsek Békésre. A kiegészítő udvarán sokan várakoztunk, és miután nevem és kérelmem bejegyezték, várnom kellett, amíg hívnak. Ezen a hosszú, lélekölő várakozáson egy öreg eperfa tövében telepedtem le. Elmélyedve a jövő feletti töprengésen, alkalmam volt mélyebb gondolatokra. Ki vagyok én? Miért létezem? Mi az életem értelme? Milyen felsőbb erők döntötték el, hogy én éljem túl a háborút, és a velem egyidős Alekszej haljon meg, akinek képéhez én készítettem a díszrámát? Milyen érdekes az emberi sors. Az egyszer meghozott döntésért a felelősséget egy életen át viselni kell. Ekkor született meg bennem az emberi életre jellemző gondolat: „Az élet színpadán nincs főpróba. Ami megtörtént azt nem lehet újra játszani!” Szegény apám! A legjobbat akarta nekem, amikor 1938-ban a Ludovikára küldött, csendőr alezredes barátja tanácsára. Ismét felelevenedtek ifjúságom álmokképei...

Arra eszméltem, hogy a nevemet ordítja valaki.

„Itt vagyok!”

„Süket maga? Már harmadszor ordítom a nevét. Na, jöjjön be.”

A helység egy meszelt, falusi iskola tantermére hasonlított. De se kereszt, se Szent Korona-kép nincs a falon. Helyette egy nagy világos folt, amely egy nagy kép napszitta helye, de most csak egy kis sarló-kalapács igyekszik helyettesíteni a Rákosi-portrét. Ez lenne a személyi kultusz vége?

„Magának miért nincs katonakönyve? Már többéves a rendelet, és aki nem tartja be, az katonaszökevény!”

„Kérem, én ötvenegyben jöttem haza fogságból. Akkor jelentkeztem is, de azzal küldtek el, hogy hívatni fognak. Közben kitelepítettek. A községet nem hagyhattam el. Nem az én hibám...”

„Hallgasson! Nem vagyok kíváncsi a meséjére! Hozott magával tiszta alsót? Mert megy a fogdába!”

Megroggyant a térdem! Szent Isten, ismét fogság! Mi lesz Mimivel? Még üzeni sem tudok! És anyámék, meg a gyerek? Mit csinálnak az én keresetem nélkül? Észre kellett vegye, hogy rosszul vagyok, mert békítőleg szólt.

„Ne tojja össze magát! Csak vicc!”

Legszívesebben pofon vágtam volna a hülye viccért. De igyekeztem jó képet vágni. Most láttam először, hogy milyen érzéketlenek mások szenvedése iránt azok, akiknek nincs személyes tapasztalatuk a szenvedésben. Sokan ma is viccelnek a horogkereszttel, mások pedig a sarlókalapáccsal, vagy a vörös csillaggal, nem érezve át, hogy milyen dermesztő félelmet váltanak ki ezek a szimbólumoknak azokból, akik ilyen jelképek által képviselt rendszertől szenvedtek. Végre a kezembe került a katona-könyvem A nevem mellett olvashattam: „Lefokozott csendőrtiszt. Gépkocsi vezető. Rendfokozat nélküli.” Ezzel megnyílt az út életem egy újabb fejezete előtt.

Ősz volt megint, amikor a vonat zakatolás újra életem kísérő-zenéje lett. Bár Mimi felé robogok, ugyanakkor egyre távolodom attól az ártatlan, kedves, még alig több mint egyéves kislányomtól, akinek ha a kezecskéjét foghatom, az már földöntúli boldogság. Ez az út egy újabb fejezete életemnek, amit a kettészakított szívem fájdalma jellemez. Miminek is éppen úgy fáj gyermekünk elhagyása, mint nekem, de nincs választásunk. Csak két keresetből tudunk emberi életet biztosítani apáméknak és Babinak. Az öregeket megfosztották minden jövedelmüktől, és ők most nevelő nagyszülők, akik unokájukat nevelik. Természetesen, mi kell, hogy eltartsuk őket. Nekünk kell megteremtünk életük anyagi alapját. Mimit egy zsidó-asszony bátor és határozott jótállására juttatta álláshoz. Az ő jótállására vették vissza Mimit könyvelőként a szövetkezetbe. Engem pedig Pestre érkezésem után az erdélyiek vettek szárnyuk alá. Mimi erdélyi barátainak köre összeköttetéseiket felhasználva azonnal szerzett nekem is munkát egy nagy építővállalatnál. Bubának egy rokona volt itt az építésvezető. A szerencse itt hozott össze Vasics Mihály kőművessel. Ez a negyven körüli ember észrevette, hogy a fiatalabb kőművesek engem, a volt katonatisztet kiszemeltek céltáblának. Rajtam élték ki durva tréfáikat, amit nekem túrnóm kellett. Mikor aztán egyszer a türelmem elszakadt és majdnem verekedésre került sor, ő lépett közbe. Ebédszünetben mellém telepedett, és kifaggatott a múltamról. Majd a maga sorsát mesélte, amely nem volt rózsás.

„A húszas években nagy gazdasági válság idején a munkanélküliség is nagy volt. Akkor lettem kommunista. Mert amit a párt ígért, az igazán szép volt. De most, amikor látom, miként valósul meg az, amit ígéretet, kiábrándultam. Bedobtam a pártkönyvet a budiba. Azt hazudtam, elvesztettem, mire kizártak a pártból. Pont ezt akartam. Nem akarok ennek a hazug rendszernek a szekértolója lenni. Az új tanult marxisták a régi kommunistákat olyan helyekre teszik, ahol, mint munkavezetők az általuk megállapított normával zsákmányolják ki a munkást. Rossz volt a múlt is, de ez még rosszabb. Akkor tudtam, ki a barátom, ki az ellenségem. Ma nem tudom. De hagyjuk ezt. Azt mondtad az előbb, hogy szobrász voltál a Szovjetunióban. Mit csináltál, szobrot vagy díszítő munkát?”

„Ezt is, azt is.”

Erre azután alaposan kifaggatott a szakma minden csínjáról, és mikor látta, hogy értem a mesterséget, felvett a díszítő kőműves brigádba. Ez nagy dolog volt, mert könnyebb munkával

többet kerestem. De a sorsom ezzel sem oldódott meg. Úgy jelentkeztem be a munkás-szálláson, mint vidéki kőműves. Mivel munkám is volt, azt reméltem, hogy békén hagynak. Tévedtem. Az idegen hatalom diktatúrájára épülő rendszer nem tűrhette, hogy olyan valaki, akit ellenségként nevezett meg, nyugodtan alhasson.

Minden rendeletnek eleget tettem, amelyet a törvény előír egy magyar állampolgár számára, aki mint vidéki munkás Pestre jön dolgozni. Egy héten kétszer-háromszor Sanyiéknál aludtam Mimivel, és kétszer-háromszor a munkás-szálláson, hogy távollétem ne legyen feltűnő. Ekkor még nem volt komputer, és a bejelentőlapnak körülbelül egy hónap kellett, míg megjárta az utat egy vidéki kapitányságtól a központi bejelentőig, amíg ott leellenőrizték az adatokat, és amíg onnan visszaérkezett a kapitányságra. Már egy hónapja éltem Pesten, amikor egy este a munkásszállás igazgatója azzal fogadott, hogy keresett a rendőrség. Mindjárt sejtettem, honnan fúj a szél. Másnap aztán személyesen is felkerestek.

„Maga, mint volt kitelepített nem lakhat Budapest területén.”

„De itt dolgozom Pesten...”

„Dolgozni dolgozhat, de még ideiglenesen sem lakhat itt csak harminc kilométeres körzeten kívül Pesttől.”

„Mi értelme van ennek kérem?”

„Fogja be a száját és tartsa be a törvényt.” Ha a törvény úgy szólna, gondoltam, hogy legyek öngyilkos, akkor azt is be kellene tartanom? Forrott bennem a harag, de tudtam, felesleges vitatkozni a diktatúra kiszolgálóival.

Másnap Vasics észrevette, hogy valami baj van. Elmondtam neki mi történt.

„Ne búsulj. Segítek én rajtad. Menj csak, és jelentkezz ki Pestről. Nekem sok kőműves haverom lakik a környékén. Minden hónapban máshol jelentkezel be. Amint látod, egy hónapba telik, míg a bejelentőlap körbejár és visszakerül oda, ahonnan elindult. De akkor te már máshol leszel bejelentve. Sohasem ér utol a hatóság. Így csinálták ezt, az öreg, illegalitásba kényszerült komcsik. Most látod, rajtad segíthet az öregek tapasztalata.”

Mekkorát változtak az idők! Ma egy volt kommunista egy volt csendőrtisztet rejteget a földalatti kommunisták módszerével! Miért? Mert az üldözött ember érti meg csak igazán a másik üldözöttet. Ilyen gondolatok motoszkáltak a fejemben még akkor is, mikor a Bimbó utcai rendőrkapitányságra érkeztem kijelentkezni. Az ötvenes években a rendőrség olyan volt, mint egy csapda. Belépni is csak belépő igazolvánnyal lehetett, és kijönni az illetékes ügyintéző pecsétes igazolása mellett lehetett csak. De a kijövetelt nem garantálta semmi. Ha az ügyét elintézve, az ügyintéző tiszt aláírta a belépési papírt, azt a kijáratnál bemutatta, és csak így kerülhetett vissza az abba a világba, amelyet akkor a szabadság paradicsomaként hirdettek. Elképzelhető, hogy milyen érzéssel léptem be én ezen a kapun, hogy a nem egészen törvényszerű státusomat egy még törvénytelenebb lépéssel tetézzem. Az épület belseje a dróthálós ablakaival és szürkére festett falaival nem sugárzott szívmengető légkört. A lakás-bejelentő a legfelső emeleten volt, ahol egy egyenruhás rendőr ült a rácsos ablak mögött. Neki adtam át az ideiglenes lakhelyemet érvénytelenítendő, előre kitöltött bejelentőlapot. Hol a papírra, hol pedig rám nézett. Éreztem, hogy engem vizsgált fürkésző szemekkel.

„Itt az áll, hogy maga nő.”

„Igen. A feleségem itt dolgozik.”

„Miért akarja elhagyni?”

„Mert a hatóság kényszerít rá. Én szeretem a feleségem. Hat évig várt rám, míg a szovjet fogságban voltam.” A hangom elcsuklott.

„Van ellensége a házban?” - kérdezte az asszony teljesen megváltozott hangon.

„Tudtommal nincs.”

„Akkor maradjon nyugodtan. Keressen egy vidéki címet a környéken, és maradjon a feleségével! Ez a rendszer szét akarja szakítani a családokat. Ne engedje!” Most már ő is közel volt a síráshoz. Látszott rajta, hogy ő is mély és fájdalmas sebet hordoz a szívében.

Így felbátorítva fogtam neki megszervezni földalatti életemet, melyben nagy segítségemre volt, hogy Tatáréknak a Rózsadombon, Buda legelőkelőbb negyedében utaltak ki állami lakást. Ennek a lakásnak a gazdáját is kitelepítették, de mivel Tatárék a mi albérlőink voltak, nekik ki kellett utaljanak egy lakást az elkobzott albérleti lakás helyett. Ez azt eredményezte, hogy én Münnich Ferenc államminiszter, a pártvezetőség tagjának villája közelébe meghúzódva éltem le illegális éveimet. Ott bujkáltam az orruk előtt, de a rendőrség nem is gondolt arra, hogy azon a környéken gyanús alakokat keressen. Igaz, a ház mesternének le kellett fizetnem havi száz forint hallgatási díjat, és be kellett tartanom azon kikötést, hogy reggel még sötétben mentem el, és este csak sötétben jöttem haza, de mindez nem számított, mert Mimivel együtt lehettem. A keresetem is jó volt a díszítő munkán. De ősszel brigádunk feloszlott. Vasics viszont nem feledkezett meg rólam. Beajánlott egy maszek mérnöknek, aki burkoló cementlapok gyártásába kezdett. A mérnök ismerte Vasicsot a régi időkből, és kérte, ajánljon neki egy megbízható kőművest, aki ellátná a gyártást. Vasics engem ajánlott, mert ez zárthelyi munkát és fix fizetést jelentett. A kommunista kormány azonban nem akarta igazán, hogy a magánkezdeményezés sikeres legyen. Három hónapig bírta a mérnök a konkurenciát az állammal. Utána bezárta az üzemet, és én munka nélkül maradtam. Akkor az erdélyi kapcsolatok ismét működésbe léptek, és egy építőipari szövetkezet ismét felvett mint kőművest. A keresetem csökkent, és a meszes munka sorra ette meg a cipőimet. Ezt Mimi drága édesanyja, Csóka mama Erdélyből a régi téli és sícipők Magyarországra való csempészése útján pótolta. Mert a két „szocialista” ország között postacsomag-forgalom nem volt. Ha valaki ismerős Erdélybe látogatott, az vitte-hozta a megbízók csomagjait. Egyszer Óbudára kellett mennünk Mimivel, hogy a pár cipőt, amelyet apósoméék küldtek, átvegyük. A megadott cím messze Ó-Budán, egy földszintes öreg házban volt. A cipőt hozó egyén lakása az udvar végén lévén, keresztül kellett menjünk a ház közbeeső szobáin, hogy az illetőt megtaláljuk. Amint haladtunk egyik szobáról a másikra, akaratlanul is találkoznunk kellett a család többi tagjaival. Az egyik szobában egy beteg egyén feküdt, akinek Mimi odaköszönt, és az illető morogván ugyan, de viszonzta a köszöntést. Miután a pár bakancsot megkaptuk, és Mimi még kérdezett egyet-mást Erdélyről, visszamentünk a villamos megállóhoz. Mikor már messze voltunk a háztól Mimi odasúgta nekem:

„Láttad azt az alakot, aki betegen feküdt az ágyban?”

„Persze hogy láttam. Mi van vele?”

„Csak annyi, hogy ez az alak Régenben a nyilaskeresztes párt egyik tagja volt.”

Buba biztatására a családi tanács rábeszélte, hogy iratkozzam be esti tagozatra az Ybl Miklós Építészeti Technikumba. Egész egyéniségem viszolygott ettől, mert tudtam, a beiratkozáshoz a vállalat, a szakszervezet és a párt ajánlása kellett. A vállalati és a szakszervezeti ajánlás nem volt nehéz probléma, mert megbízható munkaerő voltam. (Mertem volna nem az lenni!) De a párt ajánlása nem volt kis dolog egy volt csendőrtiszt és kitelepített számára. Bizony rossz érzéssel álltam a telephelyünkön külön a párttitkár részére épített, egy szoba és mellék-helyiségből álló téglapépület előtt, várva, mikor járulhatok a mindenható titkár színe elé. Közben a telepőr, egy deklasszált középosztálybeli úr, aki csak így tudott

elhelyezkedni, hozta a tüzelőfát a titkári rezidencia számára. Ideges várakozásom látva tudta, hogy én is sorstárs vagyok, és odasúgta nekem:

„Most jött csak vissza, mert beteg volt. Állandóan raknom kell a kályháját, mert még mindig vacog. Nem tudom, hogy abban az óbudai lakásában honnan volt neki ennyi tüzelője? Persze itt gondtalanul fűthet.” Ezzel az öreg eltűnt az ajtó mögött, de pár percre megjelent és hangosan mondta: „Menjen be” majd súgva hozzátette „komisz kedvében van.”

Nem nagy önbizalommal léptem be a jól fűtött helyiségbe. Egyből ráismertem az óbudai betegre. Ő volt a nyilas párttitkárunk. Gyakori volt, hogy a kis nyilasok azonnal a kommunista párt szolgálatába álltak. A párt velük végeztetett el sok piszkos munkát, amelyek ha kitudódnak, odadobhatták koncként a nyilast a közvélemény lecsillapítására, mondván: „Félrevezette a Pártot. Letagadta nyilas múltját. Kijátszotta a párt éberségét”. De a Párt nem szerette, ha ezen párttagoknak múltja köztudomásra került, mert az rontotta a Párt „eszmei tisztaságának” hírét.

„Mit akar?” - volt a mogorva, kemény és ellenséges megszólítás.

„Szükségem lenne a párt ajánlására, hogy beiratkozhassak az Ybl Miklós Technikum esti...” - tovább nem jutottam. Felugrott, és a káderlapomat az orrom alá tartva kiabálta:

„Van pofája volt Ludovikás tiszt létére ide szemtelenkedni? Tanult volna mesterséget annak idején, nem pedig nőcsábászcodni és a legénységet kínozni! Tudja, mennyibe kerül az államnak valakit kitaníttatni? Maga elvenné a helyet egy derék munkásember fia elől?” Ennyit tudott egy szuszra elhadarni az előírt szövegből, és éppen levegőt akart venni, hogy folytassa, mikor én közbevettem.

„A titkár kartárs nem Szászrégenbe valósi véletlenül?”

Kérdésemet halálos csend követte. A megdöbbenés látszott a párttitkár arcán. Én folytattam. „Feleségem dr. Pataky főszolgabíró úr lánya Szászrégenből. Jól emlékszik magára!” Egy teljes páforgulás következett be erre a mágikus mondatra. A párttitkár elém lépett, kezét nyújtott és így szólt:

„Miért nem így kezdted, Sanyikám? Nem tudtam, hogy te is egy vagy a földönfutó sorsüldözött erdélyiek közül. Nekünk segítenünk kell egymást. Hol az a kérvény?” Egy pillanat, és a kezemben volt a párt javaslata, pecséttel, aláírással, az esti tanfolyamra való felvételemre.

„Ha bármi problémád lenne, csak fordulj hozzám. Tudod, én sok dologban tudok segíteni az erdélyi honfitársaimon”.

Kezet ráztunk és nagyon barátságban váltunk el. Vannak még csodák!

Így lettem 1954 őszén az Ybl Miklós Építőipari Főiskola hallgatója. Csak ketten voltunk az osztályban fizikai munkások. A legtöbbje, mint irodai alkalmazott, főleg mint rajzoló dolgozott. Tanáraink nagy része osztályidegen, leminősített egyetemi tanár volt. Mikor be kellett vallanunk, hogy hol érettségiztünk, jóformán más iskola neve nem is szerepelt, a férfiak részéről, mint katonai főreálintézet, vagy egyházi iskola és a nők részéről pedig apácázárda vagy más jó nevű leánynevelő intézet. Mikor befejeződött a kikérdezés, a tanárunk így szólt:

„Hölgyeim és uraim, most már valóban egymás közt vagyunk!”

Ez a tanárunk magyarázta meg, hogy mennyire káros az eltúlzott propaganda. „Az lesz az eredménye, hogy ami valóban igaz, azt sem hiszi el senki többé. Velem történt, amikor a rádió feltalálását ismertettem, azt is elmondtam, hogy az antennát egy orosz tudós alkalmazta először. Erre az egész osztály hangosan vihogni kezdett. 'Tudjuk mi azt, tanár úr, hogy mindent az orosz tudósok találtak fel', volt a szarkasztikus válasz. Hogy bebizonyítsam azt, hogy nem hazudtam nekik, a következő órán egy 1932-ben kiadott könyvemet hoztam el nekik, amely igazolta az állításomat. A kuncogás azonban mégsem szűnt meg. Haragosan kérdeztem, miért

nem hisznek az 1932-es szövegnek. A válasz az volt: 'A tanár úr okos ember, és előre látta, hogy jön egy olyan korszak, amikor azt kell mondani, hogy mindent az oroszok találtak fel!' A propagandával túllóttek a célon. Azok a propaganda jelszavak, melyek köztudottan hazugságok, többet ártanak az eszmének, mint bármi más. Nagyon sokat tapasztaltam ezt nem csak a diktatúrák átlátszóan hazug propaganda szólamainak szajkózásánál, de az úgynevezett szabad világban is. A kereskedelmi reklámok hihetősége ma már oda süllyedt, hogy ha egy új áru jelenik meg a piacon, tudomásul veszem, de az azt dicsőítő állítást elengedem a fülem mellett.

A jó munkahely megszűnése sem szakította meg a barátságomat Vasics Mihállyal. Ha volt pár üres órák munka után, mindig szívesen kerestem fel ezt az értelmes, becsületes magyar munkást, mert családi életén keresztül feltárult előttem a városi proletár szürke és szomorú sorsa. Mert ebben a rendszerben az én jövőm is kilátástalannak látszott, de az én sorsomra volt valami jogos magyarázat. Az én fiatalságom szép és gondtalan volt. Ám amikor végighallgattam azt a küzdelmet, amit Vasics és felesége vívtak kis családi fészük összekuporgatásáért, hogy legyen hol felnevelni becsületben gyerekeiket, az egyenesen igazán szívfájdító volt. Ez a józsefvárosi lakás is egyike volt a sok ezer bérkaszárnyának, ahol egy szoba-konyhás börtönben élt sok ezer a proletár család. A körbefutó külső függőfolyosók voltak a Vasics gyerekek játszótere. A konyhában volt ugyan folyó víz, de fürdőszoba nem volt. A mellékhelységek kinn voltak a folyosók végén. Az égetett sárga téglával kikövezezett udvar közepre lejtett, ahol a rácsos lefolyó elnyelte a szennyvizet és esővizet egyaránt. Sehol egy tenyérnyi zöld, ahol a gyerekek játszhatnának. Egy sarokkal odébb van ugyan egy poros park, ahol a környék minden gyereke, utcai bandába verődve, harcol egymás ellen a játszótér uralmáért.

A Vasics család kivétel volt ebben a környezetben is. Mihály nem hagyta feleségét napi nyolc órát dolgozni. Mikor a gyerekek elmentek iskolába, az asszony akkor ment el besegíteni a sarki fűszeresnek, de csak délig. Mire a gyerekek hazajöttek, otthon várta őket, és nem kellett az utcán keresniük baráti társaságot.

„Tudod, Sanyi, én nem vagyok se szentes, se templomos ember, de az asszony a gyerekekkel minden vasárnap elmegy a misére. Én pedig ragaszkodom hozzá, hogy járjanak hittanra. Sokszor behívatott az igazgató, hogy rossz példát mutatok a többi prolinak, de én csak ragaszkodom a hittanhoz. Az én proli mivoltomat vakarhatják, nem találnak semmi burzsujt alatta. Én jól tudom, hogy a vallás-oktatással a gyerekek rosszat nem tanulnak. Megtanulják a becsületet, amit a mai iskola nem tanít.”

Sok hasonló bölcsességet tanultam az iskolázatlan, de születetten intelligens kőműves mestertől.

„Tudod, Sanyi, a múltnak is sok bűne volt. Volt idő, amikor nagyon nehéz volt kőműves munkát kapni. Bizony a hidaknál vártuk a meszet, vagy homokot szállító szekereket, és néha Óbudáig követtük őket munka reményében. Bizony szépen hangzott a kommunisták ígérete, hogy mindenkinek lesz munkája. Ma tudom, hogy a darabbérrel jobban ki lehet zsákmányolni a munkást, mint órabérrel. De nem erről akarok beszélni. Az a különbség a múlt és a jelen között, hogy ha a múltban belém rúgtak, ordíthattam, káromkodhattam, szidhattam azt, aki rám taposott. Most még elvárják, hogy a proli csókolja meg azt a kezét, amelyik veri! Nagy különbség ez, Sanyi!”

Ötvenhat tavaszán egy látogatás alkalmával azzal fogadott Vasics:

„Örülj öcsém, hogy nem vagy a brigádomban, mert most bajba kerülnél.”

Csodálkozva néztem rá, de ő csak folytatta.

„Tudod, esténként fusizok, mert a kórházi fix fizetéshez nagyon kell egy kis mellékes. Egy ápolónő ajánlott be egy jó módú családhoz, ahol a beázott plafont kellett megjavítani. Alig

hogy dolgozni kezdtem, az háziasszony megkínált szilvapálinkával. Nem vagyok ivós, de most elfogadtam. Munka után éhgyomorra a sligovica egy kicsit a fejembe szállt. Mikor az asszony agyba-főbe dicsérni kezdte az új rendszert, hát visszafóráztam. Amint az ingyen oktatást kezdte dicsérni, azt találtam mondani, hogy azért lesz aztán bányamérnök abból, aki orvosnak való, aki pedig állatorvos szeretne lenni, abból jogász lesz, mert csak ott van hely. Az asszony látta, hogy egy reakcióval van dolga és nem szólt többet. Mikor végeztem, kifizetett, de egy jó szava sem volt többé hozzám. Gondoltam, a fene bánja. Igen ám, de harmadnapra idézést kaptam a kerületi ÁVH-kirendeltséghez. El nem tudtam képzelni, mit akarnak. Amikor a kihallgató tiszt azzal fogadott, hogy én hoztam-e rendbe a lakása plafonját, akkor már tudtam, honnan fúj a szél. Az asszony bepanaszolt az uránál, aki azzal kezdte:

„Látom a káderlapjából, hogy maga igazi proletár. De ki lehet az, aki a maga fejébe becsempészte ezeket a reakciós gondolatokat? Van a maga brigádjában valami régi fasiszta, horthysta tiszt?”

„Kérem, én az Üllői úti Klinikánál vagyok alkalmazva, mint házi kőműves. Én nem brigádban dolgozom.” Látta a papírjaimból, hogy igazat mondok, de azért tovább csóválta a fejét hitetlenkedve.

„Most az egyszer elmehet, de verje ki a fejéből ezeket a lázító gondolatokat! Értette?”
„Hát látod, ez a szólásszabadság ma. Jó, hogy nem akkor történt, amikor még brigádban dolgoztunk, mert akkor az én pofázásomért rajtad csattant volna az ostor. Ilyen ez a mai igazság, Sanyi.”

A tavasz érezhetően telítve volt valami fojtott feszültséggel. A Petőfi Kör vitáinak éles hangja kiszivárgott. A pártérből kivégzett Rajk özvegye nyíltan vádolni kezdte a kormányt férje haláláért. Az Irodalmi Újság hasábjain egyre kritikusabb cikkek jelentek meg. Az újságot, amint megjelent azonnal szétkapkodták. Az árusítók lefizetésével lehetett csak egy-egy példányra szert tenni, amely aztán, mint egy röplap, kézzől kézre járt! Amikor megjelent a „Nem szeretem a Kucserákat” című cikk, már mindenki érezte, hogy itt valami többről van szó, mint pusztán kritikáról. Az Ybl intézet folyosóin elhangzó beszédek nyíltságából éreztük, hogy a fazékban már forr a víz, amelyet nem lehet sokáig lefojtva tartani, mert ha robbanni fog, a fazekat is szétveri. A robbanást a lengyel események váltották ki. Amikor Gomulka ellent mert mondani a szovjet birodalom parancsának, ez már példátlan merészség volt. A magyar–lengyel baráti viszonyoknak mélyreható politikai és kulturális gyökerei túlnőttek a kényszer politika bilincsein. Amikor a történelmi gyökerek nélkül, Hitler által létrehozott Szlovákia önként ajánlotta fel területét a német átvonulásra Lengyelország ellen, a magyar kormány ezt a leghatározottabban megtagadta. A menekült lengyeleket a német tiltakozás ellenére Magyarország mint vendégeket fogadta be, és a katonaköteles férfiakat, akiket a németek mint hadifoglyokat kikértek, a magyar hatóságok a déli határon átszöktették szövetséges hatalmi területre. De ez csak a legújabb fejezete a kölcsönös és évszázados magyar–lengyel sorsközösségnek, mely Anjou Lajos király birodalmában vette kezdetét. Az 1600-as években Erdély és Lengyelország együttműködése emelte a lengyel trónra Báthory István erdélyi fejedelmet, akiből Lengyelország egyik legnagyobb uralkodója lett. A kapcsolatok tovább mélyülnek az 1848-as magyar szabadságharc során, amikor az orosz cár által leverte lengyel szabadságharc katonái a magyarok oldalán harcoltak az osztrák elnyomók ellen. Közülük Bem generális, a legendás „Bem apó” a magyar katonák bálványa lett. Ezen mély kapcsolatok alapját három kulturális pillér alkotja, melyek úgy a lengyeleket, mint a magyarokat a nyugat-európai kultúrkörhöz kapcsolják. Ezek, a latin betű, a római katolikus hit és a szláv és germán népek közé beékelte földrajzi helyzet. A latin betűt használó lengyelek ezért nem csatlakoztak a cirill

betűt használó ortodox kultúrkörhöz, amely a vallás befolyásán keresztül lassan elszlávosította a nem szláv bolgárokat, sőt a szintén nem szláv románokat is, és ezzel elidegenítette a Nyugattól. Ezen háttér ismeretében lehet csak megérteni a kelet-európai történelmet, és meglátni azon mély húrok rezonanciáját, amit a magyar szívekben a negyvenmillió Lengyelországnak a Szovjet hatalommal való szembeszállása megpendített. Mikor nyilvánvalóvá lett, hogy ha szükséges, Moszkva erőszakkal is letöri a lengyel ellenállást, a magyar nép egységesen megmozdult, hogy kifejezze együttérzését. Ekkor már köztudomású volt a Rajkon elkövetett igazságtalan gyilkosság. Gerő Ernő miniszterelnök ekkor tért haza bocsánatot esdeklő missziójáról Tito marsalltól, akit eddig szovjet parancsra csak mint a Nyugat „láncos kutyáját” tituláltak, de most egyszerre barát lett. Alig ért földet Gerő repülőgépe, amikor a pesti ifjúság bejelentette, hogy békés tüntetéssel akarja kifejezni együttérzését a lengyel néppel. Ekkor már veszélyesen nagy lett a párt tekintélyének hanyatlása, és Gerő látta, hogy minden további engedmény még jobban aláássa azt. Határozottsággal akarta a további demonstrációknak elejét venni. Nem sejtette, mint ahogyan később Ceausescu sem vette észre, hogy a fenyegetés ilyenkor már csak olaj a tűzre. Tulajdonképpen az ő arrogáns beszédének lett a következménye, hogy az ifjúság úgy döntött, hogy a tervezett tüntetést a Gerő-féle tilalom ellenére is megtartja.

Én az események sodrába kerültem ezen az estén. Ekkor is, mint minden más napon, ott voltam az Ybl Miklós Technikum aulájában, ahol nyílt gyűlésen maga a KISZ-titkár szólította fel a hallgatókat, hogy akarnak-e részt venni a tüntetésen? A válasz olyan dörgedelmes „igen!” volt, hogy megremegtek bele az ablakok. Hiába volt az öreg igazgató minden igyekezete, hogy lecsillapítsa a felhevült ifjúságot, az érzelmek túllépték a józan gondolkodás határát. Magam is sodródtam a tömeggel, ki a Thököly útra. A villamosokon csüngtek az emberek, többnyire fiatalok, és a magyar zászlót lengették, melynek közepéből kivágták a kommunista jelképet. Később a lukas zászló lett a szabadságharc jelképe. Valami leírhatatlan érzés vett erőt rajtam, és éreztem, hogy ez az érzés hatja át a tömeget is. A Kossuth-nóta egyre hangosabban zengett, és mindenki érezte, hogy vége annak a hipnotikusan bénító gyáva félelemnek, amivel a zsarnokság gúzsba kötve tartotta a nemzetet. Az ellenállás merészsége átította a lakosságot, de főleg a fiatalság szívét. A néptől eltávolodott Gerő Ernőnek fogalma sem volt arról, hogy beszédével milyen lobbanékony olajat öntött a lappangó parázsra. Én a hatos villamos lépcsőjére kapaszkodva értem el a Margit híd budai hídfőjét. Onnan jól láttam már a Bem-szobor körül hömpölygő tömeget, akik Kossuth nótákat énekeltek, vagy lelkesítő, hazafias szövegeket bömböltek bele a hangszóróba. Honnan merítette a bátorságot ez a tömeg? Ki szervezte meg ezt a demonstrációt? Senki! Ez az együtt dobbanó szívek demonstrációja volt. Még döbbenetesebb volt, mikor katonai rendben felvonulva megérkeztek a hűvösvölgyi Katonai Akadémia hallgatói, és csatlakoztak a tömeghez. Engem józanságra és óvatosságra intett a sok éves börtöntapasztalat.

„Nem állhatok itt reggelig csodálni az elnyomott nemzet magára ébredését. Holnapra a zsarnok visszanyeri hatalmát, és biztosan bűnbakokat fog keresni. Kit lehet felhasználni a reakciós felkelés bizonyítékául, mint egy osztályidegent? Ők szervezték a tüntetést! Kézenfekvő bizonyíték volna egy volt csendőrtiszt. Az ő személye a pártvezetőség vádját igazolná száz százalékig! Egy kitelepített, deklasszált, fasiszta fel akarta lázítani a népet, hogy visszanyerje régi pozícióját! Láttam magam, mint a legjobb alanyt egy kirakatperhez! Ilyen nagyszerű lehetőséget nem adhatok a zsarnok kezébe.” – gondoltam végig a helyzetet.

Tudatosan ragadtam ki magam a hihetetlen élmény varázsa alól és gyalog mentem fel a Rózsadombra, ahol a Tatár családot és Mimit a rádió mellé telepedve, szinte hipnotikus hangulatban találtam. Nem szólalhattam meg, mert Sanyi rám szólt:

„Figyelj! A Rádió előtt tüntet a tömeg, és a tizenkét pontban összeszedett követeléseket valaki az előbb olvasta fel a tömegnek. De most az egész nemzetnek is a tudomására akarják hozni azokat!”

„Jaj, Istenem, mi lesz ebből!” - ijedezett Mimi. Bubán is látszott a megrökönyödés, a kormány statáriális eljárással való fenyegetését hallva. Éjfél felé a napi munka fáradtsága mindenkit alvásra csábított, és egy idő után az izgalom által felcsigázott érdeklődést is elnyomta a testi kimerültség. A nyugalom azonban pár óráig tartott csak, és hajnal felé ismét mind a rádió mellett tolongtunk, és felcsigázva vártuk a híreket. A kormány ismételten fenyegetőzött, és súlyos börtönbüntetéssel ijesztgette a fegyvert fogott fiatalokat. Ám éreztük, hogy a rádió hangja egyre bizonytalanabb lett, amint a még harcoló „ellenforradalmi elemeket” fenyegette. Az elbizonytalanodás egyre érezhetőbb lett, mert a segítségül behívott szovjet tankok sem tudták megadásra bírni a szabadságharcosokat. Ekkorra elterjedt már a híre a bálvány, a hatalmas Sztálin-szobor ledöntésének. Már szájról szájra terjedt a híre a Kilián laktanya és a Corvin-köz hősieles ellenállásának. Ott már égtek a szovjet tankok a rájuk dobott benzines palackoktól, amit a fiatalok ironikusan elneveztek „Molotov-koktél”-nak

Ezt követően az események úgy felgyorsultak, hogy ma már nem is tudom sorrendbe szedni őket. A népakarat Nagy Imrét teszi meg a kormány fejévé. A Varsói Szerződést érvényteleníti a nép, Mindszenty kardinálist kiszabadítják, és kikiáltják a semleges Magyarországot. Megindul a pártok szervezkedése, és végül a Szovjet kormány bejelenti, hogy kivonja csapatait az országból!

Mindez olyan megrázó ütemben ment végbe, hogy ami még egy héttel előbb elképzelhetetlen volt, most váratlan gyors egymásutánban valósul meg! Szinte beleszédültünk a csodába. De nemcsak mi, a kisemberek, hanem az új, természetesen felkészületlen vezetőség is. Míg az ország belekábult a régen nélkülözött szabadság részegítő mámorába, és a pártok lázasan szerveződtek, a riasztó hírekre senki sem akart odafigyelni.

A győzelem boldog pillanatában hirtelen Nellike alakja merül fel bennünk. Bátyja a pártkórházban fontos szerepet töltött be, ezért az egész család nagyon le volt kötelezve a Rákosi-rendszer felé. Hiszen pont Nellike védett helyzete tette lehetővé, hogy kezességet vállaljon egy üldözött csendőrtiszt feleségéért. Ha ő garantálta annak személyét, akkor senki sem emelhetett kifogást. Most azonban fordult a helyzet, és az ő családja lett a szabadságharcosok szemében ellenséggé. Most rajtunk volt a sor, hogy melléje álljunk. Ők a Hűvösvölgyben laktak egy szép villában, mely környék a jelen körülmények között nem volt biztonságos. Bizonyos elemek, akik bosszúra vágytak, elégtételt akarva venni régi sérelmekért, azok ezen a környéken vadászhattak áldozatokra. Szerencsére a józan szabadságharcosok soha nem aljasodtak le oda, hogy hozzátartozókon álltak volna bosszút. Mi sem tőlük, hanem a felelőtlen csöcseléktől féltettük Nellikét és a kisfiát, Gyurkát. Ezért Mimivel együtt felkerestük őket, és minden segítséget felajánlottunk, ha arra szükségük lenne. Szerencsére erre sohasem került sor. Mimi nagyon okosan jegyezte meg:

„Nem lehetünk mi sem rosszabb keresztények, mint a zsidó Nellike!”

Igaza volt. Mindig nehéz betartani a krisztusi elveket, de a belső elégedettség érzése minden anyagi fizetségénél többet érő jutalom.

nehéz dolog önéletrajzot írni úgy, hogy az ne azt a benyomást keltse az ember, mintha múltjának bűneit szeretné tisztára mosni, vagy saját nagyságának szeretne emléket állítani. Például a tószegi ütközetben elfogott román hadosztályról soha sem tettem említést mindaddig, amíg dr. Sági József alispán Dél-Amerikában kiadott naplójából erre vonatkozó adatot nem kaptam. A Ganz-gyári munkások megmentésének bizonyítéka az, hogy 1951. februárban mint

egyetlen csendőrtiszt szabadultam abból a börtönből, ahonnan akkor a többi tisztet mind Kazincbarcikára vitték kényszer-munkára. Én is csak az 1953-as Nagy Imre kormány kitelepítést-megszüntető rendeletének köszönhettem, hogy a forradalom győztes pár napjának szemtanúja lehettem.

Mivel Bubáék lakása Buda egyik legelőkelőbb negyedében volt, a lengyel követség bérelte ennek a villának az egyik emeletét. Illegálisan élni itt olyan nagy szemtelenség volt, amit sem a rendőrség, de még az ÁVH sem tételezett föl. Tőlünk a harmadik villa Münnich Ferenc központi bizottsági tag tulajdona volt, aki Kádárral együtt hívta be az orosz csapatokat a győztes forradalom leverésére. A magyar légvédelem tüzér-ütege a Citadellából bemérte a München villát és megtorlásból tűz alá vette. Az első gránátok, mint az történni szokott, a mi villánk kertjében robbantak. Villánk lakói, így a lengyelek is, a pincében kerestek menedéket. Én kilestem a pinceablakon, és látom amint a második sorozat robbanó gránátjai között pár alak villánk pincéjébe rohan be menedékkért. A lengyel követségi tisztviselőket kerették. Elmondták, hogy ők lengyel diákok, akik a Várban magyar társaikkal együtt harcoltak. Arra kérték a lengyel követségi tisztviselőket, hogy segítsenek nekik hazajutni. A követségi titkár azonnal telefonon hívatta a követség kocsiját, és menlevelekkel ellátva vitette ki a repülőterre a diákokat, nehogy szovjet fogságba essenek. Mi pedig azt hittük, hogy ezek meggyőződéses kommunisták!

Hasonló meglepetés ért engem az óbudai Építőipari Szövetkezet irodájában. A párttitkárunk, egy fiatal vízvezeték szerelő, már akkor meglepett, amikor pályázva az építés-technikusi beosztásra, elmondtam az adataimat és nem rúgott ki, hanem kezet nyújtva mondta: „Fel vagy véve szaki, mert előttem nem számít a múlt, csak hogy itt köztünk hogyan dolgozol.”

Mikor még javában folytak a harcok, mi, munkások az építésvezető irodájában a rádió előtt szorongva vártuk a híreket. Ekkor robbant be az örömhír: „A Szovjetunió elfogadta a csapatai kivonására vonatkozó magyar feltételt!” Miközben hangosan örvendeztünk a jó hír felett, betoppant a párttitkár két inasával, mind a hárman géppisztollyal. Erre meghűlt a vér bennünk. De csak egy pillanatra, mert a fiatal titkár kitérte bőrkabátja szárnyát.

„Ide nézzetek, ezt lőtte át a ruszki, de mi felrobbantottuk a tankját!” Hát így pergett le a kommunista propaganda még a párttitkárokról is.

Magam is része lettem olyan eseménynek, amelyet, bizonyítékok nélkül nem is írhatok le, mert könnyen öndicséretnek tűnhet fel. Mindaddig nem írtam életem ezen ötvenhatos epizódjáról, amíg egy illető itt Winnipegben meg nem említette, hogy a hajón hallotta a nevemet, amikor Kanadába jött. A szabadságharcos fiatalok egy csoportja mesélte, hogy egy csendőrtiszt megakadályozta pár ávós meglincselését. Mikor megtudta a nevem és, hogy csendőrtiszt voltam, biztos lett abban, hogy én voltam, aki Budán három ávós meglincselését megakadályozta.

Az eset úgy történt, hogy a Kacsá utcai pékség előtt álltam sorba kenyérért, amikor a Margit körút irányából nagy ordítózásra lettünk figyelmesek. Sokan a sort otthagya rohantunk a hangzavar irányába. Mire a Margitkörútra étem, már egy embergyűrű fogta körül a három alakot és hangos szitkozódások közt verték, ütötték őket.

„Bitangok!”

„Gazemberek!”

„Népnnyúzó!”

„Nesze, ez a bátyámért!”

„Ne cifrázzuk! Lámpavasra velük!”

Amikor odaértem, már mindenki vért akart látni, és cipelték a nyomorultakat a lámpaoszlop felé. A szándék nyilvánvaló volt, végezni akartak velük. Éreztem, hogy ismét egy

morális sarokkőhöz érkeztem. Ha félrenézek, és semmit sem teszek, senki sem vádolhat, hiszen engem is megveretett az ávós a gyűjtőfogházban. Ők vették el a lakásunkat, ők kínoztak lelkileg a kitelepítés alatt. Mi közöm hozzájuk? „Az a közöd, hogy ha nem teszel semmit, bűntárs leszel! Ha szó nélkül hagyod, hogy meglincseljenek őket, akkor megengeded azt is, hogy bepizskítsák a forradalom tisztaságát!”

„Emberek! Ne pizskítsák be a forradalmat! Nem lopunk árut a boltokból, mert nem koncot akarunk! Nem lehetünk tömeggyilkosok sem! Azt a szabadságot, amiért Korvin-közi fiatalok harcoltak, ne szennyezzük be gyilkossággal!”

Szavaim hallatára a már sistingő és vérre szomjas tömegharag most ellenem fordult. „Biztosan maga is velük tartott! Kicsoda maga?” Gyűlölet teli tekintetek szegeződtek rám. Szerencsém volt. A kritikus pillanatban érkezett a helyszínre egy egyetemista járőr három-színű karszalaggal. Vezetőjüknek adtam át a személyazonossági igazolványom és a katonakönyvem. A katonakönyvemből olvasta hangosan az adataimat:

„Volt Szovjet hadifogoly. Hazatért 1951-ben. Rangjától megfosztott csendőr-tiszt. Kitelepített, Budapestről kitiltva. Fogalakozása kőműves.”

Minden egyes szó, mint a hideg víz, úgy csillapította a tömeget. A düh elpárolgott. Mire visszatértem a pékséghez, már nem volt több kenyér. Mégis úgy éreztem, hogy nem mentem haza üres kézzel, hiszen nem csak kenyérral él az ember.

Amikor a szovjet vezetőség tárgyalni hívta a magyar kormány tagjait a csapatai kivonásáról és a nemzetközi jog teljes semmibe-vevésével letartóztatta a küldöttséget, csak akkor döbönt rá, hogy a magyar nép, vezetőjével, Nagy Imrével az élen csapdába került. A „sziezi válság,” vagyis a közel-keleten kirobbant harc a szuezi csatorna térségében, sokkal nagyobb nemzetközi jelentőséggel bírt, mint a magyar forradalom, és kiszorította azt a világ érdeklődése középpontjából.

Eisenhower elnök felajánlotta az USA részéről a magyar ügyekbe való be nem avatkozást a Szovjetnek, ha ők viszont nem avatkoznak bele a szuezi válságba. Ennek következménye lett, hogy 1956. november 4-én hajnalban a szovjet tankok megindították megtorló támadásukat a védtelen lakosság és a szabadságharcos magyar fiatalok ellen. Ez a huszadik század Dávidjának reménytelen küzdelme volt a modern Goliát ellen.

Megviselt idegzetem alig bírta már elviselni ezt az újabb csapást. Ösztönösen éreztem, menekülnöm kell, ha életben akarok maradni. De hogyan? De hova? Hogyan menekülhetünk, mikor három éves kislányom az ország keleti határához közel, Orosházán van? Közte és köztünk a Duna és a Tisza hídjai, ahol orosz katonai ellenőrzés van! Igazolványaim egyenesen elfogató parancsok voltak az igazoltatók kezében! De ha nem tartóztatnak is le, akkor is ki kell ragadnom a gyermeket a nagyszülei ölelő karjaiból, akik nevelték, és akikhez szorosabb kötelék fűzte, mint hozzánk! Hogyan csitítsam le a határon, ahol egy hangos szó elég ahhoz, hogy lebukjunk? Nekem a jogtalan határátlépési kísérletért nem a szokásos öt évet sóznák a nyakamba, hanem fabrikálnak egy vádat az összeesküvést szervező csendőrtisztról, aki most menekül a felelősség elől! Kész a kirakatper a külföldi sajtó számára is a „fasiszta” felkelésről. És akkor mi lesz a gyermekünkkel?

Mimi látta az őrlődésemet, hiszen az ő szíve is kettészakadva sajgott az értem és a gyermekétől való elszakadás érzelmei pólusai között. Menni? Maradni?

Amíg így őrlődünk, a pártállam újra szerveződni kezdett. Demoralizált gyáva ávósai most bosszút szomjazva bújtak elő rejtekeikből. De ekkor még nem voltak magabiztosak, és a bábkormány is csak erőtlenségekkel, csalfa ígérekkel igyekezett leszerelni a független szakszervezeteket. A munkástanácsok egy nagyszerű ötlettel léptek elő, hogy azzal mutassák be

a népakaratot. Azt javasolták, hogy az ország lakosságának az a része, aki a Nagy Imre kormányt támogatja, déli egy óra után tíz percre ne mutakozzon az utcán. Ezzel elég idő volt arra, hogy a külföldi megfigyelők meggyőződhesse a népakaratról. Félelmetes fegyelmet és egységet mutatott ekkor még a magyar nép. Magyarországon tíz percre megállt az élet. De a külföld nem reagált erre sem, mert az USA elnökének az olaj biztosítása fontosabb volt, mint a magyar szabadság. Mint mindig, ekkor is bebizonyosodott, hogy a politikában a materialista érdekek győz az erkölcsi értékek felett.

„Én inkább öngyilkos leszek, mint újra rab a Szovjetunióban” fakadt ki belőlem a keserűség. Ekkor már suttogtak arról, hogy a szabadságharc fiatal foglyait a szovjetek viszik ki. Amikor Nellike meglátta, hogy Mimi valóságban betege a feszültségnek, ő maga ajánlotta: „Nektek jobb, ha elmentek.”

„Könnyű azt mondani, de hogyan? Se összeköttetésünk, se ismeretségünk nincs.”

„De nekünk van. Nekünk volt egy előkészített utunk Nyugatra, de mi most már nem megyünk. Én átadlak titeket azoknak, akik minket segítettek volna. Az út Szombathelyen át vezet. A részleteket meg kell beszélgetek a bátyám mütös asszisztensével.”

Tovább nem habozhattunk. Az orosz tankok már november 4-én visszajöttek és most már november vége volt. A határt is egyre szigorúbban kezdték őrizni az új határőrök. Olyan hírek érkeztek, hogy már újra lőnek a menekülőkre. Nem lehetett tovább habozni! 1956. december elsején nekivágtunk életünk legdöntőbb lépésének. Nekivágtunk az ismeretlennek, minden különösebb szakmai vagy nyelv-tudás, de főleg pénz nélkül a nagy ismeretlennek. Olyan volt ez, mint aki az erdőtüz előtt a folyóba ugrik, mert bár nem tud úszni, de azt még túlélheti, a tűz viszont a biztos halál.

Mikor reggel nekivágtunk az útnak hátizsákkal és az egy rend ruhám zsebében az áron alul, sebtében eladott családi ezüst étkészlet árával, csak azt tudtunk biztosan: „Nincs visszaút!” A déli vasút pályaudvara nyüzsgött az utasoktól. Legtöbbje családos. A gyerekek nem érezték szüleik félelmét. A fiúk fesztelenül ugráltak, a lányok élesen sikoltoztak. Mindenki a nyugati határ felé induló szerelvényre várt. Persze a harminc kilométeres határsávba már csak az léphet be, akinek belépési engedélye volt, ami pedig se nekünk, se másoknak nem volt. Van azonban egy fedő-mesénk, amely olyan átlátszó, hogy azt senki sem hiszi el. Nálam csak szakszervezeti igazolvány van. Minden más iratom árulóm lenne. Közben orosz járőrök cirkálnak fel s alá. A magyar ÁVH még nincs jelen. Nagyon szétugratta őket a forradalom. Végre a szombathelyi szerelvény is bedöcög. Az emberek megrohanják. Mi is felkapaszkodunk. Csomagunk nincs. Velünk szemben egy család ül két gyerekkel. Szemlesütve hallgatunk. Mindenki igyekszik közömbös arcot mutatni, de pont az elfojtott izgalom mutatja, hogy mind a tilosban sántikálunk. Vagy huszonöt perces idegtépő várakozás után, húszperces késéssel elhagyjuk a Déli pályaudvart. A mi fedő-mesénk az, hogy disznóölésre vagyunk hivatalosak egy szombathelyi családhoz. A nevet és címet betanultuk, de arra már nincs magyarázatunk, hogy miért nincsen határsáv belépőnk. Mindegy! Ha már kikérdezésre kerül a sor, akkor már úgyis lebuktunk. Lassan elhagyjuk a Velencei tó térségét. A vagonban nyomott hangulat uralkodik. Hátról a sarokban fiatal férfiak adják körbe a pálinkás palackot. Ez aztán megoldja a nyelveket, és egyre hangosabb lesz a nevetgélés. Egyszerre az egyik feláll, és teljes hangon a vagon többi utasa felé fordulva a poharát emelve így szól:

„Abba csapjon az istennyila, akinek ezen a vonaton retúrjegye van!”

A hatás leírhatatlan. Mindenki hasa rázkódik a nevetéstől. Az eddig lefojtott feszültség most görcsös hahotában tör fel. Egyszerre oldódnak fel a kedélyek, és a nyelvek. A szemben ülő családapa most elpanaszolja: „Azért kell szökjek a hazámból, mert az ezerkétszáz forintból

képtelen vagyok eltartani két gyereket! Akárhogyan is vertem a fogamhoz a garast, mikor eljött az iskolai beiratkozás ideje, és kellett az irka, toll, ceruza, könyvek és egyenruha a gyerekeknek, már nem győzöm. Mi lesz, ha Katóka is iskolás lesz? Min spóroljak? Az ennivalón? Hát azért dolgozom, hogy még jól se lakhassak?”

Az egész vagon csak úgy zúgott a panaszoktól. Mindenki bizonygatja, nincs más lehetőség. Szégyen, de szökni kell! Amint elhagytuk a Rábát, már alkonyodni kezdett. A sötéttséggel jött a rémhír: „A szerelvény végén az oroszok már igazoltatnak. Magyar tolmács van velük.”

Bennem megfagyott a vér. Mi lesz, ha Szombathely előtt érnek ide? Ott már vár ránk két vasutaslány, Kovács Erzsébet és Kovács Anna. Igaz, sohasem találkoztunk velük, csak azt tudjuk róluk, hogy mind a ketten sötétzöld lódenkabátban várnak ránk. Szeretnék pár vagonnal előrébb menni, hogy minél messzebbre kerüljek az oroszoktól, de az összekötő ajtó le van zárva. Nincs kiút, várni kell. Látom, Mimi csendesen imádkozik. Közben teljesen besötétedett. Gyengén világított községeken robogunk keresztül. Végre feltűnnek a messzi távolban Szombathely fényei.

Lassú fékezéssel gördül be a vonat az állomásra. Egyszerre, mintha parancsra történne, minden lámpa kialszik. Mitsem tudunk a villanytelep dolgozóinak azon jóindulatú segítségéről, hogy a vonat érkezésekor leállítják az áramszolgáltatást. Ezzel a szabadságharcosoknak segítettek eltűnni a sötétben és így elkerülni az igazoltatást. De mi ezt nem tudtuk és, mint a lepke a fény után, úgy indulunk az egyetlen világos helyiség irányába. Nem mi vagyunk az egyetlenek. A családosok gyerekekkel, meg azok, akik mint mi, nem ismerősek a városban, mind betódulunk a kivilágított váróterembe. Benn aztán úgy összezsúfolódunk, mint heringek a dobozban. Azért világították ki a termet az Ávósok, hogy az érkező vonat gyanútlan utasait becsalják a világos váróterembe, ahonnan már nem lehet a város felé kimenni. Végül az ajtóknál megkezdődik az igazoltatás.

Biztosra vettem, lebuktunk. Mimi csak tovább imádkozott. Én magamat átkoztam azért, hogy beleestem egy ilyen átlátszó csapdába. Mint tapasztalt fogoly, tudnom kellett volna, hogy nem szabad meggondolatlanul menni a fény után, amikor minden más helyiség sötét. Ezután már csak egy fogolytapasztalat maradt, amire még számíthattam. Tudtam, hogy minden igazoltatás a vége felé egyre lanyhul. Mint a fuldokló, aki az utolsó szalmaszálba is kapaszkodik, kiabáltuk a két lány nevét: „Kovács Erzsébet, Kovács Anna!” Bár józan ésszel tudtuk, hogy az ávósok nem engedték be a lányokat a terembe, de kétségbeesésében az ember nem az eszével gondolkodik. És ez volt a szerencsénk. Egyszerre csak egy fekete fejkendőss asszony furakszik mellém. Ősz hajú, kerek arcú, jó magyaros kinézésű asszony.

„Maga miért keresi a lányaimat?” Mi a valószínűsége annak, hogy a két lány anyja ugyanazon a vonaton érkezzék Pápáról, amivel mi? Annus néni ugyanis a fiát volt látogatni Pápán, és lekéste a délutáni vonatot. Úgy rendezte Isten, hogy Annus néni velünk együtt érkezzen haza Szombathelyre! Az eshetőség összjátékának valószínűségét ki tudná kiszámítani? Ez a véletlen életmentő volt, és jogosan nevezhetjük csodának. Annus néni pillanatok alatt átlátta helyzetünket, és a szánkba rágta a mondókát.

„Ne féljenek, nekem kifőzdem van, és sok határőr jár hozzám ebédre. Én vagyok nekik az Annus néni. Én most magukért, akik a rokonaim, mentem fel Pestre, mert a lakásukat pozdorjává lőtték szét a ruszlik. Maguk karácsonyozni jönnek most hozzám.” Ezzel a mesével állítottunk oda az igazoltató ávós elé. De nem volt sok beszédre szükség.

„Honnan jön, Annus néni?”

„Pestről, fiam. Hozom a rokonaimat, akiknek szétlőtték a lakását. Legyenek nálam az ünnepekre.”

„Szerencsés emberek, hogy ilyen jó rokonuk van, mint maga, Annus néni.”

Ez volt az egész igazoltatás! A szemem sarkából láttam a leponyvázott teherautókat, amint elnyelik az igazoltatás során lebukott áldozatokat. Annus néni lakásán a két lánya alig tudta elhinni, hogy az anyjuk rátalált a két szerencsétlen menekültre, akiket nekik kellett volna fogadni. Mimi csak annyit mondott: „Látod, nem imádkoztam hiába.” Biztosan igaza volt, mert ettől a pillanattól kezdve úgy éreztem, mintha egy titkos erő venné át sorsunk felett az irányítást.

A vasutaslányok pár nap múlva egy csepregi vasutaslány jó barátnőjükre bízták sorsunkat, aki a határhoz közel eső Csepregen lakott, hogy oda vigyen el minket. Ez már mélyen a határzónában volt. Ez a vasutaslány a saját szüleinek a házához vitt, ahol meg kellett húzódnunk a tisztaszobában. Még a szomszédoknak se volt szabad tudniuk a jelenlétünkről. A latrinára se mehettünk ki, hanem vödört kellett használnunk, mert „a határon már sűrű a járőrözés és lönek.

„Szerencsére az aknákat még nem sikerült nekik visszatelepíteni” - mondta a házigazdánk. Ő ajánlotta, hogy várjuk meg az Ausztriában kujtorgó csempészt, „Jóskát”, aki majd átvezet a határon. Nincs nehezebb, mint várakozni egy ilyen feszült állapotban. Különösen, mikor az ember be van szorítva négy fal közé, és nincs mit tegyen, csak várjon. Eszembe jutott, hogy szegény apám sokszor hidalta át a feszült helyzeteket pasziánszal.

„János bátyám, nincs véletlenül egy pakli kártyája?”

„Már hogyne volna. Kártya nélkül nincs igazi kőműves.”

„János bátyám kőműves?”

„Az bizony, öcsém. Még a régi világba kaptam meg a felszabadító leveletem.”

„Ennek igazán örülök, hiszen én magam is kőműves vagyok. Méghozzá fehér kőműves.” Erre az öreg János „szaki bácsi” alaposan szemügyre vett, mert ez igen gyanúsán hangzott egy ilyen gyerekember szájából. Nem igen hitte, hogy egy ilyen fiatal fickó. mint én, ismerné az épületdíszítő szakma minden csínját-bínját.

„Hogyan készítesz enyvformát?” - hangzott az öreg szájából a vizsgakérdés. Hála Sterr Rudi alapos oktatásának, jól meg tudtam felelni.

„Mennyi meszet adsz a gipszhez, ha sablont húzol?”

„Hát annyit, hogy olyan legyen, mint a jó tejföl.”

„Úgy bizony, mert ha sok a gipsz, túl hamar köt meg.”

„Ha meg a mész sok, akkor repedezni fog a párkány!” - fejeztem be a mondatot, és ezzel a vizsgáztatásnak is vége volt. Most már arról faggatott, hogy merre dolgoztam Pesten.

„A legnagyobb munkánk a Pillangó utcai pártház kazettás mennyezete volt. De dolgozott a brigádunk a Bazilika és a Szépművészeti Múzeum sérült korinthusi oszlopfőinek restaurálásán is, Budán egy barokk palota homlokzatát állítottuk helyre.”

Szó szót követett, és olyan jól eltelt az este, hogy észre se vettem az idő múlását. Másnap megjött a hivatásos csempész, a Jóska. János bácsi gyerekkora óta ismerte Jóskát, aki az aknazár ideje alatt a határőrökkel összejátszva űzte jól jövedelmező foglalkozását. Most azonban minden megváltozott, és Jóska most azért mert átmenni a határon, mert tudta, hogy az aknazár még nincs helyreállítva. De az új határőrség orosz felügyelet alatt volt, és járőröknek a fegyverhasználat kötelező volt. Így bizony nagyon rá voltunk utalva Jóska segítségére.

„Ezer forint fejenként.” - szabta ki az árat Jóska. Háromezer forint volt az összes pénzem, a családi ezüst eladásából, ami kétszerte többet ért, de sem akkor, se most nem alkudozhattam. Gondoltam, a pénz már nem sokat ér, és beleegyeztem a kiszabott árba.

„Akkor holnap sötétedéskor legyen készem, mert indulunk” mondta Jóska. Hirtelen hozzám fordult. „Mutassa a katonakönyvét!”

Említettem már, hogy szakszervezeti könyvemen kívül más okmány nem volt nálam. Minden okmányom elárulta a volt csendőrtiszti múltamat és jobbnak láttam otthon hagytam. Most bezzeg jó lett volna.

„Nincs velem a katonakönyvem.”

„Az hiba! Én menekülő ávósokat nem segíték.”

Ez a sors iróniája! Sokszor neveztek már fasisztának, reakciós népnúzóznak, de ávósok még soha! Ez az első eset, hogy ezért kerülök bajba!

„Én kőműves vagyok!”

„Azt akárki mondhatja!+ vágott vissza Jóska. János bátyánk, aki eddig hallgatott, most odafordult Jóskához. „Mióta ismersz te engem, Jóska?” A csempészt váratlanul érte a kérdést. „Amióta az eszemet tudom.”

„Mondtam én neked valamit is, ami nem volt igaz?”

„Nem, János bácsi, soha.”

„Na, látod, ha én mondom neked, hogy ez az ember kőműves, akkor elhiheted.”

„Ha maga mondja, el is hiszem. Rendben van. Akkor holnap jövök magukért. Akkor kell a pénz is. Rendben van?”

„Rendben van.”

Másnap sötétedéskor Jóska megjött egy másik emberrel, és én János bácsi jelenlétében átadtam a kétezer forintot. Jóska kioktatott. „Én és a komám vagy ötszáz méterrel maguk előtt megyünk. Ha járőrbe botlunk, mi kivágjuk magunkat, de magukért nem felelek. Maguk vagy lehasálnak, vagy elfutnak, az a maguk dolga. Mi nem ismerjük magukat. Értette?”

Csak bólintottam. Mi csak akkor indultunk el a két alak után, amikor már azok jóval előttünk jártak. A kertek alatt hagytuk el Csepreget, de a legszélső házból egy asszony hozzánk szaladt, és levelet nyomott a kezembe.

„Holnap adják fel Bécsben!” - és se szó, se beszéd visszafutott. Mi hallgatag bandukoltunk a két csempész nyomában. A távolban világító rakéták kúsztak fel az égre, és a csúcspontban robbanva nappali fénybe borították a határt. Szerencsére ez a tűzijáték csak másodpercekig tartott. Már december volt.... Istenem, milyen kort élünk? Most ez helyettesíti a betlehemi csillagot?”

Vagy három órája gyalogoltunk már, amikor egy őszi mélyszántás előtt a két csempész megállt. Egy ideig vártam, de nem mozdultak. Felzárkóztam melléjük.

„Valami baj van?”

„Mi már nem megyünk tovább. A barátom mondja, hogy tegnap is rálöttek a menekülőkre. Rongyos kétezer forintért nem lyukasztatom ki a bőröm.”

„Maga azt ígérte, hogy elvisz a határig! Ez gazemberség!”

Szerencsémre, mielőtt kétségbeesett dühöm tettelegességre ragadtatott volna, megjött életem józanabb társa. Lefojtott hangon igyekeztem megmagyarázni, mi történt. Ő jobb emberismerő volt nálam.

„Jóember, ha már nem jöhet tovább, legyen olyan jó, hogy legalább mutasson valami jelet, amihez igazodhatunk az éjszakában.” Erre Jóska is megszelídült.

„Látják a hegygerincet a távolban? Annak a tetején dereng egy halvány sugárzás. Látják?”

„Igen, látom.” - feleltem, átvéve a vezető szerepét.

„Na, arra vegyék az irányt. Az már Ausztria.” A két csempész megfordult és se szó se beszéd, indultak vissza. Mi kettesben ottmaradtunk a sötét éjszakában, félelemmel a szívünkben. De már nem volt visszaút. Megindultunk a mély szántásban a remény halvány sugara felé. A szántás friss és agyagos volt. Nagy rögökben tapadt a bakancsunkhoz és harminc-negyven lépés után rettenetes súllyal húzta lábainkat. Meg-meg kellett álltunk lerúgni a kölöncöt, ami nem csak fárasztó volt, de idővesztéséget is jelentett. Mimi egyre jobban el-elmaradt, és a kimerültség jelét mutatta.

„Én itt lefekszem, és megvárjuk a hajnalt.” - mondotta.

„Nem lehet, drágám. Ha kell, vizlek, de mennünk kell!”

Ismét nekivágtunk az éjszakának. Alig mentünk talán egy negyedórát, mikor a kulacs és a szurony koccanásának a katonákra jellemző zaja jelezte a járőr közeledtét.

„Feküdj!” - sűgtam Miminek, és magam mellé rántottam a szántásba. Szerencsére sötét ruhában voltunk, és a mély barázdákba jól belesimultunk.

„Imádkozz, hogy ne legyen velük kutya!” - sűgtam Miminek. Felesleges volt a figyelmeztetés. Mimi egész úton halkan imádkozott. Nem volt kutya az örökkel, akik villanylámpával végigpásztázták a szántást, és olyan közel mentek el mellettünk, hogy minden szavukat tisztán értettük. Ez a közbjáték arra volt jó, hogy megpihentünk. Mimi is összeszedte az erejét, és nekivágtunk az egyre közelebb derengő fényforrás felé. Egyszerre zászlók sorába ütköztünk. Tudtuk, ez a határ, de nem tudtuk, hogy jobbra vagy balra menjünk, mert itt a határ nagyon kanyargós volt. Megeshetett, hogy az olyan járatlan ember, mint mi, visszatántorog magyar területre. Csak azt tehetjük, hogy továbbra is a fény felé haladtunk, amely most már csalogatóan közelinek látszott. Végre egy szőlővel betelepített dombhoz értünk. A száraz levelek zörgése nagy zajt vert, és ha mi magyar területen vagyunk, a járőr azonnal észre kellett vegyen minket. De senki sem jött utánunk. Egyre bizakodóbbak lettünk.

Végre felértünk a dombtetőre, és csodák csodája! Elénk tárult egy karácsonyi fénybe öltözött falu békés képe. Ez csak Ausztria lehet! De még mindig magyarul kell kérdezősködni, mert ha véletlenül mégis Magyarországon lennénk, úgy nem keltünk feltűnést. (Ez már a paranoid lélek beteges félelme volt.) De amint bekopogtattam a szélső ház ablakán, még meg sem szólaltam, mikor a házból egy irritált hang kiabálta:

„Ja, ja, sie sind schon in Österreich!” (Igen, igen, maguk már Ausztriában vannak!)

Minden szó, amivel ennek a pillanatnak az érzés-viharát érzékeltetni akarnám, csak közhely lenne. Nem lehet kifejezni azt a síró-zokogó, ujjongó örömet, amely egész valónkat megrázta.

„SZABADOK VAGYUNK!” Ezt később így foglaltam versbe:

A Vezérfény.

Előttünk fény volt, távoli sugárzás,

Mögöttünk éj s az üldözők hada.

Előttünk járt egy biztató reménység,

Mögöttünk népünk fájó sóhaja.

Előttünk már sok menekülő lába

Törte, taposta a rögös csapást,

Mögöttünk pedig vérvörös rakéta

Világított! Rabtartó jeladás!

Egyediül voltunk, én és feleségem.

*A barna szántás nyelte lépteink.
Az anyaföld is segítséget nyújtott.
Szavunk se volt, csak lázas álmaink.*

*Vezérjelünk a gerincen sugárzó,
Hívogatóan sugárzó, tiszta fény.
Botorkál lábunk és zihál a mellünk.
De erőt ad a biztató remény.*

*Fenn a gerincen elénk tárult a völgy,
S benne a fényes kis osztrák falu.
A templomtorony ragyogó keresztjét
Körülfonta egy sugár-koszorú!*

*Könnyünkön át néztük a vezér-jelt,
Mely a sötétben irányt adott nekünk,
És térden állva fogadtuk meg akkor,
Hogy ezután is Ő felé megyünk...*

IDEGENBEN...

A szabadság első percei olyanok voltak, mint egy delíriumos álom. Teljesen hihetetlen boldogságérzetben vetettük alá magunkat az osztrák határőr vizsgálatának, akit csak az érdekelt, van-e nálunk fegyver. Miután látta, hogy nincs, a falu szálán levő iskolába irányított, ami már be volt rendezve a menekülők fogadására. Itt felvették adatainkat, és mivel mindketten beszéltünk németül, ez nem tartott sokáig, mert nem kellett tolmács. Mimi, aki négy évet szász iskolába járt, annyira feltűnően jól beszélt a nyelvet, hogy a tanítónővel, aki a menekült ügyek intézésével volt megbízva, hamarosan barátságot kötött. Ennek a kapcsolatnak a révén egy magánházhoz szállásoltak be minket, és nem kellett az éjszaka hátralevő részét a tanteremben töltenünk. De ez nem jelentette azt, hogy aludtunk is.

Ugyanis az osztrák munkás, akihez beszállásoltak, kommunista volt és igen ellenségesen, szinte felelősségre vonva kérdezte.

„Miért hagyták él a szocialista hazájukat? Azt hiszik, hogy a kapitalizmus itt jobb?” Erre azután kitört belőlünk a kommunista paradicsom leírása a titkos rendőrséggel, a börtönökkel, a parasztság üldözésével, és a saját sorsunk igazságtalan és elviselhetetlen keserűségével. Persze az házigazda egy szavunkat sem hitte, mint ahogyan azóta megtanultam, hogy fanatikus kommunistát nyugaton semmi sem győzheti meg, mert nem hajlandó megismerni kiábrándító valóságot. Az úgynevezett „mély kommunistát,” aki életeszmévé magasztosította a kommunizmust, azt a valóság sem győzi meg, mert az az egész életcéljának romba dőlését jelentené. Kevesen vannak Vasics Mihályok, és még kevesebben a Koestler Artúrok, akikben megvan az az erkölcsi bátorság, hogy szakítsanak egy téveszmével, még akkor is, ha ezzel ifjúságuk idealizmusát kell megtagadniuk.

Másnap, nem feledkezve meg az útmutató fényről, hálaadó misére mentünk, majd elmentünk az iskolába, ahol étkezésünket kaptuk. A tanítónő, amint meglátta Mimit, azonnal hozzá fordult. Az első kérdése az volt, „Van-e bécsi címük?” Miután a gondos Nellike megadta bécsi rokonságának címét, ezért Mimi határozott igennel felet. Látszott a tanítónőn, hogy nagy tehertől szabadult meg. Meg is magyarázta:

„Tegnap éjjel egy apa motorkerékpáron hozta át a lányát azzal a kéréssel, hogy félti a tizenhét éves lányát a faluba beszállásolt orosz katonáktól, és kért, juttassam el őt egy bécsi címre, ahol a szabadságharcos bátyja tartózkodik. A lány összes vagyona az imakönyve. Nem merem ezt a védtelen gyereket elengedni egyedül. Mivel maguknak van bécsi címük, az én kérésemre a Szabad Európa rádió kocsija, amelyik mindennap felkeresi a határ menti lágereket, el fogja vinni magukat Bécsbe. Ezzel elkerülnek a tábor, ahol hónapokig tarthat a várakozás. Bécsben közvetlenül kereshetik fel a követségeket. Csak arra kérem magát, hogy előbb ezt a lánykát adja át a bátyjának. Megteszi?”

Mimi a saját elhagyott gyermekére gondolt és habozás nélkül vállalta a megbízatást. Hamarosan pótszülei lettünk egy feltűnően szép kis magyar leánykának, aki valóban olyan ártatlan és tapasztalatlan volt, hogy biztosan bajba kerül, ha egyedül kell neki a lágerélet gonoszágaival szemben megvédenie magát.

Sötétedés táján érkezett meg a Szabad Európa autója egy sofőrrel és egy rádió riporterrel, aki már mint régi ismerős üdvözölte a tanítónőt. Hamarosan megtörtént a bemutatkozás. Mi megmondtuk a nevünket, de a riporter csak mint a rádió alkalmazottja mutatkozott be. Még egy fél órát elbeszélgettünk és már teljesen sötét volt, amikor nekiindultunk a bécsi országútnak. Hirtelen felötlött bennem a dátum, december 9! Hiszen ez a házassági évfordulónk! Uram Isten, hogyan is felejtettem el? Odahajoltam Mimihez és súgva kérdeztem: „Tudod, mi van ma?”

„Már azt hittem elfelejtetted.”

„Nem én! Hiszen láthatod, hogy egy második nászútra Bécsbe hozlak!”

Erre mindketten cinkosan elneveztük magunkat. A riporter, aki eddig szigorúan csak németül beszélt, most megszólalt: Itt már beszélhetünk magyarul. Nevem Batthányi.” Nem tette hozzá, hogy gróf, de azonnal sejtettem, hogy a nagy történelmi család tagja. Mivel tudta, hogy szovjet fogoly voltam, megkérdezte, hogy nem hallottam-e valamit az oroszok által elhurcolt bátyjáról.”

Megmondtam neki, hogy egyszer hallottam ezt a nevet említeni egy a Novaja Zemljába visszakerült fogolytól, aki azért emlékezett rá, mert egy történelmi név, és mert ott alig volt pár magyar. Sajnos úgy említette, mint aki nagyon rossz bőrben volt már akkor.

„Igen, tudomásunk van róla, hogy ott halt meg, fogságban.” Ezután már könnyen ment a beszélgetés, miután elgördült az útból a gyanakvás aggodalma. Hosszan és részletesen kikérdezett fogságom körülményeiről, majd rátért a forradalom alatti tapasztalataimra. Elmondta, hogy a nyugati sajtó egy része azzal vádolja a szabadságharcot, hogy az egy előre megtervezett és külföldi ágensek által megszervezett mozgalom volt. Hogyan lehet ezt a vádat meggyőzően cáfolni? Ilyet csak az találhat ki, akik politikai érdekből akarja lejáratni a forradalom spontán jellegét. Gondolja meg, mi lenne egy szervezett felkelés első célpontja? A hírközlési központok elfoglalása. Ezzel egy időben a kormány tagjainak, akik majdnem kizárólag a budai előkelő villanegyedekbe laknak, azonnali, ha kell erőszakos letartóztatása! Ezzel szemben mit történt? A nép egy békés szimpátiatüntetésre vonult föl, és a rádiónál is csak akkor került sor tüzharcra, amikor az ávós őrség a tömegre lőtt! A vezetők tudatos összefogdosására soha sem került sor. Egyetlen neves kommunista sem esett a felkelők fogságába, sőt még családtagjaikat sem érte bántódás. Egy előre tervezett lázadás nem így zajlik le. Mindezt elmagyaráztam neki.

„És honnan kapott fegyvert a tömeg? Hiszen a kommunizmusban az átlag polgár csak nehezen juthatott fegyverhez!” – kérdezett tovább.

„Ez is a kommunizmus népszerűtlenségének bizonyítéka. A proletár 'Vörös Csepel' munkásai, amiről a vezetők azt hitték, hogy legmegbízhatóbb híveik, magunk szerelték le a gyárőrséget, és az elvett fegyvereket teherautón szállították a rádióhoz a felkelők megsegítésére, ahol az ávósok a fegyvertelen tömegre lőttek. Ez olyan pofon volt a rendszernek, amit most mindenáron a régi tiszték és polgárság nyakába akarnak varrni. Nem ismerhetik be ideológiájuk teljes kudarcát.”

„Köszönöm az érveit. Fegyvert adott kezembe a forradalom tisztaságának védelmére.”

Még sok más eszmecserére is sor került, mire elértük Bécs külvárosát. Itt a vezetők megállt tájékozódni, hogy megtaláljuk a ránk bízott kislány bátyjának címét. Hosszan keresgéltek a házszámot az éjszakában, mire megtaláltuk, és nagy megnyugvásunkra a két testvér örömmel esett egymás karjába, mi meg megnyugodva mentünk a Nellike rokonainak címére. Hantosék, Nellike bécsi rokonai egy belvárosi bérházban laktak. Mivel elmúlt éjfél, a házmester csak többszöri csengetés után nyitotta ki a kaput. Mikor megmondtuk kiket keresünk, nagy mogorván csak annyit mondott:

„Negyedik emelet.” - és se szó, se beszéd, otthagyt bennünket a hideg, kivilágítatlan lépcsőházban. Felballagtunk a negyedik emeletre és becsöngettünk. Itt is várni kellett, amíg valaki ajtót nyitott. Mikor megmondtuk, hogy Hantosékat keressük a mogorva válasz az volt, hogy nincsenek itthon. „Üljenek itt le az előszobában és várják meg őket.” A kitett tábláról tudtuk, hogy az illető egy fogorvos, Hantosék társbérője, akinek e lakás a rendelője is egyben. Letelepeltünk a két fonott karosszékbe a hideg, kőpadlós előszobában a a menekültek türelmével, akik ki vannak szolgáltatva mások jóindulatának. Próbáltunk szunyókálni, hogy így várjuk meg a reggelt. Fogalmunk sem volt arról, hogy Hantosék hol lehetnek, és már el is

határoztuk, hogy reggel, amint a hivatalok megnyílnak, elmegyünk egy menekült központba jelentkezni. Mikor már ebben megnyugodva elnyomott a fáradtság, újra nyílt az ajtó, és a fogorvos felesége behívott a rendelőbe, ahol már két földre terített matrac és meleg tea várt ránk. Nagyon meghatódtam, mert már elhatároztam magamban, hogy a fogorvos egy jégszívű rideg alak, aki nem törődik velünk. Így már valóságos kényelemben aludtuk át az éjszakát, és csak késő reggel mentünk át Hantosék lakosztályába bemutatkozni. Ők nem ismertek minket, és csak akkor értették meg a helyzetet, mikor elmagyaráztuk a kapcsolatunkat Nellikével. Ők előző este társaágban voltak sokáig, és ezért nem találkoztunk, magyarázták mintegy bocsánatkérően. Persze mi voltunk a betolakodók, és inkább nekünk illett bocsánatot kérni. Hantosné elmondta, hogy az ő családjuk menekültjei már előzőlötték őket, és nem tudnak rólunk gondoskodni, de a férje, Gyurka, el fog helyezni bennünket egy menekült táborban, valahol a közelben, mivel most sok iskola át van alakítva menekültek befogadására. Mi valóban nem is számítottunk többre. Hamarosan Hantos György autóval körbevitt bennünket az összes közelben elérhető menekült táboron, de mind telve volt. Végül egy gimnázium második emeletén találtunk egy helységet, ahol már egy előttünk érkezett házaspár megkönyörült rajtunk és rábeszélte a szobatársakat, hogy húzzák kicsit jobban össze a szalmazsákokat és szorítsanak nekünk is helyet az ajtó mellett. Így hamarosan letelepedtünk, hiszen holmink nem volt, és mivel nyilvántartásba vett bennünket a tábor vezetősége, ezzel a napi élelmünk is biztosítva volt. Legfontosabb teendőnknek azt tartottuk, hogy szüleinket megnyugtassuk. Pénzünk nem lévén, Mimi elhatározta, hogy egy brosstűjét eladja azért, hogy táviratozhassunk. Mikor az első ékszerész üzletbe beállítottunk, lesírt rólunk, hogy nem vásárolni, hanem eladni akarunk, és igencsak ki akart tessekelni a tulajdonos. Mimi erre megmagyarázta, hogy a pénz azért szükséges számunkra, hogy szüleinknek a megnyugtató táviratot küldhessünk haza. Erre a tulajdonos megenyhült és nagyon tisztességes áron megvette az ékszert. Így tudtunk hazatáviratozni, hogy már Bécsben vagyunk. Bécs karácsonyt-váró feldíszített utcáin kódorogva egyszerre szíven ütött a fájdalom az elhagyott gyermekünk után. Míg itt mindenkinek a gondolatai a karácsony örömteli hangulatával vannak tele, addig mi el vagyunk szakítva azoktól, akiket legjobban szeretünk. Tehetetlennek éreztük magunkat. Én elővettem a józan eszemet és a sok éves tábori tapasztalatomat, és gyakorlati probléma felé fordítottam a figyelmemet.

„Mimikém, egy menekült táborban legjobban az egészségre kell vigyázzunk. Még maradt egy kis pénzed, ezért javaslom, vegyünk egy edényt és kanalat, amit mi tarthatunk tisztán, hogy ne kelljen a tábori evőeszközöket használnunk.”

Ebben az időben kezdett elterjedni a plasztik edények használata Európában, és hamarosan rábukkantunk egy üzletre, ami olyan árukat mutatott be a kirakatában, amire nekünk szükségünk volt. Belépve a boltba egy csengő jelezte érkezésünket, mire megjelent az elárúsító, aki nyilvánvalóan a lakásából jött a csengő hívó szavára. Neki sem kellett elmondanunk kik vagyunk, mert akkor Bécsben messziről felismerték a menekülteket. Mimi folyékony németiséggel elmagyarázta, hogy mire van szükségünk, de az asszony nem tette az árut elé, hanem megkérdezte Mimit, hogy honnan tud ilyen jól németül. Még ki sem mondta teljesen a varázsszót, hogy „Siebenbürgen” mire az asszony összecsapta a kezét.

„Min Gott, sie sind vrom Siebebürgen! Albert, Albert komm schnell!” Erre már a férfi is megjelent és pillanatok alatt, mint minden erdélyi, megtalálták a közös ismerősöket. Dehogy kellett fizetnünk az edényekért, sőt erővel kellett elhárítanunk a sok felesleges adományt, mert a táborban nem volt hová tenni a sok holmit. Természetesen bevitték a lakásukba, etettek itattak és megadták az erdélyi szász asszony-szövetség címét, akik most tartják karácsonyi jótékony célú tea estjüket. Közben megtudva, hogy gyermekünkötől elszakadva kellett menekülnünk, megadták

a Nemzetközi Vörös kereszt elnökének a címét is, aki az előkelő bécsi Sacher Szállóban tartózkodik.

„Keressék fel, mert azért van itt Bécsben, hogy a magyar menekülteken segítsen.” Nekünk sem kellett több biztatás, megköszöntük a kedves fogadtatást és mivel már késő volt visszamentünk a táborba. A pénzhány az utazás szempontjából nem volt probléma, mert ekkor Bécs városa ingyen utazást engedélyezett minden magyar menekült számára. A szállásra érve igen hangos jókedv fogadott. Amint az kiderült, a másik házaspáron kívül a szoba minden többi lakója a forradalom alatt szabadult váci fegyenc volt. Honnan, honnan nem, de mindig volt egy üveg pálinka forgalomban. Ez közkinccs volt, ami körbe járt és mindenki húzhatott belőle egy kortyot. Mielőtt azonban megkezdődött a közösködés, először tisztességesen megtörölték az üveg nyakát, és a szoba két asszonyának ajánlották fel az első kortyokat. Ha egy sértő káromkodás kiszaladt valamelyik száján, a szoba elismert parancsnoka rászólt, hogy vigyázzon a szájára.

„Vigyázz a szádra, mert itt nők is vannak!” - hangzott a figyelmeztetés. Valóban tapasztaltuk azt, amit úgy neveznek, hogy „betyár-becsület.” Lassan kitudódott, hogy egyszerre szabadultak október 24-én és egyszerre értek Pestre, ahol már folytak az utcai harcok. Ezek a nehéz fiúk voltak olyan nagy vagányok, hogy nem restelltek beleavatkozni egy kis csetepatéba az oroszok és az Ávó ellen. Persze azoknak a nagyhangon előadott hőstetteknek valószínűleg legfeljebb a fele volt igaz, de akkor is azt igazolja, hogy ők is ott álltak a barikádon a szabadságharcosok oldalán. Ez annyira jellemzője volt az ötvenhatos magyar szabadságharcnak, hogy ennél nagyobb pofont nem szenvedett addig a világhódító útján sikeresen törtető Szovjet hatalom. Kudarcát a magyarokon véres bosszúval torolta meg. Nemcsak a megtért kommunista Nagy Imre és hadügyminisztere, a törbeccsált Maléter Pál kellett, hogy az életével fizessen, hanem sok ezer elhurcolt, vagy bebörtönzött, vagy kivégzett fiatal is áldozata lett a Szovjet bosszúnak.

Ennek a bosszúnak a lehetősége engem beteges félelemben tartott. A Szovjet hatalom számomra fogságot, éhezést és reménytelenséget jelentett. Ez vezetett arra az elhatározásra, hogy a biztonság ott kezdődik, hogy egy tenger válasszon el ettől az elnyomó zsarnokságtól. Ezzel a szándékkal kezdtünk kilincselni különböző dél-amerikai és ausztrál követségeken. Sehol sem fogadtak tárt karokkal. Mindenhol különböző kérdések mutatták, hogy a befogadás bizonyos feltételektől függ. Felkerestük Dél-Afrika, Venezuela és Ausztrália követségeit, ahol úrlapokat nyomtak kezünkbe azzal, hogy azokat kitöltve jöjjünk vissza, és akkor majd tárgyalni fognak velünk. A táborban azonban már elterjedt annak a híre, hogy a Kanadai Követség minden magyar menekültet befogad. Ezért másnap két célt tűztünk magunk elé. Először fel kell keressük a Sacher Hotelben a nemzetközi Vörös kereszt elnökét gyermekünk kihozatala ügyében, és utána a Kanadai követséget, hogy kivándorlásunkat elindítsuk.

A Sacher Hotel portása, aki úgy nézett ki, mint egy délamerikai generális, nagyon gyanakodva vizsgálta gyűrött öltözetünket és csak mikor megmagyaráztunk, hogy gyermekünk sorsát akarjuk rendezni, akkor jelentett be a svéd arisztokrata úrnál. Az illető úr a kék szalonban teázott egy elegáns hölgy társaságában, és úgy fogadta a két szürke-kopott magyar menekültet, amint a gazdag embernek a szegény szerencsétlent fogadnia illik. Igazán tele volt jóindulattal, felírta a nevünket, és megígérte, hogy mindent megtesz érdekünkben, de... És a „de” elrontott mindent. Ugyanis kisült, hogy semmit sem tud tenni, mert ahogyan mondta: „a magyar Vörös kereszt a kommunista Párt egy szerve, melyre a nemzetközi Vörös kereszt semmiféle hatást nem tud gyakorolni.” De ha óhajtunk egy csésze teát, szívesen lát vendégül...” Nagyon megköszöntük az ajánlatát és keserű szájjal vetettük bele magunkat a karácsonyi vásár lázában

sürgő-forgó Kertner strasse forgatagába. Nehéz szívvel vettük tudomásul, hogy még tíz nap, és a karácsony estéjét megint szétszakított családként kell töltenünk! De nem szabad magam átengedni a búsulásnak!

„Menjünk, nézzünk körül a kanadai követség táján.” - Miminek. Nagyon okos gondolat volt, mert bizony a követség ajtaja előtt, bár már késő délután volt, még százával álltak a vízumért jelentkező menekültek. Egyből felfogtam, hogy ide reggel hiába jövök, mert nem fogok bejutni aznap a követségre.

„Gyere Mimikém, vegyünk egy iskolás füzetet és meglátod, holnap már lesz vízumunk.”

„Mi vagy te, varázsló?”

Én azonban csak mosolyogtam, de nem feleltem. Este vacsora után hamar lefeküdtem és aludtam vagy három órát. Éjfélkor felkeltem és papír ceruzával felfegyverkezve elindultam a kanadai követség épületéhez. Úgy egy óra lehetett mire elsőnek odaálltam az ajtóba, és a füzetbe bejegyeztem a nevemet az egyes számhoz. Azután amint jöttek a korai élelmesek már csak az én általam adott sorszám szerint lettek bejegyezve, és mindenkinek adtam egy sorszámot is, hogy ne legyen az a tolakodó, tülekedő zsidvásár, ami az előző napon volt, amikor mindenki más elé akart kerülni. Miminek megmondtam, hogy kilenc órára, mikor a hivatal nyit, legyen ott a kapunál. Mikor a tisztviselő kinyitotta a kaput a kezébe nyomtam a sorszámokkal ellátott névsort.

„Ezt maga csinálta?” - kérdezte hitetlenkedve.

„Igen. Így nem kell tülekedni és mindenki sorra kerül.”

„Na jöjjön be, mert gondolom maga az első a listán.”

„Igen, én és a feleségem.”

Egy órán belül megvolt a vízumunk Kanadába. A fényképpel ellátott személyazonossági könyvünket használta a kanadai hatóság, mint pót-útlevelet. Megkaptuk a dátumot, hogy december tizennyolcadikán a követségen jelenjünk meg a vízummal, és attól kezdve Kanada állama visel gondot majd ránk. Addig maradjunk a táborban és élvezzük Ausztria vendégszeretetét. Ez igaz is volt, mert nem csak a közlekedés, de az összes múzeumok is ingyen álltak rendelkezésünkre. Most kapóra jött, hogy mint diák egyedül jártam Bécs utcáit, és így jobban ismertem az osztrák fővárost, mint Budapestet, ahol mindig csak apám vezetésével közlekedtem. Miután sorsunk kockáját elvetettük, nem volt okunk tovább kilincselni a különféle országok követségénél, ezért két napig élveztük Bécs műemlékeit, a Burgot, a Kunsthistorisches és a Naturhistorisches Múzeumokat és meglátogattuk Schönbrunn. De azután a józanabbik eszem azt parancsolta, hogy ne induljunk neki a tengeren túlra úgy, hogy még egy hátizsákunk se legyen. Pénzünk nem volt, de munkaalkalom volt bőven. A Südbanhof, vagyis a déli pályaudvar akkor felújítás alatt állt, és vakoló kőművesre szükség volt. Lehet, hogy menekült voltam is segített, de azonnal felvettek a legmagasabb órabérral. Mivel annyira tudtam németül, hogy megértettem a munkavezetőt, aki egy irodahelység mennyezetének vakolásával bízott meg. Az állvány készen volt, és a malterosok hordták nekem a habarcsot. Unalmamban kiszámítottam, hogy a kommunista munkásparadicsomban ekkora mennyezet bevakolása egy napi normának felelt meg, amiért negyven forintot kaptam, de hogy az értékét át tudjam számítani, a kiló zsír árát vettem alapul. A magyar norma teljesítéséért alig kaptam valamivel többet, mint egy kiló zsír árát. Mivel az osztrákok nem darabbérben, hanem órabérben fizettek, nem akartam a magyar kőművesek hírére lejártni, és elhatároztam, hogy egy nap alatt bevakolom a mennyezetet, amint azt a proletár diktatúra elvárta a munkásaitól. De ebédszünet után, amikor az első láda habarcs elfogyott, nem kaptam több maltert. Hiába kértem, nem hoztak, hanem az egyik szakszervezetis

odajött hozzám, és megmagyarázta, hogy nem egészséges ilyen tempóban dolgozni. Ezzel az ütemmel felhajtom a követelményeket a többi munkás számára.

„Sie sollen nur sitzen und arbeiten sie nicht mer heute.” Vagyis, üljek nyugton, mert eleget dolgoztam mára a napi 94 schillingért, amiért három kiló zsírt is vehettem volna a boltban. Ekkor elkezdtem gondolkozni. Micsoda hasznot hajtottunk mi munkások a kommunista államnak, hiszen harminc négyzetméter plafonvakolás egyforma érték Ausztriában, mint Magyarországon. De Ausztriában csak a feléért már három kiló zsír értékét kapom, míg Magyarországon a duplájáért csak egy kilót. Ez a munkaérték hatszoros leértékelése! Ezért tudott, ha rosszul is, de valahogyan működni a Szovjet gazdaság. De a rabszolgákat drótsövénnyel és aknazárral kellett a börtönében tartani, hogy el ne meneküljenek. Ezért volt „Legfőbb érték az ember!” - a kommunista propaganda szerint, és még csak nem is hazudtak ezzel a jelszóval. Az olcsón dolgozó ember volt a Szovjet gazdaság egyetlen tőkéje. Ezért kellett a munkatáborok, ahol éhbérért lehetett dolgoztatni a rabokat. Ezért nem tartottak minket hadifoglyokat a hadsereg őrizetében, amint azt a nemzetközi jog előírja, hanem az NKVD adta az őrséget, hogy ne számítsunk hadifoglyoknak, hanem kényszermunkásoknak.

Háromnapi munka után elköszöntem, mert már vittek bennünket teherautón Winerneustadtba. Soha olyan gazdagnak nem éreztem magam, mint amikor a markomba számolták a kétszázhetven schillinget. Vettünk azonnal két hátizsákot és a könyöradományból szerzett pár motyónkkal a hátunkon érkezünk meg a híres katonatisztképző intézetbe. Innen már Kanada állam vendégeinek számítottunk.

Winerneustadtban újra felvették adatainkat és a kanadaiak részéről küldött ruhák közül szabadon választhattuk azt ami ránk passzolt. Figyelmeztettek, hogy Kanadában zord téllal kell számolnunk és ne azt nézzük, hogy milyen állapotban van a ruha, hanem, hogy meleg-e? Itt kerültünk egy szobába egy kedves, nálunk fiatalabb házaspárral, Vargáékkal, akiknek két gyermekük is volt. Innen vonatra raktak bennünket, és megindultunk az Alpokon keresztül a Semmering hágón át Velence felé. Sajnos a nagyon látványos Semmeringen éjszaka haladtunk keresztül és másnap délfelé értünk Velencébe. A pályaudvart azonban nem volt szabad elhagynunk. Itt került sor tetteles összeütközésre a mi fiatal szabadságharcosaink és az ellenünk tüntető kommunista párt agitátorai között. Az olasz kommunisták sértegetni kezdték a magyar szabadságharcot, azt állítva, hogy amerikai bérencek vagyunk, akik el akartuk tiporni a dolgozó nép hatalmát. Az akkor amúgy is felajzott idegzetű fiaink ezt nem sokáig bírták tétlen hallgatni. A sértő szavak megértéséhez nem kell nyelvtudás. Egyszerre csak nekirohantak az olaszoknak, akiknek zöme öreg félrevezetett munkás volt, és a karabiniereknek kellett közbelépni, hogy ki ne verjék őket a pályaudvarról. Szerencsére nemsokára indult vonatunk a Po-síkságon Genua felé, ahová késő este érkezünk meg. A menekült szálló itt is igazán tiszta és jól felszerelt volt. Itt láttam először televíziós híradást. A népszerűség igen vegyes volt, mert a Szezi krízis ekkor dült javában, és egyiptomi menekültek érkeztek nagy számmal. Ezért már másnap kiszállítottak a kikötőbe és behajóztunk. Minket, belföldi embereket bámulatba ejtett a tengerjáró hajónk mérete. A „Venezuela” egy közepes tengerjáró turista hajó volt, amit az Egyesült Nemzetek béreltek a magyar menekültek szállítására Kanadába.

Mint házaspár abban az előnyben részesültünk, hogy egy kellemes kis kétszemélyes kabint kaptunk. Mivel a hajót az Egyesült Nemzetek bérelte, melynek megbízott képviselője egy második világháborús német admirális volt, aki nem tudott az ezer menekülttel egy szót sem váltani, kihirdették, hogy aki beszél németül, jelentkezzen tolmácsnak. Mimi ugyan sokkal jobban beszélt németül, mint én, de magábaforduló természeténél fogva irtózott minden közszerepléstől. Én viszont a fogságom alatt megtanultam, hogy minden alkalmat meg kell ragadni,

amiből az embernek haszna lehet. Így egyike lettem a tolmácsnak jelentkezők népes csoportjának. Az admirális mindenki személyesen kihallgatott, hogy meggyőződjön tolmácskénti használhatóságunkról. A velem történt beszélgetés során felmerült a múltam kérdése is, és amikor megtudta, hogy hivatásos katona voltam, azonnal elnyertem a szimpátiáját. Maga mellé vett közvetlen tolmácsnak, és főleg a forradalom részleteiről érdeklődött.

„Tudja annyi kósza hír kereng a magyar eseményekkel kapcsolatban, hogy nem lehet tisztán látni. Egyes sajtószervek megszervezett és külföldről támogatott felkelésről beszélnek. Azok a riporterek azonban, akik a forradalom alatt Budapesten voltak az ellenkezőjét állítják!”

„Engedje meg uram, hogy alapos érvekkel támasszam alá azt az állítást, hogy a forradalmat a Szovjet és bábkormányára rettenetes elnyomása váltotta ki.”

„Tud franciául?”

„Nagyon kicsit. A feleségem, aki jobb nyelvérzékkel van megáldva, mint én, tűrhetően beszél a nyelvet.”

„Nagyszerű! Ennek a hajónak a kapitánya a háború alatt olasz tengernagy volt. Mi még abból az időből ismerjük egymást. De ő nem beszél németül csak franciául. Mi mindig franciául értekezünk, és őt is nagyon érdekli a magyar forradalom, de olyan valakitől, aki nem újságíró, hanem szemtanú. Szóval, elintézem, hogy kapnak egy meghívót a kapitány lakosztályába délutáni teára. Jöjjen el a feleségével együtt egy kis beszélgetésre.”

Az aranyozott szélű meghívót, mely egy délutáni „cocktail”-ra szólt, egy fehérkesztyűs inas ezüst tálcán kézbesítette. Szegény Mimikém igen agódott:

„Nem mehetünk a kapitányhoz ilyen koldus módon. Kimosom az ingedet, meg a blúzomat, de ki is kell vasalni. Honnan szerzek vasalót?” - jellemző az olaszok gyors felfogására, Mimi jelbeszéddel pillanatok alatt megértette az olasz matrózzal, hogy vasalóra van szüksége és kapott is. A jelzett időben, ha nem is szmokingban és kisestélyiben, de kivasalt ruhában kopogtattunk a Kapitány lakosztálya ajtaján, és a meghívót átadva az inasnak, bevezetett bennünket a szalonba, ahol mindkét admirális már várt ránk. Az első pillanatokot feszélyezte a mi hamupipőke voltunk, akik arra kérdésre, hogy mit óhajtunk inni, fogalmunk sem volt, mit illik válaszolni. Mimi ugyan a bárban megkóstolta a Coca-Colát, amiről a szovjet propaganda azt terjesztette, hogy az amerikai katonák ettől részegedtek le a fronton, és csalódottan konstataálta, hogy az nem is szeszes ital. Az olasz admirális látva zavarunkat felajánlott egy édes vermuthot, ami számunkra is ismerős volt, és meg is oldotta a nyelvünket. A jóakarát is hozzájárult, és hamarosan Mimi elég folyékonyan tolmácsolta azt, amit ezerszer elmondunk már, hogy milyen lett volna a forradalom lefolyása, ha az valóban egy megszervezett felkelés és nem egy spontán forradalom lett volna. Láttam az arcán, hogy mint katona maga is érti, hogy egy szervezett forradalom esetén a kommunista vezetőkkel való leszámolás lett volna az első teendő. De ha az így lett volna, a világsajtó már régen közölte volna a lemészárolt vezetők nevét. Ilyenről pedig szó sem volt. Szó szót követett, és a mi életünk történetén keresztül ők is megismerték a kommunizmus valódi arcát, amiről kevés nyugati embernek van fogalma.

Amint így társalgunk, az inas bejelenti a magyar küldöttséget, akik a közeledő szilveszterre egy vidám műsorral szeretnék az utasokat szórakoztatni. A kapitány természetesen fogadta a küldöttséget, akik közt eléggé ismert újságírók és kabaré színészek is voltak. A kommunizmus a színészeket is propagandája szolgálatára használta fel, és bár sokan közülük szívből utálták ezt a kétszínű szerepet, a megélhetés rákényszerítette őket, hogy meggyőződésükkel ellenkező szövegeket szavaljanak a színpadon. Mivel én kellett fordítsam az ő kérésüket, rettenetesen látszott a csoporton, hogy nem tudják mire vélni a mi jelenlétünket a kapitány kabinjában.

Ez még utunk elején volt, amikor a békés Mediterránt hasította a hajó, és a napsütésben ugráló delfinek voltak útitársaink. Mivel a Szuez-krízis még nem ért véget, és az angol flotta hadikészültségben állt Gibraltárban, az atlanti útra szükséges édes vizet a hajónk csak a spanyol-Ceutában, Afrika északi partján vehette fel. Így történt, hogy még 1956-ban Európából Afrikába is átruccantunk. Mivel a vízfelvétel hosszú időt vett igénybe, a kapitány megengedte, mivel pont karácsony napja volt, hogy partra szállhassunk. Csak az volt a kikötés, hogy délután négy órára mindenki legyen a hajón, mert aki lemarad, az magára vessen.

Milyen más a karácsony hó nélkül! Később ezt Csilében is tapasztaltuk, de ez volt az elő eset életünkben, amikor a virágzó narancsfák és zsibongó keleti bazár, meg a tömjénfüstös spanyol-barokk katedrálisok idegen hangulata teljesen elfeledtette velünk Krisztus születésnapját. Csak mikor a kikötő felé bandukoltunk, akkor döbrentünk rá a valóságra.

„Orosházán most van este hat óra...” - mondtam elérzékenyenülten.

Lelki szemünkkel láttuk a két öreg szülőt, amint a kislányunkkal együtt imádkoznak azért, hogy még újra találkozzunk az életben. Nem sejtettük, hogy még öt ilyen szomorú karácsonyunk lesz...

Másnap a Venezuela kifutott a kék Földközi tengerről a haragos-zöld tarajos hullámú Atlanti óceánra. Még az Azori szigetekig csak le tudta küzdeni a tengert nem látott magyarok többsége a tengeri betegséget, de mikor az Azorokat elhagyva az északi szélől korbácsolt Atlanti Óceán elkezdte bemutatni azt a táncot, amit csak januárban szokott táncolni, az utasok nagyobb része fel sem kelt az ágyból, nemhogy fel ment volna az ebédlőbe. Annak ellenére, hogy a tizenkét személyes asztaloknál legfeljebb csak öten-hatan ültek, a pincérek mindent felszolgáltak, mintha mindenki jelen lett volna. Még a két személyre járó palack bor is ott volt az asztalon, és aki nem volt beteg, annyit evett, ivott amennyit csak akart.

„Képzeld el, mennyi pénzt fizet egy turista egy ilyen hajóútért és mi az egész idő alatt betegeskedjünk? Azt nem! Elhatároztam, mi nem leszünk betegek!” Ez a határozottság Mimi jellemzője volt és ma sem tudom, hogy az így magunkra erőszakolt lelki állapotnak, vagy csak a véletlennek köszönhető, de a tizenkét napos utazás alatt nem lettünk betegek, Sokat sétáltunk a nyílt fedélzeten, és ha volt partnerünk, bridzseztünk, de betegek nem voltunk. Egy este általános hirdetőt közölt velünk a hajó rádió. „A kanadai kormány felhívja a menekültek figyelmét arra, hogy Kanadában szabad közlekedés van, és mindenki ott telepszik meg ahol akar. Akiknek van rokona, akihez mennek, jelentsék be a vezetőségnél, mert oda irányítják őket partraszállás után. Akinek nincs hozzátartozója, az választhat három város, Edmonton, Regina, vagy Winnipeg közül, hogy hol akar letelepedni. Az állam csak ezeken a helyeken gondoskodik róluk, amíg el nem helyezkednek. Máshová is mehetnek, de csak a saját felelősségükre.”

Természetesen első dolgunk volt, hogy az étterembe rohantunk, ahol Kanada falnagyságú térképe terpeszkedett. Izgatottan kerestük a hirdetett három várost. Mind a három préri város volt. Nekünk csak egy szempontunk volt, melyik van legközelebb Európához?

„Ha jön a gyerekünk, Winnipegbe lesz a legolcsóbb a jegy.” - jegyezte meg a praktikus Mimi. Ezért minden habozás nélkül bejelentkeztünk Winnipegre. Nem hiszem, hogy jobban választhattunk volna.

Mikor hajónk kikötött Halifax kikötőjében, egy rezesbanda katona indulókat játszott. Olyan hideg volt, hogy az egész zenekart a párás leheletek gőzfelhője burkolta be. Nekünk nem volt megfelelő ruházatunk annak ellenére, hogy Ausztriában vételeztünk pár meleg holmit, mert ilyen hidegre nem voltunk felkészülve. Szerencsére nem kellett soká várunk, mert a vonatszerelvény már ott gőzölgött a kikötőben. Attól függően, hogy ki hová jelentkezett, helyeztek el bennünket, A vonat végén volt külön vagon a Torontóba vagy Montreálba

készülőknél. A szerelvény jó meleg volt, és mi az élmény izgalmától felvillanyozva nem tudunk elaludni. A villany-spóroláshoz szoktatott szemünk számára hihetetlenül hatott a színesen kivilágított falvak sorozata. Aztán jött egy sötétbőrű vasúti alkalmazott, aki bemutatta, hogyan lehet az üléseket éjszakára ággyá átalakítani. Ez is szokatlan élmény volt. Az étkeztetés is a vagonok sorrendje szerint történt. Montreálnál lekapcsolták az utolsó kocsit, majd a szerelvényünk tovább robogott a végtelennek látszó kanadai síkságon. Útitársaink egy magyar fogász család tagjai voltak. Apa, anya, egy nagyobbacska fiú meg egy fiatal leányka. Később úgy hozta a sors, hogy a fogással együtt lettünk alkalmazva a helyi egyetem fogászati fakultásán. Sajnos az apa nemsokára agytumorban meghalt. Nagyon sajnáltam őt is és a családját is. A kicsi fiú, mikor ezen sorokat írom, a winniepei magyarság egyik vezetője lett.

Utazásunk két nap két éjszakát vett igénybe. Ha ránézek Kanada térképére, csak akkor látom, hogy Kanada óceántól óceánig terjedő távolságának alig több mint felét utaztuk csak át. A hideg végig kísért utunkon. Mivel a CNR (az államvasút) dolgozói sztrájkoltak, autóbuszokkal szállítottak át a CPR (magán vasútállalat) állomására, ahol az emigrációs szálló volt. Ezt a nagy, négyszögletes épület-tömböt azóta lebontották. Ebben az épületben az elhelyezés és az életmód is olyan volt, mint egy kaszárnnyában. A nőket és a férfiakat elkülönítették, csak a gyermekes anyákkal tettek kivételt. Rendes és tápláló ételmezést kaptunk, ami azonban idegen volt a magyar ízlésnek. Mi olyan hálásak voltunk Kanadának az emberséges bánásmódért, hogy nem kritizáltunk semmit, sőt igyekeztünk letompítani a kritikus hangokat. Én természetesen mindent a Szovjetúnióban tapasztalt bánásmódhoz hasonlítottam, amihez képest minden mérhetetlenül jobb volt. Sokan mégsem vették szívesen csillapító törekvésem, és mikor azt találtam mondani, hogy a zabkása (cereal) reggeli nem rossz, azt a magjegyzést kaptam: „Ha nem tudnám, hogy magyar, azt hinném életében sem evett jót.” Istenem, mit tudta az az asszony, hogy milyen a valódi nélkülözés!

Én ekkor harminchat éves voltam, életerőm teljében. Annakidején otthon az állami gazdaságban a nyolc óra kőműves munka után elvállaltam a teherautó rakodását téglával, cementtel, amit a munkahelyekre kellett szállítanunk, hogy másnap legyen mivel dolgoznunk. Ezt tetőzte a rendőrszolgálat szórakozása, akik engem, mint rendőri felügyeletest az éj folyamán többször felkeltettek ellenőrzés címén. Ezek után tudtam, hogy van fizikai erőm akármilyen nehéz fizikai munka elvégzésére. Jelentkeztem is minden munkalehetőség ajánlatra kézzel-lábbal magyarázva, hogy én mindent vállalom, de nem kellett. Vagy öreg voltam, vagy túl sok mesterséget ismertem, vagy nem ismertem a kanadai módszereket. Ilyen és hasonló érvekkel utasítottak el. Esténként együtt voltam Mimi-vel, és hallgattuk a régi magyarok előadásait, akik a kanadai mértékegységeket, az incset és a kvartot magyarázták számunkra. Az esti órákban takarodóig együtt lehettünk, de azután külön hálótermeinkbe kellett vonulnunk. Talán a harmadik este lehetett, amikor hasonló oktatást hallgattunk a winniepei Magyar Újság kiadójának feleségétől, Nemes Gusztávnétól, amikor egyszerre az előadó megszakította az előadását.

„Egy francia katolikus pap van itt, aki magyar házaspárral szeretne megismerkedni, akik kicsit beszélnek angolul, vagy franciául.”

Mivel Mimi is, én is tanultunk francia nyelvet a középiskolában, sőt Mimi a háború utáni szalmaözvegysége alatt angol nyelvleckéket is vett, úgy éreztem mi igazán megfelelnünk a követelményeknek. Mimi a szokásos módon idegenkedett minden ismerkedéstől, de én nem hagytam annyiba és végül sikerült meggyőzőnöm, hogy nincs vesztenivalónk. Így ismerkedtünk meg Father Isidor Joyal atyával, aki valóságos örangyalunk lett.

Father Joyal egészen másfajta pap volt, mint akiket mi Magyarországon ismertünk. A mi papjaink általában úgy viselkedtek, mint a nép hivatott vezetői, akiket a köznépek tisztelni illik.

Ez valóban helyálló volt addig, amíg a lakosság nagy része falu-lakó, általában sokkal kisebb műveltségű volt, mint a pap. Ez a városiasodással egyre jobban divatjamúlt lett. A pap és a hívei egyre jobban azonos szintű műveltséggel rendelkeztek, aminek az eredménye az kellett volna hogy legyen, hogy a pap és a hívei egyre közelebb kerüljenek egymáshoz. Ez Magyarországon igen lassan valósult meg, Voltak ugyan kiemelkedően képzett papok, akik leginkább a városokban kaptak plébániát, de a falun a pap még mindig felsőbbrendűnek számít ott, akire fel kellett nézni. Ez a viszony Kanadában nem létezett. Nem tudom az okát, de lehet, hogy ez a demokrácia hatása volt, hogy a pap együtt viccelt, együtt ment halászni, vadászni, curlingezni (ez egy nálunk ismeretlen játék) a farmerekkel, a gabona ellenőrrel, a falusi boltossal vagy a helyi rendőrrel. Joyal atya derűs humora és népmeséinek tárháza kifogyhatatlan volt. Természetesen az ő francia templomának lettünk a hívei, és ma is, negyvenhét év után azok vagyunk. Azután, hogy letelepedtük Winnipegen épült föl a magyar katolikus templom, de minket a francia közösség, ami akkor igen nagyszámú volt, annyi szeretettel vett körül, hogy hűtlenségnek éreztük volna, ha parókiát cserélünk.

Father Joyal először városnézésre vitt a kocsijával, majd bevitt egy kávézóba, ahol hosszan kikérdezett. Mi a hajón felszedett francia nyelv-gyakorlással úgy, ahogy meg tudtuk értetni magunkat értetni. Nagyon megértette a gyerekünk elhagyása felett érzett fájdalmunkat. Azután visszavitt az emigrációs otthonba és mi megköszöntük a kedves délutánt úgy gondolva, hogy ennyi volt az egész. De két napra rá reggel a hangszóró minket kéret a portához. Ki hívhat minket? Mi nem ismerünk senkit ebben a nagy faluban! Nagy sietve felkapkodjuk a ruhánkat és leszaladunk a kapuhoz, ahol kedves mosollyal Joyal atya vár ránk. Megmagyarázta, hogy a Kórházi Biztosító Társaság, angolul Blue Cross, megnyitott egy munkahelyet magyar menekült számára, aki kicsit beszél angolul vagy franciául. Mivel Mimi mindkét nyelven gügyögött valamit, a pap bácsi elvitte a munkaügyi hivatalba, és az ő segítségével kitöltette Mimmivel a jelentkezési lapot. Ezzel elmentek a Biztosító Társaság irodájába, és Mimi, csodák csodájára nem mint fakitermelő telep szakácsnője kezdte a kanadai életet, ahogyan mi azt elképzeltük, hanem mint irodai dolgozó. Én, mint malterhordó kaptam munkát az Állami Vasút pályaudvarának tatarozásánál. De itt is kellett intelligencia vizsgát tenni. Ez abból állt, hogy egy füzetet adtak elém, amiben az egyik oldalon különböző ábrák voltak, a másik oldalon pedig más ábrák, amiket a túloldalon észlelhető rendszer szerint kellett csoportosítani. Legalábbis úgy gondoltam, hogy ezt kellett-e tenni, de mai napig sem tudom biztosan, mert angolul akkor még egy szót se értettem, és a saját leleményességemre voltam utalva. Biztosan jól találtam el a feladatot, mert felvettek. De a szakszervezeti könyvembe szereplő kőműves igazolás nem ért semmit.

„Minden messziről jött mondhatja, hogy kőműves. Addig csak hordja a maltert.” Az elutasítást minden nyelven könnyű megérteni. Azt is megmagyarázták, hogy csak az első hónap után kapok kétheti fizetést, mert ez így szokás, de ha elmegyek, vagy elbocsátanak, akkor megkapom a visszatartott két hetet is. Közben a jó atya szerzett lakást nekünk, és az első havi lakbért kifizette, és mivel Mimi is csak egy hónap után fog fizetést kapni előleget is akart adni arra, hogy megélhessünk. De én büszkén megköszönve elutasítottam, mert nekem megvolt a 240 osztrák schillingem, amiről azt hittem, hogy az valami nagy pénzösszeg. Másnap ebédszünetben a közelben lévő Bank of Montreal templomszerű épületében hosszas magyarázkodás után beadtam egy kis ablakon a vagyonomat. Kaptam egy elismervényt azzal, hogy délután négy előtt jöjjenek vissza a pénzért. A nyugtával a zsebemben visszamentem dolgozni. A munkaidő négykor ért véget, de én egy pár perccel előbb kisurrantam, hogy a zárás előtt elérjem a bankot. Éppen készült az őrző bezárni a kaput amikor odaértem, de könyörgésemre mégis beengedett. A

tisztviselő, akinek a nyugtát átadtam két borítékot nyomott a kezembe, és én semmit se kérdezve nyitottam ki az egyiket amiben négy dollár és hetvenöt cent, a schillingem átváltási értéke volt. A másikban egy húsdolláros bankjegy. Ez valami tévedés! Fél lábbal már az utcán voltam és az éjjeli őr ismét be akarta zárni a kaput, de én visszaerősödtem magam és a már kalapban, bundában álló tisztviselőnek magyarázni kezdtem, hogy sok pénzt adott.

„This not mine!” - erősködtem, de ő mosolyogva magyarázta, hogy ez a bank dolgozóinak ajándéka számomra és kitessekel az ajtón. Hihetetlen gazdagnak éreztem magam! Majdnem huszonöt dollár birtokában szinte táncoltam az örömtől. Soha semmi jutalmat a kommunizmusban nem kaptam, pedig sokszor dolgoztam minden erőm megfeszítésével. Íme, most az „átkos” kapitalizmusban tapasztalom először az emberi segítőkészséget! Milyen más a propaganda és a valóság! Persze a világ itt sem nyakig tejfel, de akkor minden rózsásnak tűnt. Azóta tudom jól, minden mérték relatív, és attól függ, hová helyezem a zéró pontot. Ha valaki olyan mélyről, az üldözöttség sötét verméből kerül először a napsütésbe, a látvány elvakítja. Mi akkor nemcsak Kanadát, de az egész nyugati világot az erkölcsi tisztaság fényében láttuk ragyogni.

Közben felmondtak a CNR-nál, mert megszűnt az átalakító munka. Így egyszerre háromheti keresetet fizettek ki, ami olyan kétszázötven dollárra rúgott. Borzasztó sok pénz! Soha ennyi pénznek nem voltam birtokában 1944 óta. Most milliomos lettem, úgy éreztem. Mikor a jó pap-bácsink megtudta, hogy munka nélkül vagyok, elvitt egy neves kegyesüzlet tulajdonosához, aki felvett a szobrászrészleg vezetőjének. Havi 125 dollár volt a fizetésem és az év végén a nyereség öt százaléka. Tíz dollárral kevesebbet kerestem ugyan, mint Mimi, de együtt 260 dolláros keresettel rendelkezünk, amiből 25 dollár volt a lakbérünk és 20 dollárt havonta rendszeresen küldtünk szüleimnek a gyermekünk eltartására. Ez az összeg hamarosan 50, majd 75 dollárra emelkedett, ami több volt a magyarországi átlag nyugdíjnál.

Közben áttestem egy kizárult sérv operációján, és hála Mimi munkahelyének, mely az egészségügyi biztosítást kötelezővé tette alkalmazottai számára, nekünk ez az operáció, ami bizony nagy költség lett volna egyébként, nem került egy fillérünkbe sem. Ennek az volt az előzménye, hogy megismerkedtünk egy ukrán szobrásszal, Walter Schewchenkóval, és mint a kommunizmus üldözöttjeinél ez szokásos, az ismeretségből barátság lett. Mivel ők vettek egy új mosógépet, Walter megkért, hogy segítsek neki a régit felvinni a pincéből az udvarra. Ezután lett a sérv kizáródás, ami miatt Walter vigasztalhatatlan büntudatot érzett. Ők már régen tervezték, hogy elköltöznék Ontario tartományba. Walter egy nagy díszáru cég minta-készítő szobrásza volt. A cég készített fali díszeket, szobrocskákat, disz lámpákat és hasonló apróságokat. Az alapanyag egy nagyon jó minőségű gipsz volt, de mégis csak gipsz és nem porcelán, amiből sokkal nemesebb árut lehetett volna készíteni, de sokkal kisebb profittal! Mert a lakozott és dekorált gipszárún a haszon kétszáz százalék volt, míg a költségesebb porcelán vagy égetett cserépárún legfeljebb a fele lett volna. Ezt mind Walter mesélte el nekem. Mikor végleg döntöttek, hogy elköltöznék Walter eljött hozzám.

„Nézzed Alex, a cégtulajdonos egy ravasz és minden héjjal megkent üzletember, Jack a neve. Ő csak úgy enged ki engem az évi szerződésemből, ha valakit hozok a helyembe. Rád gondoltam. Mennyit keresel te most?”

„Százharminc dollárt havonta.”

„Az én helyemen háromszázötvenet kapsz. Már megtanítottalak a gumiforma készítésre. A többi a kisujjadban van. Láttam én a munkáidat.”

„De nem értek a kisplasztikához.”

„Majd belejössz. Értsd meg, rajtam segítesz!”

Nem tudtam ennek a kérésnek ellenállni. Ekkor már megvettem a használt kocsinkat, egy kimustrált Hudson, aminek legcsábítóbb vonzalma az volt, hogy le lehetett hajtani az üléseit és lehetett benne aludni. Lüktetett bennem a szinte mániámmá alakult vándorlás-vágy, amely már a segédmotoros bicikli vásárlásom hajtóereje is volt, amit a hatévi fogság alakított ki, és aminek a kielégítésére a szabadság most lehetőséget adott. Mivel az utazás legnagyobb költsége a szálloda volt, ezt akartam elkerülni a lehajtható üléssel. Most az új munka olyan anyagi lehetőséggel kecsegtetett, amivel nem csak szüleim busás segítségét, de vándorlási álmaimat is megvalósíthattam. Mimi nem volt híve ennek a „cigányéletnek,” ahogyan ő nevezte, de a gondolat, hogy meglátogatjuk a nyáron a világhírű Yellowstone parkot, őt is lelkesítette.

Ilyen tervekkel a fejemben jelentem meg új főnököm, Jakab úr előtt Walter társaságában. Arra hivatkozva, hogy én még nem beszélek jól angolul, ő tárgyal az én nevemben.

A tárgyalás a ló-kupeckodáshoz hasonlított, ami az én magyar középosztálybeli neveltségem számára roppant lealázó volt. Viszont Walter nagyon jól ismerte a gazdáját, akivel csak írásban lehetett megegyezni, mert a szóbeli ígéretek hamar elfelejtette. Így szerződtem le havi háromszáz ötvenért a Gaylord céghez, mint első szobrász, azzal a feltétellel, hogy ötven dollárt havonta a cég letétbe helyez a nevemre, de amit csak akkor kapok meg, ha fél év alatt bebizonyítom, hogy megéri a munkám ezt a fizetést. Ekkor töltöttem be harmincnyolcadik évemet.

Közben kialakult egy kedves magyar baráti kör is körülöttünk. Három családdal kerültünk igen szoros kapcsolatba. Elsőnek Ruzsicska Bélát és feleségét, Editet kell megemlítenem, akikkel nem csak egy hajón jöttünk, de első perctől kezdve a bridzs hozott szoros barátságba. Béla mérnök volt és a CNR-nál hamarosan kapott munkát. De igen keveset fizettek, mert a kanadai cégek először meg akartak győződni, hogy valóban mérnök-e az illető. Edit pedig, mint sok más asszony a nyelvihiány miatt kétkezi munkát kellett végezzen. De az első adott alkalommal elvégezte a laboratórium-technikusi szakot. Nekik egy, a mi lányunkhoz hasonló korú kisfiuk volt, Béci, akit mivel nekem volt már autóm, én fuvaroztam reggelenként az iskolába.

A másik házaspár Gyulai Kálmánék voltak. Patikus apa, anya, két leánnyal és egy fiúval. Mivel a gyógyszerész szakmából vizsgázni kellett, és a patika-engedély kanadai állampolgársághoz volt kötve (amire öt évig várni kellett), Kálmán úgy döntött, hogy társul az újságíró Szegedi Lászlóval, és nyomdát nyitnak. A Szegedi családnak egy fiuk és egy lányuk volt. A Gyulai házaspár, Kálmán és Ilike nagyszerű bridzs játékosok voltak, de a Szegedi családnál csak az asszony, Anikó tudott kártyázni. Ezek a családok azonban egy éven belül megszaporodtak a kihozatott nagyszülőkkel. A Gyulai család Ilike mindkét szülőjét kihozatta. Szegediékhez pedig Anikó anyja csatlakozott, aki a lányánál is szenvedélyesebb bridzsező volt. Ezeken kívül még sok ötvenhatost ismertünk meg, de a régen Winnipegen élő magyarok közül elsősorban a Kanadai Magyar Újság szerkesztőjével kerültem ismeretségbe. Az ő lapjában regényeim megjelentek folytatásos formában, ami közeli kapcsolatba hozott bennünket a református pappal, Nagy Istvánnal, akiken lánya az újságnál volt titkárnő.

A hosszú téli vasárnap délutánokon véget nem érő kártyacsatákat vívtunk a Ruzsicska házaspárral. A hosszú tél legalább hat, de gyakrabban hét hónapra a négy fal közé kényszeríti az embert, aminek következménye, hogy amikor megennyhül az idő úgy májuk közepe után, akkor mindenki a szabadba vágyik. Minden család vett egy sátrat és a hétvégeken kinn a szabadban táboroztunk, ha sütött, ha esett. Csak Mimi maradt ellenséges ezzel az ál-nomádsággal szemben.

„Magyarországon mindenki olyan összkomfortos lakásra vágyott, mint amit itt élvezhetünk. De most, hogy van, mindenki a szabadba vágyik, ahol éjjel vacorog, nappal

megázik, tábori konyhán főz, és eteti a szúnyogokat. Mi csak vasárnap reggel menjünk ki, jól kialudva, és este hazajövünk a rendes ágyunkba aludni!”

Ilyen erőteljes hanggal nem szállhattam szembe, bár nekem igen csábító volt a nomád élet. Egy ilyen tóparti strandolás alkalmával közölte velem Béla, hogy otthagyja a CNR-t és egy nagy építész céghez megy statikusnak.

„Meg vagy bolondulva? Otthagysz a biztos állásod?”

„Öregem, hamarosan negyven éves leszek. Kanadában negyven év után nem lehet foglalkozást váltani, mert a nyugdíjalap miatt túl sokat kellene oda befizetni ebben a korban.”

Nagyon elgondolkoztam. Következő júliusban leszek negyven éves. Nekem a Jakab cégje semmiféle nyugdíjat nem biztosít. Mi lesz a sorsom, ha megöregszem? Gipsz babákat tudok csak önteni. A kőművességre már nem lesz fizikai erőm. Nagyon elgondolkoztam azon, amit Béla mondott, és elhatároztam, hogy olyan szerződést kötök, ami a céget kötelezi, hogy nekem fizessen be egy nyugdíjra. Közben azon is gondolkoztam, hogy a kegyes üzletben megtanultam az aranyozást, és szobrászati kézügyességgel egybevetve ez engem a fogtechnikusi foglalkozás felé irányíthat. Még akkor is elmentem volna, ha nem is fizetnek, csak, hogy kitanuljam a szakmát. De sehoh se vettek fel. Végül is egy olyan epizód mutatta meg eljövendő öregségem sötét lehetőségét, ami arra kényszerített, hogy az aránylag jól jövedelmező munkámat otthagyjam. A cég épületében három szinten folyt a munka. A legalsó szinten a legpiszkosabb munka folyt. Itt készítették latexből a gumiformákat az általam elkészített mintadarabokról. Itt történt a gipszöntés és a szárítás is. Innen az árut teherlift vitte fel a legfelsőbb, vagyis a harmadik emeletre, ahol a legjobb volt a szellőzés. Itt volt a festő részleg és a lámpa-összeállító részleg. Ez volt a legvilágosabb része az épületnek és itt volt az én stúdióm. Itt én voltam az úr. A főnök csak megadta a divat irányvonalát, pár bútor-magazint, és nekem kellett megterveznem az ahhoz illő dekorációs díszeket és lámpákat. Valóban igen jó dolgom volt, csak nem volt jövőm! És ezt tudta a főnököm is. Mindenáron rá akart beszélni, hogy vegyek házat, és ő kifizeti az egészet, úgy, hogy csak neki kell törlesztenem a részleteket. Ez a rabszolgavétel egy modern formája. Anyagilag hozzá lettem volna láncolva. Nem mentem bele az alkuba.

Lenn a pincében az öntőrészlegnél dolgozott egy volt magyar tiszt, Naphegyi Imre is. Vele, meg egy idős magyar festővel néha sakkoztam ebéridő alatt. Egy nap Imre azt mondta nekem.

„Látod azt az öreg kínai munkást, aki az alumínium drótot helyezi bele az öntőformába?”

„Látom, mi van vele?”

„Több mint húsz éve dolgozik itt, de nem tud angolul. Nincs hova menni neki. Ma hatvan éves és fel fogjuk köszönteni a déli szünetben, üzente Jakab a nagyfőnök.”

„Nagyon rendes dolog. Szép a főnöktől.”

„Ne siessed el a dicséretet. Várd meg a végét.”

Valóban a déli szünetben a főnök beállított egy kis tortával, rajta hat gyertya és egy üdvözlő kártya a hatvanadik születésnapra, meg egy tízdolláros bankjegy. Elénekeltek a szokásos „happy birthday”-t és a főnök tartott egy kis beszédet. A beszéd veleje az volt, hogy a Mr. Ching itt dolgozik már harminc éve és addig dolgozhat ameddig akar, csak mivel a kora miatt nem tud már annyit teljesíteni, mint mikor fiatal volt, be kell lássa, hogy az órára is öt centtel kevesebb lesz, mert ez így méltányos. Ugyanakkor nem kell félnie az öregségtől, mert ameddig akar, itt biztosítva van számára a munka. Ez egy keserű pirula volt cukorba csomagolva. Nyugdíjat nem kapsz ugyan, de dolgozhatsz. amíg bírod a munkát, de egyre csökkenő órabérért. Hát ez az én kilátásom is? Megdöbbszem és másnap elmentem Jakabhoz

azzal, hogy én elvárom a cégtől, hogy számomra a fizetésem felül egy nyugdíjalapra fizessen be. Nagyon megértően mosolygott és biztatott, hogy a cég ügyvédje, aki most Floridában üdül, amint visszajön Winnipegebe, megköti velem a nyugdíjszerződést. Október volt és közeledett a karácsonyi főszezon. Én is tudtam ezt, és egy hónap határidőt jelöltem meg mint türelmi időt. Mondanom sem kell a hónap letelt és semmi sem történt. Ekkor felkerestem a kegyesüzlet vezetőjét, ahol esténként, ha volt rendelés, továbbra is dolgoztam, és elmondtam neki a helyzetemet. Ő megírta nekem a szép felmondólevelet, ahol csak a dátumot kellett kitölteni, ha végleg kenyértörésre vinném a dolgot. Egy hét alatt sem történt semmi. A nagyméretű ablakos helység is kezdett hideg lenni. Kértem fűtést arra hivatkozva, hogy gémberedett újakkal nem lehet finom, aprólékos munkát végezni. Mindenre csak üres ígéretet kaptam. Ekkor nyitotta meg a helyi egyetem a fogászati fakultását. Gondoltam mi bajom lehet, ha elmegyek oda is érdeklődni. Itt felvilágosított a titkárnő, hogy az egyetemen nem lehet technikus diplomát kapni.

„Most mivel foglalkozik?”

„Tervező szobrász vagyok egy helyi cégnél.”

„Mi keresünk az illusztrációs osztályunk számára egy jó rajzolókat. De kell ajánló levél is.”

Honnan szerezzek én ajánlólevelet, mikor senkit sem ismerek? Egyszerre eszembe jutott a magyar orvos neve, akivel csak egy hónappal azelőtt ismerkedtünk meg. Ők most költöztek be a városba egy kis vidéki faluból és a véletlen hozott össze bennünket. Dr. Kocsis Loránd volt a neve és ő tudta, hogy egy magyar katonatiszt, még ha trágját hord is, akkor is úri ember. Elmentem a rendelőjébe és elmondtam a helyzetemet.

„Akarsz az Egyetemnél elhelyezkedni?”

„Persze, hogy akarok.”

„Számoltál-e azzal, hogy jóval kisebb lesz a fizetésed?”

„Jól meggondoltam én ezt. Az Egyetemnél nyugdíjas állásom lesz. Jövőre betöltöm a negyvenet. Ha ez a cég megbukik, ami igen valószínű, akkor ottmaradok az utcán minden nélkül.”

„Akkor tudod mit, nem írok levelet, hanem felhívom a dékánt.” - és máris tárcsázott. Mágikus varázsa van a két betűnek, a d-nek és az r-nek, mert amint bejelentette, hogy „dr. Kocsis,” azonnal kapta a dékánt. Angolul beszéltek, aminek csak töredékét értettem, de a lényege a beszélgetésnek az volt, hogy másnap egy órákor délben jelentkeznek a titkárnőnél.

Másnap jól öltözötten és izgatottan jelentem meg a titkárnő előtt, akiről később megtudtam, hogy a háború alatt a hadsereg női alakulatánál szolgált. Most így, civilen öltözve sokkal szívéllyesebben fogadott, és bevezetett a dékánhoz. Abból láttam, hogy jól nevelt emberrel van dolgom, hogy a dékán felállt, kezét nyújtott és hellyel kínált. Milyen más volt ez, mint ahogyan Jakab a lábával az íróasztalon, és szájában a szivarral tárgyalt velem, amikor felvett.

A dékán részletesen kikérdezett az életemről. Nem nagyon érdekelte sem a kőműves múltam, se a szobrászat, de mikor a katonatiszti múltamról szóltam, azonnal felfigyelt.

„Maga hivatásos tiszt volt?”

„Igen, és utána hat évig a Szovjet foglya.” Az arcára volt írva, hogy megértéssel fogadja a sorsomat.

„Felveszem egy hónapi próbaidőre. Ha beválik, véglegesítjük. De csak havi kétszázötvenet tudok fizetni. Amint látom, havi száz dollárt fog veszteni. Nem értem miért vállalja?”

„Mert itt látok jövőt uram, ahol pedig jelenleg dolgozom, nincs semmi kilátásom a jövőmet illetően.”

„Nos, így már értem. Ha akarja, kezdhet október elsejével.”

„Köszönöm uram. Az ön ígérete alapján beadom a felmondásom.”

„Nyugodtan teheti. Az ígéretemre számíthat.”

Barátságos kézfogással váltunk el. Csak később tudtam meg, hogy az új fakultás alapítói mind hadsereg fogászok voltak, és ezért megértették egy a kommunisták által üldözött tiszt sorsát. Ez volt az első eset a háború után, hogy tisztí múltam nem hátrányomra, hanem előnyömbre szolgált. Az alapítók mindhárman nyugalmazott ezredesek voltak. Dr. J. Neilson volt a dékán. Dr. Brass a restaurációs fogász, dr. Hart pedig a fogpótlás (prosthetic) technikai osztálynak volt a főnöke. A mi szakosztályunk „Art and Photography” néven szerepelt, és a tansegédeszközök készítése volt a fő feladata. A szakosztály vezetője az orvosi illusztrátori végzettségű Lane Doug volt. Nagyon kedves, jó akaratú, vidám, bohém fiatalember volt, nálam hat-hét évvel fiatalabb. Igazi művész lélek, szöges ellentétben állt a dr. Hart által megkövetelt szigorú katonai fegyelemnek. Ez sok súrlódásra adott okot kettőjük között, ami nekem is kellemetlen volt, mert bár szerettem Doug-ot (mert amerikai szokás szerint keresztnéven szólítottuk egymást), mégis Hartnak adtam igazat, mert bizonyos rendet fenn kellett tartani, amit Dough felesleges kicsinyességnek érzett. De ez nem változtatott semmit kettőnk jó viszonyán, de sejtettem, hogy ez előbb-utóbb kenyér-törésre fog vezetni a két felettesem között.

Közben eltelt egy év és megkaptam a véglegesítésem az Egyetemről, ami akkor teljes létbiztonságot jelentett. A fizetésem is fokozatosan emelkedett, és dr. Hart beíratott engem az Egyetem költségén egy fényképezési levelező tanfolyamra. A sors különös közjátéka folytán, egy Földes nevű egyén lett az oktatóm. Így a hiányos angoltudásomat magyar kérdésekkel pótolhattam, amire az angol mellett a magyar választ is megkaptam, és a tanfolyamot minden nehézség nélkül sikeresen elvégeztem..

Közben megjött a nyár. A vándorlás vágya feléledt bennem. Gyermekkoromban sokat olvastam a Yellowstone Parkról, ami most elérhető távolságba került hozzám. Ellenállhatatlan vágygal vonzott gyermekálmom megvalósításának lehetősége. Mikor elérkezett a nagy nap és nekivágtunk kettesben a végtelennek látszó prérinek, kimondhatatlan szabadság érzés vett rajtam erőt. Valószínűleg Mimire is ráragadt a kedvem, mert egyszerre kezdtünk énekelni, hangosan fújva magyar dalokat, indulókat, nótákat és operett áriákat. Bizonytalan vezetői képességem következtében jóval a megengedett sebességhatár alatt vezettem, a kanadai vezetők nagy bosszúságára. Kimentem ugyan az út jobb sávjába, ami a lassú vezetőknek a sávja, de alig volt motoros, aki rám ne dudált volna jelezésül, hogy lassú vagyok. De az én nyugalmamat ez nem zavarta volna, ha nem látom, hogy a hűtővízem egyre jobban közeledik a forrásponthoz. Mire Muse-Jaw (szarvas álkapocs) nevű kisvárosba értünk felforr a motor, és be kellett vinnünk egy javító műhelybe megnézetni, mi a baj. Megállapították, hogy a hőszabályzóval van baj, amit ki kell cserélni, de mivel aznap már későn volt, csak másnap fognak hozzá, és ezért menjünk egy hotelbe éjszakára, mert másnap dél előtt aligha tudunk nekiindulni az útnak. Így egy estét és egy délelőttöt töltöttünk egy kanadai kisvárosban, ami Winnipeg félmillió város után újabb élményt jelentett. A hőszabályzót kicserélve, másnap délután folytattuk utunkat, és elértünk az USA határán lévő nemzetközi „Gleccser Park”-ba. Itt a Szikláshegység hegyeinek gleccsereiből lecsorgó olvadt hólé képez kristálytisza, ragyogóan kék hegyi tavakat. Mivel a préri hősége ide is követett, és tájékozatlanok lévén arra vonatkozólag, hogy ezek a tavak rettenetesen hideg vizűek, mi minden további nélkül fürdőruhára vetköztünk, és a körülálló amerikai turisták legnagyobb csodálkozására vidáman belerohantunk a hívogató tiszta vízbe. Persze egy pillanat alatt lehűlt a jókedvünk a metsző hidegtől, de mivel közbámulat tárgya voltunk, hősiesen benn maradtunk vagy tíz percig. Amikor kéklő és reszkető ajakkal befejeztük bátor produkciónkat, az amerikaiak megtapsoltak és megjegyezték, látva kocsim rendszámát, hogy ilyesmire csak a

kanadai „jegesmedvék” képesek, akik hozzá vannak edzve a hideghez. Csak akkor csodálkoztak el, mikor elmondtuk, hogy magyar menekültek vagyunk, akik csak négy évvel ezelőtt érkeztek Kanadába. Mivel akkor még a magyar szabadságharc híre élénken élt az emberek emlékezetében, hamarosan körülvettek minket az amerikaiak, akik Kanadában nyaraló texasi olajmunkások voltak, és úgy bámultak minket, mint valami csodabogarat. Nem győztem mesélni nekik a kommunizmus szörnyűségeiről, ami teljesen ismeretlen volt számukra. Nekik Hitler volt az egyetlen ellenség, holott akkor már rengeteg amerikai vesztette életét a Koreai háborúban. Valahogyan nem tudták egyeztetni Sztálint, a jó „Józsi bácsit” az észak Korea kommunista vezetőkkel. Ekkor láttam az indoktrináció hatalmas erejét az emberi gondolkodás felett.

Másnap reggel a határátlépő helyen, ami csak egy kis őrbódé volt, ismét tapasztaltuk az észak-amerikai emberek teljes tájékozatlanságát az európai történelemmel kapcsolatban. Az öreg határőr, aki egy tisztességben megöregedett falusi rendőr lehetett valamikor, űrlapot nyomott a kezünkbe azzal az utasítással, hogy nevezzünk meg azokat az országokat, ahol több mint hat hónapot töltöttünk. Mimi írta, hogy Románia, Magyarország, Románia, Magyarország, és Kanada. Én meg írtam, hogy Magyarország, a Szovetunió, Magyarország és Kanada. Az öreg hitetlenkedve csóválta a fejét.

„De sokat költözködtek maguk ott össze-vissza.”

Meg se próbáltuk neki magyarázni, hogy Mimi esetében a határ mozgott előre-hátra, míg az én estemben a költözködés nem önkéntes alapon történt. Itt ahol a határ száz év óta nem változott és a két ország között még határőrség sincs, az ilyesmit megmagyarázni lehetetlen.

Utunk egyik érdekes epizódja Montánában történt. A térképen úgy láttam, hogy ha diagonálisan átvágok, utat nyerek. Ez igaz is volt kilométerekben mérve, de nem időben. Mert az autóúton sokkal gyorsabban lehetett volna haladni, mint ezen a harmadrendű mező-úton. Így a nagy montanai síkság közepén ért az este. Mivel távolról villámlott, úgy döntöttünk, hogy nem megyünk neki egy zivataros éjszakának, hanem az első benzinállomás és vendégfogadó mellett letáboroztunk. Mire besötétedett már a fogadó pultjánál ültünk és megrendeltük a vacsoránkat, majd körülnéztünk. Akkor vettük észre, hogy egy évszázaddal visszaléptünk a múltba. A mennyezetről lógó kocsikerékre erősített villanyégők szolgáltattak valami gyér megvilágítást, mely alig tudta áttörni a kavargó cigaretta füstöt. Rajtunk kívül minden más vendég hamisítatlan vadnyugati cowboy volt. Még a revolver sem hiányzott a kellékekből. Csak később tudtuk meg, hogy a fegyverviselés az amerikai polgár alkotmányos joga. Egy kis ideig jelenlétünk feszélyezte őket, de hamarosan megfeledkeztek rólunk és a helységet betöltötte a társalgás egyenletes mormogása. Mire fizetésre került a sor, már észre se vettek bennünket. Mi behúzódtunk lehajtott ülésre helyezett légmatracaink tetejére és hamarosan elnyomott az álom. Arra ébredtünk, hogy villanylámpa világít a szemünkbe.

„Police!” - hallatszott a felszólítás. „Mutassák az igazolványukat!” Mivel még nem voltunk kanadai állampolgárok, szabályos vízummal utaztunk és a régi magyar személyazonossági igazolvány a fényképpel helyettesítette az útlevelet. Ezeket bemutattuk. Alaposan végignézték mindent, majd visszaadták iratainkat és jóéjszakát kívánva távoztak.

„Látod,” mondta Mimi ” - milyen jó mikor az embernek nem kell félnie a rendőrtől.”

Másnap kora délelőtt értük el a Yellowstone Park bejáratát. Itt is megtettük a szükséges bejelentkezést. Lefizetve a belépőt, egy kis könyvecskét is kaptunk. A címlapon ez állt:

„Isten hozta a Yellowstone Parkba. Érezze jól magát, de vigyázzon, mert a medve megmarja, a jávorszarvas megtapossa, a vipera megmérgezi, a gejzír leforrázza, a darazsak összecsiszítják, a mérgező borostyántól kiütést kap. De ha ezeket elkerüli, akkor sok érdekeset fog látni és feledhetetlen vakációja lesz. Sok szerencsét!”

Persze, ha az embert a medve megharapdálja, akkor is feledhetetlen vakációja lesz, de erre nem vágytunk. Ilyen bevezető után valóban igencsak oda figyeltünk, mit csinálunk, hova megyünk, hova lépünk. Az úton eleinte számoltuk a medvéket, de száz után abbahagytuk. Megcsodáltuk a derék-vastag szálfákból épített öreg központi épületet, amit még Theodor Rooseveltt építtetett, és meglátogattuk az örökké hűséges gejzirt, az „Old Faithful”-t amelyik minden húsz percben megbízható pontossággal lövelli vízsugarát az égnek. A legmeglepőbb mégis az állatvilág nagy bősége és változatossága volt. Szarvasok, őzek, hegyi juhok és kecskék mellett ott volt az észak-amerikai kontinens jellegzetes dámvada a jávorszarvas, ami hatalmas természetével lepett meg, mert még a bölénynél is nagyobb terjedelmű. Egy éjszakát a holdvilágtól csillogó Yellowstone tó partján töltöttünk, minden emberi lénytől távol, ahol csak a halkan loccsanó habok és a fel-felsikító sirályok hangja törte meg a csendet. A nagyváros zaja után ez az éjszaka nagyon megnyugtató élmény volt.

Visszafelé sokkal délebbi utat választottam, ami elvitt minket a Black Hills-nek nevezett nemzeti parkba, ahol a föld gravitációs vonzásának valamilyen zavara észlehető, mert az ember úgy érzi, hogy ferde helyzetben áll függőlegesen. Lehet, hogy ez csak egy optikai illúzió, de valóban ezt érzi az ember. Itt vannak a hegyből kirobbantott óriás elnök fejek, ami a világ csodái közé sorolnak. Mint egykor a fáraók, most az USA polgárai így akarják megörökíteni a nagy elnökeik emlékét. Innen nem messze fekszik az a lösz vidék, ahol az eső és szél eróziója óriás oszlopokat formált a lösztalajból. Ez a vidék a „Bad-land” (gonosz-föld) nevet viseli, mert itt semmiféle víz-forrás nincs. Az első nyugat felé törtető telepések szekérkaravánját sokszor érte itt a szomszár-halás borzalma. Később, ezt tudva már felkészültek a nehézségekre, de az első úttörők, akik gyanútlanul merészkedtek be ebbe a területbe, pár nap után már sem előre, sem vissza nem mehettek, mert itt a talaj minden nedvességet elnyel.

Hosszú négyhetes vakációnkról hazatérve az a hír fogadott, hogy dr. Feasby, a gyermekfogászat professzora áttelepült London városába, mely nem Angliában, hanem a kanadai Ontarió tartományban van, és egyeteme igen híres. Dr. Feasby itt új fogászati szakosztályt nyitott meg, és hivatalosan meghívott, hogy legyek ezen új fakultás illusztrációs osztályának a vezetője. A meghívás komoly anyagi előnyt jelentett és azért is csábított, mert Winnipegen nem volt számomra előmeneteli lehetőség. De volt árnyoldala is. Mimi ekkor már állami tisztviselő volt, ami biztos nyugdíjas állást jelentett. Ha átköltözünk Ontarióba, Mimi állása elvesz. Ugyanakkor nekem nagyobb lehetőségem nyílik. Azt döntöttük, hogy az akkor vásárolt kis új kocsinkkal átlátogatunk az ontarioi Londonba, és közről tekintjük meg a felajánlott lehetőséget. A londoni egyetemen igen szívélyesen fogadtak. Már három fiatal professzor is volt ott, akik Winnipegből jöttek át, és ismertek engem. Ez már kanadai tartózkodásunk negyedik éve volt és az angolnyelvet, bár erős magyar akcentussal, de társalgási (nem irodalmi) szinten már beszélünk. A hosszú hétvégére eső látogatásunkat azzal az ígérettel zártuk le, hogy legkésőbb két héten belül megadom a végleges választ. Ez nagyon bölcs előrelátásnak bizonyult.

Mikor hétfőn reggel munkába álltam Doug azzal fogadott: „Barátom, az út nyitva előtted a főnöki pozícióra. Én áthelyeztettem magam a Kampuszra. A pozícióm üres. Pályázzad meg.”

Alig akartam hinni a fülemnek. Mint az égből az áldás hullott az ölembe a lehetőség. Ugyanis a Manitoba Egyetemnek két kampusza volt. Az egyik kinn a várostól távol, ahol minden fakultás a Red River által képzett folyókanyarban helyezkedett el, kivéve az egészségügyi kampuszt, melynek a tartomány fő-kórháza közelében kellett lennie, hogy az oktatást az orvostanhallgatók számára lehetővé tegye. Ez nagy előny volt számomra, mely napi két óra ki-be utazástól mentett meg. Mint később megtudtam Doug áthelyezése nem történt teljesen önkéntes alapon. Hart professzor nem tűrte könnyen Doug művészi önállósodását, aki nem mindig vette

komolyan felettese intézkedéseit, és végül dr. Hart megmondta Dougnak a szemébe, hogy jobban teszi, ha áthelyezteti magát. Így üresedett meg a főnöki állás a részemre, és ezzel az a nagyszerű lehetőség, hogy maradhatunk, és Miminek nem kell elveszítenie jó állását! Ez még álomnak is szép volt. Ezután csak egy teendőm maradt. Kihallgatást kérni a dékántól és előadni neki a helyzetemet. Őszintén megmondtam az ontarioi meghívásomat a vezető pozícióra.

„Ön megérti, hogy feleségem állásának felmondása nagy anyagi veszteség lenne. Tehát, ha megkapom itt a vezetői beosztást, akkor inkább itt maradok kisebb fizetéssel a megszokott helyemen. Mivel megígértem dr. Feasbynek, hogy két héten belül választ adok neki, nagyon kérem önt, hogy adja meg a választ a kérésemre egy héten belül.”

„Természetesen. De a döntéshez ki kell kérjem a fakultás vezetőinek a véleményét. Ígérem, hogy egy héten belül megkapod a választ.”

Még egy hét sem telt bele, mikor megkaptam a hivatalos kinevezésem a Manitoba Egyetem Fogászati fakultása 'Art and Photography Section'-jének vezető technikus beosztásába. Ugyanakkor kaptuk meg ötévi várakozás után a kanadai állampolgárságunkat is.

„Most már csak gyermekünk hiányzik ahhoz, hogy elmondhassuk, beteljesedtek életünk vágyai.” Ekkor voltam negyvenegy éves.

De életünk legfőbb vágya, gyermekünk visszaszerzése nagyobb akadályba ütközött, mint gondoltuk. Naivan azt hittük, hogy a kanadai állampolgárság megszerzése minden akadályt elhárít családnak egyesítésének útjából. Nem számoltunk azzal, hogy a kommunista rendszernek egyik fő célja az, hogy akiket ellenségének tart, minél jobban megkínózza, úgy lelkileg, mint testileg. Miután a testi gyötrelmek lehetősége kicsúszott a markukból, most a lelki gyötres fegyvereihez folyamodtak. A kommunista hatóságot nem érdekelte, hogy gyermekünk a kitelepítés idején a ló- és a tehén-istálló közötti „lakásunkban” ki volt téve legyek milliói általi fertőzésének, hogy még napi tej-ellátása, mint kitelepítettnek, sem volt biztosítva, és hogy végigsírta az éjszakákat, miután az ellenőrzés ürügye alatt az én éjszakai felzaklatásommal a gyereket is felverték álmából. Most azonban, hogy a gyermeket Kanadába akartuk kihozatni, bizonyítanunk kellett, hogy van megfelelő anyagi helyzetünk és lakásunk, mert, úgymond, a népköztársaság nagyon szíven viseli a magyar gyermekek sorsát. „Amíg ezt biztosítva nem látjuk, gyermekük és nevelő nagyanyja kitelepülési engedély-kérelmét nincs módunkban teljesíteni. Ezen végzés dátuma után hat hónapon belül újabb vízum-kéréssel nem folyamodhatnak kivándorlási vízumért. A Magyar Népköztársaság Kivándorlásügyi Osztálya.”

Mimi arcán végigvonaglott a csalódás fájdalma.

„Fohászokjunk Szent Judás Tádé segítségéért, aki a reménytelen ügyek pártfogója.”

„Te csak fohászokj a szentekhez. Én gyakorlatibb pártfogót keresek!” - mondtam én keserű haraggal. Nem tudom mire haragudtam, de valóban harag és csalódás volt a szívemben. A tehetetlen kiszolgáltatottság haragja. Alig másfél hónappal előbb kaptuk meg öt év után a kanadai állampolgárságot. Elhatároztam, hogy a dékántól kérek tanácsot arra vonatkozólag, hogy milyen lépéseket tehetnék azért, hogy a kanadai hatóságok segítségét megkapjam.

Mikor részletesen elmondtam helyzetünket, láttam a döbbenetet a dékán arcán.

„Ugye önök már kanadai állampolgárok?”

„Igen. Már két hónapja.”

„Nagyszerű. Egy szenátor jó barátom Ottawából most itthon van Winnepegen. Holnap elviszlek hozzá. Neki mondd el mindazt, amit nekem elmondtál.”

Így kerültem én összeköttetésbe a kanadai szenátus külügyi bizottságának egy tagjával, Thorwaldson szenátorral, aki feljegyezte nevemet és adataimat. Ugyanakkor figyelmeztetett, hogy azért ne tápláljak vérmes reményeket, mert az ilyen ügyek sokáig elhúzódhatnak.

Ezek e gondolatok nem hagytak nyugodni. Befejezve az egyetemi nyolc órás munkámat sokszor dolgoztam a Tonkin cégnek, ahol a CNR-i kőműves munka után több mint egy évig voltam a szobrász részleg vezetője. Most, mint kiegészítő szobrász dolgoztam, rendszerint modernebb stílusú szobrokon, mert a templomi divat egyre változott. A régi barokk szobrok lassan kimentek a divatból, ezért a cég többször kapott újabb stílusú szobrokra megrendelést, amelyekre még nem volt sablon. A szobrok eladási árán fele-fele alapon osztoztam a céggel, és külön adományként megengedték, hogy saját örömömre is alkothattam, hol gipszből, hol fából, szobrokat a saját elképzelésem szerint. Ebben az időben alkottam meg „Freedom” című szobromat az 56-os szabadságharc emlékére. Közben azonban sokszor faragtam fát is, ha egy olyan fadarab került a kezem ügyébe, ami erre csábított. A pincehelység magánya nagyon segítette fantáziám szabad szárnyalását. Mikor már ismét hetek teltek el és semmiféle haladás nem történt gyermekünk ügyében, egyre jobban izgatta fantáziámat, hogy milyen is lehetett az a Taddeus Júdás, akinek segítő erejéről annyi legenda meredt fenn. A pince zugában halomban állt a hulladék fa, és valami furcsa sugallatra elkezdtem válogatni a farönkök között. Hirtelen egy eddig észre sem vett szép darab hársfa került a kezembe. Aztán képzeletem vetítívásznán egy prófétai arc jelent meg. Egy hosszú szakállas, jóságos tekintetű arc; és én egyből megismertem Szent Júdást. A kezemben a vésőt egy belső erő vezette. Máskor legkésőbb este nyolcra mindig hazamentem az egy hálószobás lakásunkba, mert nem akartam Mimit várakoztatni. De most nem tudtam letenni a vésőt. Tíz óra is elmúlt, mikor hazaértem táskámban a kész Júdás fejjel.

Amint beléptem az ajtón máris láttam Mimi arcán, hogy valami fontos közölni valója van.

„Hol voltál ennyi ideig! Már aggódni kezdtem és arra gondoltam, hogy kerestetlek a rendőrséggel, mert abban a sötét pincében még telefon sincs!”

„Miért volt olyan fontos, hogy elérjél?”

„Ezért!” - mondta diadalmasan, és elém tette a Magyar Követség értesítését.

„Szíves tudomására hozzuk, hogy leánya és édesanyja kivándorlási kérelmét jóváhagytuk. A Magyar Népköztársaság Kivándorlásügyi Hivatala.”

Elakadt a lélegzetem és a táskám nagy koccanással kinyílván esett ki a kezemből a padlóra.

„Ez mi?” - kérdezte Mimi csodálkozva, meglátva a faragott fejet.

„Szent Taddeus Júdás portréja, aki a reménytelen ügyek pártfogója.”

UTÓSZÓ

Ezzel a második világháború sebe a szívemben begyógyult. Ami 1962 és 2004 között játszódtott le a Domokos család történetében, az már csak egy boldog utójáték. A lányunk hosszú és fájdalmas keresés után megtalálta szüleit és élettársát is. Mi szép csendesen öregsünk és élvezzük a felszabadult Magyarországra való hazatérés örömét. Boldogság számunkra a találkozás sok régi jó baráttal és bajtárssal, akitől a sors hosszú időre elszakított. Közben mindketten elvesztettük szüleinket és a sors nagy stafétafutásában rajtunk a sor, hogy átadjuk a stafétabotot az újabb nemzedéknek. Ennek tudatában még mindig élvezzük az élet alkonyát. Mimi olvasásban, én szobrászkodásban találjuk meg az élet vénasszonyok-nyarának örömét, de ugyanakkor az érett gyümölcs békés belenyugvásával várjuk, hogy visszahulljunk az anyaföldre a feltámadás reménységével.